

FUNDACIÓ BERNAT METGE
ESCRITORS GRECS
TEXT I TRADUCCIÓ

EURÍPIDES
TRAGÈDIES, IX, 2

BARCELONA

EURÍPIDES

TRAGÈDIES

VOL. IX, 2
IFIGENIA A ÀULIDA

L'edició d'aquesta obra ha comptat amb el suport del Departament
de Cultura de la Generalitat de Catalunya

Primera edició: novembre del 2023

© de la notícia preliminar, la revisió del text grec, la traducció i les notes
Marta Oller Guzmán, 2023
© d'aquesta edició, Editorial Alpha, 2023

El llibre que teniu a les mans és el fruit de la dedicació de tot l'equip
de LA CASA DELS CLÀSSICS, una institució sorgida de la històrica col·lecció
Bernat Metge que reivindica la vigència dels clàssics de tots els temps.
La correcció d'originals l'ha feta Roger Aluja; de la revisió de proves
se n'ha encarregat Rudolf Ortega.

Maquetació: Fotoletra, S. A.
Impressió: QP Print

ISBN 978-84-9859-428-7 (Volum IX, 2) Rústica
ISBN 978-84-9859-256-6 (Obra completa)

DIPÒSIT LEGAL: B. 8.332-2023

Editorial Alpha, S. L.
Perú, 186
08020 Barcelona
www.lacasadelclassics.cat

Aquest llibre s'ha imprès amb paper ecològic Fabiano Palatina de 100 grams
i ha estat compaginat amb tipus Stempel Garamond. Se n'ha fet tiratges
enquadernats en rústica i en tela.

Reservats tots els drets

NOTÍCIA PRELIMINAR, TEXT GREC REVISAT, TRADUCCIÓ I NOTES
MARTA OLLER GUZMÁN

BARCELONA
FUNDACIÓ BERNAT METGE
2023

*Aquest volum ha estat sotmès
a les revisions de consuetud en les
publicacions de la F.B.M.*

Per al Jan i la Clara

ABREVIATURES

<i>CIRB</i>	= Vasili V. STRUVE, A. I. DOVATUR et alii (eds.), <i>Corpus inscriptionum regni Bosporani</i> , Moscou – Leningrad 1965.
<i>GV</i>	= Werner PEEK, <i>Griechische Vers-Inschriften</i> , vol. I: <i>Grab-Epigramme</i> , Berlin 1955.
<i>LIMC</i>	= <i>Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae</i> , vol. I-VIII, Zürich 1981-2009.
Merkelbach-West	= Reinhold MERKELBACH & Martin L. WEST, <i>Fragmenta hesiodea</i> , Oxford 1967.
<i>PEG</i>	= Alberto BERNABÉ, <i>Poetae epici Graeci. Testimonia et fragmenta</i> , Pars I, Leipzig 1987.
<i>TrGF</i>	= Bruno SNELL, Richard KANNICHT & S. L. RADT, <i>Tragicorum Graecorum fragmenta</i> , 5 vols., Göttingen 1971-2004.
Severyns	= Albert SEVERYNS, <i>Recherches sur la «Chrestomathie» de Proclus</i> , vol. IV: <i>La «Vita Homeri» et les sommaires du Cycle</i> , Paris 1977 ² .

IPHIGENIA
AVLIDENSIS

NOTÍCIA PRELIMINAR

L'ÚLTIM EURÍPIDES: DATACIÓ I CONTEXT DE REPRESENTACIÓ D'«IFIGENIA A ÀULIDA»

La tragèdia *Ifigenia a Àulida* va ser escrita per Eurípides al final de la seva vida, en un moment imprecís entre el 408 aC i la seva mort. Si cal donar crèdit al testimoni de les *Vides*,¹ en aquell moment Eurípides residia a Macedònia, a la cort del rei Arquelau, on gaudia d'un respecte considerable com a dramaturg.² La mort li va arribar allà, de forma inesperada i tal vegada cruenta, l'any 407/6 aC.³ Poc temps després, probablement el 405 aC, la *Ifigenia* fou representada a Atenes, juntament amb les tragèdies *Les bacants* i *Alcmeó a Corint* i un drama satíric de títol desconegut. L'encarregat de dur-la a escena va ser el fill (o el nebot) d'Eurípides, que obtingué una última victòria i un reconeixement pòstum per al gran tràgic.⁴ Moltes de les dificul-

1. *TrGF* 5.1 T 1-17 (R. Kannicht ed.); vegeu-ne l'estudi de Francisco Javier Campos Daroca, «Vida y *Vidas* de Eurípides», en F. J. Campos Daroca et alii (eds.), *Las personas de Eurípides*, Amsterdam 2007, 219-252.

2. Tanmateix, Scott Scullion («Eurípides and Macedon, or the silence of the *Frogs*», *CQ* 53, 2, 2003, 389-400) defensa que Eurípides va viure a Atenes fins al final dels seus dies.

3. Es deia que Eurípides havia mort en ser atacat per uns gossos del rei Arquelau (*TrGF* 5.1 T 1.II). En opinió de Mary R. Lefkowitz (*The lives of the Greek poets*, Baltimore 2012², 93), aquest episodi cruent seria una transposició de la mort del rei Penteu, a qui Eurípides, a *Les bacants*, fa morir esquarterat per les mènades, en ple èxtasi orgiàstic. Segons argumenta Lefkowitz, els biògrafs associaven Eurípides amb Penteu a partir del retrat que Aristòfanes en va fer a les seves comèdies, on el tràgic apareixia com un descregut, venerador de divinitats estranyes i singulars (cf. ARISTÒFANES, *Ran.* 889-894).

4. Schol. Vet. in *Aristoph. Ran.* 67d (= *TrGF* 5.1 T DID C 22): «Així també ho reporten les Didascàlies, que, a la mort d'Eurípides, el seu fill, que tenia el mateix nom, va fer representar a la ciutat *Ifigenia a Àulida*, *Alcmeó*

tats inherents a la lectura, edició i comprensió del text d'aquesta tragèdia deriven precisament de les circumstàncies que envoltaren la seva composició i posada en escena: hom ha considerat que, a la mort d'Eurípides, l'obra estava inacabada, de manera que la va haver d'enllestir algú altre. Aquesta seria només la primera de les múltiples manipulacions que el text de la *Ifigenia a Aulida* va patir al llarg de la seva història.

A pesar d'haver estat escrita lluny d'Atenes, és possible establir un lligam entre l'episodi mític que aborda aquesta tragèdia i els esdeveniments històrics que se succeïen en aquell moment a la ciutat. En efecte, l'any 405 aC Atenes seguia immersa en un llarg i sagnant conflicte armat contra Esparta i no podia preveure que la seva derrota era a tocar. La bel·licositat d'Atenes era tal que aquell mateix any, malgrat tenir una situació militar cada vegada més adversa, el poble, esperonat per les paraules de Cleofont, va rebutjar la proposta de pau d'Esparta i va votar seguir amb les hostilitats.⁵ Probablement, a Eurípides aquella animositat no l'hauria sorprès gens, ja que havia viscut gran part de la seva vida en una ciutat en guerra i coneixia, de ben segur, les febleses d'una democràcia directa en què l'assemblea popular, seu de les decisions més importants, podia ser (i, de fet, era) conduïda per polítics ambiciosos i demagogs cap a accions arriscades i fins i tot cruels, en nom dels interessos de la ciutat.⁶ No en va, la guerra és un tema recurrent en les tragèdies eurípiides, sempre presentada a través de l'embolcall del mite. Tanma-

i *Bacants*». Suda ε 3695 Adler (= *TrGF* 5.1 T 3.24-25): «Va obtenir cinc victòries, quatre mentre era en vida, i una després de la seva mort, quan el seu nebot Eurípides va portar la peça teatral a escena». Al marge d'aquestes notícies, Charles W. Willink («The prologue of Iphigenia at Aulis», *CQ* 21, 2, 1971, 361, n. 4) suggereix el nom de Cefisofont, l'amic i col·laborador d'Eurípides, com el productor de la tragèdia.

5. Segons explica Aristòtil (*Ath.* 34), el rebuig a pactar una pau amb Esparta ben aviat es va revelar com un error gravíssim, ja que només un any més tard, el 404 aC, la flota atenesa va ser derrotada a Egospòtamos per les forces espartanes comandades per Lisandre. Les conseqüències d'aquesta derrota van ser desastroses per a Atenes: va haver de renunciar a la major part de la seva flota, emblema del poder naval de l'imperi atenès; es van enderrocar els Murs Llargs, que unien la ciutat d'Atenes amb el port del Pireu i en garantien l'avituallament, i es va abolir la democràcia per posar-hi un govern oligàrquic filoespartà, l'anomenat Govern dels Trenta tirans (cf. XENOFONT, *Hell.* II 2-3).

6. A l'Atenes democràtica, la massa anònima del poble, l'ὄχλος, podia influir decisivament sobre la política de la ciutat. En Eurípides, és aquesta multitud innominada, mantes vegades invocada en la *Ifigenia a Aulida* (vv. 450, 517, 526, 735, 1030, 1338, 1546), qui crea inestabilitat en l'ordre moral de la ciutat, sovint sota el guiatge d'un orador hàbil, com ho és Odisseu

teix, Eurípides es complau particularment a presentar el punt de vista dels més desvalguts o dels vençuts, d'aquells qui veuen la seva vida trastocada per un conflicte armat que no han provocat, però que els afecta de manera funesta i radical: els personatges femenins de les seves tragèdies, grecs o bàrbars, n'ofereixen l'exemple més clar. Aquest és també el cas d'*Ifigenia*, una jove princesa argiva a qui l'esclat de la guerra de Troia destruirà tota esperança d'una vida reeixida com a esposa i mare, en una llar pròspera i sense perill.

Certament, *Ifigenia* encarna a la perfecció un personatge femení tipus que Eurípides va explorar en diferents tragèdies, com ara la *Políxena de l'Hècabe* o la *Macària d'Els fills d'Heracles*, totes elles noies joves, sacrificades per un suposat bé comú, força o necessitat superior, que exigia la mort d'una *parthénos* com a penyora i mal menor.⁷ Ara bé, el personatge d'*Ifigenia* deuria ser particularment atractiu als ulls d'Eurípides, perquè anys abans de compondre la nostra tragèdia ja li n'havia dedicat una altra, la *Ifigenia entre els taures*.⁸ Així, el tràgic portà a escena dos moments crucials en el mite de l'heroïna: el seu sacrifici a la badia d'Àulida, just abans que els grecs empenguessin l'expedició contra Troia, i el seu inesperat retorn de la Tàurida, anys després, en companyia d'Orestes. Per bé que composta més tard, *Ifigenia a Aulida* aborda el primer dels dos episodis i se situa, per tant, al principi de la guerra de Troia, veritable moment fundacional en la història de Grècia.

En efecte, a l'Antiguitat, la guerra de Troia era tinguda per la primera acció conjunta dels grecs enfront d'un enemic comú: la ciutat de Troia i els seus aliats.⁹ Ni tan sols Tucídides en va posar en dubte la veracitat, encara

(vegeu David ROSENBLUM, «The panhellenism of Athenian tragedy», en D. Carter (ed.), *Why Athens? A reappraisal of tragic politics*, Oxford 2011, 353-381, en particular 374-379). Sobre el paper d'Odisseu en aquesta tragèdia, vegeu també les notes *ad* vv. 524 i 1362 de la traducció.

7. Vegeu l'estudi comparat de les tres heroïnes tràgiques a Geneviève HOFFMANN, «Macarie, Polyxène et Iphigénie: les vierges héroïques dans le théâtre d'Euripide», en *Silence et fureur: la femme et le mariage en Grèce*, Avinyó 1996, 249-270. Un únic paral·lel masculí es pot trobar en el Menecceu de *Les fenícies*. Sobre aquests sacrificis, vegeu també Nicole LORAUX, *Tragic ways of killing a woman*, Cambridge – Londres 1986, 32-36; Helene P. FOLEY, *Ritual irony: Poetry and sacrifice in Euripides*, Ithaca – Londres 1985, 65-105.

8. Sobre la datació d'*Ifigenia entre els taures*, força discutida, vegeu la síntesi que en fa Adrià Piñol Villanueva en la *Notícia preliminar* a la tragèdia (pp. 115-117), publicada en aquesta mateixa col·lecció (FBM 2017).

9. Així ho afirma Tucídides en l'arqueologia (I 3, 1): «abans de la guerra de Troia, Grècia no sembla haver emprès cap acció en comú» (trad. Jaume Berenguer, FBM 1953). Sobre la consideració de la guerra de Troia com un fet històric per part dels antics, vegeu Andrew ERSKINE, *Troy between Greece and Rome*, Oxford 2001, 2-4.

que va censurar la manera amb què els poetes antics n'havien exagerat els fets amb la idea d'embellir-los i de fer-los més amens a l'auditori. La guerra de Troia, que havia propiciat la creació de la primera expedició panhel·lènica, evocava, doncs, un temps en què una coalició de pobles grecs havia estat no només possible, sinó també exitosa. Hom s'ha preguntat, doncs, legítimament, si Eurípides buscava, amb la *Ifigenia a Àulida*, reivindicar la necessitat d'aquella llunyana unitat grega davant les lluites fratricides que assolaven les ciutats del seu temps.¹⁰ Ara bé, l'argument de la tragèdia quedaria reduït a no res si es llegís com un pamflet descarat a favor d'aquesta idea. Ben al contrari, el poeta tràgic se serveix d'aquest episodi mític, antic i conegut, per plantejar un dilema d'abast més profund, que recorre transversalment la història de la Grècia arcaica i clàssica: la invocació d'una unitat panhel·lènica, bastida idealment contra un enemic extern, i l'exercici d'una política real, tot sovint orientada a defensar els interessos particulars, tan variats com volàtils, de cadascuna de les ciutats o de les seves elits dirigents. En el cor d'aquesta doble pulsio, que els contemporanis d'Eurípides degueren conèixer bé, cal situar el sacrifici d'Ifigenia.

ESTRUCTURA I CONTINGUT

El pròleg (vv. 1-163) situa l'acció a trenc d'alba, a la badia d'Àulida, on la flota aquea espera els vents propicis per tal d'emprendre la navegació rumb a Troia. Agamèmnon, el cabdill principal de l'exèrcit aqueu, no pot dormir i fa venir un vell servent. Mantenen un breu diàleg (vv. 1-48), que és interromput per una llarga digressió d'Agamèmnon (vv. 49-114) on s'exposen els antecedents de la situació actual: el naixement d'Hèlena, el jurament de Tindàreu, el rapte d'Hèlena per part de Paris i l'inici de l'expedició contra Troia. Agamèmnon revela que, persuadit pel seu germà Menelau, ha escrit una carta a la seva esposa, Clitemestra, per demanar-li que envii a Àulida la seva filla Ifigenia, amb el pretext de casar-la amb Aquil·leu. En realitat, però, Agamèmnon es disposa a sacrificar la noia a Àrtemis, ja que l'endeví Calcant ha fet saber que només així obtindran els vents necessaris per fer-se a la mar i destruir Troia. Però ara Agamèmnon ha canviat de parer i, en la fosca de la nit, ha escrit una segona carta a la seva esposa ordenant-li que retengui la filla al palau d'Argos. S'obre un segon diàleg entre el vell servent i Agamèmnon.

10. Per al motiu del panhellenisme en la *Ifigenia a Àulida*, se'n pot llegir un bon resum a Christopher COLLARD & James MORWOOD, *Eurípides, Iphigenia at Aulis*, vol. 1: *Introduction, text and translation*, Liverpool 2017, 15-18; vegeu també les n. 109 i 119 i la nota complementària ad v. 65, en la nostra traducció.

non (vv. 115-163) en el qual el rei explica que Aquil·leu no està al cas de l'engany per fer venir Ifigenia, perquè són Odisseu, Menelau, Calcant i el mateix Agamèmnon els qui han ordit l'estratagema. El sobirà grec demana al vell que vagi corrents a Argos i que entregui a Clitemestra aquesta segona carta amb l'esperança de poder evitar encara el sacrifici.

El pàrode (vv. 164-302) fa entrar a escena un cor de quinze dones joves provinents de la veïna Calcis, que arriben deleroses de contemplar la parada de l'exèrcit aqueu. A través del seu cant entusiàstic ofereixen un catàleg dels herois (vv. 164-230) i un catàleg de les naus (vv. 231-302), que permeten a l'espectador copsar les dimensions de la flota allà apostada i els principals guerrers que la componen. Els herois, deu en total,¹¹ apareixen en un moment de distensió, mentre miren de distreure l'espera amb tota mena d'activitats de lleure. En aquest primer catàleg, que recorda més aviat una escena de palestra o de gimnàs, ocupa un lloc destacat Aquil·leu, el millor dels aqueus, de qui s'esmenta l'origen semidiví i les extraordinàries habilitats en la cursa, d'acord amb la tradició homèrica. El catàleg de les naus inclou la llista dels contingents que componen la flota grega i dels principals capitosts aqueus, vinguts d'arreu del món grec.¹² El cor es complau a descriure amb detall els emblemes de cada ciutat, bastint una ècfrasi de discutida qualitat poètica que s'emmira-lla en el catàleg de les naus homèric.¹³

11. Per ordre d'aparició, s'esmenten els herois següents: Aiant Oileu, Aiant Telamoni, Protesilau, Palamedes, Diomedes, Meriones, Odisseu, Nireu, Aquil·leu i Eumel Fereciada. Sobre cadascun d'ells, vegeu les notes complementàries de la nostra traducció.

12. Els vaixells, que estan amarrats en semicercle a la badia d'Àulida i disposats de dreta a esquerra, per ordre de prelatió, són aquests: cinquanta naus d'Aquil·leu, provinents de Ftia; cinquanta naus d'Argos, comandades per Euríal i Estènel; seixanta naus de l'Àtica, dirigides per Teseu; cinquanta naus vingudes de Beòcia, sota el comandament de Leit; naus de la Fòcida, de nombre indeterminat (llacuna textual); naus de la Lòcrida, comandades per Aiant Oileu; cent naus provinents de Micenes, comandades per Agamèmnon i Menelau; vingudes de Pilos, un nombre de naus indefinit (llacuna textual), sota el comandament de Nèstor; dotze naus dels enians, dirigides per Guneu; naus d'Eurit, vingudes de l'Èlida; naus tàfies, sota el comandament de Meges; dotze naus d'Aiant Telamoni, tancant el cercle. En total, en el catàleg s'esmenten 334 embarcacions, per bé que les dones del cor afirmen que l'estol és «de mil naus» (v. 173: χιλίωνανσιν), una xifra aproximada en relació amb la de 1186 naus del catàleg homèric, que Tucídides (I 10, 4) apuja fins a 1200.

13. Eurípides, en efecte, pren com a referència el catàleg de les naus de la *Iliada* (II 484-785), però també incorpora elements divergents amb el relat homèric (vegeu-ne els detalls en les notes de la nostra traducció). Hom ha volgut explicar aquests canvis per la utilització d'una altra font èpica alternativa, tal vegada els *Cants cipris* d'Estàsi, o bé com una llicència poètica no

El primer episodi (vv. 303-542) s'obre amb un tens diàleg entre el vell servent i Menelau, el qual ha interceptat la segona carta i ha descobert les veritables intencions del seu germà. Agamèmnon sent els crits i hi acut a veure què passa. Comença aleshores un intercanvi de retrets entre germans. Menelau acusa Agamèmnon de tenir un pensament canviant i poc fiable: primer, al servei del seu afany d'honors, i ara, orientat a salvar la seva filla del sacrifici, en contra dels interessos de l'Hèllada. Agamèmnon, al seu torn, li tira per la cara el desig de recuperar una mala esposa, Hèlena, i de venjar la injúria rebuda a qualsevol preu. Quan estan a punt de separar-se, entra un missatger anunciant l'arribada d'Ifigenia, acompanyada de Clitemestra i d'Orestes, un infant encara. Segons explica, tot l'exèrcit està assabentat de la notícia i s'afanya, emocionat, a contemplar la comitiva. Tan bon punt el missatger se'n va, Agamèmnon es desespera perquè no sap com enfrontar-se a la seva esposa, que no coneix l'engany i ha vingut de sorpresa. Davant les llàgrimes del germà, Menelau se'n compadeix, canvia de parer i li proposa que s'oblidi del sacrifici i retorni la filla al palau d'Argos. Agamèmnon, però, entén que han fet cap a un destí indefugible (v. 511: εἰς ἀναγκαίαν τύχας) i muda de nou de parer: el sacrifici d'Ifigenia s'ha de dur a terme, perquè el gros de l'exèrcit, amb Odisseu al capdavant, no renunciarà al pla de destruir Troia.

En el primer estàsım (vv. 543-589) es fa una lloança de l'amor moderat. El cor defensa que es pot aconseguir la virtut per mitjà de l'educació. S'explica l'episodi del judici de Paris i l'enamorament posterior de Paris i Hèlena, el qual ha conduït l'Hèllada a la guerra.

El segon episodi (vv. 590-750) comença amb l'arribada de Clitemestra, Ifigenia i Orestes a la badia d'Àulida, on reben la benvinguda del cor de dones calcidees. Agamèmnon ve a trobar-les i Ifigenia corre a abraçar el seu pare, confiada i feliç. Tots dos intercanvien paraules ambigües: l'alegria del retrobament es veu enfosquida pels plans de mort, que Agamèmnon amaga. Quan marit i muller es queden sols, parlen dels preparatius per a les noces entre Ifigenia i Aquil·leu: Clitemestra vol conèixer detalls del seu futur gendre i de com es farà la celebració, però Agamèmnon li ordena tornar a Argos. Clitemestra, profundament ofesa, es mostra determinada a quedar-se al costat de la seva filla per tal d'acomplir els seus deures, com a mare, en el ritual nupcial.

En el segon estàsım (vv. 751-800), el cor canta l'arribada de l'exèrcit grec a Troia i, talment com una profecia de Cassandra, descriu els esdeveniments futurs: la destrucció de la ciutat i la captura de les troianes per culpa d'Hèlena i dels seus amors il·lícits amb Paris.

mancada d'una certa intencionalitat política, perquè s'hi exalten herois i pobles particularment importants en la diplomàcia atenesa de finals del s. v aC, segons argumenta François JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypréens. Des origines de la guerre de Troie à l'Iliade*, París 1966, 293-298.

L'entrada a escena d'Aquil·leu, en el tercer episodi (vv. 801-1035), propicia la trobada amb Clitemestra, que és la primera que s'adona de l'engany de què han estat víctimes per part d'Agamèmnon: no hi ha cap compromís entre Ifigenia i Aquil·leu; tot ha estat una maniobra per a conduir la filla fins allà. L'heroi, al seu torn, s'adona de l'abús comès contra el seu nom i es disposa a demanar una reparació davant del mateix Agamèmnon. De sobte, el vell servent entra a escena i revela les intencions vertaderes del seu senyor: sacrificar Ifigenia. Clitemestra, desesperada, suplica a Aquil·leu que salvi la seva filla. L'heroi està disposat a fer-ho, però no vol posar en risc la seva amistat amb el cabdill principal de l'exèrcit grec i demana a Clitemestra que intenti, abans, persuadir-lo d'abandonar els seus plans. Si no ho aconsegueix, ell es compromet a intervenir en persona per ajudar-la.

El tercer estàsım (vv. 1036-1097) inclou una descripció brillant de les noces de Tetis i Peleu al peu del Pèlion. El cor rememora el banquet dels déus, acompanyat de música i danses, i com els centaures hi arribaren, atrets pel vi, i vaticinaren el naixement d'Aquil·leu, una «llum grandiosa» (v. 1063: μέγα φῶς) per a Tessàlia. Tot seguit, el cor canvia de to per anunciar el matrimoni funest que Ifigenia ha de tenir: ella també serà coronada i es faran els preparatius rituals, però no pas per a dur-la al matrimoni, sinó al sacrifici acordat. És en aquest cant en què Ifigenia es transforma, per primer cop, de núvia joiosa en vedella sacrificial (v. 1084: μόσχον). El cor es lamenta de viure en un món en què ni la virtut ni les lleis tenen ja força.

En el quart episodi (vv. 1098-1275),¹⁴ Agamèmnon ve a trobar la seva esposa amb el pretext de començar els rituals prenupcials. Clitemestra li comunica que està al corrent de les seves intencions reals i li retreu amargament tot el que ella ha hagut de suportar i fer com a esposa obedient i lleial. Tot seguit fa sortir Ifigenia, amb Orestes a coll, que entona una súplica davant d'Agamèmnon en què evoca alguns moments feliços del passat i les esperances adés compartides, a fi de despertar la compassió del pare i evitar la mort, perquè, afirma, és millor viure una vida innominada que morir gloriosament (v. 1252: κακῶς ζῆν κρείσσον ἢ καλῶς θανεῖν). Agamèmnon li respon que no pot evitar el sacrifici, perquè és l'Hèllada qui en reclama la mort per a posar fi al rapte de dones gregues per part dels bàrbars.

14. No hi acord entre els estudiosos quant a l'estructura de la part final de la tragèdia, particularment afectada per les interpolacions. La principal dissensió es troba en si cal considerar la monòdia d'Ifigenia (v. 1276-1335) com a part integrant del quart episodi o bé com un intermedí líric previ al cinquè episodi, opció que seguim. Sobre aquesta qüestió, vegeu, més avall, l'apartat «La tradició manuscrita i el debat sobre l'autenticitat del text» d'aquesta *Notícia preliminar*.

Davant l'inevitable, Ifigenia entona una monòdia (vv. 1276-1335), a manera d'estàsim, en què fa dolorosos retrets a Paris i a Hèlena, els quals, amb els seus amors il·lícits, han desencadenat una guerra que la durà a la mort.

En el cinquè episodi (vv. 1336-1474), Aquil·leu es presenta davant de Clitemestra i Ifigenia i els explica que ha estat a punt de morir lapidat a mans de l'exèrcit quan es disposava a defensar la salvació de la noia. Fins i tot els seus homes, els mirmídon, li han girat l'esquena. Malgrat el risc, Aquil·leu es reafirma en la seva intenció d'ajudar-les, amb el suport dels pocs homes que li queden. Tot d'una, però, Ifigenia interromp el diàleg per anunciar que ha decidit acceptar el sacrifici i acudir voluntàriament a l'altar de la deessa, ja que en la seva mort tot són avantatges: Aquil·leu no es posarà més en perill (i és ben sabut que la vida d'un home val més que la de milers de dones, v. 1394), els troians seran castigats i l'Hèllada se salvarà. Les paraules de la noia desperten l'admiració en Aquil·leu, que s'adona de la seva noblesa de cor i es plany d'haver de perdre una esposa excel·lent; per això encara s'ofereix de nou a salvar-la, fins i tot en l'últim moment. Clitemestra, al seu torn, rep consignes de la seva filla per no plorar ni portar dol per la seva mort, un fet que al capdavant es revelarà, per a la mare, gloriós; també és exhortada a no guardar cap mena de rancúnia envers el seu marit.

Ifigenia demana al cor de cantar un himne a Àrtemis i d'iniciar els preparatius per al sacrifici. En el seu cant (vv. 1475-1509), implora a la deessa que concedeixi la victòria als grecs, perquè ella accepta de grat la seva mort. Com una «llum per a Grècia» (v. 1502: Ἑλλάδι με φάος), Ifigenia s'acomiada del món dels mortals. El cor l'acompanya en el seu comiat i demana, novament, la victòria aquea sobre Troia (vv. 1510-1531).

L'èxode de la tragèdia (vv. 1532-1629), a manera d'epíleg, descriu en diferit el relat del sacrifici i de l'extraordinari fet que hi té lloc. Conté dues parts: en la primera, un missatger arriba i anuncia a Clitemestra la miraculosa desaparició de la seva filla Ifigenia en el mateix altar del sacrifici. D'acord amb la interpretació de Calcant, Àrtemis s'ha endut la jove i, en el seu lloc, hi ha posat una cérvola esplèndida. Ara, doncs, no cal plorar, perquè Ifigenia està salvada. En la segona part, Clitemestra dubta d'aquest relat, però Agamèmon arriba per a confirmar-lo. El rei exhorta l'esposa a no lamentar-se, perquè la seva filla es troba, sens dubte, entre els déus. Ara, cal emprendre l'expedició, perquè Àrtemis els envia vents favorables i la flota pot finalment salpar. El cor s'acomiada desitjant èxit a l'expedició.

LA TRADICIÓ MANUSCRITA I EL DEBAT SOBRE L'AUTENTICITAT DEL TEXT

Amb més d'una trentena d'edicions crítiques i nombrosos estudis i comentaris, l'estudi del text d'*Ifigenia a Àulida* continua sent problemàtic. Qualsevol intent d'aproximar-s'hi críticament representa, en paraules de Sean A. Gurd, un exercici de «filologia radical», que recorre més de dos segles de publicacions i debats erudits, bona part dels quals encara romanen oberts.¹⁵ Tanmateix, el repte que planteja el text de la tragèdia no es troba en una tradició manuscrita particularment rica, sinó en unes condicions de producció i transmissió particulars que han deixat indicis, més o menys clars, d'interpolacions i alteracions del text original.

En efecte, el text ha arribat als nostres dies a través de dos únics manuscrits medievals: el còdex *L* (*Laurentianus* 32, 2, folis 144v-154r), escrit al voltant del 1315, i el còdex *P* (*Palatinus Vaticanus* gr. 287, folis 133r-147v), escrit pels volts de 1320-1325.¹⁶ El còdex *L* té la particularitat d'incloure les esmenes i revisions de Demetri Triclini, l'eximí erudit bizantí, deixeble de Tomàs Magistre, qui va revisar el text en tres ocasions (*Tr*¹, *Tr*², *Tr*³), probablement a Tessalònica, abans que el còdex fos transportat a Itàlia i incorporat a la col·lecció dels Mèdici.¹⁷ La relació entre els manuscrits *L* i *P* ha estat una qüestió llargament debatuda: per a uns, *P* seria una còpia de *L*, mentre que, per a d'altres, es tractaria de dues còpies bessones derivades d'una mateixa font anterior, avui perduda. Per bé que els arguments aportats no permeten arribar a una conclusió definitiva, en l'actualitat la gran majoria dels estudiosos del text opten per acceptar que el manuscrit *P* fou copiat de *L* en una data molt propera a la seva redacció, probablement després de la primera revisió de Demetri Triclini, però abans de les altres dues.¹⁸

A banda d'aquests manuscrits, es conserven dos apògrafs de *L* (Parisinus gr. 2887, de finals del segle XV, i Parisinus gr. 2817, de principis del segle XVI)

15. Vegeu Sean Alexander GURD, *Iphigenias at Aulis. Textual multiplicity, radical philology*, Ithaca 2005, que aborda l'estudi comparat de tretze d'aquestes edicions.

16. Seguim les datacions proposades per Valeria Andò en la seva edició recent: *Euripide, Ifigenia in Aulide*, Venècia 2021 (p. 18); Christopher Collard & James Morwood (pp. 50-51), per la seva banda, proposen datar el còdex *L* una mica abans, al voltant del 1310, i *P* al voltant del 1315.

17. Un facsímil excel·lent d'aquest manuscrit es troba disponible, en línia, al repositori digital de la Biblioteca Medicea Laurenziana: <<http://mss.bmlonline.it>>.

18. Bones síntesis del debat filològic al voltant de la filiació *L* : *P* es poden llegir en les recents edicions comentades de C. Collard & J. Morwood (pp. 50-55) i de V. Andò (pp. 18-20).

i tres papirs amb fragments de la tragèdia (Pap. Leiden inv. 510, del segle III aC; Pap. Köln II 67, del segle II aC, i Pap. Oxy. 3719, del segle III dC), el més antic amb notació musical sobre dos breus episodis lírics.

Completen les nostres fonts algunes citacions en autors antics i tres testimonis que recullen mots o versos aïllats atribuïts a la tragèdia.¹⁹ Precisament, un d'aquests testimonis és a l'origen de les sospites que en el text original s'han produït alteracions: es tracta d'un passatge de *Sobre la naturalesa dels animals* d'Elià, en què s'esmenten dos versos i mig d'una tragèdia d'Eurípides titulada *Ifigenia* (*sic*), on es reproduïen les paraules d'un personatge, probablement Àrtemis, anunciant la substitució d'Ifigenia per una cérvola a l'altar sacrificial.²⁰ Aquests versos, que no es troben documentats en cap de les tragèdies conservades sobre el mite d'Ifigenia, ben aviat van plantejar la possibilitat que es tractés d'un fragment del pròleg o de l'èxode original de la *Ifigenia a Àulida*, atiant el debat al voltant de l'autenticitat del text transmès pel manuscrit *L*. Evidentment el fet que la tragèdia hagués estat representada després de la mort d'Eurípides semblava abonar la idea que el text original podia haver estat modificat des d'un primer moment. Estudis posteriors sobre la llengua, la mètrica, la coherència interna i l'estil han dut a concloure que, en efecte, el text de *L* conté nombrosos passatges difícilment eurípideus.

Per raons d'espai, no podem entrar en una explicació detallada al voltant de tots els llocs en què els filòlegs han dubtat o directament atetzat el text preservat, però val la pena fer esment de tres passatges que han estat particularment debatuts:²¹

1. El pròleg (vv. 1-162) presenta una estructura insòlita en la producció dramàtica eurípidea, ja que combina un diàleg inicial en anapestos (vv. 1-48), seguit d'una *rhexis* en trímetres iàmbics (vv. 49-114) i un diàleg final, novament en anapestos, probablement lírics (vv. 115-162). A aquesta particularitat s'afegeixen anomalies mètriques, lingüístiques i estilístiques que, juntament amb alguna incongruència interna, han dut els estudiosos a plantejar-se en quina mesura es tracta d'una composició original d'Eurípides. Les postures van des de considerar espuris la totalitat o una part dels versos, a defensar-ne

19. Per a una taula de les citacions d'aquesta tragèdia en altres obres vegeu Denys L. PAGE, *Actors' interpolations in Greek tragedy studied with special reference to Euripides' «Iphigeneia in Aulis»*, Oxford 1934, 128.

20. Es correspon al frag. 1 del nostre text i traducció.

21. Per a una discussió més aprofundida sobre l'autenticitat dels diferents passatges del text, remetem a l'estudi detalladíssim i profusament documentat de Valeria Andò (*Euripide, Ifigenia in Aulide*, Venècia 2021, 29-57). Hem intentat recollir i sintetitzar els elements més importants d'aquest debat en l'aparat crític i les notes del nostre text, que complementen el que exposem en aquesta *Notícia preliminar*.

l'autenticitat adduint la coherència estructural i temàtica del conjunt, així com una voluntat innovadora per part del poeta.²² Sigui com sigui, el text preservat resulta perfectament funcional, conté dades necessàries per a la comprensió de la trama subseqüent i contribueix a crear un cert suspens al voltant d'un mite que, sense cap mena de dubte, era conegut pel públic assistent a l'espectacle.

2. El pàrode (vv. 164-302), un dels més llargs preservats, està protagonitzat per un cor de dones joves provinents de Calcis. Com ja hem dit més amunt, s'hi poden distingir dues parts, formalment i temàtica ben diferenciades: un catàleg dels herois (vv. 164-230), integrat per dues llargues estrofes amb responsió (vv. 164-184, 185-205), seguides d'un èpode quasi tot en eolocoriàmbics (vv. 206-230), i un catàleg de les naus (vv. 231-302), majoritàriament en iambotrocaics, que inclou dos parells estròfics similars (vv. 231-241, 242-252), seguits d'un llarg èpode o bé d'una tercera díada estròfica (vv. 277-302). Aquesta segona part presenta dos llocs amb text corrupte i problemes mètrics que han suscitat una intensa discussió filològica i han dut la majoria dels estudiosos a considerar-la espúria. La primera part, en canvi, és considerada molt majoritàriament obra d'Eurípides, tal vegada no acabada del tot, o bé d'un imitador brillant.²³ Tampoc no falten, però, els qui defensen l'autenticitat del conjunt.²⁴

3. L'èxode resulta encara més problemàtic. La part final del text conservat (vv. 1578-1629) és considerada espúria gairebé de manera unànime, fruit d'una reelaboració tardana, d'època bizantina. La discussió se centra, doncs, en els versos anteriors, per als quals s'han fet propostes diverses que donen peu a tres possibles finals: el comiat d'Ifigenia a la llum del sol (v. 1509), dramàticament molt efectiu; el cant del cor invocant Àrtemis per a una expedició exitosa (v. 1532), o bé la primera part del relat del missatger sobre el sacrifici (v. 1577).²⁵ En qualsevol d'aquests tres casos, quedaria exclosa la salvació d'Ifigenia en favor d'una versió del mite, ja antiga, que reivindicava el sacrifici humà com a ofrena propiciatòria abans d'iniciar la guerra. No hi ha,

22. Sobre aquesta qüestió i els diferents posicionaments que ha suscitat, vegeu la nota complementària *ad* vv. 1-163, al final de la nostra traducció.

23. En aquesta línia interpretativa es mantenen, p. ex., D. L. PAGE (*Actors' interpolations* cit., 142), J. DIGGLE (1994), D. KOVACS («Toward a reconstruction...» cit., 83) i, més recentment, C. COLLARD & J. MORWOOD (*Euripides, Iphigeneia* cit., 295).

24. Vegeu, entre d'altres, F. JOUAN (*Euripide et les légendes* cit., 293-294), J. IRIGOIN («Le prologue et la parodos...» cit., 252), H. C. GÜNTHER (1988) i W. STOCKERT (1992).

25. Per aquesta qüestió, vegeu les n. 128 i *ad* vv. 1509 i 1531, en la nostra traducció.

però, arguments definitius per a descartar que Eurípides hagués optat per un final salvífic, amb la substitució de la jove per la cérvola —en aquest sentit, convé recordar el fragment d'Elià, esmentat abans, amb la probable aparició d'Àrtemis com a *dea ex machina*—. No es pot rebutjar, per tant, la idea que el final preservat, per bé que no és l'original, conservi l'esperit de l'èxode escrit o projectat pel tràgic.

La importància d'aquests tres llocs, prou rellevants en l'estructura de qual-sevol tragèdia, rau, aquí, en el fet que defineixen aspectes clau en l'aproximació al mite d'Ifigenia. Així, els dubtes d'Agamèmnon en el pròleg creen expectatives al voltant del futur de la jove (¿realment podrà ser salvada?) i, per uns moments, desafien les versions mítiques prèvies sobre el sacrifici i l'inici de la guerra de Troia. El pàrode, al seu torn, mobilitza la memòria dels poemes homèrics per mitjà de la descripció, quasi pictòrica, d'una flota flamant, aquí a les portes d'una expedició panhel·lènica. Per últim, l'èxode inclou una refecció tardana del destí final d'Ifigenia, mitjançant la qual la trama s'emmotlla als camins ja coneguts del mite: el sacrifici per substitució procura a Ifigenia una vida en el més enllà i dona via lliure a l'inici de la guerra, però també sembla la llavor d'una venjança futura per part de Clitemestra. Tots aquests són elements importants a l'hora de valorar l'originalitat de la *Ifigenia a Àulida* en el tractament d'un mite antic.

EL MITE D'IFIGENIA, DE L'ÈPICA A LA TRAGÈDIA

El primer esment del sacrifici d'Ifigenia es troba en els *Cants cipris*, que la tradició atribueix a Estasi de Xipre, un poema èpic d'època arcaica que comprenia els fets immediatament anteriors a la *Iliada* i que coneixem a través dels resums que en va fer Procle de Constantinoble a la *Crestomatia* (segle v dC), recollits en la *Biblioteca* de Foci (segle IX dC). Si cal atorgar credibilitat a aquestes fonts, en els *Cants cipris* el mite apareixia ja en la seva versió més coneguda: mentre les naus aquees es troben a Àulida, Agamèmnon caça una cérvola i es vanta de ser més bon caçador que la mateixa Àrtemis. Aquesta bravata provoca la còlera de la deessa, que els envia tempestes per impedir que puguin fer-se a la mar. En aquest destret, l'endeví Calcant els revela el motiu de la còlera divina i els comunica que cal sacrificar en honor d'Àrtemis la filla d'Agamèmnon, Ifigenia. Fan venir la noia, amb el pretext de casar-la amb Aquil·leu, i es disposen a immolar-la, però, en el moment precís del cop fatal, la deessa la substitueix per una cérvola i se l'endú a la Tàurida per a fer-la immortal.²⁶

26. PROCLE, *Chrest.* 80 Severyns (= PEG Bernabé p. 41).

Hesíode reprèn el mite en un fragment del *Catàleg de les dones* en què s'explica que una tal Ifimede, variant del nom d'Ifigenia,²⁷ és immolada pels aqueus just abans de salpar cap a Troia; en realitat, però, sacrifiquen una imatge (εἰδωλον), perquè Àrtemis agafa la noia i se l'endú a un lloc indeterminat on, ungint-la amb ambrosia, la fa immortal sota l'advocació d'Àrtemis Enòdia, és a dir, la Protectora dels camins.²⁸ El fragment hesiòdic identifica el col·lectiu dels aqueus com a responsables del sacrifici, introdueix la il·lusió de la imatge en lloc del sacrifici per substitució, i dona detalls interessants sobre la immortalització de la jove, però no fa cap esment del pretext de les núpcies amb Aquil·leu, un motiu fonamental en la nostra tragèdia.

De fet, tenim pocs detalls d'aquest episodi sacrificial en la literatura arcaica, començant pel silenci d'Homer, que coneix l'estada de la flota a Àulida,²⁹ però que ni tan sols esmenta Ifigenia entre les filles d'Agamèmnon.³⁰ Podem suposar la importància de l'obra d'Estesícor d'Hímera en el pas del mite d'Ifigenia de l'èpica a la tragèdia gràcies a alguns fragments papiraris en què queda clar, per una banda, que la transformació d'Ifigenia en Hècate, indirectament esmentada en Hesíode, també formava part de la seva *Orestea*;³¹ de l'altra, que Estesícor va posar èmfasi en el sacrifici com a causa principal de l'assassinat d'Agamèmnon per part de Clitemenestra,³² i que va desenvol·lar

27. Sobre la diversitat de noms d'Ifigenia, vegeu Jan N. BREMMER, «Sacrificing a child in Ancient Greece: the case of Iphigeneia», en E. Noort & E. Tigheelaar (eds.), *The Sacrifice of Isaac: the Aqedah (Genesis 22) and its interpretations*, Leiden – Boston – Colònia 2002, 24-25.

28. HESÍODE, F 23a Merkelbach-West, vv. 17-24. A partir d'aquesta epicleisi, s'entén per què Pausànias (I 43, 1 = HESÍODE, F 23b Merkelbach-West) afirma que, en el *Catàleg de les dones*, Ifigenia esdevenia Hècate, protectora de les cruïlles.

29. En la *Iliada* (II 303-304), l'Àulida és esmentada com el punt de trobada de les naus aquees i el lloc des d'on emprenen el camí cap a Troia (cf., també, HESÍODE, O. 646-653), però no hi ha cap referència al sacrifici. No sembla convincent l'argument de Paul Clement («New evidence for the origin of the Iphigeneia legend», AC III, 2, 1934, 393-394) segons el qual el sacrifici és indirectament referit en els retrets d'Agamèmnon a l'endeví Calcant (*Il.* I 106-108).

30. En la *Iliada* (IX 144-145 = 286-287), les filles d'Agamèmnon són tres: Crisòtemis, Laòdice i Ifianassa. El mateix Agamèmnon està disposat a donar-ne una per esposa a Aquil·leu, la que prefereixi, juntament amb un bon dot, a canvi que torni al combat. Aquesta oferta de matrimoni, per bé que no arriba a concretar-se, prova que la unió dels casals pelida i atrida per via matrimonial era una idea present en els poemes homèrics.

31. Cf. ESTESÍCOR, frag. 38 Page.

32. Probablement Píndar (*P.* XI 22-23) va seguir Estesícor en aquesta qüestió (vegeu Rachel AÉLION, *Euripide héritier d'Eschyle*, vol. I, París 1983, 95).

lupar millor el motiu de l'engany de les núpcies amb Aquil·leu, d'on probablement Eurípides s'inspiraria per a la seva tragèdia.³³

El sacrifici d'Ifigènia va ser un tema atractiu per als tràgics, ja que no només Eurípides, sinó també Èsquil i Sòfocles, van dedicar-li un drama. D'aquests, només s'ha conservat sencera la tragèdia eurípidea, però comptem amb passatges o fragments que permeten esbossar quina aproximació al mite va fer cadascun d'ells:³⁴

En primer lloc, de la *Ifigènia* d'Èsquil no se'n conserva pràcticament cap dada, però el sacrifici és molt present en l'*Agamèmnon*, on esdevé el motiu adduït per Clitemestra per justificar l'assassinat del seu marit (vv. 1433-1434; 1501-1504). El primer cor d'aquesta tragèdia (vv. 104-255) fa un relat de l'episodi extens però allusiu, en què es reproduïxen la ira d'Àrtemis³⁵ i el càstig, en forma de vents adversos o de tempesta (vv. 147, 192, 198-199, 1418), que reté les naus a Àulida (vv. 188-191, 196-198). També en aquesta tragèdia Agamèmnon accedeix a la petició de Calcant de sacrificar la filla, optant per romandre fidel a la flota, malgrat els dubtes que li genera la seva condició de pare. El cor s'esplaia en el relat escruixidor del sacrifici, amb Ifigènia sostinguda en l'aire i emmordassada perquè no profereixi cap maledicció mentre el seu propi pare la fereix fatalment (vv. 228-236).

Coneixem una mica millor la *Ifigènia* de Sòfocles.³⁶ En un dels pocs fragments conservats, Odisseu s'adreça a Clitemestra per felicitar-la com a futura sogra d'Aquil·leu.³⁷ Sembla, doncs, que l'engany de les nocces ja era emprat en aquesta tragèdia per a conduir Ifigènia fins a Àulida; Odisseu probablement hi tenia un paper important, per les seves habilitats dialèctiques i de persuasió. S'ha suggerit, però, que la trama es desenvolupava a Argos, fet que su-

33. Cf. ESTESÍCOR, frag. 40 Page.

34. Per als antecedents d'*I. A.*, continuen sent útils els estudis de F. Jouan (*Eurípide et les légendes* cit., 260-274) i R. Aélion (*Eurípide héritier* cit., 95-102).

35. El motiu que enfurisma Àrtemis sembla aquí una ofensa comesa pels Atrides, per bé que no s'especifica quina; tal vegada es tractaria de l'incompliment, per part d'Atreu, de l'ordre de sacrificar l'anyell d'or, un greuge que el Pseudo-Apòllodor (*Ep.* III 21) recorda juntament amb la mort de la cérvola. En la *Ifigènia entre els taures* (vv. 20-24), però, Eurípides innova en introduir el motiu del vot incaut: Agamèmnon va prometre oferir a la deessa el més bell que l'any engendrís, que no fou altra cosa que Ifigènia; atrapat, doncs, en les seves pròpies paraules, el sacrifici era de compliment obligat.

36. Els fragments conservats d'aquesta tragèdia es troben compilats a *TrGF* 4, F 305-312.

37. *TrGF* 4, F 305: σὺ δ'ὦ μέγιστων τυγχάνουσα πενθερῶν, «Tu, que obtens uns parents il·lustríssims»; sobre aquest passatge, vegeu Pantelis MICHELAKIS, *Eurípides: Iphigenia at Aulis*, Londres 2006, 24.

posaria una diferència significativa en relació amb la versió eurípidea, situada a la badia beòcia, enmig d'un campament militar.

Finalment, en les tragèdies del cicle troià d'Eurípides el sacrifici d'Ifigènia és molt present: hi és recordat com un dels episodis de màxima crueltat de la guerra, en la mesura que la mort violenta d'una jove innocent està cridada a generar incomprensió i rebuig. En l'*Andròmaca* (vv. 624-625), Peleu acusa Menelau d'haver obligat Agamèmnon a sacrificar la filla a fi de recuperar ell la seva esposa; en *Les troianes* (vv. 370-373), Cassandra evoca el sacrifici per a il·lustrar els crims comesos pel bàndol aqueu; en l'*Electra* (vv. 1020-1023), Clitemestra l'adueix en defensa pròpia, per justificar l'assassinat d'Agamèmnon, tot fent referència a l'engany de les nocces amb Aquil·leu; en la *Ifigènia entre els taures* (vv. 6-30; 358-371), la mateixa Ifigènia evoca el seu destí fatal i recorda les súpliques amb què vanament demanava al pare que la salvés de la mort, així com l'estratagema de les falses núpcies, ideat per Odisseu per tal d'allunyar-la de la seva mare i de la ciutat d'Argos.

En la *Ifigènia a Àulida*, la filla d'Agamèmnon també és conduïda a l'altar sacrificial enganyada, però la responsabilitat del pla recau clarament en Menelau, que busca així trobar una sortida a la incapacitat de navegar (ἀπλοια) causada per l'absència de vents (v. 10) o per vents desfavorables (vv. 352, 1323-1324), i al conseqüent desesper d'Agamèmnon. Eurípides innova en introduir la carta com a part de l'estratagema per fer venir Ifigènia i, al voltant d'aquest objecte i el missatge que conté, desenvolupa, més que cap altre autor, el dilema d'Agamèmnon fins a convertir-lo en motiu d'enfrontament amb Menelau, al llarg de la primera part de la tragèdia.³⁸ Ben aviat, el focus es desplaça envers Clitemestra, que arriba d'improvís al campament per acompanyar la filla, portant l'infant Orestes en el seu seguici. Aquesta irrupció de la reina a la badia també ha estat considerada una innovació eurípidea,³⁹ igual com el relat del primer infanticidi comès per Agamèmnon, amb el qual es fa èmfasi en els orígens de la rancúnia de Clitemestra envers el seu marit, com a mare colpida dues vegades per l'assassinat d'un fill innocent.⁴⁰ El paper d'Aquil·leu i Ifigènia concentra l'interès en la part central i final de la tragèdia, però el desenvolupament de cadascun dels dos personatges és del tot oposat: com veurem tot seguit, l'ἀρετή de l'un és intercanviada per l'αἰδώς de l'altra, en un esplèndid capgirament

38. John GIBERT, *Change of mind in Greek Tragedy*, Göttingen 1995, 210-220.

39. Vegeu MICHELAKIS, *Eurípides* cit., 26-27.

40. John GIBERT, «Clytemnestra's first marriage: Eurípides' *Iphigenia in Aulis*», en V. Pedrick & S. M. Oberhelman (eds.), *The soul of Tragedy: Essays on Athenian drama*, Chicago – Londres 2005, 227-248.

de rols pel qual Ifigenia acaba revestida del caràcter heroic de què Aquil·leu resulta mancat.⁴¹

Obra de maduresa, aquesta tragèdia brinda a Eurípides una oportunitat d'or per a oferir una síntesi global de tot el mite de la guerra de Troia: hi exposa magistralment «the celebrated past, the disappointing present, and the uncertain future».⁴² És també una reflexió edificant sobre la condició humana i la inconstància dels seus propòsits quan la moral individual entra en conflicte amb la raó política i l'interès comú. Precisament, des de l'Antiguitat, el temperament inconsistent i canviant dels seus personatges ha estat un dels aspectes més criticats en l'estudi i la valoració d'aquesta tragèdia.

LA MUTABILITAT COM A CONDICIÓN HUMANA

Aristòtil va ser el primer a jutjar amb duresa, en la seva *Poètica* (1454a), el caràcter canviant amb què Eurípides dota el personatge d'Ifigenia en la *Ifigenia a Àulida*: en un interval de pocs versos, aquesta figura passa d'implorar la seva salvació davant d'Agamèmnon (vv. 1211-1252) a acceptar heroicament el sacrifici (vv. 1368-1401). Aquesta mutabilitat, en opinió d'Aristòtil, fa d'Ifigenia un personatge anòmal. Ara bé, la crítica moderna ha posat de relleu que, en realitat, tots els personatges d'aquesta tragèdia canvien contínuament les seves decisions al llarg de l'obra, des d'Agamèmnon o Menelau, fins a Aquil·leu, Clitemestra o la mateixa Àrtemis, qui decideix, a última hora, substituir Ifigenia per una cérvola.⁴³ També l'espai en què es desenvolupa l'acció, la badia d'Àulida, suggereix una geografia inestable i mutant, ja que l'estret de l'Eurip era conegut proverbialment pels canvis sovintejats en els corrents marins.⁴⁴ En altres paraules, la *Ifigenia a Àulida* posa el canvi al centre de la condició humana: la vida es presenta com quelcom imprevisible,

41. Vegeu George B. WALSH, «Public and private in three plays of Euripides», *CPh* 74, 4, 1979, 303-305, i, més endavant, els apartats «Aquil·leu, un heroi en construcció» i «Ifigenia ha de morir» d'aquesta *Notícia*.

42. Andreas MARKANTONATOS, «Leadership in action: Wise policy and firm resolve in Euripides' *Iphigenia at Aulis*», en A. Markantonatos & B. Zimmermann (eds), *Crisis on Stage: Tragedy and comedy in late fifth-century Athens*, Berlín – Boston 2012, 193.

43. Vegeu els estudis de Bernard M. W. KNOX, «Second thoughts in Greek Tragedy», *GRBS* 7, 1966, 213-232; FOLEY, *Ritual irony* cit., 65-105; GIBERT, *Change of mind* cit., 202-254; Ann N. MICHELINI, «The expansion of myth in late Euripides: *Iphigeneia at Aulis*», *ICS* 24/25 [*Euripides and Tragic Theatre in the Late Fifth Century*], 1999-2000, 41-57, particularment 44.

44. Vegeu la n. 4 de la nostra traducció.

a mercè de forces vagament definides que estan per damunt de l'individu i n'afaiçonen l'esdevenir a plaer, com els déus d'oracles ominosos (vv. 89-93), la passió amorosa (vv. 467-468, 808), les raons d'estat (vv. 272, 371-72), la massa anònima (vv. 427, 450), o l'exèrcit armat (vv. 514, 1264-1266). La fortuna (τύχη), mantes vegades evocada,⁴⁵ s'alça com l'únic element rector de la vida humana, en què hom deposita, de manera ingènua i vana, l'esperança (ἐλπίς, vv. 609, 742, 987, 1014), aquí una autèntica divinitat (v. 392), més poderosa que l'exèrcit i els seus cabdills.

Aquesta constatació es fa evident des del pròleg de la tragèdia, en què Agamèmnon, turmentat pels remordiments de les seves accions, descriu la fràgil i esmunyedissa satisfacció que es desprèn dels honors públics, els quals, al principi, proporcionen la dolçor del reconeixement, però, tot seguit, comporten també una gran sofrença, sigui per culpa dels déus, sigui per culpa de les opinions difícils d'aconterar dels humans (vv. 24-27). Els canvis de fortuna, que Agamèmnon lamenta amb amargor, cal assumir-los com una constant en la naturalesa humana, ja que, com afirma el vell servent, és propi dels mortals «alegrar-se i afligir-se» per igual (vv. 30-31). No hi ha, doncs, una felicitat que duri per sempre, com tampoc no hi ha cap mortal lliure de pena (v. 161). En aquest context, l'ésser humà, empès pels vaivens de la vida, es veu obligat a adaptar-se i a mudar, sempre que calgui, el pensament, a fi de trobar la millor manera d'acomodar-se a cada embat de la fortuna, vingui en forma de sort o de dissort, perquè «és propi d'un home no pas dolent fer per tal de valdre's sempre de les millors solucions» (vv. 502-503).

Els personatges d'aquesta tragèdia són, doncs, figures hesitants i volàtils, que estan atrapades entre la consciència del crim nefand que estan a punt de cometre i la por d'alçar la veu per a impedir-lo davant d'una turba d'homes violenta, atada per generals i sacerdots àvids de poder i d'honors. Tanmateix, rere la seva por, hi ha també el desig, un desig pregon d'obtenir la glòria, mitjançant un retorn victoriós o una mort il·lustre que els brindi renom. Malgrat el seu esforç, més o menys compromès, per canviar el rumb de les coses, tots ells són finalment arrossegats per allò que en diríem la força dels esdeveniments. Aleshores, en acceptar la ineluctabilitat del sacrifici, només queda un petit marge de maniobra: l'actitud d'un mateix davant l'inevitable. És al

45. El mot τύχη i els seus derivats es documenten al llarg de tot el text: vv. 351, 375, 390, 441, 511, 595, 719, 858, 893, 958, 984, 1008, 1136, 1205, 1280, 1337, 1342, 1373, 1403, 1405, 1446, 1523, 1557-1558. Compartim la idea de Felix M. Wassermann («Agamemnon in the *Iphigeneia at Aulis*: a man in an age of crisis», *TAPhA*, 80, 1949, 182-83) que la recurrència d'aquest concepte, a vegades combinat amb ἀνάγκη (v. 511), contribueix a crear una «sensació d'abandó» enmig d'un món desproveït d'ordre i de valors, on ja no tenen força ni la justícia ni el respecte envers els déus (vv. 1095-1097).

voltant d'aquest petit marge que Eurípides basteix uns personatges que es mouen en un ampli ventall de positures —des de la mesquinesa, la por o la rancúnia fins a la lleialtat, la gosadia o l'heroisme—, mitjançant els quals explora la complexitat de l'experiència humana davant la guerra. Vegem com ho fa amb els principals: Agamèmnon, Clitemestra, Aquil·leu i Ifigènia.

AGAMÈMNON: LIDERATGE, CONFLICTE I SERVITUD

L'acció del drama comença al bell mig d'un campament militar, un món d'homes regit per les normes i els valors propis d'una estructura jeràrquica, al capdamunt de la qual es troben els reis del passat mític, aquí revestits de general i comandants. Com en la *Iliada*, Agamèmnon és el cabdill principal de la host aquea (v. 84), una responsabilitat que sembla haver cobejat amb delit, però que se li gira en contra a partir del moment en què la flota no es pot fer a la mar i es planteja l'exigència de sacrificar Ifigènia com a condició necessària per a sortir de l'atzucac. Agamèmnon ho accepta, de grat o per força, tal vegada mogut pels hàbils raonaments del seu germà Menelau (vv. 97-98), però, més tard, en la fosca de la nit, s'hi repensa i intenta aturar el sacrifici, d'amagat de la resta de comandants.⁴⁶ Eurípides no deixa clar quin Agamèmnon hem de creure de veritat, el que hi consent o el que se'n penedeix, i sembla, així, la llavor del dubte sobre si podrà sostenir la defensa de la seva filla o es doblegarà, de nou, davant d'una retòrica florida o una amenaça més gran. ¿Pot ser que, al capdavant, ja li estigui bé renunciar a la filla si amb això pot veure el seu desig de prendre Troia satisfet? Els interrogants al voltant de les motivacions reals d'Agamèmnon no es resolen i, de fet, encara es veuen alimentats per mitjà de les confrontacions successives amb el vell esclau, amb Menelau i, finalment, amb Clitemestra. Cadascun d'aquests acaraments fa trontollar els fonaments de la seva autoritat, tant en el comandament de l'exèrcit com en la gestió de la seva pròpia família.

Les primeres paraules que pronuncia Agamèmnon ja fan evident fins a quin punt pot ser difícil, per a un alt dirigent polític i militar, mantenir l'equilibri entre els interessos públics i els particulars: als primers es deu Agamèmnon com a rei i general; als segons, com a espòs i pare. Prengui la decisió que prengui, sacrificar-la o no sacrificar-la, una de les dues lleialtats en resultarà traïda.⁴⁷ Aquest és el destret (vv. 40-41) en què Agamèmnon està

46. Vegeu, però, l'estudi de Katerina SYNODINOU, «Agamemnon's change of mind in Euripides' *Iphigeneia at Aulis*», *Logeion. A Journal of Ancient Theatre* 3, 2013, 51-65, que defensa que el cabdill aqueu no renuncia mai a sacrificar la filla, només ho fa veure.

47. Vegeu MICHELAKIS, *Euripides* cit., 33.

atrapat, però no és una situació extraordinària, que no hagin conegut altres dirigents abans que ell: Agamèmnon mateix explica com Tindàreu es va trobar en un destret similar (v. 55) quan acudiren al seu palau el bo i millor dels joves aqueus per demanar la mà de la seva filla, Hèlena, i ell no sabia a qui donar-la ni com evitar els enfrontaments. Aleshores, Tindàreu va recórrer a l'astúcia (v. 67), promovent el jurament dels pretendents, igual com també farà Agamèmnon amb l'enginy de la carta i les falses núpcies amb Aquil·leu; ara bé, a diferència d'aquell il·lustre rei del passat, Agamèmnon resultarà vençut en totes les seves iniciatives (v. 745), una derrota completa que s'ha volgut interpretar com una crítica, per part d'Eurípides, als lideratges del seu temps, afeblits i incapaces de posar fi a una guerra fratricida i cruel.⁴⁸

En aquest sentit, el conflicte entre Agamèmnon i Menelau funciona com una metàfora eloqüent: a pesar que comparteixen responsabilitats públiques i lligams familiars (φύλα), tenen voluntats oposades (v. 335 contra v. 378) i objectius diferents. Només un argument superior, sincer o enganyós, pot acabar llimant les aspreses entre germans: la necessitat de tirar endavant una expedició d'abast panhellenic per a la qual s'han mobilitzat centenars d'homes, ansiosos d'acomplir una gesta a la qual no renunciaran pas fàcilment. Agamèmnon és conscient que, com a cabdill de l'exèrcit reunit, és esclau de la multitud i dels qui, com Odisseu, la manipulen;⁴⁹ acceptant, doncs, el sacrifici, resol la situació i conserva, de moment, l'honor i la vida, però desoeix els advertiments sobre les conseqüències que se'n puguin derivar quan torni a casa i hagi d'afrontar, el dia de demà, l'odi de Clitemestra i dels fills.

En altres paraules, la decisió de sacrificar Ifigènia consolida la posició d'Agamèmnon al capdavant de la host grega, però, a ulls de Clitemestra, posa al descobert la feblesa dels seus propòsits i la seva manca de fiabilitat com a pare i espòs; només ella mantindrà, fins al final, la convicció que la mort d'Ifigènia és un crim avorrible i insensat (v. 1139),⁵⁰ ordit sobre una xarxa de mentides i d'enganys que envileixen la persona d'Agamèmnon fins a fer-la indigna dels seus avantpassats (v. 1457).

CLITEMESTRA: DE L'AMOR DEGUT A LA RANCÚNIA

Mitjançant el retrat de mare amorosa i esposa obedient, en aquesta tragèdia Eurípides busca rehabilitar el personatge de Clitemestra, en un esforç clar

48. Vegeu MARKANTONATOS, «Leadership in action...» cit., 188, 191-192.

49. Vegeu STOCKERT, *Euripides, Iphigeneia* cit., 25-26; Herbert SIEGEL, «Agamemnon in Euripides' *Iphigeneia at Aulis*», *Hermes*, 109, 3 1981, 263-264.

50. Vegeu Dana L. BURGESS, «Lies and convictions at Aulis», *Hermes* 132, 1, 2004, 54-55.

per contraposar-la no només al personatge, terriblement connotat, de l'*Agamèmnon* d'Èsquil, sinó al de la mateixa *Electra* d'Eurípides.⁵¹ La *Ifigenia a Àulida* aporta arguments per a justificar i, fins a un cert punt, fer comprensible la rancúnia que sent Clitemestra envers el seu marit, el qual la decep del tot. Així, a banda de descriure els enganys d'Agamèmnon en relació amb les núpcies i el sacrifici d'Ifigenia, Eurípides inclou el relat, probablement inventat, de la manera com el sobirà argiu va aconseguir casar-se amb ella, després de matar el primer marit, Tàntal, i d'assassinar de forma brutal el fill nascut d'aquella relació. El matrimoni es forja, doncs, sobre un rerefons de violència extrema davant la qual la dona opta no pas per la venjança, sinó per la reconciliació, esdevenint una esposa irreprotxable tant dins com fora de casa (vv. 1157-1163). Aquesta és la imatge de Clitemestra que preval des de la seva arribada triomfal al campament, dalt d'un carro,⁵² fins al moment en què descobreix que els plans d'Agamèmnon per sacrificar Ifigenia són en ferm (v. 1140); només aleshores les seves paraules van agafant un to cada vegada més amenaçador fins al punt que pronostica una rebuda gens feliç per al sobirà argiu (v. 1182) si tira endavant el sacrifici. Clitemestra, doncs, no actuarà amb engany ni traïdoria quan, anys més tard, assassini Agamèmnon: ja l'havia advertit, temps enrere, que no estava disposada a tolerar, per segon cop, la mort injusta i violenta d'un dels seus fills.

Resulta interessant subratllar que Agamèmnon no sembla inquietar-se ni prendre's seriosament les amenaces de la seva esposa, però sí que ho fa Ifigenia, que demana explícitament a la seva mare que no guardi rancor al sobirà argiu (v. 1454), com si només ella conegués el veritable caràcter de Clitemestra i entengués la marca de dolor que el sacrifici ha de deixar en el seu cor. A diferència de la seva mare, Ifigenia està disposada a perdonar el seu pare, per qui sent un amor tal vegada excessiu —és φιλοπάτωρ (v. 638)— i de qui assumeix plenament els arguments que justifiquen la seva pròpia mort.

AQUILLEU, UN HEROI EN CONSTRUCCIÓ

Aquilleu té, en la trama de la tragèdia, una rellevància cabdal, ja que en ell recau l'única esperança de revertir la decisió d'Agamèmnon i d'impedir el

51. En aquest sentit, compartim el parer de Jonah RADDING, «Clytemnestra at Aulis: Euripides and the reconsideration of tradition», *GRBS* 55, 2015, 832-862.

52. Probablement, s'estableix aquí un parallelisme irònic amb l'arribada d'Agamèmnon a Micenes, acompanyat de Cassandra, en l'*Agamèmnon* d'Èsquil, però també amb l'arribada de Clitemnestra a casa d'*Electra* a la tragèdia *Electra* d'Eurípides; vegeu MICHELAKIS, *Euripides* cit., 29.

sacrifici d'Ifigenia. Probablement, cal considerar la participació involuntària d'Aquilleu en l'estratagema d'Agamèmnon com una innovació d'Eurípides, el qual presenta un heroi jove i inexpert, encara pendent de demostrar la seva vàlua com a guerrer i cabdill dels mirmídon. Igual com Ifigenia, Aquilleu té un origen noble, però ha rebut una educació acurada a mans del centaure Quiró (vv. 208-209, 709), de la qual es mostra particularment orgullós. Ell mateix explica que, gràcies als aprenentatges rebuts, el seu tarannà, superb i impulsiu (v. 919: ὑψηλόφρων... θυμός), ha estat conduït cap al camí de la temprança (σωφροσύνη) i el respecte (αἰδώς), virtuts que l'allunyen clarament de l'heroi de la *Ilíada*, irascible i temut per tots.

Tanmateix, l'heroi homèric es retroba en les paraules dels altres, els quals atribueixen a Aquilleu un caràcter rude i una capacitat d'acció de què, finalment, resultarà desproveït. Així, el vell servent adverteix Agamèmnon de la reacció perillosa que pot tenir Aquilleu en conèixer el fals prometatge (vv. 124-127), i Clitemestra confia en la força del seu origen diví (vv. 901, 903) i en el suport dels mirmídon (v. 1352) per salvar la seva filla, però tots resulten decebuts en les seves expectatives: malgrat que en la seva primera intervenció sembla ferm i desafiant (v. 801-804), Aquilleu ben aviat es mostra prudent, cautelós i excessivament preocupat per no enemistar-se amb Agamèmnon ni malbaratar la seva reputació davant de l'exèrcit (v. 1015-1021); fins i tot quan rep l'amenaça de morir lapidat, fuig del campament i corre a buscar Clitemestra per tal de confessar-li la seva impotència davant l'aplec dels soldats, engegats pel desig d'anar a lluitar (vv. 1345-1353).⁵³ La feblesa d'Aquilleu fa ressonar amb ironia les anteriors paraules del cor, quan el descrivien fent curses atlètiques per la platja (v. 210-230) i evocaven la profecia dels centaures segons la qual estava cridat a convertir-se en «una poderosa llum per a Tessàlia» (v. 1063), un destí grandios per a un heroi que, ara, es revela poc digne de dur aquest nom.

Eurípides completa aquesta imatge trencadora d'Aquilleu en l'àmbit públic i militar afegint-li un interès marcat pel matrimoni, que es manifesta des de la seva primera intervenció (v. 805). Jove com és, l'heroi galleja de tenir moltes noies a la caça del seu llit (vv. 959-960) i sembla pres per un enamorament sobtat (v. 1410-1411) tan bon punt veu Ifigenia i la sent parlar amb tanta enteresa i resolució, malgrat que el sacrifici és imminent. En realitat, el caràcter enamoradís d'Aquilleu era conegut des d'antic. En els poemes homèrics i, sobretot, en el cicle èpic, se li atribuïen múltiples parelles femenines: Briseida, Deidamia, Penthesilea, Polixena i Hèlena es comptaven entre els seus

53. Per a la figura d'Aquilles en *I. A.* seguim de prop la interpretació de Katherine Callen KING, *Achilles. Paradigms of the war hero from Homer to the Middle Ages*, Berkeley 1987, 94-104, i de Pantelis MICHELAKIS, *Achilles in Greek Tragedy*, Cambridge 2002, 84-143.

afers amorosos, la majoria amb un final funest.⁵⁴ Eurípides inclou, doncs, una dimensió de l'heroi més sensible i emocionalment fràgil, i l'accentua amb ingenuïtat i manca d'experiència: Aquil·leu, en efecte, segueix entestat a salvar Ifigenia i convertir-la en la seva esposa, quan ja s'ha demostrat que no té la força per a fer valdre la seva voluntat davant de l'exèrcit aqueu. Amb tot, per si de cas en l'últim moment la jove s'ho repensa i vol escapar de la mort, l'heroi es compromet a amagar, prop de l'altar sacrificial, les seves armes (vv. 1426-1427), les mateixes que, en Homer, són un símbol del seu valor guerrer i que, aquí, esdevenen la prova fefaent de la seva incapacitat d'acció i del fracàs complet dels seus plans.

Per sort d'Aquil·leu, Ifigenia no canvia de parer i, en un gest de coratge extraordinari, lliura el seu cos a Grècia, a canvi d'una expedició victoriosa contra els troians. Amb aquest sacrifici voluntari, Aquil·leu es fa petit i emmudeix, a la vegada que, paradoxalment, Ifigenia es revesteix d'una glòria pròpia dels grans herois. Per dir-ho altrament, Eurípides capgira els valors de la tradició homèrica atribuint a Ifigenia l'heroisme de què despulla el jove Aquil·leu.⁵⁵

IFIGENIA HA DE MORIR

Ifigenia, certament, ha de morir. El mite de la guerra de Troia, dins del qual s'insereix el personatge, exigeix que el sacrifici s'acompleixi perquè la flota aquea salpi, destrueixi la ciutat de Príam i proporcionï renom als herois aqueus. Per tant, encara que l'acció dramàtica de la *Ifigenia a Àulida* creï un cert suspens al voltant del destí de la jove heroïna, el pes del relat mític s'acaba imposant i Ifigenia mor.⁵⁶ Ara bé, en cap altra tragèdia conservada s'explora tan extensament l'evolució d'aquest personatge, des de la ingenuïtat de la seva primera intervenció fins al comiat final, en el que alguns han considerat un veritable camí d'aprenentatge i iniciació, que transcorre paral·lel al d'Aquil·leu.⁵⁷

54. Per a l'anàlisi d'aquests episodis, consulteu KING, *Achilles. Paradigms* cit., 171-217; Marco FANTUZZI, *Achilles in love: Intertextual Studies*, Oxford 2012, per als casos de Deidamia i Briseida; Ioannis L. LAMBROU, «Achilles and Helen and Homer's telling silence», *Mnemosyne* 73, 5, 2020, 705-728, sobre Hèlena, i Marta OLLER GUZMÁN, «Racing for love: Achilles and Iphigenia in the Black Sea», en D. Braund, V. F. Stolba & U. Peter (eds.), *Environment and habitation around the Ancient Black Sea*, Berlín – Boston 2021, 225-235, per a Ifigenia.

55. Vegeu MICHELAKIS, *Euripides* cit., 40-41.

56. Vegeu Christina E. SORUM, «Myth, choice, and meaning in Euripides' *Iphigenia at Aulis*», *AJPh* 113, 4, 1992, 542.

57. Com argumenta l'estudi de Justina GREGORY, *Cheiron's Way: Youthful Education in Homer and Tragedy*, Oxford 2019, 217-242.

En la *Ifigenia a Àulida*, Ifigenia i Aquil·leu són dos joves anhelosos de trobar el seu lloc en el món adult, d'acord amb les expectatives que hi ha projectat el seu entorn. En el cas d'Ifigenia, com escau a una noia de la seva edat i condició, en l'horitzó s'albira el moment crucial del casament, per mitjà del qual la noia verge esdevindrà una dona (γυνή) de ple dret. L'evocació de les converses entre pare i filla sobre una futura vida conjugal (vv. 1220-1232) permet intuir que aquest és un tema important no només per a Ifigenia, sinó també per a Agamèmnon, que veu compromesa la vellesa i la reputació del seu casal en la tria d'un marit escaient. També Clitemestra hi està implicada personalment, com demostra l'interès que té per conèixer l'origen i l'educació del jove Aquil·leu (v. 696). El conjunt d'aquests passatges suggereix que, d'un bon pare, s'esperava que vetllés per aconseguir un matrimoni convenient per a les filles; Agamèmnon, però, trenca amb aquest deure i fa servir un fals prometatge com a estratagema per a dur Ifigenia al sacrifici. ¿Quina reacció caldria esperar d'una filla, educada en la moderació i en l'obediència, davant d'un pare que l'ha enganyada tan vilment i amb un propòsit tan funest?

Al principi, Ifigenia recorre a la súplica, el recurs, en la tragèdia, dels que es troben sense empara ni capacitat d'acció. En un discurs commovedor i emotiu (vv. 1211-1252), Ifigenia defensa la vida com un valor suprem, al qual no voldria renunciar ningú amb seny. La mateixa idea es troba en veu d'Aquil·leu, que, jove com ella, percep la mort com un «terrible mal» (v. 1415). Tanmateix, com és ben sabut, Ifigenia experimenta, en molt pocs versos, una μεταβολή substancial (vv. 1368-1376), per la qual passa a acceptar voluntàriament el seu sacrifici tot revestint la mort d'una grandor heroica que desconeixia (o no reconeixia) fins aquell moment.

Aquest canvi, que ha estat interpretat i explicat de maneres molt diverses,⁵⁸ sembla ratificar el sacrifici humà com una forma eficaç de resoldre conflictes, tot i que genera sentiments ambigus, sovint completament contraposats. Així, en aquesta tragèdia, la consideració del sacrifici oscil·la entre l'horror i l'admiració,⁵⁹ una dicotomia que només l'argument de la salvació de la pàtria arriba a resoldre satisfactòriament, fins al punt que la mort voluntària d'Ifigenia esdevé un model paradigmàtic de la conducta esperable, en cas que un perill amenaci la comunitat.⁶⁰ És important destacar que la voluntarietat del

58. Vegeu, més endavant, la n. 118 de la nostra traducció.

59. És molt significatiu que el terme amb què més sovint es qualifica l'acte de dur Ifigenia enganyada al sacrifici sigui l'adjectiu δεινός i els seus derivats (vv. 98, 133, 887, 942, 1256), que recobreixen perfectament aquest doble significat de 'terrible' i, a la vegada, 'extraordinari'.

60. Vegeu les consideracions de Pierre BONNECHÈRE, *Le sacrifice humain dans la pensée grecque*, Atenes – Lieja 1994, 227-277, disponible en línia: <https://books.openedition.org/pulg/1041> [consulta: 25 d'agost del 2023].

gest d'Ifigenia sembla una innovació d'Eurípides en aquesta tragèdia; és així com es posen de relleu l'idealisme i el compromís de la jove amb la victòria dels grecs, en un contrast ben evident amb el pragmatisme cínic dels homes que l'envolten i que ostenten el veritable poder. Més encara, amb la decisió d'acceptar el seu destí, Ifigenia es revesteix d'un coratge exemplar,⁶¹ que li atorga una glòria (vv. 1383-1384, 1531) a l'estil de la que obtenen els herois en el combat.

En contrapartida, Ifigenia ha de renunciar a l'ideal de virtut femenina, centrada en el matrimoni i la maternitat. En el text de la *Ifigenia a Àulida*, el personatge d'Ifigenia accepta de grat aquesta renúncia i avança cap a l'altar sacrificial coronada i feliç, igual com una núvia que, envoltada de cants, es disposa a prendre marit. Aquesta última imatge d'ella, que Eurípides ha anat preparant amb una superposició constant dels rituals sacrificials i nupcials,⁶² deixa en l'espectador una sospita al voltant del seu equilibri mental: si abans Ifigenia s'havia manifestat com una clara defensora de la vida, a la qual només un boig voldria renunciar, ¿és potser des de la bogeria que assumeix el destí de mort que li ha estat atorgat?

En un últim gest de pietat divina, Àrtemis substitueix la jove per una cérvola i converteix un acte de violència col·lectiva extrema en un sacrifici animal.⁶³ D'aquesta manera, es restableix l'ordre cívica i se satisfà, a la vegada,

61. No és pas l'únic cas en què la mort o el sacrifici d'una noia verge són reivindicats com a paradigmes mítics de comportament heroic. Ja hem esmentat els casos de Macària i Políxena, també tractats per Eurípides, però se n'hi podrien afegir altres: les filles d'Erecteu, a qui el pare va gosar sacrificar *πρὸ γαίας*, «en defensa de la seva terra» (EURÍPIDES, *Ion* 276-280), o les filles de Leont, esmentades en el *Discurs fúnebre* de Demòstenes com a model d'ἀνδρεία, de «coratge viril» (LX 29) en lliurar-se, per voluntat pròpia, al sacrifici ὑπὲρ τῆς χώρας, «pel seu país». Paradoxalment, tal com argumenta Violaine SEBILLOTTE CUCHET («La sexualité et le genre : une histoire problématique pour les hellénistes. Détour par la "virginité" des filles sacrifiées pour la patrie», *Mètis* 2, 2004, 137-161), aquests relats de comportaments femenins exemplars s'adreçaven a auditoris bàsicament masculins (els teatres o els espais destinats als epitafis públics), de manera que cal suposar que es buscava suscitar un desig d'emulació entre els homes, que eren els qui de debò havien de salvar la ciutat en el combat. En aquest context, afegeix l'estudiosa, la virginitat de les noies sacrificades serviria, en el mite, per a posar de relleu la fidelitat envers el pare i, per extensió, el casal i el clan, una translació, a l'imaginari tràgic, de la fidelitat que s'esperava dels soldats envers la ciutat.

62. Sobre les similituds entre tots dos rituals, vegeu la nota complementària *ad* vv. 435-439.

63. Es tracta d'un tipus de sacrifici per substitució que, malgrat ser molt familiar gràcies al mite d'Ifigenia, no és, en realitat, gaire comú en el mite

l'exigència de sang ritual que ha de permetre iniciar el combat.⁶⁴ Quant al destí d'Ifigenia, el silenci d'Àrtemis deixa la porta oberta a les suposicions: el missatger i Agamèmnon afirmen, amb total convicció, que la noia s'ha envolat cap als déus (v. 1608, 1622), però Clitemestra dubta d'aquestes paraules, amb raó, i hi veu un pla no només per a consolar-la, sinó també per a apai-vagar el rancor cap al seu marit. És evident que, en aquests versos, hi ha una voluntat manifesta d'enllaçar el final de la tragèdia amb els episodis posteriors del mite del casal atrida (la venjança de Clitemestra sobre Agamèmnon, el matricidi per part d'Orestes i el retorn d'Ifigenia de la Tàurida com a sacerdotessa), uns episodis en què Ifigenia esdevindrà una excusa o un instrument dels seus familiars, més que no pas la jove heroïna que, amb la seva immolació, va permetre l'expedició aquea que inaugurarà la història del poble grec com a comunitat.

PERVIVÈNCIA I RECEPCIÓ

Autor poc premiat en vida, Eurípides va assolir una alta consideració, després de mort, com a font d'autoritat cultural i model per a l'aprenentatge dels recursos retòrics, per bé que també va ser objecte de crítica per part d'alguns estudiosos, que veien en les seves tragèdies defectes d'estil i una desviació de la norma que no els complaïa gens.⁶⁵ En el cas de la *Ifigenia a Àulida*, Arístòtil va ser el primer crític de la tragèdia, i el més influent: la seva consideració del personatge d'Ifigenia com a inconsistent ha tingut un pes notori en la recepció posterior de l'obra, però no ha arribat a eclipsar l'empremta del mite forjat pel tràgic.

Sembla segur que aquesta peça va viure un auge renovat entre els segles IV i III aC: una inscripció de l'any 341 aC (IG II², 2320) documenta la victòria, a les Grans Dionísies, del conegut actor Neoptòlem amb una *Ifigenia* d'Eurípides, versemblantment la nostra; així mateix, els papirs hellenístics conservats fan palès l'interès per la peça, en particular per les parts líriques i la seva

antic; vegeu Robert PARKER, «Substitution in Greek sacrifice», en P. Bonchere & R. Gagné (dirs.), *Sacrifices humains: Perspectives croisées et représentations. Nouvelle édition*, Lieja 2013, disponible en línia: <http://books.openedition.org/pulg/8163> [consulta: 25 d'agost del 2023].

64. Àrtemis Ἀγροτέρα, és a dir, Caçadora, rebia sacrificis de cabres abans de començar una batalla, ja que en el ritual s'establí una equivalència entre la guerra i la caça; vegeu Walter BURKERT, *Greek religion*, Cambridge 1998 [1985¹], 151-152.

65. Donald J. MASTRONARDE, *The art of Euripides: Dramatic technique and social context*, Cambridge 2010, 6-9.

musicalitat, com demostra la notació musical conservada en un d'ells (Pap. Leiden inv. 510), un fet realment excepcional. Per últim, també se'n troben influències en la Comèdia Mitjana i en la Comèdia Nova, d'Eubul a Menandre i Macó, que exploten no només els efectes lingüístics i les expressions d'Eurípides, sinó també patrons argumentals i tècniques dramàtiques i de caracterització.⁶⁶

L'impacte d'aquesta tragèdia a Roma es reflecteix, sobretot, en la versió llatina que en va fer Enni, en la qual, d'acord amb els fragments conservats, el cor de dones eubees era substituït per un cor de soldats, posant major èmfasi en la confrontació entre els personatges i l'exèrcit aplegat. Ovidi es fa ressò del sacrifici d'Ifigenia en les *Metamorfosis* (XII 24-39; XIII 181-95) i Lucreci (I 80-101) el denuncia com un exemple dels mals que pot provocar una concepció errònia de la religió.

En l'àmbit figuratiu, les múltiples representacions artístiques del sacrifici d'Ifigenia —ja siguin ceràmiques, musives o murals— fan evident la projecció del mite al llarg de tota l'antiguitat grecoromana.⁶⁷ Són particularment interessants, per a l'estudi de la nostra tragèdia, els anomenats bols homèrics o megaresos, una col·lecció de vasos en terra cuita, datats de la primera meitat del segle II aC, que presenten diferents escenes de la tragèdia amb els noms dels personatges inscrits.⁶⁸

Ja en temps moderns, aquesta tragèdia d'Eurípides ha estat revisada en un ampli ventall de registres literaris i artístics.⁶⁹ No podem fer-ne un recull exhaustiu, però en destacarem alguns dels més importants, des de l'edició prínceps, publicada l'any 1503 per la impremta veneciana d'Aldus Manutius. L'any 1506 Erasme de Rotterdam en va fer una traducció al llatí, que serviria de base per a la primera traducció anglesa de la tragèdia, a mitjan segle XVI, per Lady Jane Lumley, la primera dona que va adaptar un text dramàtic a Anglaterra. La versió italiana de Ludovico Dolce, publicada el 1551, també té

66. Vegeu MICHELAKIS, *Euripides* cit., 121-122.

67. Es pot llegir una aproximació sintètica al mite d'Ifigenia en les arts figuratives antigues a Margherita BONANNO ARAVANTINOS, «Ifigenia nell'arte greca e romana», en L. Secci (ed.), *Il mito de Ifigenia da Euripide al Novecento*, Roma 2008, 75-109.

68. Per a la descripció detallada, vegeu LIMC V.1, s. u. *Iphigeneia*, núm. 6-10, 711-713, i el comentari de Louis SÉCHAN, *Études sur la tragédie grecque dans ses rapports avec la céramique*, París 1926, 369-372.

69. Per a la pervivència d'I. A. en la literatura dramàtica vegeu Susanne ARETZ, *Die Opferung der Iphigeneia in Aulis: die Rezeption des Mythos in antiken und modernen Dramen*, Stuttgart 1999, així com la introducció de C. BARONE, *Euripide, Racine, Goethe, Ritsos. Ifigenia. Variazione sul mito*, Venècia 2014, 7-44.

origen en la traducció llatina d'Erasme; a França, la primera traducció vingué de la mà de Thomas Sébillet, l'any 1549. L'any 1640, Gaumin va escriure, en francès, una *Iphigénie*, i uns anys més tard, el 1645, Jean Rotrou en va fer una adaptació escènica, punt de partida per a la *Iphigénie* de Racine, que fou representada per primer cop el 18 d'agost de 1674, als jardins del palau de Versalles, com a part de la celebració d'un triomf militar de Lluís XIV, el Rei Sol. L'èxit va ser rotund i, en les dècades posteriors, dramaturgs, llibretistes i compositors en van fer diferents traduccions i variacions: en castellà, Gaspar de Jovellanos en publicà una traducció el 1769; en francès, François Louis Gand-Leblanc du Roulet en va fer una adaptació per a un llibret que fou musicat per Christoph Willibald Glück i es presentà el 1774, als jardins de Versalles, sota els auspicis de la reina Maria Antonieta, esposa de Lluís XVI, en el centenari de la primera representació de la tragèdia de Racine. Poc després, el 1788, Friedrich Schiller va publicar la traducció *Iphigenie in Aulis*, reelaborant la tragèdia eurípidea per posar èmfasi en la mort heroica de la protagonista.

En el segle XX, l'escriptora veneçolana Teresa de la Parra escriu, l'any 1924, *Ifigenia: diario de una señorita que escribió porque se fastidiaba*, en què l'heroïna es muda en la figura de María Eugenia Alonso, una noia jove i intel·ligent que simbolitza el feminisme naixent enfront del món masclista que l'envolta i que intenta limitar els seus anhels de llibertat amb un matrimoni que no desitja. El mite també serveix per a la crítica política i social en l'obra *Ifigenia non deve morire*, drama escrit el 1963 per Vico Faggi, pseudònim d'Alessandro Orenco, que fou reelaborat i publicat de nou, dos anys després, amb el títol *Un certo giorno di un certo anno in Aulide*. Clourem aquest repàs sintètic i selectiu de la pervivència de la *Ifigenia a Aulida* eurípidea en els nostres dies amb l'esment de l'adaptació cinematogràfica que Michael Cacoyannis va fer de la tragèdia en la pel·lícula *Iphigenia*, l'any 1976. Es tracta de l'última entrega d'una trilogia sobre el mite dels Atrides i la guerra de Troia que comptava ja amb *Electra*, de l'any 1961, i *Troianes*, del 1971. Cacoyannis imbueix l'episodi d'un realisme amarg i d'una visió pessimista del joc del poder, tal vegada sota el record, encara viu, de la Dictadura dels Coronels (1967-1974) i de la invasió turca de Xipre, illa natal del director, l'any 1974. Una vegada més, el sacrifici es planteja com un acte cruel, ordit per polítics ambiciosos i manipuladors, les raons dels quals resulten totalment alienes a la jove Ifigenia i als seus valors. L'actriu Irene Papas hi fa una interpretació magistral del personatge de Clitemestra, en l'esguard final de la qual s'endevina el desig de venjar el róssec de tants mals amb què, com diu Salvador Espriu, Agamèmnon li «havia omplert el palau».⁷⁰

70. Salvador ESPRIU, *Les roques i el mar, el blau*, Barcelona 1984³, 154.

NOTA SOBRE EL TEXT I LA TRADUCCIÓ

Per al nostre text, hem partit de l'edició de James Diggle per a la col·lecció «Oxford Classical Texts», però hem optat per no reproduir el sistema de signes inusual, creat especialment per a aquesta tragèdia, mitjançant el qual l'editor identifica el major o menor grau d'autenticitat del text preservat. En lloc seu, hem reintroduït els parèntesis quadrats per identificar els passatges espuris, seguint de prop la proposta prudent de Valeria Andò en la seva recent edició. Com ella, som del parer que, «in mancanza di prove certe e di argomenti probanti, è molto meglio mantenere il testo trádito, che documenta comunque il modo in cui la tragedia è stata tramandata, letta, interpretata» (p. 27). Val a dir que les edicions recents, traduïdes i extensament anotades, de Valeria Andò (2021) i de Christopher Collard i James Morwood (2017) han estat de gran utilitat per al nostre treball.

En català, disposem de tres traduccions d'aquesta tragèdia: la de Carles Riba, que fou inclosa en el tercer volum de les *Tragèdies completes* d'Eurípides, publicat pòstumament l'any 1982 per l'editorial Curial a Barcelona, a cura de Carles Miralles; la d'Antònia Soler i Nicolau, dins de la col·lecció de «Textos de Teatro Grecolatino», publicada l'any 2008 per l'associació Proso-pón; i la de Maria Rosa Llabrés Ripoll, del 2013, publicada dins de la col·lecció «Aetas» de l'editorial Adesiara, a Martorell, amb text grec acarat, notes i notícia preliminar de l'autora. La nostra traducció, en prosa, busca oferir una aproximació al text d'Eurípides des d'un català genuí i dramàticament efectiu, motiu pel qual hem afegit algunes acotacions que han d'ajudar a entendre el joc dialèctic entre els actors. Seguint el criteri editorial, hem renunciat a traduir en vers les parts líriques, per bé que, en la mesura del possible, hem diferenciat el registre per a fer-lo més elevat.

BIBLIOGRAFIA

Edicions, edicions comentades, traduccions del text

- Editio princeps*: [Marcus MUSURUS], *Euripidis tragoediae septendecim ex quib. quaedam habent commentaria*, Venècia 1503.
Editio Hervagiana: *Euripidis tragoediae octodecim*, Basilea 1537-1551.
Editio Brubachiana: *Euripidis tragoediae octodecim*, Frankfurt del Main 1555.
Editio Stibliniana: *Euripides poeta Tragicorum princeps in Latinum sermonem conversus adiuncto e regione textu Graeco cum Annotationibus et Praefationibus in omnes eius Tragoedias, auctore Gasparo Stiblino*, Basilea 1562.
CANTER, Willem, *Euripidis tragoediae XIX*, Anvers 1571.
Editio Commeliniana: *Euripidis tragoediae XIX*, Heidelberg 1597.

- BARNES, Joshua, *Euripidis quae extant omnia*, Cambridge 1694.
MUSGRAVE, Samuel, *Εὐριπίδων τὰ σωζόμενα = Euripidis quae extant omnia*, Oxford 1778.
MARKLAND, Jeremiah, *Euripidis dramata. Iphigenia in Aulide et Iphigenia in Tauris*, Londres 1783² [1771¹]; Leipzig 1822.
HÖPFNER, I. G. C., *Euripidis Iphigenia in Aulide*, Halle 1795.
GAISFORD, Thomas, *Euripidis Supplices Mulieres, Iphigenia in Aulide et in Tauris*, Oxford 1811.
MATTHIAE, August Heinrich, *Euripidis Tragoediae et Fragmenta*, vol. II, Leipzig 1814; 1823².
BOTHE, Friedrich Heinrich, *Poetae scenici Graecorum*, vol. I, Leipzig 1825.
DINDORF, Ludwig August, *Euripidis Fabulae*, vol. II, Leipzig 1825.
HERMANN, Gottfried, *Euripidis Iphigenia in Aulide*, Leipzig 1831.
DINDORF, Wilhelm, *Euripidis Tragoediae superstites et deperditarum fragmenta*, Oxford 1832.
HARTUNG, Johann Adam, *Euripidis Iphigenia in Aulide*, Erlangen 1837.
FIRNHABER, Carl Georg, *Euripides Iphigenia in Aulis, mit deutschem Commentar*, Leipzig 1841.
FIX, Théobald, *Euripidis Fabulae*, París 1843.
VATER, Friedrich, *Euripidis Iphigenia in Aulide ex recensione minoris Euripidis et cum animadversionibus Friderici Vateri Io. Sever. F.*, Moscou 1845.
NAUCK, August, *Euripidis Tragoediae superstites et deperditarum fragmenta*, vol. II, Leipzig [1854] 1876³.
KIRCHHOFF, Adolf, *Euripidis tragoediae*, vol. II, Berlín 1855.
MONK, James Henry, *Euripidis Fabulae quatuor, scilicet Hippolytus coronifer, Alceste, Iphigenia in Aulide, Iphigenia in Tauris*, Cambridge 1857.
KLOTZ, Reinhold, *Euripidis Tragoediae, recensuit et commentariis instruxit R.K.*, vol. III, Gotha – Erfurt 1860.
VITELLI, Girolamo, *L'Ifigenia in Aulide di Euripide*, Florència 1878.
WEIL, Henri, *Sept tragédies d'Euripide*, París 1879.
PALEY, Frederick Apthorp, *Euripides with an English commentary*, vol. III, Londres 1880.
ENGLAND, E. B., *The Iphigeneia at Aulis of Euripides ed. with introduction and critical and explanatory notes*, Londres 1891; reimpr. Nova York 1979.
HEADLAM, C. E. S., *The Iphigeneia at Aulis of Euripides with introduction and notes*, Cambridge 1896.
WECKLEIN, Nicolaus, *Euripidis Fabulae*, vol. II, pars 6, Leipzig 1899.
MURRAY, Gilbert, *Euripidis Fabulae*, vol. III, Oxford 1909; 1913².
GARCÍA GUAL, Carlos, *Eurípides. Tragedias*, vol. III, Madrid, 1979.
PALLÍ, Juli, *Eurípides. Tragedias I: Medea, Bacantes, Ifigenia en Áulide*, Barcelona 1983⁴.

- JOUAN, François, *Euripide. Iphigénie à Aulis*, París 1983; 1990².
- GÜNTHER, Hans Christian, *Euripides. Iphigenia Aulidensis*, Leipzig 1988.
- STOCKERT, Walter, *Euripides. Iphigenie in Aulis*, vol. I: *Einleitung und Text*; vol. II: *Detaillkommentar*, Viena 1992.
- DIGGLE, James, *Euripidis Fabulae*, vol. III, Oxford 1994.
- TURATO, Fabio, *Euripide. Ifigenia in Aulide*, Venècia 2001.
- CALDERÓN, Esteban, *Euripides. Tragedias, V. Heracles. Ifigenia en Áulide*, Madrid 2002.
- KOVACS, David, *Euripides. Bacchae, Iphigenia at Aulis. Rhesus*, Cambridge (Mass.) – Londres 2002.
- MACÍA APARICIO, Luis M., *Eurípides, Ifigenia en Áulide. Electra. Orestes*, Madrid, 2002.
- MUSO, Olimpio, *Tragedie di Euripide*, vol. IV, Torí 2009.
- COLLARD, Christopher & James MORWOOD, *Euripides. Iphigenia at Aulis*; vol. I: *Introduction, text and translation*; vol. II: *Commentary and indexes*, Liverpool 2017.
- ANDÒ, Valeria, *Euripide, Ifigenia in Aulide*, Venècia 2021.

Publicacions citades en aquesta «Notícia preliminar»

- AÉLION, Rachel, *Euripide héritier d'Eschyle*, 2 vols., París, Société d'édition «Les Belles Lettres», 1983.
- ARETZ, Susanne, *Die Opferung der Iphigeneia in Aulis: die Rezeption des Mythos in antiken und modernen Dramen*, Stuttgart, Teubner, 1999.
- BAIN, David, «The prologues of Euripides' *Iphigeneia in Aulis*», *The Classical Quarterly* 27, 1, 1977, 10-26.
- BARONE, Caterina, *Euripide, Racine, Goethe, Ritsos. Ifigenia. Variazione sul mito*, Venècia, Marsilio, 2014.
- BONANNO ARAVANTINOS, Margherita, «Ifigenia nell'arte greca e romana», en Lia Secci (ed.), *Il mito de Ifigenia da Euripide al Novecento*, Roma, Artemide, 2008, 75-109.
- BONNECHÈRE, Pierre, *Le sacrifice humain dans la pensée grecque*, Atenes – Lieja, Centre International d'Étude de la Religion Grecque Antique, 1994. Disponible en línia: <<https://books.openedition.org/pulg/1041>> [data de consulta: 20 de juliol del 2023].
- BREMMER, Jan N., «Sacrificing a child in Ancient Greece: the case of Iphigeneia», en Edward Noort & Eibert J. C. Tigheelaar (eds.), *The Sacrifice of Isaac: the Aqedah (Genesis 22) and its interpretations*, Leiden, Brill, 2002, 21-43.
- BURGESS, Dana L., «Lies and convictions at Aulis», *Hermes*, 132, 1, 2004, 37-55.

- BURKERT, Walter, *Greek Religion*, Cambridge 1985¹; 1998.
- CAMPOS DAROCA, Francisco Javier; Francisco Javier GARCÍA GONZÁLEZ; Juan Luis LÓPEZ CRUCES & Lucía P. ROMERO MARISCAL (eds.), *Las personas de Eurípides*, Amsterdam, Hakkert, 2007.
- CLEMENT, Paul, «New evidence for the origin of the Iphigeneia legend», *L'Antiquité Classique* III, 2, 1934, 393-409.
- ERSKINE, Andrew, *Troy between Greece and Rome: Local tradition and imperial power*, Oxford, Oxford University Press, 2001.
- FANTUZZI, Marco, *Achilles in love: Intertextual studies*, Oxford, 2012.
- FOLEY, Helene P., *Ritual irony: Poetry and sacrifice in Euripides*, Ithaca – Londres, Cornell University Press, 1985.
- GIBERT, John, *Change of mind in Greek tragedy*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1995.
- , «Clytemnestra's first marriage: Euripides' *Iphigenia in Aulis*», en Victoria Pedrick & Steven M. Oberhelman (eds.), *The soul of Tragedy: Essays on Athenian drama*, Chicago – Londres, University of Chicago Press, 2005, 227-248.
- GREGORY, Justina, *Cheiron's Way: Youthful education in Homer and tragedy*, Oxford, Oxford University Press, 2019.
- GURD, Sean Alexander, *Iphigenias at Aulis. Textual multiplicity, radical philology*, Ithaca, Cornell University Press, 2005.
- HOFFMANN, Geneviève, «Macarie, Polyxène et Iphigénie: les vierges héroïques dans le théâtre d'Euripide», en Odile Cavalier (ed.), *Silence et fureur: la femme et le mariage en Grèce: Les antiquités grecques du Musée Calvet*, Avinyó, Fondation du Muséum Calvet, 1996, 249-270.
- IRIGOIN, Jean, «Le prologue et la parodos d'*Iphigénie à Aulis*», *Revue des Études Grecques* 101, 482-484, 1988, 240-252.
- JOUAN, François, *Euripide et les legendes des Chants Cypriens: Des origines de la guerre de Troie à l'Illiade*, París, Les Belles Lettres, 1966.
- KING, Katherine Callen, *Achilles. Paradigms of the war hero from Homer to the Middle Ages*, Berkeley, University of California Press, 1987.
- KNOX, Bernard M. W., «Second thoughts in Greek tragedy», *Greek Roman and Byzantine Studies* 7, 1966, 213-232.
- KOVACS, David, «Toward a reconstruction of *Iphigenia Aulidensis*», *The Journal of Hellenic Studies* 123, 2003, 77-103.
- LAMBROU, Ioannis L., «Achilles and Helen and Homer's telling silence», *Mnemosyne* 73, 5, 2020, 705-728.
- LEFKOWITZ, Mary R., *The lives of the Greek poets*, Baltimore, Hopkins Press, 2012 [1981¹].
- LORAU, Nicole, *Tragic ways of killing a woman*, Cambridge (Mass.) – Londres, Harvard University Press, 1986; 1a ed. en francès, París 1985.

- MARKANTONATOS, Andreas, «Leadership in action: Wise policy and firm resolve in Euripides' *Iphigenia at Aulis*», en Andreas Markantonatos & Bernhard Zimmermann (eds), *Crisis on Stage: Tragedy and comedy in late fifth-century Athens*, Berlín – Boston, De Gruyter, Trends in Classics, supplementary volumes 13, 2012, 205-234.
- MASTRONARDE, Donald J., *The art of Euripides. Dramatic technique and social context*, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.
- MICHELAKIS, Pantelis, *Achilles in greek tragedy*, Cambridge, Cambridge University Press, 2002.
- , *Euripides: Iphigenia at Aulis*, Londres, Gerald Duckworth & Co., 2006.
- MICHELINI, Ann N., «The expansion of myth in late Euripides: *Iphigeneia at Aulis*», *ICS* 24/25 [*Euripides and tragic theatre in the late fifth century*], 1999-2000, 41-57.
- MIZEN, Grace A., «The *Iphigeneia at Aulis*: the prologue anapaests», *Illinois Classical Studies* 5, 1980, 15-43.
- OLLER GUZMÁN, Marta, «Racing for love: Achilles and Iphigenia in the Black Sea», en David Braund, Vladimir F. Stolba & Ulrike Peter (eds.), *Environment and habitation around the ancient Black Sea*, Berlín, De Gruyter, 2021, 225-235.
- PAGE, Denys L., *Actors' interpolations in Greek tragedy studied with special reference to Euripides' «Iphigeneia in Aulis»*, Oxford, Clarendon Press, 1934.
- PARKER, Robert, «Substitution in Greek sacrifice», en Pierre Bonnechère & Renaud Gagné (dir.), *Sacrifices humains: Perspectives croisées et représentations. Nouvelle édition*, Liège, Presses universitaires de Liège, 2013, 145-152; disponible en línea: <https://books.openedition.org/pulg/8163> [consulta: 20 de juliol del 2023].
- RADDING, Jonah, «Clytemnestra at Aulis: Euripides and the reconsideration of tradition», *Greek, Roman, and Byzantine Studies* 55, 2015, 832-862.
- ROSENBLOOM, David, «The panhellenism of Athenian tragedy», en David M. Carter (ed.), *Why Athens? A reappraisal of tragic politics*, Oxford, Oxford University Press, 2011, 353-381.
- SCULLION, Scott, «Euripides and Macedon, or the silence of the *Frogs*», *The Classical Quarterly* 53, 2, 2003, 389-400.
- SEBILLOTTE CUCHET, Violaine, «La sexualité et le genre: une histoire problématique pour les hellénistes. Détour par la "virginité" des filles sacrifiées pour la patrie», *Mètis* 2, 2004, 137-161.
- SÉCHAN, Louis, *Études sur la tragédie grecque dans ses rapports avec la céramique*, París, H. Champion, 1926.
- SIEGEL, Herbert, «Agamemnon in Euripides' *Iphigenia at Aulis*», *Hermes* 109, 3, 1981, 257-265.
- SORUM, Christina Elliott, «Myth, choice, and meaning in Euripides' *Iphigeneia at Aulis*», *The American Journal of Philology* 113, 4, 1992, 527-542.

- SYNODINOU, Katerina, «Agamemnon's change of mind in Euripides' *Iphigeneia at Aulis*», *Logeion. A Journal of Ancient Theatre* 3, 2013, 51-65.
- WALSH, George B., «Public and private in three plays of Euripides», *Classical Philology* 74, 4, 1979, 294-309.
- WASSERMANN, Felix M., «Agamemnon in the *Iphigeneia at Aulis*: A man in an age of crisis», *Transactions of the American Philological Association* 80, 1949, 174-186.
- WILLINK, Charles W., «The prologue of *Iphigenia at Aulis*», *The Classical Quarterly* 21, 2, 1971, 342-364.

SIGLA

CODICES

<i>L</i>	Laurentianus 32.2, c. 1315
<i>L</i> ^{corr}	scribae ipsius correctio
< <i>L</i> >	codicis <i>L</i> lectio e <i>P</i> colligitur
<i>Tr</i> ¹ , <i>Tr</i> ² , <i>Tr</i> ³	Demetrii Triclinii correctio, prima man. ¹ , recentiores man. ^{2/3}
<i>P</i>	Palatinus gr. 287, c. 1320-1325
<i>P</i> ²	codicis <i>P</i> correctio
<i>apogr. P</i>	Parisinus gr. 2887 (saec. xv) et 2817 (saec. xvi)

PAPYRI

<i>Π</i> ¹	P. Köln II 67: uu. 301-309, 390-392, 569-583, 745-749, 796-806, 819-820, saec. II aC
<i>Π</i> ²	P. Leiden inu. 510: uu. 1500?-1508, 784-793, saec. III aC
<i>Π</i> ³	P. Oxy. 3719: uu. 913-918, saec. III pC

Seguint una pràctica habitual entre els filòlegs alexandrins, farem servir el signe de la *diple* (>) per a indicar un passatge que refereix un comentari en apèndix, al final del volum, en l'apartat de *Notes complementàries*.

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ Η ΕΝ ΑΥΛΙΔΙ

ΤΑ ΤΟΥ ΔΡΑΜΑΤΟΣ ΠΡΟΣΩΠΑ

ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ
ΠΡΕΣΒΥΤΗΣ
ΧΟΡΟΣ
ΜΕΝΕΛΑΟΣ
<ΑΓΓΕΛΟΣ>
ΚΛΥΤΑΙΜΗΣΤΡΑ
ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ
ΑΧΙΛΛΕΥΣ
[ΘΕΡΑΠΩΝ]
<ΕΤΕΡΟΣ> ΑΓΓΕΛΟΣ

IFIGENIA A ÀULIDA

PERSONATGES DE L'OBRA

AGAMÈMNON
ANCIÀ
COR DE DONES DE CALCIS
MENELAU
MISSATGER
CLITEMESTRA
IFIGENIA
AQUILLEU
SEGON MISSATGER

ΑΓΑΜΕΜΝΩΝ

ὦ πρόσβυ, δόμων τῶνδε πάροιθεν
στείχε.

ΠΡΕΣΒΥΤΗΣ

στείχω. τί δὲ καινουργεῖς,
Ἀγάμεμνον ἄναξ;

ΑΓΑ. σπεῦδε.

1-163 alii aliter dub. aut del. (uide introd.), 1-48 del. Blomfield, 49-114 del. W. Dindorf, 115-163 del. Bremi || 1 δόμων τῶνδε *Tr*¹ : τῶνδε δόμων *L* || 3 σπεῦδε Porson : πεύσει *L* : πεύση *Tr*¹ : σπεύσεις; Dobree

Encara és fosc i les estrelles lluen en el cel serè.
Al campament de l'exèrcit aqueu tothom reposa llevat
del seu cabdill, Agamèmnon, que no pot dormir
afeixugat per un neguit que el mortifica. Insomne, fa
venir un vell servidor per a fer-lo confident.

> AGAMÈMNON. — Ep, ancià, vine al davant d'aquestes tendes!¹

ANCIÀ. — Vinc! ¿Quina de nova en portes de cap,
> sobirà Agamèmnon?

AGAMÈMNON. — Afanya't!²

* Per a les edicions i comentaris de la tragèdia, molt nombrosos, se segueix el format de cita simplificat. Remetem a la bibliografia de la *Notícia preliminar* per a la cita completa.

1. L'acció transcorre de matinada al campament aqueu, situat a la badia d'Àulida. Al bell mig de l'escena, hi deuria haver una estructura semblant a una tenda militar, la d'Agamèmnon. Un dels pàrodes laterals simulava conduir al lloc on es trobava la resta de l'exèrcit; l'altre, a l'interior de Grècia, cap a l'Argòlida. La nocturnitat tardana de l'escena recorda l'inici de l'*Agamèmnon* d'Èsquil, en què un guardià es lamenta de les llargues hores passades de nit al lloc de guaita, des d'on ha après fins i tot a reconèixer el pas de les estacions en els astres del cel (ÈSQUIL, *Ag.* 1-7). Sobre la dificultat de recrear escenes de nit en el teatre àtic clàssic, amb representacions diürnes i a cel obert, vegeu Jasper F. DONELAN, «Some remarks concerning night scenes on the classical Greek stage», *Mnemosyne* 67, 2014, 535-53.

2. Seguint J. Diggle, hem adoptat la correcció σπεῦδε de R. Porson, amb què es crea el parallelisme στείχε — στείχω : σπεῦδε — σπεύδω, per bé que la forma transmesa pels manuscrits πεύση, «ho sabràs», deguda a una correcció de Demetri Triclini, també escau en el context.

- ΠΡ. σπεύδω.
 μάλα τοι γήρας τούμὸν ἄυπνον
 καὶ ἐπ' ὀφθαλμοῖς ὄξιν πάρεστιν. 5
- ΑΓΑ. τίς ποτ' ἄρ' ἀστήρ ὅδε πορθμεύει;
 ΠΡ. Σείριος ἐγγὺς τῆς ἐπταπόρου
 Πλειάδος ἕσσων ἔτι μεσσήρης.
 ΑΓΑ. οὐκουν φθόγγος γ' οὐτ' ὀρνίθων
 οὔτε θαλάσσης· σιγαὶ δ' ἀνέμων 10
 τόνδε κατ' Εὐριπον ἔχουσιν.
 ΠΡ. τί δὲ σὺ σκηνῆς ἐκτὸς αἰσσεις,
 Ἀγάμεμνον ἄναξ;
 ἔτι δ' ἥσυχία τήνδε κατ' Αὐλιν
 καὶ ἀκίνητοι φυλακαὶ τειχέων. 15
 στείχωμεν ἔσω.
 ΑΓΑ. ζηλῶ σέ, γέρον,
 ζηλῶ δ' ἀνδρῶν δς ἀκίνδυνον

4 τοι γήρας Barnes : τὸ γήρας <L>³ P et Tr³ : γήρας Tr¹ || 5 del. Günther; καὶ ἐπ'... ὄξιν L : καὶ ἐπ' Conington : καὶ ἔτ'... τοῦξιν Wecklein : καὶ τ' Collard-Morwood || 7-8 Seni trib. L : Agamemnoni continuauit Bremi cl. Theon. Smyr. *De util. math.* XVI (p. 146 Hiller) τί ποτ' ἄρα ὁ ἀστήρ ὅδε πορθμεύει σείριος; || 8 μεσσήρης Tr³ : μεσσήρης L || 9 οὐκοῦν L (nisi οὐκουν L, οὐκοῦν Tr¹) || 14 τήνδε Blomfield : τῆδε (i. e. τῆδε) L || 15 καὶ ἀκίνητοι L : ἀκίνητοι Conington || 17 δ' L : σε Stob. IV 16, 4 (~ Plut. *Mor.* 471c, Alex. Aphr. in *Aristot. top.* 116a, 13 [p. 223 Wallies])

- > ANCIÀ. — Ja m'afanyo! (*S'hi acosta lent, però desvet-*
5 llat.) La vellesa no em deixa dormir gens i en els meus
 ulls es mostra amatent.
 > AGAMÈMNON (*assenyalant el cel*). — ¿Quin és aquest
 estel que per aquí avança?
 > ANCIÀ. — És Sírius, que, bo i estant encara al bell mig
 > del cel, es precipita a la vora de la Plèiade de set camins.
 AGAMÈMNON (*mirant al voltant pensarós*). — Doncs
 10 no, no hi ha cap remor, ni d'ocells ni de mar;³ el silenci
 > dels vents s'empara, aquí, de l'Eurip.⁴
 ANCIÀ. — Però tu, sobirà Agamèmnon, ¿per què et
 precipites⁵ fora de la tenda? Encara hi ha calma aquí, a
 15 l'Àulida, i els guardians dels murs no es belluguen. Au,
 anem a dins!
 > AGAMÈMNON. — T'envejo, ancià, i dels homes envejo
 aquell qui ha dut una vida lluny del perill, desconegut,

3. De costum, la piuladissa dels ocells assenyala l'inici d'un nou dia (cf. SÒFOCLES, *El.* 17-18), de manera que Agamèmnon reitera la idea que encara és fosc, tal vegada per tal de posar en relleu que el moment és propici per a ordir plans i dur a terme accions d'amagat de la resta de l'exèrcit. Un paral·lel interessant es troba en la *Iliada* (II 1-4), on s'explica com Zeus, del tot desvetllat, rumia un pla per ajudar Aquil·leu mentre la resta dels homes i dels déus dormen plàcidament.

4. L'Eurip constitueix la part més angosta de l'estret que uneix l'illa d'Eubea amb la Grècia continental. Segons afirma Estrabó (I 3, 12), els corrents forts i impredecibles de la mar canviaven de sentit fins a set vegades al dia, provocant perillosos remolins (cf. EURÍPIDES, *I. T.* 6-9); per aquest motiu ben aviat va esdevenir una metàfora de la inestabilitat humana (cf. ÈSQUINES III 90; PLATÓ, *Phaed.* 90c; CÍCERO, *Nat.* III 24). Tenint en compte la naturalesa mudable de l'Eurip, la mar encalmada dels primers versos d'*I. A.* resulta un fenomen encara més sorprenent i inquietant. James Morwood («A note on the Euripus in Euripides' *Iphigenia at Aulis*», *CQ* 51, 2, 2001, 607-608) suggereix que la localització de la trama, en un entorn tan imprevisible i canviant, és un correlat, tant geogràfic com semàntic, de la mutabilitat que caracteritza els personatges d'aquesta tragèdia (vegeu l'apartat «La mutabilitat com a condició humana» de la *Notícia preliminar*).

5. El verb αἰσσεις és el mateix que definia més amunt (v. 8) el moviment ràpid de l'estel en el firmament, subratllant les similituds entre l'estat anímic d'Agamèmnon i el cel titillant.

- βίον ἔξεπέρασ' ἀγνῶς ἀκλεής·
τοὺς δ' ἐν τιμαῖς ἦσσαν ζηλῶ.
- ΠΡ. καὶ μὴν τὸ καλὸν γ' ἐνταῦθα βίου. 20
- ΑΓΑ. τοῦτο δέ γ' ἐστὶν τὸ καλὸν σφαλερόν,
καὶ [τὸ] φιλότιμον
γλυκὺ μὲν, λυπεῖ δὲ προσιστάμενον.
τοτὲ μὲν τὰ θεῶν οὐκ ὀρθωθέντ'
ἀνέτρεψε βίον, τοτὲ δ' ἀνθρώπων 25
γνώμαι πολλαὶ
καὶ δυσάρεστοι διέκναισαν.
- ΠΡ. οὐκ ἄγαμαι ταῦτ' ἀνδρὸς ἀριστέως.
οὐκ ἐπὶ πᾶσιν σ' ἐφύτευς' ἀγαθοῖς,
Ἀγάμεμνον, Ἄτρεϋς. δεῖ δέ σε χαίρειν 30
καὶ λυπεῖσθαι· θνητὸς γὰρ ἔφυς.
κἂν μὴ σὺ θέλῃς, τὰ θεῶν οὕτω
βουλόμεν' ἔσται. σὺ δὲ λαμπτήρος 33-34
φάος ἀμπετάσας δέλτον τε γράφεις 35
τήνδ' ἦν πρὸ χειρῶν ἔτι βασιτάξεις,
καὶ ταῦτ' ἀπάλιν γράμματα συγχεῖς
καὶ σφραγίζεις λύεις τ' ὀπίσω
ῥίπτεις τε πέδῳ πεύκην, θαλερόν
κατὰ δάκρυ χέων, κἂν τῶν ἀπόρων 40-41

18 ἔξεπέρασ' ἀγνῶς *L* : ἔξει πέρας ἀγνῶς *Alex.*, ἔξεπέρασας ἀγνώ-
στος *Stob.* (~ *Plut.*) || 19 ἦσσαν *L* : ἦττον *Alex.* (~ *Stob.*); ζηλῶ *L* : ἐπαινῶ
Stob. (~ *Alex.*) || 21 ἐστὶν *Heath* : ἐστὶ *L* || 22 καὶ φιλότιμον *Markland* :
καὶ τὸ φιλότιμον *L* : καὶ τὸ πρότιμον *Nauck*; u. del. *Bothe* || 28 ἀριστέως
Chrysippus SVF II 180.5 von Arnim, *Stob.* IV 41, 6 (ordine uu. 28-34a
turbato) : ἀριστέος *L* || 29 πᾶσιν σ' *Plut. Mor.* 33e, 103b : πᾶσι σ' *L* :
πᾶσιν *Plut.* 33e pars codd., *Stob.*; ἐφύτευς' *L* : ἔφυσεν *Plut.* 33e, 103b
pars codd. : ἔφυς *Stob.* || 34 βουλόμεν' ἔσται *L* : βουλομένων ἔσται *Plut.*
Mor. 103b : νενόμισται *Stob.* || 34-42 del. *England* || 39 πέδῳ πεύκην *Tr*¹ :
πεύκην πέδῳ *L* || 40-41 κἂν *Naber* : καὶ *L*

- mancat de glòria; els qui tenen honors,⁶ en canvi, els
envejo menys.
- 20 ANCIÀ. — Justament, la bellesa de la vida es troba en
això.
- AGAMÈMNON. — Però aquesta bellesa és esmunyedis-
> sa, i si bé és dolç desitjar els honors més alts, quan hom
s'hi acosta, causa aflicció. Adés, els designis retorts dels
25 déus trabuquen una vida; adés, són les opinions de les
persones, variades i difícils d'acontentar, les que la des-
trossen.⁷
- ANCIÀ. — No ho admiro pas, això, d'un home tan
30 distingit, Agamèmnon. A tu, Atreu⁸ no et va criar entre
> boneses de tota mena. Cal, doncs, que t'alegris i t'affli-
geixis alhora, perquè ets mortal. I encara que no ho vul-
guis, la voluntat dels déus així s'acomplirà.
- 35 Tu, però, has encès el llum d'una llàntia i vas escrivint
> damunt d'aquesta tauleta que encara sostens a les mans,
i les mateixes paraules les esborres de nou; segelles la
carta per deslligar-la tot seguit, i la llences a terra ves-
40 sant llàgrimes abundants. En la teva indecisió, no et fal-

6. El mot τιμή es pot referir a l'honor en sentit genèric, però tam-
bé defineix un càrrec públic, com es pot veure clarament en el com-
post τιμούχος (τιμή, ἔχω), terme que, segons Estrabó (IV 1, 5), designa-
va a Massàlia els magistrats de la ciutat.

7. Agamèmnon es lamenta del contrast entre el desig d'obtenir
poder i l'exercici real del poder, que exposa el líder a tota mena d'afflic-
cions (cf. EURÍPIDES, *Ion* 621-622), les unes causades pels déus, les al-
tres, pels homes. Val a dir, però, que no és unànime la interpretació
del sintagma τὰ θεῶν οὐκ ὀρθωθέντ', que pot referir-se tant a un entre-
banc enviat pels déus com a una acció mancada o realitzada incorrec-
tament envers els déus. En la nostra traducció preferim la primera
opció, entesa com una referència a l'oracle (v. 89-93) que ha dut Aga-
mèmnon a sacrificar la seva filla. D'altra banda, en els versos 26-27 es
troba una primera referència a les pressions que el poble exerceix so-
bre el governant, sempre sotmès al judici sever i divers de la gent
anònima. Aquest serà un motiu recurrent i important en l'argument
d'aquesta tragèdia.

8. Atreu, fill de Pèlops i Hipodamia i rei de Micenes, és el pare
d'Agamèmnon i Menelau.

οὐδενὸς ἐνδεῖς μὴ οὐ μαίνεσθαι.	41-42
τί πονεῖς; τί νέον περὶ σοί, βασιλεῦ;	
φέρει κοίνωσον μῦθον ἐς ἡμᾶς.	
πρὸς <δ> ἄνδρ' ἀγαθὸν πιστόν τε φράσεις·	45
σὴ γάρ μ' ἀλόχῳ ποτὲ Τυνδάρεως	
πέμπει φερνὴν	
συννυμφοκόμον τε δίκαιον.	
ΑΓΑ. ἐγένοντο Λήδα Θεσιάδι τρεῖς παρθένοι,	
Φοίβη Κλυταιμῆστρα τ', ἐμὴ ξυνάορος,	50
Ἑλένη τε· ταύτης οἱ τὰ πρῶτ' ὠλβισμένοι	
μνηστήρες ἦλθον Ἑλλάδος νεανίαι.	
δεῖναι δ' ἀπειλαὶ καὶ κατ' ἀλλήλων φόνος	
ξυνίσταθ', ὅστις μὴ λάβοι τὴν παρθένον.	
τὸ πρᾶγμα δ' ἀπόρως εἶχε Τυνδάρεω πατρί,	55
δοῦναι τε μὴ δοῦναι τε, τῆς τύχης ὅπως	
ἄψαιτ' ἄριστα. καὶ νιν εἰσῆλθεν τάδε·	
ὄρκους συνάψαι δεξιὰς τε συμβαλεῖν	
μνηστήρας ἀλλήλοισι καὶ δι' ἐμπύρων	60
σπονδὰς καθεῖναι κάπαράσασθαι τάδε·	
ὅτου γυνὴ γένοιτο Τυνδαρὶς κόρη,	
τούτῳ συναμνεῖν, εἴ τις ἐκ δόμων λαβὼν	
οἷχοιτο τὸν τ' ἔχοντ' ἀπωθοίη λέχους,	
κάπιστρατεύειν καὶ κατασκάψειν πόλιν	
Ἑλλην' ὁμοίως βάρβαρόν θ' ὅπλων μέτα.	65

42 οὐ μαίνεσθαι *Tr*³ : θυμαίνεσθαι <*L*>*P* || 43 τί πονεῖς; τί νέον Blomfield : τί πονεῖς; τί πονεῖς; τί νέον; <*L*>*P* : <τί νέον> τί πονεῖς; τί πονεῖς; τί νέον *Tr*² : τί πονεῖς; τί πονεῖς; τί νέον; τί νέον *Tr*³; περὶ *L* : παρὰ Porson || 45 <δ> add. *P*² || 46 ποτὲ Barnes : τότε *L* || 47 πέμπει Porson : πέμπεν *L* || 49-114 del. W. Dindorf || 53 φόνος *L* : φθόνος Markland || 57 ἄριστα *L* : ἄθραυστα Hemsterhuys ex Hesychio A 1608 (uide frag. 2) || 62 συναμνεῖν Heath : συναμύνειν *L* || 64-65 del. Klinkenberg, England || 64 κάπιστρατεύσειν Markland : κάπιστρατεύειν *L* || 65-69 suspectos habuit Hermann

ta res per parar boig. ⁹ ¿Per què et neguiteges? ¿Quina	
novetat t'aclapara, senyor? Vinga, fes-me saber el teu	
45 propòsit. El revelaràs a un home honest i digne de con-	
> fiança, perquè a mi Tindàreu em va enviar antany amb	
> la teva esposa, com a dot i ajudant honest de la núvia. ¹⁰	
> AGAMÈMNON. — De Leda Testiada van néixer tres filles:	
50 Febe, Clitemestra —la meva esposa— i Hèlena. A aques-	
ta, els joves més pròspers de Grècia vingueren a preten-	
dre-la, però entre ells sorgiren amenaces terribles, fins	
i tot de matar-se els uns als altres, ¹¹ de part de qui no	
55 aconseguís la jove. Tindàreu, el seu pare, es trobava en	
> l'atzucac de donar-la o no donar-la en matrimoni, sense	
saber com aconseguiria trobar la millor solució. I vet	
> aquí que li vingué la idea de pactar un jurament i fer que	
> els pretendents, encaixant les mans els uns amb els altres	
60 i amb libacions sobre víctimes cremades, es juramentes-	
sin en els termes següents: junts prestarien auxili a aquell	
amb qui es casés la jove Tindàrida, en cas que algú, rap-	
tant-la del seu casal, se l'endugués i foragités del llit	
nupcial el qui la tenia; així mateix, emprendrien una	
campanya militar per destruir-ne del tot la ciutat, fos gre-	
65 ga o bàrbara, mitjançant les armes.	

9. En aquesta primera escena, Agamèmnon es mostra profundament trasbalsat per la situació: el vell servent el veu en un estat de desassossec tan gran que li sembla que voreja la bogeria. El possible desequilibri del cabdill aqueu és un motiu recurrent al llarg de tota la tragèdia, sobretot en veu del servent (vv. 41, 877, 893) i de Clitemestra (vv. 876, 1139), però també del mateix Agamèmnon (vv. 136, 389), que dubta del seu propi estat mental.

10. El vell servent manifesta la seva lleialtat a Agamèmnon, però exposa el lligam previ que té amb Clitemestra com a part del seu dot que era; aquest fet justificarà, més endavant, la traïció al seu senyor a favor d'ella.

11. Conservem la lectura φόνος de *L*, en hendíadis amb ἀπειλαί, atès que, com explica Stockert (1992: 184-183), l'homicidi era una reacció habitual en resposta a una injúria. També entre els pretendents de Penèlope sorgeixen conflictes violents en disputar-se el favor de la reina i els béns que consumeixen.

ἐπεὶ δ' ἐπιστώθησαν (εὖ δέ πως γέρων
 ὑπῆλθεν αὐτοὺς Τυνδάρεως πυκνῇ φρενί),
 δίδωσ' ἐλέσθαι θυγατρὶ μνηστήρων ἕνα,
 ὅποι πνοαὶ φέροιεν Ἀφροδίτης φίλαι.
 ἢ δ' εἴλεθ' ὅς σφε μήποτ' ὄφελεν λαβεῖν, 70
 Μενέλαον. ἐλθὼν δ' ἐκ Φρυγῶν ὁ τὰς θεὰς
 κρίνας ὅδ', ὥς ὁ μῦθος ἀνθρώπων ἔχει,
 Λακεδαίμον', ἀνθηρὸς μὲν εἰμάτων στολῇ
 χρυσῷ τε λαμπρὸς, βαρβάρῳ χλιδήματι,
 ἐρῶν ἐρώσαν ὥχετ' ἐξαναρπάσας 75
 Ἑλένην πρὸς Ἴδης βούσταθμ', ἔκδημον λαβὼν
 Μενέλαον. ὁ δὲ καθ' Ἑλλάδ' οἰστρήσας δρόμῳ
 ὄρκους παλαιοὺς Τυνδάρεω μαρτύρεται,
 ὥς χρὴ βοηθεῖν τοῖσιν ἡδικημένοις.
 τοῦντεὔθεν οὖν Ἑλλήνες ἄξαντες δορί, 80
 τεύχη λαβόντες στενόπορ' Αὐλίδος βάθρα
 ἦκουσι τῆσδε, ναυσὶν ἀσπίσιν θ' ὁμοῦ
 ἵπποις τε πολλοῖς ἄρμασιν τ' ἡσκημένοι.
 κάμει στρατηγεῖν ἡγετὰς Μενέλεω χάριν
 εἶλοντο, σύγγονόν γε τὰ ξίωμα δὲ 85
 ἄλλος τις ὄφελ' ἀντ' ἐμοῦ λαβεῖν τόδε.
 ἡθροισμένον δὲ καὶ ξυνεστῶτος στρατοῦ
 ἤμεσθ' ἀπλοῖα χρώμενοι κατ' Αὐλίδα.
 Κάλχας δ' ὁ μάντις ἀπορίᾳ κεχρημένοις

68 δίδωσ' Markland : δίδωσιν L || 69 ὅποι Lenting : ὅτου L : ὅπου Heath; u. del. Klinkenberg || 70 ὅς σφε Monk : ὥς γε L || 71-77 Clem. Alex. Paed. III 2, 13, 1 || 72 κρίνας L : κρίνων Clem.; ὁ Tr¹ et Clem. : om. L; ἀνθρώπων L : Ἀργείων Clem. || 73 στολῇ (i. e. στολή) L : στολὴν Clem. || 74 τε L et Clem. : δὲ Markland || 77 δρόμῳ Markland : μόρῳ L : πόθῳ Toup : ἔρῳ Willink : χόλῳ Stockert dub. || 79 ἡδικημένοις Tr^{1/2} : ἀδικοῦμενοις LP || 80 τοῦντεὔθεν οὖν L : τοῦλεύθερον δ' uel τοῦ λεύθερον δ' uel ἐλεύθερον Ἑλληνες codd. Arist. Rhet. III 11, 1411b30; δορί L : ποσί(v) Arist. || 83 ἄρμασιν τ' Reiske : ὅ' ἄρμασιν L || 84 ἡγετὰς L : δῆτα Nauck : κάρτα Heath : πάντα Reiske : πάντα Renehan || 85 σύγγονόν L : συγγόνου Diggle || 89 κεχρημένοις Heath : κεχρημένους L

Tan bon punt hi estigueren compromesos —perquè d'alguna manera el vell Tindàreu, amb la seva ment astuciosa, ho va ben aconseguir—, va concedir a la filla que elegís un dels pretendents, vers on la conduís l'alenada plaent d'Àfrodita. Ella va elegir qui tant de bo no
 > l'hagués presa mai, Menelau. Segons sosté la dita entre la gent, però, de Frígia va arribar a Lacedemònia el jutge de les deesses aquell, ben cofoi en el seu adorn de vestits i amb or resplendent, ple de luxe bàrbar.¹² L'enamorat va raptar l'enamorada Hèlena per endur-se-la cap a les pastures de l'Ida, agafant per sorpresa Menelau, que es trobava lluny de casa.¹³ Llavors Menelau, com empès per un agulló, a la carrera per tota Grècia apel·lava al testimoni dels antics juraments de Tindàreu, segons els quals calia prestar auxili als qui haguessin estat
 80 injuriats. A partir d'aleshores els grecs es van precipitar al combat: van prendre les armes i van venir cap aquest pas estret d'Àulida equipats amb naus, escuts, molts cavalls i carros. A mi em van escollir per dirigir l'expedició en consideració a Menelau, perquè soc germà seu.
 85 Tant de bo que algú altre hagués pres aquest honor en comptes de mi!

Però una vegada aplegat i reunit l'exèrcit, romanem a l'Àulida, forçats davant la impossibilitat de fer-nos a la
 > mar. L'endeví Calcant,¹⁴ en l'atzucac en què ens trobà-

12. Es refereix a Paris o Alexandre, el fill de Príam, rei de Troia. Conegut des de la *Iliada* (III 39) pel seu aspecte atractiu i el seu feble per les dones, se'l relaciona directament amb l'inici de la guerra de Troia, ja que va actuar com a àrbitre (v. 72 κρίνας) en el judici de bellesa suscitat per la poma de la discòrdia en què es van enfrontar Hera, Atena i Àfrodita.

13. La mateixa explicació es troba en altres tragèdies d'Eurípides (p. ex. *Tr.* 944; *Andr.* 593).

14. Calcant és l'endeví de l'exèrcit dels aqueus a la *Iliada*. Altament respectat en les seves funcions, no només interpreta els senyals divins, sinó que coneix el present, el passat i el futur (cf. HOMER, *Il.* I 69-72, amb el comentari de Michel CASEVITZ, «*Mantis*: Le vrai sens», *REG* 105, 500-501, 1992, 1-18). Aquest coneixement el du a enfrontar-se amb Agamèmnon, que li retreu que es complaigui en revelar-li

ἀνεῖλεν Ἴφιγένειαν ἦν ἔσπειρ' ἐγὼ 90
 Ἀρτέμιδι θύσαι τῇ τόδ' οἰκούσῃ πέδον,
 καὶ πλοῦν τ' ἔσεσθαι καὶ κατασκαφὰς Φρυγῶν
 θύσαι, μὴ θύσαι δ' οὐκ εἶναι τάδε.
 κλυὼν δ' ἐγὼ ταῦτ', ὀρθίῳ κηρύγματι
 Ταλθύβιον εἶπον πάντ' ἀφιέναι στρατόν, 95
 ὥς οὔ ποτ' ἂν τλᾶς θυγατέρα κτανεῖν ἐμήν.
 οὐ δὴ μ' ἀδελφὸς πάντα προσφέρων λόγον
 ἔπεισε τλήναι δεινά. κὰν δέλτου πτυχαῖς
 γράψας ἔπεμψα πρὸς δάμαρτα τὴν ἐμήν
 πέμπειν Ἀχιλλεῖ θυγατέρ' ὥς γαμουμένην, 100
 τό τ' ἄξιωμα τάνδρὸς ἐγκαυρούμενος,
 συμπλεῖν τ' Ἀχαιοῖς οὔνεκ' οὐ θέλοι λέγων,
 εἰ μὴ παρ' ἡμῶν εἴσιν ἐς Φθίαν λέχος·
 πειθῶ γὰρ εἶχον τήνδε πρὸς δάμαρτ' ἐμήν,
 ψευδῇ συνάψας ἴαντι παρθένου γάμον. 105
 μόνοι δ' Ἀχαιῶν ἴσμεν ὥς ἔχει τάδε
 Κάλχας Ὀδυσσεὺς Μενέλεώς θ'. ἃ δ' οὐ καλῶς
 ἔγνω τὸτ', αὐθις μεταγράφω καλῶς πάλιν
 ἐς τήνδε δέλτον, ἦν κατ' εὐφρόνης σκιάν
 λύοντα καὶ συνδοῦντά μ' εἰσείδες, γέρον. 110
 ἀλλ' εἰα χώρει τάσδ' ἐπιστολὰς λαβὼν
 πρὸς Ἄργος. ἃ δὲ κέκευθε δέλτος ἐν πτυχαῖς,
 λόγῳ φράσω σοι πάντα τάγγεγραμμένα·
 πιστὸς γὰρ ἀλόχῳ τοῖς τ' ἐμοῖς δόμοισιν εἶ.

92 κατασκαφὰς *P*² : κατασφαγὰς *L* || 93 del. Conington, Nauck || 94 κλυὼν West : κλύων *L* || 98 πτυχαῖς *P*² : πύχαις *L* || 100 πέμπειν *L* : στέλλειν Markland || 102 οὔνεκ' Barnes : τοὔνεκ' *L* || 105 del. Willink; ἀντὶ παρθένου *L* : ἄν τι Neitzel : ἀμφὶ παρθένου Markland : ἀμφὶ παρθένῳ Hennig : τόνδε παρθένῳ γάμον Günther || 105-110 del. Pietruczuk || 105-114 del. Murray || 106-114 del. Klinkenberg || 107-108 Μενέλεώς <ἐγώ> θ'. ἃ δ' οὐ / καλῶς [ἔγνω] τὸτ' αὐθις Vitelli || 109-114 del. England || 109 εὐφρόνης *L* : εὐφρόνην *Tr*²; <σκιά> *P*² (σκ- in ras.) : <σκότον> Wecklein : <κνέφας> Barrett || 110-114 del. Hartung

90 vem, va revelar que calia sacrificar Ifigenia,¹⁵ la que jo
 > havia engendrat, en honor a l'Àrtemis que habita aques-
 > ta plana; i que, si acomplíem el sacrifici, podríem em-
 prendre la navegació i destruiríem els frigis, mentre que,
 si no ho fèiem, cap d'aquestes coses no tindria lloc.

Quan jo vaig sentir aquestes paraules, vaig dir a Tal-
 95 tibi¹⁶ que, amb una proclama ben alta, desfés l'exèrcit
 sencer, perquè no gosaria mai matar la meua pròpia filla.
 > Però, aleshores, el meu germà, amb tota mena de raona-
 ments, em va convèncer de dur a terme unes accions
 terribles: vaig escriure una carta i la vaig enviar a la
 100 meua esposa perquè fes venir la filla amb la idea de ca-
 > sar-la amb Aquil·leu, de qui vaig lloar la reputació i vaig
 dir que no volia navegar amb els aqueus si, del nostre
 > casal, una esposa no feia cap a Ftia. Així, en efecte, des-
 105 prés d'acordar un fals matrimoni per a la noia, aconse-
 guia convèncer la meua dona. Dels aqueus, només co-
 neixem com va l'afer Calcant, Odisseu i Menelau.

Però el que aleshores no vaig pensar prou bé, ho he
 escrit de nou com s'escau en aquesta carta, la que tu
 110 m'has vist, ancià, lligant i deslligant en l'ombra de la nit.
 > Au, doncs, agafa-la i ves cap a Argos! Tanmateix, el que
 conté la carta dins dels seus plecs, el que hi ha escrit,
 t'ho diré tot de paraula, perquè ets un servent fidel a la

sempre mals auguris (vv. 106-108). En *I. A.*, es percep la mateixa animadversió de l'Atrida envers l'endeví, en qui no confia (v. 518); Menelau, al seu torn, acusa tot el gènere dels endevins d'ambició excessiva pels honors (v. 520), mentre que Aquil·leu posa en dubte la fiabilitat de les seves prediccions (vv. 956-958).

15. Primer esment d'Ifigenia, definida per la filiació paterna amb el verb σπείρω, en contraposició amb el verb τίκω, que s'emptra quan es parla de Clitemestra com a mare dels fills d'Agamèmnon (v. 1312).

16. Taltibi és un dels heralds d'Agamèmnon a la *Iliada* (I 320). Ell i Euríbatas són els encarregats d'anar a buscar Briseida a la tenda d'Aquil·leu. En altres tragèdies d'Eurípides també té un paper destacat: en *Hècuba* és enviat a relatar el sacrifici de Políxena (*Hec.* 484-582), i en *Les troianes* comunica la mort d'Àstíanax (*Tr.* 709-798).

- πέμπω σοι πρὸς ταῖς πρόσθεν 115
δέλτους, ὦ Λήδας ἔρνος...
- ΠΡ. λέγε καὶ σήμαιν', ἵνα καὶ γλώσση
σύντοντα τοῖς σοῖς γράμμασιν αὐδῶ.
- ΑΓΑ. μὴ στέλλειν τὰν σὰν ἴνιν πρὸς
τὰν κολπώδη πτέρυγ' Εὐβοίας 120
Αὐλιν ἀκλύσταν.
εἰς ἄλλας ὥρας γὰρ δὴ
παιδὸς δαίσομεν ὑμεναίους.
- ΠΡ. καὶ πῶς Ἀχιλεὺς λέκτρων ἀπλακῶν
οὐ μέγα φυσῶν θυμὸν ἐπαρεῖ 125
σοὶ σὴ τ' ἀλόχῳ; τόδε καὶ δεινόν·
σήμαιν' ὅ τι φῆς.
- ΑΓΑ. ὄνομ', οὐκ ἔργον, παρέχων Ἀχιλεὺς
οὐκ οἶδε γάμους, οὐδ' ὅ τι πράσσομεν,
οὐδ' ὅτι κείνῳ παῖδ' ἐπεφήμισα 130
νυμφεῖους εἰς ἀγκώνων
εὐνὰς ἐκδώσειν λέκτροις.
- ΠΡ. δεινά γ' ἐτόλμας, Ἀγάμεμνον ἄναξ,
ὅς τῳ τῆς θεᾶς σὴν παῖδ' ἄλοχον
φατίσας ἦγες σφάγιον Δαναοῖς. 135

115-163 del. Bremi || 115-116 post 117-118 transp. Reiske || 115 ταῖς L : τὰς Monk || 116 δέλτους Monk : δέλτοις L || 120 τὰν del. Monk || 121 suspectus Günther; ἀκλύσταν L : ἀκλυστον Blaydes || 122-123 εἰς ἄλλας γὰρ δὴ παιδὸς / δαίσομεν ὥρας ὑμεναίους Herwerden || 124 ἀχιλεὺς Tr^{2/3} : ἀχιλλεὺς L; λέκτρων ἀπλακῶν Scaliger et Burney : λέκτρ***πλακῶν L : λέκτρ' ἀμπλακῶν L^{corr} uel Tr¹ || 125 φυσῶν Musgrave : φυσσῶν L; ἐπαρεῖ Reiske : ἐπαίρει L || 128 οὐκ ἔργον L : ἀντ' ἔργου Foerster ex Lib. Ep. 1322 κατὰ τὴν τραγωδίαν ὄνομ' ἀντ' ἔργου (Unger ὄνομα ἐν τέρπου codd.) παρεχομένου; ἀχιλεὺς Tr^{2/3} : ἀχιλλεὺς L || 130-132 pro spurii habet Günther || 130 ἐπεφήμισα Markland : ἐπέφησα L || 131 νυμφεῖους L : νυμφεῖος Diggle || 132 ἐκδώσειν Markland : ἐνδώσειν L; λέκτροις L : λέκτρον Monk || 133 γ' ἐτόλμας Markland : γε τολμάς L || 134 ὅς τῳ Canter : οὕτω L

- 115 meva esposa i al meu casal: «T'envio aquesta carta, filla de Leda...»
- ANCIÀ. — Parla i explica't, perquè també amb la meua llengua ho exposi d'acord amb el teu escrit.
- AGAMÈMNON. — «... per ordenar-te que, contràriament
> a les indicacions prèvies, no enviïs la teva filla a l'ala
120 sinuosa d'Eubea, a l'Àulida a recer de l'oneig. Ja celebra-rem les noces de la nostra filla en un altre moment.»
- > ANCIÀ. — ¿I com voleu que, en veure's privat del llit
125 nupcial, Aquil·leu no atii el seu ànim violent contra tu i la teva esposa? És perillós i tot, això. Explica'm què hi dius.
- > AGAMÈMNON. — Aquil·leu ens proporciona un nom, no hi té cap funció; no sap res de les noces ni del que
130 fem, ni que vaig prometre lliurar-li la filla en matrimoni, a l'estreta del seu jaç nupcial.
- ANCIÀ. — Són terribles les accions que has gosat fer, sobirà Agamèmnon, tu que, en prometre al nascut de la deessa la teva filla com a esposa, l'has portada com una
135 ofrena per als dànaus.

ΑΓΑ. οἶμοι, γνώμας ἐξέεσαν,
αἰαῖ, πίπτω δ' εἰς ἄταν.
ἀλλ' ἴθ' ἐρέσσω σὸν πόδα, γήρῳ
μηδὲν ὑπείκων. 140

ΠΡ. σπεύδω, βασιλεῦ.

ΑΓΑ. μή νυν μήτ' ἄλσώδεις ἴζου
κρήνας μήθ' ὕπνω θελχθῆς.

ΠΡ. εὐφημα θρόει.

ΑΓΑ. πάντῃ δὲ πόρον σχιστὸν ἀμείβων
λεῦσσε, φυλάσσω μή τίς σε λάθῃ
τροχαλοῖσιν ὄχοις παραμειψαμένη
παῖδα κομίζουσ' ἐνθάδ' ἀπήνῃ
Δαναῶν πρὸς ναῦς. 145

ΠΡ. ἔσται.

ΑΓΑ. κλήθρων δ' ἐξόρμοις
ἦν νιν πομπαῖς ἀντήσης,
πάλιν ἐξόρμα, σείε χαλινούς,
ἐπὶ Κυκλώπων εἰς θυμέλας. 150

ΠΡ. πιστὸς δὲ φράσας τάδε πῶς ἔσομαι,
λέγε, παιδὶ σέθεν τῇ σῇ τ' ἀλόχῳ;

ΑΓΑ. σφραγίδα φύλασσε ἦν ἐπὶ δέλτῳ
τῇδε κομίζεις. ἴθι· λευκαίνει
τόδε φῶς ἤδη λάμπουσ' ἠὼς
πῦρ τε τεθρίππων τῶν Ἀελίου.
σύλλαβε μόχθων. θνητῶν δ' ὄλβιος
ἐς τέλος οὐδεὶς οὐδ' εὐδαίμων·
οὕτω γὰρ ἔφυ τις ἄλυπος. 155 160-161

141 νυν Markland : νῦν L; μήτ' del. England || 145 τίς Markland : τι L; λάθῃ *L*^{corr} : λάβῃ L || 148 ναῦς *Tr*³ : ναοῦς L || 149 ἔσται <τάδε> *Tr*³; ἐξόρμοις Bothe : ἐξόρμα *L*^{corr} uel *Tr*¹ : ἐξόρμα L || 150 ἦν νιν πομπαῖς ἀντήσης L : ἦν ἀντήσης πομπαῖσιν Günther || 151 ἐξόρμα, σείε Blomfield : ἐξορμάσεις L || 156 (τ)ῇ(δε) *L*^{corr} : τῇνδε L || 160-161 θνατῶν Orío *Anth.* VIII 8 (~ Clem. Alex. *Strom.* III 3, 23, 1) || 162 ἐς (εἰς L) τέλος om. Clem. (~ Orío)

AGAMÈMNON. — Ai de mi! Vaig perdre la raó!¹⁷ Ai, ai!
Caic en la follia! Vinga, ancià, posa els peus en movi-
140 ment, que la vellesa no et faci retrocedir gens!
ANCIÀ. — M'afanyo, senyor!
AGAMÈMNON. — I no t'asseguis al costat de les fonts
emboscades ni t'encantis amb el son!
ANCIÀ. — No diguis res més!
AGAMÈMNON. — I quan travessis un encreuament de
145 camins, mira a totes bandes i vigila que no se t'escapi el
pas d'un carro amb les rodes rabents que porta la meva
filla cap aquí, cap a l'estol dels dànaus.
ANCIÀ. — Així serà!
> AGAMÈMNON. — I si de cas te la trobes de cara, amb
150 el seu seguici fora del tancat, fes que se'n torni enrere,
mou les brides i envia-la als fogars dels Ciclops.
ANCIÀ. — ¿I com seré digne de crèdit, digues, quan
expliqui aquestes coses a la teva filla i a l'esposa teva?
155 AGAMÈMNON. — Protegeix el segell que portes da-
munt d'aquesta carta! Ves! Aquí la llum ja clareja amb
la llum de l'alba i el foc de la quadriga d'Hèlios.¹⁸
160 Fes-te càrrec dels meus patiments! Dels mortals no n'hi
> ha cap de feliç i benaurat fins al final, perquè no ha
nascut mai ningú lliure de pena.

17. Sobre la inestabilitat mental d'Agamèmnon, vegeu la n. 9.

18. Hèlios és la personificació del sol. Els grecs creien que cada dia recorria el cel, d'est a oest, amb un carro de foc tirat per quatre cavalls.

ΧΟΡΟΣ

ἔμολον ἀμφὶ παρακτίαν
 ψάμαθον Αὐλίδος ἐναλίας,
 Εὐρίπου διὰ χευμάτων
 κέλσασα στενοπόρθμων,
 Χαλκίδα πόλιν ἐμὰν προλιποῦσ',
 ἀγχιάλων ὑδάτων τροφὸν
 τὰς κλεινὰς Ἀρεθούσας,
 Ἀχαιῶν στρατιάν ὥς ἐσιδοίμαν
 Ἀχαιῶν τε πλάτας ναυσιπόρους ἡ-
 μιθέων, οὓς ἐπὶ Τροίαν
 ἐλάταις χιλιόναυσιν
 τὸν ξανθὸν Μενέλαόν <θ>
 ἀμέτεροι πόσει
 ἐνέπουσ' Ἀγαμέμνονά τ' εὐπατρίδαν στέλλειν
 ἐπὶ τὰν Ἑλέναν, ἀπ' Εὐ-
 ρώτα δονακοτρόφου
 Πάρις ὁ βουκόλος ἂν ἔλαβε
 δῶρον τὰς Ἀφροδίτας,
 ὅτ' ἐπὶ κρηναίαισι δρόσοις
 Ἥρα Παλλάδι τ' ἔριν ἔριν
 μορφᾶς ἅ Κύπρις ἔσχεν.

στρ. α

165

170

175

180

164 παρακτίαν ed. Brubachiana : παρ' ἀκτίαν *Tr*^{2/3} : παρ' ἀκτὴν *L* ||
 167 στενοπόρθμων Weil : στενόπορθμον *L* : στενοπόρθμου
 Wilamowitz || 171 ἐσιδοίμαν Elmsley : ἴδοιμ' ἂν *L* || 172 Ἀχαιῶν *L* :
 Ἀτρειδᾶν Camper : ἀγαυῶν Nauck; τε : δὲ Monk || 173 οὓς Scaliger : ὥς
L || 174 χιλιόναυσιν *P*² : χιλιόναυσι *L* || 175 <θ> add. Fritzsche || 177
 ἐνέπουσ' *Tr*³ : ἐννέπουσ' <*L*>*P* || 184 ἔσχεν *P*² : ἔσχε *L*

> El vell servent i Agamèmnon surten d'escena i
 entra el cor format per un grup de dones joves.

Estr. 1 COR. — *He arribat al voral sorrenc de l'Àulida mari-
 na, després de recalar-hi a través dels corrents del pas
 estret de l'Eurip. He deixat enrere Calcis,¹⁹ la meua ciu-
 tat, la que nodreix les aigües de la famosa Aretusa, vora
 170 > el mar,²⁰ per tal de veure l'exèrcit dels aqueus i les pales
 que propulsen les naus d'aquests aqueus mig divins. Afir-
 men els nostres marits que, amb els remes de mil naus,²¹
 175 el ros Menelau i el noble Agamèmnon els condueixen cap
 a Troia, a la recerca d'Hèlena, la que va endur-se de
 180 l'Eurotas, nodridor de canyes,²² el bover Paris com un
 regal d'Afrodita, llavors que, a l'aigua de les fonts, Ci-
 pris va tenir amb Hera i Pallas una disputa, una dispu-
 ta sobre llur formosor.²³*

19. Calcis era una de les ciutats més importants de l'illa d'Eubea
 juntament amb Erètria. Es trobava a la costa, davant per davant de la
 badia d'Àulida, a l'altra banda de l'estret de l'Eurip.

20. La font d'Aretusa es trobava al sud de Calcis, vora el mar.
 Estrabó (X 1, 13) l'esmenta com un element distintiu del territori cal-
 cidenc, per bé que n'hi havia d'altres amb el mateix nom en diferents
 punts de la geografia grega: una a Siracusa —tal vegada la més coneguda
 de totes—, una altra a Esmirna i una tercera a Ítaca.

21. El nombre de mil naus és un arrodoniment aproximatiu: en el
 catàleg homèric, les naus són 1.186, una xifra que Tucídides (I 10, 4)
 apuja fins a 1.200.

22. L'Eurotas és el riu d'Esparta, capital de la Lacònia, on regnava
 Menelau, espòs d'Hèlena. Eurípides (*Hel.* 179-190) n'evoca les aigües,
 d'un blau fosc, i les ribes verdejants, poblades de canyes, que les dones
 espartanes feien servir per netejar i estendre la roba neta (vegeu el
 comentari a André BERNAND, *La carte du tragique: La géographie
 dans la tragédie grecque*, París 1985, 265-267).

23. En aquests versos (178-184) es troba un segon esment del ju-
 dici de Paris i del rapte d'Hèlena, però sorprenentment despullat de
 tot aspecte negatiu (vegeu Donald J. MASTRONARDE, *The art of Euripides:
 Dramatic technique and social context*, Cambridge 2010, 128). S'inclouen en el
 relat nous detalls sobre Paris, que és descrit aquí com un bover, i sobre com
 Afrodita li va lliurar Hèlena com a «regal» (cf. EURÍPIDES, *Hel.* 363-364,
 on es repeteix el motiu en boca de la mateixa

πολύθυτον δὲ δι' ἄλσος Ἄρ-	ἀντ. α
τέμδος ἤλυθον ὀρομένα,	186
φοινίσσουσα παρῆδ' ἐμὴν	
αἰσχύνῃ νεοθαλεῖ,	
ἀσπίδος ἔρυμα καὶ κλισίας	
ὀπλοφόρους Δαναῶν θέλουσ'	190
ἵππων τ' ὄχλον ιδέσθαι.	
κατείδον δὲ δὺ' Αἴαντε συνέδρω,	
τὸν Οἰλέως Τελαμώνος τε γόνον, τὸν	
Σαλαμῖνος στέφανον, Πρω-	
τεσίλαόν τ' ἐπὶ θάκοις	195
πεσσῶν ἡδομένους μορ-	
φαῖσι πολυπλόκοις	
Παλαμήδεά θ' ὃν τέκε παῖς ὁ Ποσειδάων,	
Διομήδεά θ' ἡδοναῖς	
δίσκου κεχαρημένον,	200
παρὰ δὲ Μηριόνην, Ἄρεος	
ὄζον, θαῦμα βροτοῖσιν,	
τὸν ἀπὸ νησαίων τ' ὀρέων	
Λαέρτα τόκον, ἅμα δὲ Νι-	
ρέα, κάλλιστον Ἀχαιῶν.	205
τὸν ισάνεμόν τε ποδοῖν	ἐπφδ.
λαιψηροδόμον Ἀχιλλέα,	
τὸν ἅ Θέτις τέκε καὶ	
Χείρων ἐξεπώνησεν,	
ἴδον αἰγιαλοῖς παρὰ τε κροκάλαις	210

186 ὀρομένα Canter : ὀρωμέναν L || 188 νεοθαλεῖ L : νεοθαλή Blaydes || 190 θέλουσ' Tr^{2/3} : ἐθέλουσ' <L>P || 191 τ' ὄχλον Heath : ὄχλον τ' <L>P : ὄχλον Tr^{2/3} || 193 τε γόνον Tr^{2/3} : τε*γονον (fort. τ' ἐκγονον) L : ἐκγονον P; τὸν Monk : τοῖς L || 194 σαλαμῖνος P² : σαλαμινίους L || 202 βροτοῖσιν Tr³ : βροτοῖσι L || 206 τε L : δὲ Monk || 207 Ἀχιλλέα Hermann : Ἀχιλλῆα L : Ἀχιλλῆ Hermann 1877 : Ἀχιλλέα Günther || 209 ἐξεπώνησεν L a. c. : ἐξεπώνασεν Tr¹P || 210 ἴδον Hermann : εἶδον L; αἰγιαλοῖς Bothe 1803, Hermann : αἰγιαλοῖσι L

Antíst. 1	<i>A través del bosc sagrat d'Àrtemis, ple de sacrificis, he</i>
>	<i>vingut a tota pressa fent enrojolar ma galta amb un pu-</i>
>	<i>dor de rebrot tendre, perquè volia contemplar la defensa</i>
190	<i>de l'escut, les tendes dels dànaus, curulles d'armes, i la</i>
>	<i>multitud de llurs cavalls. I he divisat els dos Aiants, as-</i>
>	<i>seguts l'un amb l'altre, el fill d'Oileu i el de Telamó,</i>
195	<i>corona de Salamina;²⁴ i Protesilau i Palamedes, que va</i>
>	<i>engendrar el fill de Posidó, els quals es complaïen en</i>
>	<i>llurs setis amb moviments rebuscats del joc de dames; i</i>
200	<i>Diomedes, xalant feliç amb els plaers del disc, i al seu</i>
>	<i>costat Meriones, descendent d'Ares, un prodigi per als</i>
>	<i>mortals, i el fill de Laertes²⁵ vingut de les muntanyes de</i>
205	<i>l'illa; juntament amb aquests hi havia Nireu, el més bell</i>
	<i>dels aqueus.</i>
Ep.	<i>Al de peus ràpids com el vent i en la cursa veloç, a</i>
>	<i>Aquilleu, el que va parir Tetis i Quiró va educar, per la</i>
210	<i>platja de còdols l'he vist córrer, tot armat, i en la conte-</i>

Hèlena), a canvi de ser elegida la més bonica per davant d'Hera i de Pallas Atena. Sobre aquest episodi, vegeu també més amunt, la n. 12.

24. Dins de l'exèrcit aqueu hi ha dos personatges que es coneixen amb el nom d'Aiant: un és Aiant fill d'Oileu, que prové de la Lòcrida i participa a l'expedició amb quaranta naus (HOMER, *Il.* II 527-35); l'altre és Aiant fill de Telamó, conegut també com a Aiant el Gran, que prové de Salamina, aporta dotze naus al combat i és considerat el millor guerrer del bàndol grec després d'Aquilleu (HOMER, *Il.* II 557-558). Cap dels dos tornarà viu de Troia.

25. Es refereix a Odisseu, fill de Laertes, rei de l'illa d'Ítaca.

δρόμον ἔχοντα σὺν ὅπλοις·
 ἄμιλλαν δ' ἐπόνει ποδοῖν
 πρὸς ἄρμα τέτρωρον
 ἐλίσσων περὶ νίκας· 215
 ὁ δὲ διφρηλάτας ἐβοᾷτ'
 Εὐμηλος Φεργιτιάδας,
 οὐ καλλίστους ἰδόμαν
 χρυσοδαιδάλτοις στομίαις
 πῶλους κέντρον θεινομένους, 220
 τοὺς μὲν μέσους ζυγίους
 λευκοστίκτῳ τριχὶ βαλιούς,
 τοὺς δ' ἔξω σειροφόρους
 ἀντήρεις καμπαῖσι δρόμων
 πυρσότριχας, μονόχαλα δ' ὑπὸ σφυρᾶ 225-226
 ποικιλοδέρμονας· οἷς παρεπάλλετο 227-228
 Πηλείδας σὺν ὅπλοισι παρ' ἄντυγα
 καὶ σύριγγας ἀρματείους. 230

ναῶν δ' εἰς ἀριθμὸν ἦλυθον
 καὶ θέαν ἀθέσφατον,
 τὰν γυναικείον ὄψιν ὁμμάτων
 ὥς πλῆσαιμι †μεΐλινον† ἄδονάν.
 καὶ κέρως μὲν ἦν 235
 δεξιὸν πλάτας ἔχων
 Φθιώτας ὁ Μυρμιδῶν Ἄρης

215 ἐλίσσων *L* : ἐρίζων Pikkolos II 216 ἐβοᾷτ' Bothe 1803, Dindorf : βοᾷτ' *L* II 218 οὐ Hermann : ὦ *L*; ἰδόμαν Bothe 1823, Dindorf : εἰδ- *L* II 219 χρυσοδαιδάλτοις Tyrwhitt : χρυσοδαιδάλτους *L* II 223 σειροφόρους Dindorf : σειραφόρους *L* II 224 καμπαῖσι *Tr*¹ : καμπαῖς *L* II 225-226 πυρσότριχας Monk : πυρρότριχας *L* II 227-228 ποικιλοδέρμονας *P* : ποικιλοδέρμονας *L* II 229 ὅπλοισι Heath : ὅπλοις *L* II 233 γυναικείον Boeckh : γυναικείαν *L* II 234 μεΐλινον *L* corrupt. : μεΐλιχον Musgrave, Markland : μεΐλίχῳ ἄδονᾶ Reiske : λίχνον ἄδονάν Wilamowitz : μᾶλλον ἄδονάν Hermann II 237 Φθιώτας *L* : Φθιωτίδας Wilamowitz; Μυρμιδῶν Hermann : Μυρμιδόνων *L*

> *sa s'esforçava amb els peus per tal de vèncer, fent la vol-*
 215 *ta, contra un carro tirat per quatre cavalls. I cridava*
 > *l'auriga Eumel Fereciada, de qui he vist els cavalls més*
 220 *bells esperonats per l'agulló, amb els frens guarnits tots*
 225 *d'or: els del mig del jou tenien el pèl clapejat de blanc;*
els de la banda de fora, lligats amb brides i oposats en els
revolts de la cursa, eren de color alatzà, però per sota del
garró d'una sola peülla tenien el pèl virolat. Al seu costat
 230 *corria amb les armes el Pelida, ben a prop del pescant i*
dels botons del carro.

Estr. 2 *He arribat aleshores al recompte de les naus i a un*
espectacle que no puc dir, talment podria emplenar-me'n
*la visió femenívola dels meus ulls, com un dolç plaer.*²⁶
 235 *Ocupant l'ala dreta de l'estol, hi havia l'Ares mirmídon*

26. Aquí comença la descripció dels contingents navals aportats per cada ciutat, els cabdills que els guien i els emblemes que els identifiquen.

πεντήκοντα ναυσὶ θουρίαις·
 χρυσέαις δ' εἰκόσιν κατ' ἄκρα Νη-
 ρήδες ἔστασαν θεαί, 240
 πρύμναις σῆμ' Ἀχιλλείου στρατοῦ.

Ἀργείων δὲ ταῖσδ' ἰσήμετοι 401
 νᾶες ἔστασαν πέλας,
 ὧν ὁ Μηριστέως στρατηλάτας
 παῖς ἦν, Ταλαὸς ὃν τρέφει πατήρ, 245
 Καπανέως τε παῖς
 Σθένης. Ἀτθίδας δ' ἄγων
 ἐξήκοντα ναῦς ὁ Θησέως
 παῖς ἐξῆς ἐναυλόχει, θεὰν
 Παλλάδ' ἐν μωνύχοις ἔχων περὶ- 250
 τοῖσιν ἄρμασιν θετόν,
 εὖσημόν γε φάσμα ναυβάταις.

Βοιωτῶν δ' ὄπλισμα πόντιον 402
 πεντήκοντα νῆας εἰδόμαν
 σημείοισιν ἐστολισμένας· 255
 τοῖς δὲ Κάδμος ἦν
 χρύσειον δρᾶκοντ' ἔχων
 ἀμφὶ ναῶν κόρυμβά·
 Λήϊτος δ' ὁ γηγενὴς
 ἄρχε ναίου στρατοῦ. 260
 Φωκίδος δ' ἀπὸ χθονὸς
 < x - - - x - - -

239 χρυσέαις Tr^{23} : χρυσέαισι L ; ἄκρα Pierson: ἄκρα L || 241 πρύμναις Tr^{23} : πρύμναισι L || 247 Ἀτθίδας Dobree: Ἀτθίδος L || 249 θεὰν L : θεὸν Weil || 250-251 περὶ τοῖσιν P : περὶ τοῖσι L || 251 ἄρμασιν (Tr^{23}) θετόν L : ἄρμασιν θεὸν Fimhaber: ἄρμασιν θεὰν Weil: ἄρμασιν θεόν Stockert: ἄρμάτων ἔχων Jouan || 252 γε Musgrave: τε L || 253 <τῶν> Βοιωτῶν Tr^3 : πόντιον Weil, England: ποντίας L || 255 ἐστολισμένας Scaliger: εὐστολισμένας L || 260 ἄρχε Tr^3 : ἄρχει < L > P : ἄρχε Diggle || 261 post 261 duorum uu. spat. relictum cum nota λείπει L

> de Ftia amb cinquanta naus impetuosos.²⁷ En imatges
 240 daurades, a la part alta, es dreçaven les divines Nereides,
 símbol per a les popes de l'exèrcit d'Aquilleu.

Antíst. 2 A prop d'aquestes i amb un nombre igual de remes, es-
 taven situades les naus dels argius, que acabdillaven el
 245 fill de Mecisteu, a qui Tàlau va criar com a pare, i Es-
 tènèl, el fill de Capaneu.²⁸ Conduint seixanta naus vin-
 gudes de l'Àtica, el fill de Teseu estava ancorat tot seguit
 250 i duia d'emblema la deessa Pallas dalt d'un carro amb
 cavalls alats d'un sol unglot, visió de bon auguri per als
 mariners.²⁹

Estr. 3 He vist l'exèrcit naval dels beocis, cinquanta naus or-
 255 nades amb emblemes; tenien Cadme de mascaró, amb un
 > drac d'or a cada costat de la nau. Leit, el nascut de la
 260 terra, n'acabdillava l'estol. De la terra de la Fòcida [...] ³⁰

27. Es refereix al contingent d'Aquilleu, que ocupa la primera po-
 sició a l'ala dreta de l'exèrcit amb el mateix nombre de naus, cinquan-
 ta, que a la *Iliada* (II 685). Collard & Morwood (2017: 307) recorden
 que aquesta era una posició d'honor, reservada als millors combatents
 (cf. ÈSQUIL, *Pers.* 399; EURÍPIDES, *Suppl.* 657; HERÒDOT IX 28, 2). El
 catàleg de les naus homèric comença amb la flota beòcia (*Il.* II 499).

28. Es refereix al contingent de la ciutat d'Argos, que només aquí
 es diferencia de la ciutat de Micenes, tal vegada pel pes del catàleg
 homèric, en què tenen entrades separades (vegeu la n. *ad* v. 112). Al
 capdavant d'aquest estol es troben Eurial, fill de Mecisteu i net de
 Tàlau, i Estènèl, fill de Capaneu. En Homer (*Il.* II 559-568) els argius
 són acabdillats per Diomedes i Estènèl, seguits d'Eurial, en tercer lloc,
 i disposen de vuitanta naus en lloc de les cinquanta aquí enumerades.

29. Es tracta de l'estol àtic, que disposa de seixanta naus en lloc
 de les cinquanta que es documenten en la *Iliada* (II 546-556). El co-
 mandament recau aquí sobre un dels fills de Teseu, Acamant o Demo-
 font, que apareixen esmentats en els fragments de l'èpica cíclica, con-
 cretament en la *Presa de Troia* (PEG frag. 6 Bernabé) i en la *Petita*
Iliada (PEG frag. 20 Bernabé = PAUSANIAS X 25, 8). L'emblema de la
 nau evoca el poder i el triomf apoteòsic d'Atenes.

30. En aquest punt el text està perdut, però és possible que seguis
 la *Iliada* (II 517-526), on es comptabilitzen quaranta naus provinents
 de la Fòcida, sota el guiatge d'Esquedi i Epístrofe; aquestes naus eren
 situades també a l'esquerra de les naus beòcies.

>

Λοκρὰς δὲ ταῖσδ' ἴσας ἄγων
ναῦς <ἦν> Οἰλέως τόκος κλυτὰν
Θροινιάδ' ἐκλιπὼν πόλιν.

ἐκ Μυκίνας δὲ τὰς Κυκλωπίας
παῖς Ἀτρέως ἔπεμπε ναυβάτας
ναῶν ἑκατὸν ἡθοῖσμένους·
σὺν δ' ἀδελφὸς ἦν
ταγός, ὥς φίλος φίλῳ,
τὰς φυγούσας μέλαθρα
βαρβάρων χάριν γάμων
πρᾶξιν Ἑλλάς ὥς λάβοι.
ἐκ Πύλου δὲ Νέστορος
Γερηνίου κατειδόμαν
<

x - - - x - - - >

πρύμνας σῆμα ταυρόπουν ὄραν,
τὸν πάροιικον Ἀλφεόν.

Αἰνιάνων δὲ δωδεκάστολοι
νάες ἦσαν, ὧν ἄναξ
Γουνεὺς ἄρχε· τῶνδε δ' αὖ πέλας
Ἥλιδος δυνάστορες,
οὓς Ἐπειοὺς ὠνόμαζε πᾶς λεώς·
Εὐρυτος δ' ἄνασσε τῶνδε·

262 Λοκρὰς Markland : Λοκροῖς L; ταῖσδ' Markland, Vitelli : τοῖσδ' L II 263 <ἦν> Hermann; <ἦν> ναῦς Nauck : ναῦς <ἦλθ'> Matthiae II 265 ἐκ del. Nauck; κυκλωπίας P² : κυκλωπείας L II 266 παῖς Ἀτρέως L : Ἀτρέως παῖς Hermann II 268 ἀδελφὸς Markland: ἄδραστος L II 274 post h. u. lac. indic. Weil II 275 πρύμνας L : πρύμναις Diggle : πρύμνᾱν Murray II 277-287 et 288-302 responsionem statuit Hermann II 277 δὲ del. Jouan II 277-278 δωδεκάστολοι / νάες Hermann : δώδεκα στόλοι / ναῶν L II 279 ἄρχε L : ἄρχε Diggle II 282 Εὐρυτος δ' ἄνασσε τῶνδε L : Εὐρύτου δ' ἄνασσε τῶνδ' / <ἐκγονος> . . . > Hermann cl. Hom. II. II 620-621

*Al capdavant de les naus locres, d'igual nombre que aquelles, hi havia el fill d'Oileu, qui havia deixat enrere la ciutat de Trònion.*³¹

Antístr. 3 *De la ciclòpia Micenes el fill d'Atreu va enviar mariners aplegats en un centenar de naus.*³² *Amb ell comandava el seu germà, com un amic que fa costat a un amic, a fi que l'Hel·lada obtingués compensació per la que havia fugit del palau per culpa d'unes noccs bàrbares. Vingt de Pilos, de Nèstor gereni he contemplat [...] a la popa, unes potes de brau com a emblema que es vegi, el veí Alfeu.*³³

> *Els enians disposaven d'un estol de dotze naus, que comandava el sobirà Guneu, i encara a prop d'aquestes*
280 *hi havia els senyors de l'Èlida, els quals tot l'exèrcit ano-*

31. Es tracta del contingent locri, comandat per Aiant, fill d'Oileu (v. 193 i la nota *ad loc.*), i format per un nombre de naus indeterminat, tal vegada quaranta, com a la *Iliada* (II 527-535). La ciutat de Trònion, també esmentada en Homer, era una de les més importants de la Lòcrida i disposava d'un bon port situat enfront de l'extrem nordoccidental d'Eubea.

32. Es refereix a Agamèmnon, que a la *Iliada* (II 569-580) també enviava un contingent de cent naus a l'expedició. A continuació es fa referència al seu germà, Menelau, per bé que es tracta d'una correcció de J. Markland sobre ἄδραστος de L, que hem acceptat seguint J. Diggle. La referència a la φίλια, que uneix aquests dos personatges en la recerca d'Hèlena, sembla apuntar efectivament a un relació molt estreta, familiar.

33. Nèstor, rei de Pilos, és conegut per ser un dels provectes cabdills de l'exèrcit aqueu. En Homer, aporta a la flota noranta naus (II. II 591-602). El text presenta una llacuna seguida d'una referència a l'Alfeu, un dels rius més importants del Peloponnès, que fluïa prop d'Olimpia.

λευκήρετμον δ' Ἄρη
 Τάφιον ἥγεν ὦν Μέγης ἄνασσε†,
 Φυλέως λόχευμα, 285
 τὰς Ἑχίνας λιπὼν
 νήσους ναυβάταις ἀπροσφόρους.

Αἶας δ' ὁ Σαλαμίνος ἔντροφος
 ἥδεξιὸν κέρας
 πρὸς τὸ λαὶὸν ξύναγε 290
 τῶν ἄσσον ὥρμει πλάταισιν†
 ἐσχάταισι συμπλέκων
 δώδεκ' εὐστροφωτάταισι ναυσίν. ὥς
 ἄιον καὶ ναυβάταν
 εἰδόμαν λεών· 295
 ᾧ τις εἰ προσαρμόσει
 βαρβάρους βάριδας,
 νόστον οὐκ ἀποίσεται,
 ἐνθάδ' οἶον εἰδόμαν
 νάϊον πόρρευμα, 300
 τὰ δὲ κατ' οἴκους κλύουσα συγκλήτου
 μνήμην σφύζομαι στρατεύματος.

ΠΡ. Μενέλαε, τολμᾷς δεῖν', ἃ σ' οὐ τολμᾶν χρεών.

ΜΕΝΕΛΑΟΣ

ἄπελθε· λίαν δεσπότηταισι πιστὸς εἶ.

ΠΡ. καλὸν γέ μοι τοῦνειδος ἐξωνείδισας. 305

ΜΕ. κλαίοις ἄν, εἰ πρᾶσσοις ἂ μὴ πρᾶσσειν σε δεῖ.

284 ἥγεν ὦν *L* : ἡγεμὼν Musgrave, Tyrwhitt; ἄνασσε del. Hermann II
 286 Ἑχίνας Brodaeus : ἐχίδνας *L* : Ἑχινάδας Voss II 290 ξύναγε *L* :
 ξυνάγε Hermann II 293 εὐστροφωτάταισι ναυσίν *L* : εὐστροφωτάτας /
 ναῦς Burges; ὥς *L* : ὥς Murray II 299 οἶον Hermann : ἄιον *L* II 301 συ-
 γκλήτου *L* : del. Stockert : συλλόγου W. Dindorf II 302 μνήμην *L* : μνά-
 μαν *II*¹

> *mena epeus. Èurit els governa.*³⁴ *Seguia la força tàfia de*
 285 *remes blancs, que governa Meges, fill de Fileu, el qual va*
deixar les illes Equines, de difícil accés per als mariners.

> *I Aiant, criat a Salamina, acostava l'ala dreta a la de*
 290 *l'esquerra, prop de la qual estava ancorat, i s'hi unia a*
l'extrem amb dotze naus molt fàcils de maniobrar.
 295 *Així ho he sentit dir i així he vist l'exèrcit de les naus.*
Si algú hi confrontés vaixells bàrbars, no trobaria retorn:
 300 *tal és el contingent naval que hi he contemplat! I d'allò*
que, de l'exèrcit aplegat, a casa havia sentit, ara en guar-
do un record propi.

L'ancià entra de nou a escena. L'acompanya un altre home,
 Menelau, amb qui forceja per la carta.³⁵

ANCIÀ. — Menelau, has gosat fer coses terribles. No
 t'hi hauries d'haver atrevit!

MENELAU. — Ves-te'n! Massa fidel als teus amos, ets!

305 ANCIÀ. — M'és bell, aquest insult que m'adreces!

MENELAU. — Ploraràs, si fas el que no has de fer!

34. Segons la *Iliada* (II 615-624), Elis, capital de l'Èlida, regió del nord-oest del Peloponnès, participa a l'expedició al costat de Buprasi, enclavament mal conegut, aportant en total quaranta naus sota el comandament de quatre cabdills. Èurit hi apareix esmentat com a pare de Talpi, un d'aquest cabdills.

35. Comença el primer episodi amb una escena d'alta tensió, en esticomítia, entre Menelau i el vell servidor d'Agamèmnon. La baralla, que preludia l'*agon* entre els dos Atrides (vv. 317-414), es troba representada sobre un dels anomenats bols homèrics o megaresos de la primera meitat del segle II aC (*LIMC* V.1 711, n. 6); vegeu la figura 1.2 al final d'aquest volum).

ΠΡ. οὐ χρὴν σε λύσαι δέλτον, ἦν ἐγὼ 'φερον.

ΜΕ. οὐδέ γε φέρειν σὲ πᾶσιν Ἑλλήσιν κακά.

ΠΡ. ἄλλοις ἀμυλλῶ ταῦτ' ἄφες δὲ τήνδ' ἐμοί.

ΜΕ. οὐκ ἂν μεθείμην. 310

ΠΡ. οὐδ' ἔγωγ' ἀφήσομαι.

ΜΕ. σκήπτρῳ τάχ' ἄρα σὸν καθαιμάξω κάρα.

ΠΡ. ἀλλ' εὐκλεές τοι δεσποτῶν θνήσκειν ὕπερ.

ΜΕ. μέθες· μακρὸς δὲ δοῦλος ὢν λέγεις λόγους.

ΠΡ. ὦ δέσποτ', ἀδικούμεσθα· σὰς δ' ἐπιστολάς
ἐξαρχάσας ὅδ' ἐκ χειρῶν ἐμῶν βίβη, 315
Ἀγάμεμνον, οὐδὲν τῇ δίκῃ χρῆσθαι θέλει.

ΑΓΑ. ἔα·

τίς ποτ' ἐν πύλαισι θόρυβος καὶ λόγων ἀκοσμία;

ΜΕ. οὐμὸς οὐχ ὁ τοῦδε μῦθος κυριώτερος λέγειν.

ΑΓΑ. σὺ δὲ τί τῷδ' ἐς ἔριν ἀφίξαι, Μενέλεως, βίβη τ' ἄγεις;

308 γε φέρειν σε *Π*¹, coní. Kirchhoff : γε φέρειν σε δεῖ <*L*>*P* : σε φέρειν δεῖ *Tr*^{2/3} || 309 ἀλλοις *Π*¹, coní. Markland : ἄλλως *L* || 310 μεθείμην *L* : μεθείην Dindorf || 311 ἄρα *Tr*^{2/3} : ἄρα *L* || 317 ποτ' *Anecdota Bekker* I 369, 8, Phryn. *Praep. Soph.* frag. 123 de Borries, Phot. A 829 Theodoridis : δήποτ' *L* a. c. : δήτ' *Tr*¹; πύλαισι (uel -iv ut *P*) <*L*> : πύλαις *Tr*^{2/3} : θύραισι *Anecdota Bekker*, Phryn., Phot.; θόρυβος ἐστὶ *L* a. c. || 318 Menelao trib. Hermann : Seni *L*

ΑΝΚΙΑ. — No hauries d'haver deslligat la carta que jo duia!

ΜΕΝΕΛΑΥ. — I tu no hauries de portar desgràcies a tots els grecs!

ΑΝΚΙΑ. — Això, discuteix-ho amb altres; a mi, però, deixa'm anar aquesta carta!

310 ΜΕΝΕΛΑΥ. — No la deixaré!

ΑΝΚΙΑ. — Ni jo te l'entregaré!

> ΜΕΝΕΛΑΥ. — Doncs amb aquest ceptre aviat t'ompliré la cara de sang!

ΑΝΚΙΑ. — És ben gloriós morir pels amos!

ΜΕΝΕΛΑΥ. — Deixa-la anar! Esclau com ets, massa que parles!³⁶

315 ΑΝΚΙΑ. — Amo! Ens ultratgen! La teva carta, Agamèmnon, aquest me l'ha presa de les mans per força, i no té cap intenció de valdre's de la justícia!³⁷

Agamèmnon surt de la tenda, alertat pels crits del seu ancià servent.

> ΑΓΑΜÈΜΝΟΝ. — Ei! ¿Què és aquest terrabastall i aquest guirigall de crits a les meves portes?

ΜΕΝΕΛΑΥ. — La meva paraula, no pas la d'aquest, està més qualificada per a explicar-t'ho.

ΑΓΑΜÈΜΝΟΝ. — Doncs tu, Menelau, ¿què t'ha dut a barallar-te amb aquest home i per què l'arrossegues per la força?

36. En aquests versos es defineixen algunes característiques de l'esclau ideal: per damunt de tot és fidel al seu amo, fins al punt d'estar disposat a morir per ell; és obedient i no parla en excés.

37. Eurípides oposa la violència (βία) a la justícia (δίκη), per bé que, com hem dit a la nota complementària al vers 311, en el cas dels esclaus també l'exercici de la justícia podia implicar abús físic. En aquest sentit, el verb ἀδικούμεθα es podria referir al maltractament físic que pateix el vell servent («ens maltracten»), però en la nostra traducció hem preferit subratllar la injustícia que es desprèn de l'actuació de Menelau.

ME. βλέψον εἰς ἡμᾶς, ἔν' ἀρχᾶς τῶν λόγων ταύτας λάβω. 320
 ΑΓΑ. μὼν τρέσας οὐκ ἀνακαλύψω βλέφαρον, Ἀτρεὺς γεγώς;
 ME. τήνδ' ὀρᾶς δέλτον, κακίστων γραμμάτων ὑπηρέτιν;
 ΑΓΑ. εἰσορῶ καὶ πρῶτα ταύτην σὼν ἀπάλλαξον χερῶν.
 ME. οὐ, πρὶν ἂν δείξω γε Δαναοῖς πᾶσι τὰ γυγγραμμένα.
 ΑΓΑ. ἦ γὰρ οἶσθ' ἃ μὴ σε καιρὸς εἰδέναι, σήμαντο' ἀνείς; 325
 ME. ὥστε σ' ἀλγύναι γ', ἀνοίξας ἃ σὺ κάκ' ἠργάσω λάθρα.
 ΑΓΑ. ποῦ δὲ ἀλλάβες νιν; ὦ θεοί, σῆς ἀναισχύντου φρενός.
 ME. προσδοκῶν σὴν παῖδ' ἀπ' Ἀργους εἰ στράτευμ' ἀφίξεται.
 ΑΓΑ. τί δέ σε τὰ μὰ δει φυλάσσειν; οὐκ ἀναισχύντου τόδε;
 ME. ὅτι τὸ βούλεσθαί μ' ἔκνιξε· σὸς δὲ δοῦλος οὐκ ἔφυν. 330
 ΑΓΑ. οὐχὶ δεινά; τὸν ἐμὸν οἰκεῖν οἶκον οὐκ ἐάσομαι;
 ME. πλάγια γὰρ φρονεῖς, τὰ μὲν νῦν, τὰ δὲ πάλαι, τὰ δ' αὐτίκα.
 ΑΓΑ. εὖ κεκόμψευσαι πονηρά· γλώσσ' ἐπίφθονον σοφή.

320 εἰς *Tr*³ : ἐς *L* || 326 ἠργάσω Wackernagel : εἰργάσω *L* || 333 εὖ κεκόμψευσαι Ruhnken : ἐκκεκόμψευσαι *L*; πονηρά Monk : πονηρόν *L* : πονηρῶν Bothe

- 320 MENELAU (*desafiant*). — Mira'm, perquè pugui començar aquestes explicacions!
 AGAMÈMNON. — ¿Que potser creus que jo, que soc nascut d'Atreu, tremolaré³⁸ i no obriré la parpella?
 MENELAU (*mostrant-li la tauleta*). — ¿Veus aquesta carta, al servei dels mots més abjectes?³⁹
 AGAMÈMNON. — La veig. Primer de tot, allunya-la de les teves mans!
 > MENELAU. — No abans que mostri a tots els dànaus allò que hi està escrit!
 325 AGAMÈMNON. — ¿És veritat doncs que, després d'haver-ne deslligat els segells, saps el que no és pertinent que sàpigues?
 MENELAU. — Per causar-te aflicció, ben cert, perquè he posat al descobert les males accions que tu has fet d'amagat.
 > AGAMÈMNON. — ¿On l'has agafada? Déus, que n'és de desvergonyit, el teu ànim!
 MENELAU. — Mentre esperava si la teva filla, que venia d'Argos, a l'exèrcit havia arribat.
 AGAMÈMNON. — ¿I per què els has de vigilar tu, els meus assumptes? ¿Que no és propi d'un desvergonyit, això?
 330 MENELAU. — Perquè la meva voluntat m'hi empenyia. D'esclau teu, no en soc nat!
 AGAMÈMNON. — ¿No és terrible? ¿No he de poder ni administrar casa meva?!
 > MENELAU. — Perquè els teus pensaments van fent giragonses: ara, uns; abans, uns altres; i després, encara uns altres!
 AGAMÈMNON. — Amb gràcia presentes accions ben lamentables: una llengua hàbil és odiosa!

38. Andò (2021: 289) assenyala el joc de paraules, impossible de reproduir en la nostra traducció, entre el participi *τρέσας* (de *τρέω*, 'tremolar') i el nom del pare, Atreu (*Ατρεὺς*), que Plató (*Crat.* 395b) relaciona amb *ἄτρεστος*, 'que no tremola'.

39. Sobre la carta com un instrument enganyós en la tragèdia, vegeu nota *ad* v. 35.

ME. νοὺς δέ γ' οὐ βέβαιος ἄδικον κτῆμα κοῦ σαφὲς φίλοις.
 βούλομαι δέ σ' ἐξελέγξαι, καὶ σὺ μήτ' ὀργῆς ὑπο 335
 ἀποτρέπου τάληθες οὐτ' αὖ κατατενώ λίαν ἐγώ.
 οἶσθ', ὅτ' ἐσπούδαζες ἄρχειν Δαναΐδαις πρὸς Ἴλιον,
 τῷ δοκεῖν μὲν οὐχὶ χρηζών, τῷ δὲ βούλεσθαι θέλων,
 ὡς ταπεινὸς ἦσθα, πάσης δεξιᾶς προσθιγγάνων 340
 καὶ θύρας ἔχων ἀκλήστους τῷ θέλοντι δημοτῶν
 καὶ διδοὺς πρὸς ὅσῃσιν ἐξῆς πάσι, κεῖ μή τις θέλοι,
 τοῖς τρόποις ζητῶν πρίασθαι τὸ φιλότιμον ἐκ μέσου,
 κἄτ', ἐπεὶ κατέσχευς ἀρχάς, μεταβαλὼν ἄλλους τρόπους
 τοῖς φίλοισιν οὐκέτ' ἦσθα τοῖς πρὶν ὡς πρόσθεν φίλος, 345
 δυσπρόσιτος ἔσω τε κλήθρων σπάνιος; ἄνδρα δ' οὐ χρεῶν
 τὸν ἀγαθὸν πρᾶσσοντα μεγάλα τοὺς τρόπους μεθιστάναι,
 ἀλλὰ καὶ βέβαιον εἶναι τότε μάλιστα τοῖς φίλοις,
 ἡνίκ' ὠφελεῖν μάλιστα δυνατός ἐστιν εὐτυχῶν.
 ταῦτα μὲν σε πρῶτ' ἐπῆλθον, ἵνα σε πρῶθ' ἡῦρον κακόν.
 ὡς δ' ἐς Αὐλὶν ἦλθες αὐθις χά Πανελλήνων στρατός, 350
 οὐδὲν ἦσθ', ἀλλ' ἐξεπλήσσου τῇ τύχῃ τῇ τῶν θεῶν,
 οὐρίας πομπῆς σπανίζων· Δαναΐδαι δ' ἀφιέναι
 ναῦς διήγγελλον, μάτην δὲ μὴ πονεῖν ἐν Αὐλίδι.
 ὡς <δ> ἄνολβον εἶχες ὅμμα σύγχυσίν τ', εἰ μὴ νεῶν
 χιλίων ἄρχων τὸ Πριάμου πεδίον ἐμπλήσεις δορός. 355
 κάμῃ παρεκάλεις· τί δράσω; τίνα <δὲ> πόρον εὕρω πόθεν;
 ὥστε μὴ στερέντα σ' ἀρχῆς ἀπολέσαι καλὸν κλέος.

334 δέ γ' *Tr*³ : δ' *L* || 335-441 del. Kovacs || 335 ἐξελέγξαι *Tr*³*P*² : ἐλέγξαι *L*; ὀργῆς ὑπο *Tr*¹ : ὀργῆ****(*) *L* || 336 ἀποτρέπου *Tr*³ : ἀπο-
 στρέφου <*L*>*P*; οὐτ' αὖ Blomfield : οὐτοι *L* : οὔτε Hermann; κατατενώ
 λίαν Boeckh : καταινώ λίαν σ' *L* : σ' ἐκτενώ Blomfield : κατακναίω
 λίαν Tyrwhitt || 338 del. Hennig || 339 ἦσθα πάσης *L* a. c., conl. Markland :
 ἦς, ἀπάσης *Tr*¹ || 345 ἔσω *L* : ἔξω Portus || 349 ἡῦρον (εὕρον Reiske)
 Elmsley : εὕρω *L* || 350 ἦλθες Aldina : ἦλθεν *L*; χ' ὡ *Tr*² : καὶ ὡ *L* || 354
 <δ> *Tr*³; τ', εἰ Musgrave : τε, *L* || 355 τὸ Πριάμου Elmsley : τὸ πριάμου
 τὲ *L* : πριάμου τὲ *Tr*³; ἐμπλήσεις Musgrave : ἐμπλήσας *L* || 356 τίνα <δὲ>
*Tr*³; πόρον <δ> Matthiae; πόθεν *L*. Dindorf : ποθεν *L*; τίν' ἀπόρων
 εὕρω πόρον Weil : τίνα ποθ' εὕρωμεν πόρον Kovacs || 357 ὥστε μὴ
 στερέντες ἀρχῆς ἀπολέσαι καλὸν κλέος; Kovacs

MENELAU. — I el pensament, quan no és ferm, és un
 > guany injust i no pas segur per als amics. Tanmateix,
 335 vull posar-te a prova. I tu no refusis la veritat, amb un
 > rampell d'ira, i jo tampoc no tibaré massa. Quan malda-
 ves per encapçalar els danaïdes⁴⁰ cap a Ílion, en aparença
 sense tenir-ne necessitat, però, en el teu desig intern,
 ben disposat a fer-ho, ¿saps com eres d'humil? I anaves
 340 estrenyent totes les mans i, amb la porta oberta per a
 qualsevol del poble que volgués, donaves la benvinguda
 a tothom, un rere l'altre, fins i tot si algú no volia, per-
 què amb aquestes maneres buscaves comprar el teu de-
 sig d'honors⁴¹ des de la moderació. I tot seguit, quan ja
 havies obtingut el comandament, vas passar a unes altres
 maneres i ja no eres, com temps enrere, amic dels amics
 345 d'abans, i et vas fer inaccessible i rar de veure, tancat a
 dins amb pany i forrellat. Però un home bo, quan acom-
 pleix fites importants, cal que no canviï les seves mane-
 res, sinó que segueixi sent fidel als seus amics sobretot
 quan, en la seva prosperitat, pot ser-los més útil.

Amb aquestes paraules t'he atacat primer en allò en
 350 què primer t'he trobat mesquí. Però, després, quan vas
 > venir a Àulida, tu i l'exèrcit de tots els grecs, no eres res,
 sinó que, mancat del seguici favorable dels vents, estaves
 espantat pel favor dels déus. Els danaïdes feien córrer la
 consigna de desfer l'estol de naus i no esforçar-se en va
 a l'Àulida. Com d'infeliç i confús tenies l'esguard, si, tot
 i estar al capdavant de mil naus, no havies d'omplir la
 355 plana de Príam amb la teva llança! I em demanaves què
 havies de fer, quina sortida podies trobar davant d'aques-
 ta situació, de manera que, en ser desposseït del liderat-
 ge, no es destruís la teva bona fama. I tot seguit, quan

40. Es refereix als descendents de Dànaos, és a dir als grecs.

41. L'ambició (φιλοτιμία) és descrita pel mateix Eurípides (*Ph.* 531-548) com una deessa sense justícia (ἄδικος), que destrueix famílies i ciutats per mitjà de la seva acció pertorbadora del bon seny i la raó. Sobre la φιλοτιμία d'Agamèmnon, vegeu també la n. *ad* v. 22.

κᾶτ' ἔπει Κάλχας ἐν ἱεροῖς εἶπε σὴν θῦσαι κόρην
 Ἀρτέμιδι, καὶ πλοῦν ἔσεσθαι Δαναΐδαις, ἥσθεις φρένας
 ἄσμενος θύσειν ὑπέστης παῖδα· καὶ πέμπεις ἐκὼν, 360
 οὐ βίᾳ — μὴ τοῦτο λέξεις — σὴ δάμαρτι παῖδα σὴν
 δεῦρ' ἀποστέλλειν, Ἀχιλλεὶ πρόφασιν ὥς γαμουμένην.
 καὶ θ' ὑποστρέψας λέληψαι μεταβαλὼν ἄλλας γραφάς,
 ὥς φονεὺς οὐκέτι θυγατρὸς σῆς ἔση. μάλιστά γε.
 οὗτος αὐτός ἐστιν αἰθὴρ ὃς τάδ' ἤκουσεν σέθεν. 365
 μυρίοι δέ τοι πεπόνθασ' αὐτό· πρὸς τὰ πράγματα
 ἐκπονοῦσ' ἔχοντες, εἴτα δ' ἐξεχώρησαν κακῶς,
 τὰ μὲν ὑπὸ γνώμης πολιτῶν ἀσυνέτου, τὰ δ' ἐνδίκως
 ἀδύνατοι γεγῶτες αὐτοὶ διαφυλάξασθαι πόλιν.
 Ἑλλάδος μάλιστ' ἔγωγε τῆς τάλαιπῶρου στένω, 370
 ἦ, θέλουσα δρᾶν τι κεδνόν, βαρβάρους τοὺς οὐδένας
 καταγελώντας ἐξανήσει διὰ σέ καὶ τὴν σὴν κόρην.
 μηδὲν' ἀνδρείας ἔκατι προστάτην θεῖμην χθονός
 μηδ' ὄπλων ἄρχοντα· νοῦν χρὴ τὸν στρατηλάτην ἔχειν
 πόλεος· ὥς ἀρκῶν ἀνὴρ πᾶς, ξύνεσιν ἦν ἔχων τύχη. 375

ΧΟ. δεινὸν κασιγνήτοισι γίνεσθαι λόγους
 μάχας θ', ὅταν ποτ' ἐμπέσωσιν εἰς ἔριν.

ΑΓΑ. βούλομαι σ' εἰπεῖν κακῶς εὖ βραχέα, μὴ λίαν ἄνω
 βλέφαρα πρὸς τάναιδὲς ἀγαγών, ἀλλὰ σωφρονεστέρως,
 ὥς ἀδελφὸν ὄντ'· ἀνὴρ γὰρ χρηστὸς αἰδεῖσθαι φίλει. 380

363-364 del. W. Dindorf || 364 ἔση L : ἐσόμενος Weil, γέννη Kovacs;
 interr. nota dist. Diggle || 365 u. post 362 trai. Monk; αὐτός Markland :
 αὐτός L || 366 post αὐτό dist. Bothe || 367 ἔχοντες L : ἐκόντες Canter ||
 368-369 del. Hartung || 370 Eub. frag. 67, 10 K.-A. = Athen. XIII 369
 Ἑλλάδος ἔγωγε τῆς τάλαιπῶρου στένω || 370-375 del. L. Dindorf || 372
 ἐξανήσει L : ἐξαφήσει Markland || 373-375 del. Page || 373 ἀνδρείας
 Pantazidis : ἀν χρεῖους <L>P : ἀν χρεους Tr³ || 375 πόλεος L a. c.? :
 πόλεως L p. c. ut. uid.; ἀρκῶν Weil : ἄρχων L || 376-377 Stob. IV 27, 3 ||
 376 λόγους L et Stob. : ψόγους Musgrave || 378-380 Stob. III 31, 2 || 378
 εὖ L et Stob. : αὖ P², Markland; ἄνω Stob., conl. Markland : ἀν ὦ L : ἀνὼ
 L γράφεται || 379 ἀγαγών L et Stob. : ἀνάγων Naber; σωφρονεστέρως
 Stob., conl. Markland : σωφρονέστερος L : σωφρονέστερον Stephanus ||
 380 χρηστὸς Stob. cod. M, conl. Grotius : χρηστὸς χρηστὸν Stob. codd.
 LS : αἰσχροὺς οὐκ L : χρηστοῦ γ' ἀνδρὸς αἰδεῖσθαι φίλους Willink

Calcant, en els seus auguris, va dir de sacrificar la teva filla a Àrtemis perquè els danaïdes poguessin navegar, te'n vas alegrar en el teu cor i, content, vas accedir al futur sacrifici de la teva criatura. També de grat, no pas per força —això no ho diguis!— vas enviar a la teva esposa l'ordre de fer venir la teva filla aquí, amb l'excusa de casar-la amb Aquil·leu.

I llavors et fas enrere i t' enxampo havent escrit unes altres paraules, perquè ja no estàs disposat a ser l'assassí de la teva filla.⁴² (*Agamèmnon ho nega amb el cap.*) Oh, i tant que sí! Aquest és el mateix cel que et va sentir dir aquestes coses. N'hi ha molts, ben cert, que ho han experimentat, això: malden per estar al davant dels assumptes del govern i, tot seguit, se'n van de mala manera, els uns per l'estupidesa dels seus conciutadans, els altres justament perquè han estat incapaços de defensar la ciutat.

Jo, per la meua part, em compadeixo sobretot de la dissortada Grècia, que, desitjosa d'acomplir una gesta noble, deixarà escapar uns bàrbars de no res que en fan mofa, per culpa teua i de la teua filla. Jo no posaria cap home al capdavant d'un país ni d'un exèrcit pel seu coratge: és seny, el que ha de tenir el comandant de l'exèrcit d'una ciutat, perquè qualsevol home va bé, si resulta que té coneixement.

> CORIFEU — És terrible que entre germans hi hagi rasons i baralles, cada vegada que cauen en una disputa.

AGAMÈMNON. — Vull tornar-te la crítica de manera adequada i concisa, sense aixecar massa els ulls davant del teu desvergonyiment, sinó amb moderació, perquè ets el meu germà: un home honest té en estima ser res-

42. El terme φονεύς es correspon amb l'acció φονεύειν que descriu-
 rà el sacrifici d'Ifigenia en diferents llocs del text (vv. 875, 939, 947,
 1317). El seu significat, particularment negatiu, ve a subratllar la crue-
 sa del degollament de la noia que es disposen a perpetrar.

εἰπέ μοι, τί δεινὰ φυσᾶς αἵματηρόν ὄμμα ἔχων;
 τίς ἀδικεῖ σε; τοῦ κέχρησαι; χρηστὰ λέκτρον ἔρᾳ λαβεῖν;
 οὐκ ἔχοιμ' ἄν σοι παρασχεῖν ὣν γὰρ ἐκτίσω, κακῶς
 ἦρχες. εἴτ' ἐγὼ δίκην δῶ σὼν κακῶν, ὃ μὴ σφαιλεῖς;
 οὐ δάκνει σε τὸ φιλότιμον τοῦμόν, ἀλλ' ἐν ἀγκάλαις 385
 εὐπρεπῇ γυναικα χρῆζεῖς, τὸ λελογισμένον παρεῖς
 καὶ τὸ καλόν, ἔχειν. πονηροῦ φωτὸς ἡδοναὶ κακαί.
 εἰ δ' ἐγὼ, γνοὺς πρόσθεν οὐκ εὖ, μετετέθην εὐβουλίᾳ,
 μαίνομαι; σὺ μᾶλλον, ὅστις ἀπολέσας κακὸν λέχος
 ἀναλαβεῖν θέλεις, θεοῦ σοι τὴν τύχην διδόντος εὖ. 390
 ὦμοσαν τὸν Τυνδάρειον ὄρκον οἱ κακόφρονες
 φιλόγαμοι μνηστήρες — ἡ δέ γ' Ἑλπίς, οἶμαι μὲν, θεός,
 ἀξέπρᾳξεν αὐτὸ μᾶλλον ἢ σὺ καὶ τὸ σὸν σθένος —
 οὓς λαβὼν στράτευ'· ἔτοιμοι δ' εἰσὶ μωρία φρενῶν.
 οὐ γὰρ ἀσύνετον τὸ θεῖον, ἀλλ' ἔχει συνιέναι 394a
 τοὺς κακῶς παγέντας ὄρκους καὶ κατηναγκασμένους. 395
 τάμα δ' οὐκ ἀποκτενῶ ἡ γὰρ τέκνα· κοῦ τὸ σὸν μὲν εὖ
 παρὰ δίκην ἔσται κακίστης εὐνιδος τιμωρία,
 ἐμὲ δὲ συντήξουσιν νύκτες ἡμέραι τε δακρύοις,
 ἄνομα δρῶντα κοῦ δίκαια παῖδας οὓς ἐγεινάμην.
 ταῦτά σοι βραχέα λέλεκται καὶ σαφὴ καὶ ῥάδια 400
 εἰ δὲ μὴ βούλῃ φρονεῖν εὖ, τᾶμ' ἐγὼ θήσω καλῶς.
 ΧΟ. οἶδ' αὖ διάφοροι τῶν πάρος λελεγμένων
 μύθων, καλῶς δ' ἔχουσι, φείδεσθαι τέκνων.

382 χρηστὰ λέκτρον ἔρᾳ Reiske : λέκτρον (λέκτρον P²) ἔρᾳ χρηστὰ L || 384 δῶ σὼν Dawes : δώσω L || 385 οὐ Murray : ἢ L || 388 μετετέθην εὐβουλίᾳ L : μετεθέμην εὐβουλίαν Monk || 389 μαίνη super μᾶλλον L || 394 στράτευ'· ἔτοιμοι δ' εἰσὶ Monk : στράτευ'· οἶμαι δ' εἴσῃ L || 394a om. L, cum 395 Teoph. Antioch. *ad Autolyc.* II 37, p. 96, 2-3 Grant, Stob. III 28, 2; συνιέναι L : διειδέναι Wecklein || 395 κατηναγκασμένους Theoph., Stob. : συνηναγκασμένους L || 396 κοῦ Lenting, Hermann : καὶ L || 397 παρὰ (iam Reiske) δίκην Porson : πέρα δίκης L || 399 ἐγεινάμην Tr³ : ἐγείναμεν <L>P || 400 ῥάδια L : καίρια Stadtmüller || 401 βούλῃ Murray : βούλει L; εὖ L : σύ Markland || 404-412 susp. Page, Diggle

pectuós. Digue'm: ¿per què rebufes tan espantosament, amb els ulls plens de sang? ¿Qui et fa un tort? ¿Què et falta? ¿Et deleges per prendre un matrimoni honorable? No podria pas proporcionar-te'l: vas malmenar el que havies aconseguit. I ara jo, que no em vaig equivocar, ¿cal que pagui una pena pels teus mals?

385 No et rosega el meu desig de notorietat, sinó que anheles tenir una dona bonica entre els braços, perquè has deixat escapar el bon judici i l'honorabilitat. Els plaers vulgars són propis d'un home infame. Ara bé, si jo, que abans no vaig raonar correctament, he canviat d'opinió gràcies a un bon consell, ¿que soc boig, potser? Ho ets > més tu, que després de perdre una mala esposa desitges 390 recuperar-la, si un déu te'n concedeix la sort.

Els pretendents de ment insensata, frisant per unes noces, van pronunciar el jurament de Tindàreu —per bé > que, a parer meu, l'Esperança, que és una divinitat, ho va aconseguir més que no pas tu i la teva força—, doncs agafa'ls a ells i ves a fer l'expedició! Amb la ment enfol·lida com la tenen hi estan ben disposats. La divinitat no és pas estúpida, sinó que és capaç de percebre els jura- 395 ments mal fixats i fets per força. Però la meua fillada, jo no la penso matar! Serà contra tota justícia que a tu les coses et vagin bé prenent venjança⁴³ d'una esposa molt infame, mentre que a mi les nits i els dies se'm consu- > meixen entre llàgrimes per cometre accions sense llei ni justícia contra els fills que vaig engendrar! Ja està dit!

400 Concís, clar i fàcil! Si tu no vols tenir seny, els meus afers ja els resoldré jo de la millor manera.

CORIFEU — Aquestes paraules s'allunyen de les que es pronunciaren fa poc, però són adequades, perquè mostren pietat envers els fills.

43. El significat etimològic de τιμωρία té a veure amb la idea de «preservar, guardar l'honor» (τιμή, ὄραω), que és el que Menelau pretén fer recuperant la seva esposa i castigant Paris.

ME. αἰαί, φίλους ἄρ' οὐχὶ κεκτήμην τάλας.
 ΑΓΑ. εἰ τοὺς φίλους γε μὴ θέλεις ἀπολλύναι. 405
 ME. δείξεις δὲ ποῦ μοι πατρὸς ἐκ ταύτου γεγώς;
 ΑΓΑ. συσσωφρονεῖν σοι βούλομ', ἀλλ' οὐ συννοσεῖν.
 ME. ἐς κοινὸν ἀλγεῖν τοῖς φίλοισι χρὴ φίλους.
 ΑΓΑ. εὖ δρῶν παρακάλει μ', ἀλλὰ μὴ λυπῶν ἐμέ.
 ME. οὐκ ἄρα δοκεῖ σοι τάδε πονεῖν σὺν Ἑλλάδι; 410
 ΑΓΑ. Ἑλλάς δὲ σὺν σοι κατὰ θεὸν νοσεῖ τινα.
 ME. σκήπτρῳ νυν αὖχει, σὸν κασίγνητον προδοῦς.
 ἐγὼ δ' ἐπ' ἄλλας εἶμι μηχανάς τινας
 φίλους τ' ἐπ' ἄλλους.

ΑΓΓΕΛΟΣ Α

ὦ Πανελλήνων ἄναξ,
 Ἀγάμεμνον, ἦκω παῖδά σοι τὴν σὴν ἄγων, 415
 ἦν Ἰφιγένειαν ὠνόμαζες ἐν δόμοις.
 μήτηρ δ' ὀμαρτεῖ, σὴς Κλυταιμῆστρας δέμας,
 καὶ παῖς Ὀρέστης, ὥς σφε τερφθείης ἰδὼν,
 χρόνον παλαιὸν δωμάτων ἔκδημος ὢν.
 ἀλλ' ὥς μακρὰν ἔτεινον, εὐρυτον παρὰ 420
 κρήνην ἀναψύχουσι θηλύπουν βάσιν
 αὐταί τε πῶλοί τ'· ἐς δὲ λειμώνων χλόην
 καθεῖμεν αὐτάς, ὥς βορᾶς γευσαῖατο.

404 οὐχὶ κεκτήμην *L* : οὐκ ἐκεκτήμην *Heath* : οὐχὶ κέκτημαι *Monk* || 405 θέλεις *L* : θέλεις *West* || 407 συσσωφρονεῖν γάρ, οὐχὶ συννοσεῖν ἔφν *Plut. Mor.* 64c : συσσωφρονεῖν *L*; βούλομ', ἀλλ' οὐ *L* : βούλομαι κοῦ *Nauck* : βουλόμεισθ' , οὐ *Fix* || 411 θεὸν *L* : θεῶν *Porson* || 412 αὖχει *Tyrwhitt* : αὖχεις *L* || 413-441 *del. Kirchhoff, Wecklein, England* || 414-441 *del. L et W. Dindorf* || 416 ὠνόμαζες *Markland* : ὠνόμαζας *L* || 417 σὴς Κλυταιμῆστρας δέμας *L* : σὴ Κλυταιμῆστρα δάμαρ *Elmsley* || 418 ὥς σφε *Vater, Page* : ὥστε *L* : ὥς *ti Hermann* || 422-423 *del. Page* || 422 αὐταί τε πῶλοί *L* : αὐτοῖσι πῶλοις *Porson*; πῶλοί τ' *Markland* : πῶλοί γ' *L*

MENELAU. — Ai, ai, desgraciat de mi! D'amics ja no me'n queden!⁴⁴
 405 AGAMÈMNON. — Si almenys no busquessis destruir-los...
 MENELAU. — ¿Quan mostraràs que ets nascut del mateix pare que jo?
 AGAMÈMNON. — Jo vull acompanyar-te en el seny, no pas en la insània.
 MENELAU. — Els amics cal que comparteixin les penes amb els amics.
 AGAMÈMNON. — Fes-me cridar si em vols fer bé, però no pas si em vols causar aflicció.
 410 MENELAU. — ¿Que potser no creus oportú endurar aquestes sofrences amb Grècia?
 AGAMÈMNON. — És amb tu que Grècia està emmalaltint, a mercè d'alguna divinitat.
 MENELAU. — Presumeix del teu ceptre, doncs, després d'haver traït el teu germà! Jo me'n vaig cap a altres plans i altres amics.

Menelau fa el gest d'anar-se'n, però de sobte entra un missatger que porta notícies.

MISSATGER. — Sobirà de tots els grecs, Agamèmnon,
 415 vinc a dur-te la teva filla, la que al palau anomenaves Ifigenia. La seva mare l'acompanya, la teva Clitemestra en persona, i el teu fill Orestes, perquè t'alegris en veure'ls, tu que has estat fora de casa des de temps antic.
 420 Tanmateix, com que s'han entretingut molt venint, al costat d'una font d'aigua generosa refresquen el peu de caminar femenívol, tant elles com les egües. A l'herba

44. En els versos següents, sembla que Menelau acusi Agamèmnon de no respectar els deures de la *φιλία* familiar, en renunciar a sacrificar la filla. Un clam molt semblant pronunciarà Clitemestra més endavant (v. 912), en la seva petició d'ajut a Aquil·leu, amb qui, si més no de nom, la uneix un parentiu. Sobre la *φιλία*, vegeu també la n. *ad* v. 334.

ἐγὼ δὲ πρόδρομος σῆς παρασκευῆς χάριν
 ἦκω· πέπυσται γὰρ στρατός —ταχεῖα γὰρ 425
 διήξε φήμη— παῖδα σὴν ἀφιγμένην.
 πᾶς δ' ἐς θέαν ὄμιλος ἔρχεται δρόμῳ,
 σὴν παῖδ' ὅπως ἴδωσιν· οἱ δ' εὐδαίμονες
 ἐν πάσι κλεινοὶ καὶ περίβλεπτοι βροτοῖς.
 λέγουσι δ'· Ὑμέναιός τις ἢ τί πράσσεται; 430
 ἢ πόθον ἔχων θυγατρὸς Ἀγαμέμνων ἄναξ
 ἐκόμισε παῖδα; τῶν δ' ἂν ἤκουσας τάδε·
 Ἀρτέμιδι προτελίζουσι τὴν νεάνίδα,
 Αὐλίδος ἀνάσση. τίς νιν ἄξεταί ποτε;
 ἀλλ' εἶα, τὰπὶ τοισίδ' ἐξάρχου κανᾶ, 435
 στεφανοῦσθε κρᾶτα, καὶ σύ, Μενέλεως ἄναξ,
 ὑμέναιον εὐτρέπιζε καὶ κατὰ στέγας
 λωτὸς βοάσθω καὶ ποδῶν ἔστω κτύπος·
 φῶς γὰρ τόδ' ἦκει μακάριον τῇ παρθένῳ.
 ΑΓΑ. ἐπῆνεσ', ἀλλὰ στεῖχε δωμάτων ἔσω· 440
 τὰ δ' ἄλλ' ἰούσης τῆς τύχης ἔσται καλῶς.
 οἴμοι, τί φῶ δύστηνος; ἄρξωμαι πόθεν;
 ἐς οἷ' ἀνάγκης ζεύγματ' ἐμπεπτώκαμεν.
 ὑπῆλθε δαίμων, ὥστε τῶν σοφισμάτων
 πολλῶ γενέσθαι τῶν ἐμῶν σοφώτερος. 445
 ἢ δυσγένεια δ' ὥς ἔχει τι χρήσιμον.

430 (πράσσει)ε super πράσσεται L || 435 τοισίδ' L. Dindorf (τοῖσιδ' iam Canter) : τοῖσι δ' <L>P : τοῖσιν Tr^{2/3} || 438 λωτὸς Tr² : λωτὸς L || 442 ἄρξωμαι Burges : ἀρξομαι L; πόθεν Grotius : σέθεν L || 443 ἐς οἷ' P² : ἐς οἶα γ' L

tendra de les prades les hem baixades, perquè tastessin
 425 les pastures. Jo, però, he vingut a l'avançada perquè et
 preparis: l'exèrcit està assabentat —el rumor s'ha difós
 de pressa— que la teva filla ha arribat, i tota una multi-
 tud es dirigeix corrents cap a l'espectacle, a fi de veure-
 la.⁴⁵ Els afortunats són famosos arreu i són admirats pel
 430 conjunt dels mortals. I diuen: «¿Hi ha un casori o què
 passa? ¿O tal vegada el sobirà Agamèmnon ha fet venir
 la filla perquè l'enyorava?» I podries sentir-los dir això:
 > «Presenten la noia a Àrtemis que senyoreja l'Àlida.
 435 ¿Qui se l'endurà per a ell, doncs?» Au, vinga, comença
 > a preparar els cistells per a aquests festejos! Poseu-vos
 la corona al cap, i tu, sobirà Menelau, tingues a punt
 l'himeneu,⁴⁶ i que per les tendes ressoni la flauta amb el
 retrò dels peus, perquè ha arribat el dia que serà felix
 per a la donzella!
 440 AGAMÈMNON. — T'ho agraeixo, però ves cap a dins de
 les tendes. Les altres coses, amb el conveni de la sort,
 sortiran bé. (*Es torna a quedar sol amb Menelau.*) Ai de
 mi! ¿Què he de dir-li, desgraciat? ¿Per on començaré?
 Hem caigut sota el jou del fat,⁴⁷ i quin jou! Una divini-
 445 tat m'ha ensarronat de tal manera que ha estat molt més
 llesta que els meus ardits. Ser de baix llinatge, que útil

45. L'arribada d'un seguici reial conduint dues dones —una d'elles ben jove— i un nen es difon amb tota celeritat entre la soldadesca, que mostra la mateixa curiositat joiosa que es percebia entre les dones de Calcis en el pàrode: homes i dones tenen ganes de veure amb els propis ulls aquella parada magníficent.

46. L'himeneu és un cant nupcial que s'entonava per acompanyar el trasllat de la núvia a la casa del nuvi (cf. HOMER, *Iliada* XVIII 493); sobre la funció del cant en el ritual nupcial (vegeu Anne-Marie VÉRI-LHAC & Claude VIAL, *Le mariage grec du vie siècle avant J.-C. à l'époque d'Auguste*, París 1998, 321-322).

47. L'ἀνάγκη és la necessitat que ve dels déus, el destí que no es pot eludir, ni tan sols amb l'enginy que Agamèmnon creu tenir. La imatge és similar a la d'Èsquil (*Ag.* 218), per qui l'Atrida es veu sotmès a l'arnès del jou del fat (ἀνάγκας λείπαδνον). Tanmateix, en *I. A.* aquesta ἀνάγκη no ve imposada per cap divinitat, ans per la força de l'exèrcit manipulat per Odisseu (vegeu, més avall, els vv. 511-527).

καὶ γὰρ δακρῦσαι ῥαδίως αὐτοῖς ἔχει
 ἅπαντά τ' εἰπεῖν τῷ δὲ γενναίῳ φύσιν
 ἄνολβα ταῦτα· προστάτην δὲ τοῦ βίου
 τὸν ὄγκον ἔχομεν τῷ τ' ὄχλῳ δουλεύομεν. 450
 ἐγὼ γὰρ ἐκβαλεῖν μὲν αἰδοῦμαι δάκρυ,
 τὸ μὴ δακρῦσαι δ' αὐθις αἰδοῦμαι τάλας,
 ἐς τὰς μεγίστας συμφορὰς ἀφιγμένος.
 εἰέν· τί φήσω πρὸς δάμαρτα τὴν ἐμήν;
 πῶς δέξομαί νιν; ποῖον ὄμμα συμβαλῶ; 455
 καὶ γὰρ μ' ἀπώλεσ' ἐπὶ κακοῖς ἅ μοι πάρα
 ἐλθοῦς ἄκλητος, εἰκότως δ' ἅμ' ἔσπετο
 θυγατρὶ νυμφεύσουσα καὶ τὰ φίλτατα
 δώσουσ', ἵν' ἡμᾶς ὄντας εὐρήσει κακούς.
 τὴν δ' αὖ τάλαιναν παρθένον — τί παρθένον; 460
 Ἄιδης νιν, ὡς ἔοικε, νυμφεύσει τάχα—
 ὡς ὥκτις· οἶμαι γὰρ νιν ἱκετεύσειν τάδε·
 ὦ πάτερ, ἀποκτενεῖς με; τοιούτους γάμους
 γήμειας αὐτὸς χῶστις ἐστὶ σοι φίλος.
 παρὼν δ' Ὀρέστης ἐγγὺς ἀναβοήσεται 465
 οὐ συνετὰ συνετῶς· ἔτι γὰρ ἐστὶ νήπιος.
 αἰαί, τὸν Ἑλένης ὡς μ' ἀπώλεσεν γάμον
 γήμας ὁ Πριάμου Πάρις, ὃς εἰργασται τάδε.
 ΧΟ. καγὼ κατ' ὥκτις, ὡς γυναῖκα δεῖ ξένην
 ὑπὲρ τυράννων συμφορὰς καταστένειν. 470
 ΜΕ. ἀδελφέ, δός μοι δεξιᾶς τῆς σῆς θιγεῖν.
 ΑΓΑ. δίδωμ· σὸν γὰρ τὸ κράτος, ἄθλιος δ' ἐγώ.

448 ἅπαντά Musgrave : ἄνολβά L || 449 ἄνολβα Musgrave : ἅπαντα L : ἅπαντᾱ Bodraeus : ἅπαντᾱ Calderón Dorda; ταῦτα L : πάντα Diggle; δὲ Plut. Nic. V 7 : γε L : τε Matthiae || 450 ὄγκον Plut. : δῆμον L; τ' L : δ' Plut. || 455 συμβαλῶ P² : συμβάλω L || 456 πάρα P² : πάρος L || 458 νυμφεύσουσα Markland : νυμφεύουσα L || 462-467 οἶμαι... αἰαί, τὸν del. England || 462 ἱκετεύσειν Markland, L. Dindorf : ἱκετεύσαι L || 466 συνετὰ συνετῶς Tr³ : ξυνετὰ ξυνετῶς <L>P; συνετῶς : συνετοῖς Pierson || 468 ὃς Heath : ὃς μ' L || 469-537 del. Kovacs || 469 κατ' ὥκτις Murray : κατ' ὥκτις L : item 478, 985, 1246, 1336

que és! Per a ells, plorar és fàcil i parlar tal com raja. En canvi, per als de naturalesa noble, això és motiu d'infortuni. Al capdamunt de les nostres vides tenim la dignitat
 450 > i estem al servei de les masses. Jo, en efecte, m'avergonyeixo de deixar anar una sola llàgrima, i al mateix temps, miserable, m'avergonyeixo de no plorar ara que he arribat a les desgràcies més grans.

Au, vinga! ¿Què he de dir a la meva esposa? ¿Com la
 455 rebré? ¿De quina manera faré front a la seva mirada? Perquè, damunt dels mals que tinc, la meva dona, que ha arribat sense haver-la cridat, m'ha perdut del tot. Com és natural, ha vingut a acompanyar la filla a les núpcies i a lliurar-la com la cosa més estimada, per acabar trobant que soc un home vil. I la pobra filla verge,
 460 > al seu torn —¿què dic, verge? Hades, segons sembla, ben aviat la prendrà per esposa—, com l'he plorada! Penso
 > que em suplicarà amb aquestes paraules: «Pare, ¿em mataràs? Tant de bo que tinguis unes núpcies com aquestes, tu i el que t'és amic!» I Orestes, a la vora present,
 465 petit com és encara, cridant mots incomprensibles es farà entendre. Ai, ai! Com m'ha destruït el casament d'Hèlena amb Paris, el fill de Príam, que és qui ha fet tot això!

CORIFEU — També jo me'n compadeixo, com cal que
 470 una forastera lamenti les desgràcies dels reis.

MENELAU. — Germà, deixa'm que t'agafi la mà dreta.

AGAMÈMNON. — Aquí la tens! El poder és teu; jo, en canvi, soc un miserable.

ME. Πέλοπα κατόμνυμ', ὅς πατήρ τοῦμοῦ πατρὸς
 τοῦ σοῦ τ' ἐκλήθη, τὸν τεκόντα τ' Ἀτρεά,
 ἢ μὴν ἐρεῖν σοι τὰπὸ καρδίας σαφῶς 475
 καὶ μὴ 'πίτηδες μηδέν, ἀλλ' ὅσον φρονῶ.
 ἐγὼ σ' ἀπ' ὅσων ἐκβαλόντ' ἰδὼν δάκρυ
 ῥκτιρα καὐτὸς ἀνταφῆκά σοι πάλιν
 καὶ τῶν παλαιῶν ἐξαφίσταμαι λόγων,
 οὐκ ἐς σέ δεινός, εἰμὶ δ' οὐπερ εἰ σὺ νῦν. 480
 καὶ σοι παραινῶ μῆτ' ἀποκτείνειν τέκνον
 μῆτ' ἀνθελέσθαι τοῦμόν· οὐ γὰρ ἔνδικον
 σὲ μὲν στενάζειν, τὰμὰ δ' ἡδέως ἔχειν,
 θνήσκειν τε τοὺς σοὺς, τοὺς δ' ἐμοὺς ὄρῳ φάος.
 τί βούλομαι γάρ; οὐ γάμους ἐξαιρέτους 485
 ἄλλους λάβοιμ' ἄν, εἰ γάμων ἰμείρομαι;
 ἀλλ' ἀπολέσας ἀδελφόν, ὃν μ' ἦριστ' ἐχρῆν,
 Ἑλένην ἔλωμαι, τὸ κακὸν ἀντὶ τάγαθοῦ;
 ἄφρων νέος τ' ἢ, πρὶν τὰ πράγματ' ἐγγύθεν
 σκοπῶν ἐσεῖδον οἶον ἦν κτείνειν τέκνα. 490
 ἄλλως τέ μ' ἔλεος τῆς τάλαιπώρου κόρης
 ἐσῆλθε, συγγένειαν ἐννοοῦμένω,
 ἢ τῶν ἐμῶν ἕκατι θύεσθαι γάμων
 μέλλει. τί δ' Ἑλένης παρθένω τῇ σῇ μέτα;
 ἴτω στρατεία διαλυθεῖς ἔξ Αὐλίδος, 495

480 εἰμὶ Kirchhoff : εἰμὶ L || 487 ἦριστ' ἐχρῆν L : ἦριστα χρῆν Wecklein || 489 ἢ Cobet : ἦν L; πράγματ' Lenting : πράγματα δ' L || 491 τῆς : σῆς Dawe || 492 ἐννοοῦμένω L : ἐννοούμενον Markland || 495 στρατεία Scaliger : στρατεία L; διαλυθεῖς Tr³ : διαλυσεῖς L

MENELAU. — Juro per Pèlops, que fou anomenat pare del meu pare i del teu,⁴⁸ i per Atreu, que ens engendrà, 475 que et diré amb claredat el que em surti del cor i que no empraré cap engany, ans exposaré tot el que penso. Jo, quan t'he vist vessant llàgrimes dels ulls, t'he compadit i he plorat per tu, al meu torn. Renuncio a les 480 paraules d'abans, perquè no et soc cruel. Em poso en el teu lloc i t'aconsello que no matis la teva filla ni anteposis els meus assumptes: no és just que tu pateixis mentre els meus afers van amb placidesa, ni que els teus familiars morin mentre els meus continuen veient la llum del sol.⁴⁹
 485 ¿Què vull, doncs? Si desitjo unes nocces, ¿no podria triar una altra esposa i contraure-hi matrimoni? ¿Que potser he de fer perdre el meu germà —a qui menys hauria de fer perdre— i endur-me Hèlena, un mal en comptes d'un bé? Era insensat i inexpert, abans d'examinar l'assumpte de prop i veure quina mena d'acte és 490 matar un fill.
 D'altra banda, quan he pensat en el nostre lligam familiar, he sentit compassió envers la dissortada noia, que es disposa a ser sacrificada per culpa del meu matrimoni.
 495 ¿Què n'ha de fer la teva filla, d'Hèlena? Que l'exercit es

48. Pèlops, fill de Tàntal, es va casar amb Hipodamia, amb qui va tenir diversos fills, entre ells Atreu i Tiestes.

49. Segons Justina Gregory («Iphigenia at Aulis», en Andreas Markantonatos (ed.), *Brill's Companion to Euripides*, vol. 1, Leiden – Boston 2020, 401-402), aquest canvi sobtat en l'actitud de Menelau no és sincer, sinó que forma part d'un nou estratagema o «maquinació» (cf. v. 413: ἄλλας μηχανάς) a fi de convèncer Agamèmnon que el sacrifici s'ha de dur a terme, perquè només així podrà recuperar Hèlena. En aquest sentit, Menelau actuaria de forma coherent amb el paper que desenvolupa en altres tragèdies euripidees, en què resulta un personatge altament cruel i covard; l'*Andròmaca* i l'*Orestes* en són uns bons exemples. En canvi, altres estudiosos, com Katerina Synodinou («Agamemnon's change of mind in Euripides' *Iphigeneia at Aulis*», *Logeion* 3, 2013, 58-60), consideren que Menelau es mostra humà i comprensiu per posar encara més de relleu l'ambició desfermada i la feblesa d'Agamèmnon.

- σὺ δ' ὄμμα παῦσαι δακρυόις τέγγων τὸ σόν,
 ἀδελφέ, κάμῃ παρακαλῶν ἐς δάκρυα.
 εἰ δέ τι κόρης σῆς θεσφάτων μέτεστι σοί,
 μὴ μοι μετέστω σοὶ νέμω τοῦμὸν μέρος.
 ἀλλ' ἐς μεταβολὰς ἦλθον ἀπὸ δεινῶν λόγων;
 εἰκὸς πέπονθα τὸν ὁμόθεν πεφυκότα
 στέργων μετέπεσον. ἀνδρὸς οὐ κακοῦ τρόποι
 τοιοῖδε, χρῆσθαι τοῖσι βελτίστοις αἰεί.
- XO. γενναῖ' ἔλεξας Ταντάλῳ τε τῷ Διὸς
 πρέποντα προγόνους οὐ κατασχύνεις σέθεν.
- ΑΓΑ. αἰνῶ σε, Μενέλα', ὅτι παρὰ γνώμην ἐμὴν
 ὑπέθηκας ὀρθῶς τοὺς λόγους σοῦ τ' ἀξίως.
 ταραχὴ δ' ἀδελφῶν διὰ τ' ἔρωτα γίγνεται
 πλεονεξίαν τε δωμάτων ἀπέπτυσα
 τοιάνδε συγγένειαν ἀλλήλοιν πικράν.
 ἀλλ' ἤκομεν γὰρ εἰς ἀναγκαίας τύχας,
 θυγατρὸς αἵματηρὸν ἐκπράξαι φόνον.
- ME. πῶς; τίς δ' ἀναγκάσει σε τήν γε σὴν κτανεῖν;
 ΑΓΑ. ἅπας Ἀχαιῶν σύλλογος στρατεύματος.
 ME. οὐκ, ἦν νιν εἰς Ἄργος <γ> ἀποστείλης πάλιν.
 ΑΓΑ. λάθοιμι τοῦτ' ἄν, ἀλλ' ἐκείν' οὐ λήσομεν.

499 ἴμοι Hermann : μοι L ll 500-503 del. W. Dindorf ll 500 interr. nota dist. Reiske, Weil ll 501 πεφυκότα L : εἰκότα Hartung ll 502 (τροπ)αῖ super τρόποι L ll 503 (τοι)οί(δε) super τοιαῖδε L; τὸ super χρῆσθαι L ll 505 προγόνους <δ'> Hermann ll 506 Μενέλα' Musgrave : Μενέλαος L : Μενέλεως Scaliger ll 508-510 del. Boeckh; post 503 trai. Stadtmüller, post 499 malit Günther; Agamemnoni cont. Hermann : Menelao trib. L ll 508 δ' Hermann : γ' L; διὰ τ' Porson : διὰ (α i. r.) L : γε δι' Tr¹⁷ P : τις δι' Tr³ ll 510 ἀλλήλοιν Markland : ἀλλήλων L ll 513 σε Tr¹ : om. L ll 515 <γ> Tr^{2/3}; ἀποστείλης Markland : ἀποστελεῖς L; ἦν ἀποστέλλης νιν εἰς Ἄργος πάλιν Bothe sec. Wecklein

- dispersi i se'n vagi d'Àulida! I tu, germà, para de mullar el teu rostre amb llàgrimes, que també em convides a plorar a mi. Si algun dels oracles sobre la teva filla t'incumbeix, que a mi no m'hi trobi al mig. Te'n dono la meva part!
- 500 Però, ¿he arribat a canviar d'idea, jo que partia d'unes paraules terribles? He experimentat una cosa ben natural: he canviat de parer, perquè estimo el que és nascut del mateix ventre. És propi d'un home no pas dolent fer per tal de valdre's sempre de les millors solucions.
- CORIFEU — Has pronunciat mots nobles i dignes de
 505 Tàntal, el fill de Zeus. No ets motiu de vergonya per als teus avantpassats.⁵⁰
- AGAMÈMNON. — Et dono les gràcies, Menelau, perquè, al marge de la meva opinió, has substituït els teus arguments d'abans amb dretura i amb la dignitat que et pertoca. Les desavinences entre germans s'originen per qüestions d'amor i pel desig d'aconseguir avantatge al
 510 propi casal. Detesto aquesta mena de relacions entre parents, amargues per a l'un i per a l'altre. Amb tot, fem cap al destí indefugible, que dicta acomplir l'assassinat sagnant de la meva filla.⁵¹
- MENELAU. — ¿Com? ¿Qui t'obligarà a matar la teva filla?
- AGAMÈMNON. — L'aplec sencer de l'exèrcit aqueu.
- 515 MENELAU. — No pas, si l'envies de nou cap a Argos.
- AGAMÈMNON. — Això podria ocultar-ho, però allò altre no ho ocultarem.

50. Noteu com el cor reacciona positivament davant d'aquestes paraules rehabilitant la figura de Menelau, que abans havia estat titllat de desvergonyit per Agamèmnon en dues ocasions (vv. 327, 329).

51. Agamèmnon torna a canviar d'opinió i accepta el sacrifici d'Ifigenia fonamentant la seva claudicació en la por davant la reacció de l'exèrcit quan conegui la resposta de l'oracle de part de Calcant. En efecte, els endevins i, més endavant, el mateix Odisseu venen definits com uns autèntics conspiradors i manipuladors de masses, que posen al servei de la seva ambició particular. Sobre la fatalitat del sacrifici, vegeu també més amunt la n. 47.

ME. τὸ ποῖον; οὔτοι χρη λίαν ταρβεῖν ὄχλον.
 ΑΓΑ. Κάλχας ἐρεῖ μαντεύματ' Ἀργείων στρατῷ.
 ME. οὐκ, ἦν θάνη γε πρόσθε τοῦτο δ' εὐμαρές.
 ΑΓΑ. τὸ μαντικὸν πᾶν σπέρμα φιλότιμον κακόν. 520
 ME. †κοῦδέν γ' ἄχρηστον, οὐδὲ χρήσιμον παρόν.†
 ΑΓΑ. ἐκεῖνο δ' οὐ δέδοικας οὔμ' ἐσέρχεται;
 ME. ὃν μὴ σὺ φράζεις πῶς ὑπολάβοιμ' ἂν λόγον;
 ΑΓΑ. τὸ Σισύφειον σπέρμα πάντ' οἶδεν τάδε.
 ME. οὐκ ἔστ' Ὀδυσσεὺς ὃ τι σὲ κάμει πημανεῖ. 525
 ΑΓΑ. ποικίλος αἰεὶ πέφυκε τοῦ τ' ὄχλου μέτα.
 ME. φιλοτιμία μὲν ἐνέχεται, δεινῷ κακῷ.
 ΑΓΑ. οὐκ οὖν δοκεῖς νιν στάντ' ἐν Ἀργείοις μέσοις
 λέξειν ἂν Κάλχας θέσφατ' ἐξηγήσατο,

520-521 del. Hartung || 521 γ' ἄχρηστον L : γ' ἀρεστόν Nauck, γε χρηστόν Canter; χόῦ δεῖ γ' ἄχρηστον, οὐ δὲ χρήσιμον παρόν Murray || 522 οὔμ' Markland : ὃ μ' Tr¹ : ὅτι μ' Tr^{2/3} : **(*)μ' (fort. ὃ ἐμ') L || 523 ὑπολάβοιμ' ἂν Markland : ὑπολάβοιμεν L : πῶς ὑπολάβοιμ' ἂν ὃν σὺ μὴ φράζεις λόγον Murray : ὃν μὴ σὺ φράζεις πῶς <τις> ὑπολάβῃ λόγον Günther || 524 οἶδεν P² : εἶδε L : εἶδεν Tr^{2/3} || 526 τοῦ τ' Reiske : τοῦ γ' L || 528-542 del. W. Dindorf || 528 οὐκ οὖν δοκεῖς Musgrave : οὐκοῦν δόκει L

MENELAU. — ¿El què? Tampoc no s'ha de témer la turba en excés.
 > AGAMÈMNON. — Calcant revelarà la resposta de l'oracle a l'exèrcit dels argius.
 MENELAU. — No, si mor abans. Això és fàcil!
 520 AGAMÈMNON. — La raça dels endevins en ple es deleix per obtenir honors i és malvada.
 MENELAU. — I quan està present, ni fa ni deixa fer.
 AGAMÈMNON. — ¿No tens por del que em ve al cap?
 MENELAU. — ¿Com puc endevinar el mot que no dius?
 AGAMÈMNON. — L'estirp de Sísif ho sap prou bé, tot això.⁵²
 525 MENELAU. — No hi ha res amb què Odisseu ens pugui perjudicar, a tu i a mi!
 AGAMÈMNON. — És astut per naturalesa i sempre fa costat a la soldadesca.
 MENELAU. — I l'ambició el domina, un mal ben perillós.
 AGAMÈMNON. — ¿No et sembla, doncs, que ell, dret enmig dels argius, dirà els oracles que Calcant va inter-

52. Es refereix a Odisseu, però a través del nom de Sísif, que va ser el primer amant d'Anticlea, la mare d'Odisseu, abans que aquesta es casés amb Laertes, segons una versió antiga probablement inclosa en els *Cants cipris*. Aquesta filiació, que es documenta en altres peces dramàtiques (cf. SÒFOCLES, *Ai.* 190; *Ph.* 417, 625, 1311; EURÍPIDES, *Med.* 405; *Cycl.* 104), atorga a Odisseu un llinatge roí, ja que Sísif, fundador mític de Corint, tenia fama de lladre i criminal i fou condemnat al suplici etern d'haver de pujar una gran pedra dalt d'una muntanya que, en arribar al cim, sempre rodava de nou muntanya avall. En *I. A.* la figura d'Odisseu no apareix mai a escena, però la seva naturalesa astuta i la seva capacitat de manipular la turba de l'exèrcit (v. 526) a favor dels propis interessos plana al llarg de tota la tragèdia (v. 1362-1364) i és entesa per alguns estudiosos com el veritable i únic motiu pel qual el sacrifici i l'expedició acaben duent-se a terme (vegeu Herbert SIEGEL, «Self-delusion and the “volte-face” of Iphigenia in Euripides' *Iphigenia at Aulis*», *Hermes* 108, 3, 1980, 300-321, en particular 301-302, n. 6; «Agamemnon in Euripides' *Iphigenia at Aulis*», *Hermes* 109, 3, 1981, 257-265, i Dana L. BURGESS, «Lies and convictions at Aulis», *Hermes*, 132, 1, 2004, 37-55, en particular 44-45).

κᾶμ' ὥς ὑπέστην θῦμα, κᾶτ' ἐψευδόμην 530
 Ἀρτέμιδι θύσειν; οὐ ξυναρπάσας στρατόν,
 σὲ κᾶμ' ἀποκτείναντας Ἀργείους κόρην
 σφάξαι κελεύσει; κἂν πρὸς Ἄργος ἐκφύγω,
 ἐλθόντες αὐτοῖς τείχεσιν Κυκλωπίοις 535
 ἀναρπάσουσι καὶ κατασκάψουσι γῆν.
 τοιαῦτα τάμὰ πῆματ' ὦ τάλας ἐγώ,
 ὥς ἠπόρημαι πρὸς θεῶν τὰ νῦν τάδε.
 ἔν μοι φύλαξον, Μενέλεως, ἀνὰ στρατὸν
 ἐλθών, ὅπως ἂν μὴ Κλυταιμῆστρα τάδε 540
 μάθῃ, πρὶν Ἄϊδη παῖδ' ἐμὴν προσθῶ λαβών,
 ὥς ἐπ' ἐλαχίστοις δακρύοις πράσσω κακῶς.
 ὑμεῖς δὲ σιγῇν, ὦ ξένοι, φυλάσσετε.

XO. μάκαρες οἱ μετρίας θεοῦ 540
 μετὰ τε σωφροσύνας μετέ-
 σχον λέκτρων Ἀφροδίτας, 545
 γαλανεῖα χρησάμενοι
 μαινομένων οἰστρων, ὅθι δὴ
 δίδυμ' ὁ χρυσοκόμας Ἔρως
 τόξ' ἐντείνεται χαρίτων,
 τὸ μὲν ἐπ' εὐαίωνι πότμῳ, 550
 τὸ δ' ἐπὶ συγχύσει βιοτᾶς.
 ἀπενέπω νιν ἀμετέρων,
 ὦ Κύπρι καλλίστα, θαλάμων.
 εἴη δέ μοι μετρία

530 κᾶτ' ἐψευδόμην Murray : κᾶτα ψεύδομαι L : κᾶτ' ἐψεύσομαι Porson || 531 οὐ Reiske, Musgrave : ὅς L || 534 τείχεσιν Tr^{2/3} : τείχεσι L ; κυκλωπίοις P² : κυκλωπείοις L || 535 ἀναρπάσουσι Markland, Matthiae : συναρπάσουσι L || 537 ἠπόρημαι L : ἠμπόλημαι Kirchhoff : ἠπάτημαι Hartung || 538 φύλαξον L : φύλαξαι Headlam || 542 δὲ Günther : τε L || 543 εἰσὶν super μάκαρες L || 545 λέκτρων L : θέλεκτρων Nauck || 547 μαινομένων Reiske : μαινόμεν' L : μαρινάδων Wecklein || 548 Ἔρως ὁ χρυσοκόμας Tr³ || 550 πότμῳ L : τύχα Athen. XIII 562e || 552 ἀπενέπω Tr^{2/3} : ἀπενέπων <L>P || 553 ὦ del. Tr^{2/3}

530 pretar, i que jo vaig prometre de sacrificar la víctima a Artemis, per mostrar-me, acte seguit, com un mentider? I, una vegada hagi convençut l'exèrcit, ¿no et sembla que ordenarà als argius que ens matin, a tu i a mi, i que sacrificuin la noia? Fins i tot si fujo cap a Argos, vindran i, en els mateixos murs ciclopis, em prendran i destruiran la meua terra. Així de terribles són les meves desgràcies! Pobre de mi! En quin atzucac em trobo ara per culpa dels déus! Una sola cosa vigila per mi, Menelau, quan tornis a ser amb l'exèrcit, que Clitemestra no 540 se n'assabenti abans que jo hagi agafat la filla i l'hagi lliurada a l'Hades, a fi que suporti el meu infortuni amb no tantes llàgrimes. (*Adreçant-se al cor.*) I vosaltres, forasteres, guardeu silenci!

Agamèmnon i Menelau se'n van. El cor comença el seu cant.

Estr. COR. — *Feliços els qui, amb l'ajut d'una divinitat me-
 > surada i amb conteniment, han participat del llit d'Afro-
 546 dita i han experimentat la serenor dels trastocats fiblons,
 > quan Eros de daurada cabellera tesa els arcs bessons dels
 550 seus favors: l'un per a un destí de benaurança, l'altre per a la ruïna vital. A aquest, bellíssima Cipris,⁵³ el vull fora dels nostres llits nupcials! Que tingui jo un gaudi mesu-*

53. Epítet d'Afrodita que recorda la particular vinculació de la deessa amb l'illa de Xipre, el segon lloc on va fer cap tan bon punt nasqué de l'escuma de la mar barrejada amb els genitals d'Úranos (cf. HESÍODE, *Th.* 193).

μὲν χάρις, πόθοι δ' ὅσιοι,
καὶ μετέχοιμι τὰς Ἀφροδί-
τας, πολλὰν δ' ἀποθεΐμαν.

555

διάφοροι δὲ φύσεις βροτῶν,
διάφοροι δὲ τρόποι· τὸ δ' ὀρ-
θῶς ἐσθλὸν σαφὲς αἰεΐ·

ἀντ.

τροφαί θ' αἱ παιδευόμεναι
μέγα φέρουσ' ἐς τὰν ἀρετάν·
τό τε γὰρ αἰδεῖσθαι σοφία,
τάν τ' ἐξαλλάσσουσιν ἔχει
χάριν ὑπὸ γνῶμας ἐσορᾶν
τὸ δέον, ἔνθα δόξα φέρει
κλέος ἀγήρατον βιοτᾶ.

565

μέγα τι θηρεύειν ἀρετάν,
γυναιξὶ μὲν κατὰ Κύ-
πριν κρυπτάν, ἐν ἀνδράσι δ' αὖ
κόσμος ἐνὼν ὁ μυριοπλη-
θὴς μείζω πόλιν αὔξει.

570

ἔμολες, ὦ Πάρις, ἦτε σύ γε
βουκόλος ἀργενναῖς ἐτράφης
Ἰδαίαις παρὰ μόσχοις,

ἐπιδ.

575

557 δ' Reiske : τ' L || 559 διάφοροι Höpfner : διάτροποι L; τρόποι Scaliger : τρόποις L || 559-560 τὸ δ' ὀρθῶς Musgrave : ὁ δ' ὀρθὸς L || 561 θ' L^{cor} ex τ' L : δ' Blaydes; θ' αἱ παιδευόμεναι L : τ' εὖ παιδευόμεναι Nauck : θ' αἱ παιδευομένων Monk : τ' ἐν παιδευομένοις Günther || 564-565 inter cruces Diggle || 566 δόξα Barnes : δόξαν L || 567 ἀγήρατον L : ἀγήραον Ritschl; βιοτᾶ Markland : βιοτάν L || 569-570 γυναιξὶ μὲν κατὰ Κύ-/πριν κρυπτάν L : γυναιξὶ μὲν |] κρυπταν Π¹ || 570 ἐν ἀνδράσι δ' Τ³ : ἐν δ' ἀνδράσιν <L>P : ἐν α[uel ἐν δ[Π¹ || 570-572 ἀν κόσμος οδεγ[|] πληθεὶ μείζω π[Π¹ || 571-572 κόσμος... -θήs inter cruces Diggle || 571 ἐνὼν ὁ Markland : ἐνδον L : οδεγ[Π¹; μυριοπλη-/θεὶ Günther; κόσμος ὁ γ' ἐνδον μυριοπληθεὶ Ferrari : κόσμος ὁ δ' ἐν' [δόμῳ περι]πληθεὶ Musso || 573 inter cruces Diggle; ἔμολες L : ἔμαθον uel ἐκλυον Kovacs : ἔμαθες Wilamowitz, Willink; ἦτε L : ᾔτε Willink; inter παρὶς et βουκόλος deest Π¹

555 *rat i desitjos permesos, i que participi dels plaers d'Afro-
dita, però n'apaivagui l'excés!*

Antístr. *Són diverses les natures dels mortals i diverses també
> les conductes, però la recta noblesa sempre es fa evident
561 i els costums, quan són educats, contribueixen en gran
mesura a la virtut. Mostrar un pudor respectuós és,
doncs, una forma de saviesa i té la gràcia extraordinària
565 de permetre discernir el deure a través de la raó; aleshores la fama aporta a la vida una glòria que no ha d'en-
> vellir mai. És una gran cosa perseguir la virtut: per a les
570 dones, conforme a una Ciprís velada, i, entre els homes,
hi ha un ordre que, en la seva multiplicitat de formes, fa
la ciutat més gran.*

Ep. *Vas venir, París, des d'on vas ser criat com un pastor
> al costat de les blanquíssimes vedelles de l'Ida,⁵⁴ mentre*

54. L'Ida és una cadena muntanyosa situada al sud-est de la Tràia, fent frontera amb la regió de la Mísia. Sent encara un nadó, Príam hi va exposar París amb la intenció d'eludir un somni funest d'Hècuba, però una ossa va alletar el nadó, que finalment fou salvat de la mort (PSEUDO-APOLLODOR III 12, 5). Per aquest motiu, París rebia el sobrenom d'Ideu (cf. vv. 1284-1286). A les muntanyes de l'Ida, prop de la localitat d'Antandros, també va tenir lloc el judici de París a què fa al·lusió l'epode.

βάρβαρα συρίζων, Φρυγίων
 αὐλῶν Οὐλύμπου καλάμοις
 μμήματα ἰπνέων†.
 εὐθηλοὶ δὲ τρέφοντο βόες,
 ὅθι σε κρῖσις ἔμενεν θεᾶν,
 ἅ σ' ἐς Ἑλλάδα πέμπει
 ἐλεφαντοδέτων πάροι-
 θεν θρόνων ὅς στάς Ἑλένας
 ἐν ἀντωποῖς βλεφάροις
 ἔρωτά τ' ἔδωκας ἔρωτι τ'
 αὐτὸς ἐπτοάθης.
 ὅθεν ἔρις ἔριν
 Ἑλλάδα σὺν δορὶ ναυσὶ τ' ἄγει
 ἐς πέργαμα Τροίας.

 ἰὼ ἰὼ μεγάλοι μεγάλων
 εὐδαιμονίαι· τὴν τοῦ βασιλέως
 ἴδεν Ἴφιγένειαν, ἄνασσαν ἐμήν,
 590

577 ρυ[λυμπου] *Π*¹, conl. Heath : ὀλύμπου *L*; καλάμοις : καλλεμο[ις] *Π*¹ || 578 μμήματι[...(.)]ων *Π*¹ (-τ[ι(α)]ων Günther); πνε<ί>ων *W*. Dindorf || 579 δὲ τρέφοντο *L* : δ' ἐτρέφοντο Blomfield; [*Π*¹] || 580 inter cruces Günther, Diggle (ὅτι... ἔμενε); ὅθι Bothe : ὅτι *L* : ὅτε Aldina; ἔμενεν Bothe, Monk : ἔμενε *L* : ἔμηνε Hermann; ὅθι (uel οὐ) κρῖσις σ' ἔμενεν θεᾶν aut ὅθι (uel οὐ) σε κρῖσις ἔμενεν θεᾶν Diggle || 581 σ' ἐς Ἑλλάδα *L*. Dindorf : σ[εις ἐλ]λαδ[ι]α *Π*¹ : σ' ἐλλ- *L* || 582-583 πάροιθεν θρόνων Hermann : πάροιθε (-θεν *P* potius quam *P*²) δόμων *L* : παρο [l.....]ων *Π*¹ || 583 ὅς στάς Jouan (δὲ στάς iam Kirchhoff) : ὅς τὰς *L* : ε[ι] potius quam ο[ι] *Π*¹ sec. Günther : οὐ τὰς Musgrave : ἔστας, Ἑλένας <δ'> Wilamowitz || 584 βλεφάροις *L*. Dindorf : βλεφάροισιν *L* || 585 τ' ἔδωκας Blomfield : δέδωκας *W*. Headlam; τ' Blomfield : δ' *L* || 586 ἐπτοάθης *L* : ἐπτοήθης Wilamowitz || 587 ἔρις *L* : ἔριν Page || 588 ἄγει *L* : ἄγεις Page || 589 inter cruces Diggle; ἐς del. Bothe : πρὸς Hermann; ἐς πέργαμα Τροίας Blomfield : ἐς Τροίας πέργαμα *L* || 590-597 *Xo*. Ἀνδρῶν Ἀργείων Murray, del. *L*. Dindorf, England || 592 ἴδεν *Tr*²³ : εἶδεν *L*; ἐμήν del. Bothe

576 *amb la siringa tocaves melodies estrangeres i imitaves, bufant damunt les canyes, les flautes frígies d'Olimp. Amb el braguer ple de llet pasturaven les teves vaques,*
 580 *allà on t'esperava el judici de les deesses que t'envià a l'Heilàda. I tu, dempens davant dels setials ornats d'ivo- ri, en els ulls fits d'Hèlena vas infondre amor i per amor,*
 585 *al teu torn, et vas commoure.⁵⁵ Des d'aquell moment, la discòrdia mena l'Heilàda a la discòrdia, amb llances i naus, contra la ciutadella de Troia.*

De sobte, el cor esclata en crits de joia en veure entrar el carro i el seguici que du Ifigenia.

> *Ió, ió! Que gran que és la benaurança de la gent im- portant! Guaiten la filla del rei, Ifigenia, sobirana meua,*
 591

55. La idea de l'enamorament mutu d'Hèlena i Paris ja és expres- sada al principi de la tragèdia mitjançant el políptote ἐρῶν ἐρῶσαν (v. 75).

τὴν Τυνδάρεω τε Κλυταιμῆστραν,
ὥς ἐκ μεγάλων ἐβλαστήκασ'
ἐπὶ τ' εὐμήκεις ἤκουσι τύχας. 595
θεοὶ γ' οἱ κρείσσους οἷ τ' ὀλβοφόροι
τοῖς οὐκ εὐδαίμοσι θνητῶν.

[στῶμεν, Χαλκίδος ἔκγονα θρέμματα,
τὴν βασιλείαν δεξώμεθ' ὄχων
ἄπο μὴ σφαλερώς ἐπὶ γαίαν, 600
ἀγανῶς δὲ χερσὶν, μαλακῇ γνώμῃ,
μὴ ταρβήσῃ νεωστὶ μοι μολὼν
κλεινὸν τέκνον Ἀγαμέμνωνος,
μηδὲ θόρυβον μηδ' ἔκπληξιν
ταῖς Ἀργεῖαις 605
ξεῖναι ξεῖναις παρέχωμεν.]

ΚΛΥΤΑΙΜΗΣΤΡΑ

ὄρνιθα μὲν τόνδ' αἴσιον ποιούμεθα,
τὸ σὸν τε χρηστὸν καὶ λόγων εὐφημίαν
ἐλπίδα δ' ἔχω τιν' ὥς ἐπ' ἐσθλοῖσιν γάμοις
πάρειμι νυμφαγωγός. ἀλλ' ὀχημάτων 610
ἔξω πορεύεθ' ἄς φέρω φερνὰς κόρη
καὶ πέμπετ' ἐς μέλαθρον εὐλαβούμενοι.
σὺ δ', ὦ τέκνον μοι, λείπε πωλικούς ὄχους,
ἀβρὸν τιθεῖσα κῶλον ἀσθενές θ' ἄμα.
ὕμεις δὲ νεάνιδές νιν ἀγκάλαις ἔπι 615

593 Τυνδάρεω W. Dindorf : Τυνδαρέου L; τε Aldina : γε L || 594 ἐβλαστήκασ' L : βεβλαστήκασ' Monk || 597 θνητῶν Markland : θνατῶν L || 598-606 del. L. et W. Dindorf || 599 τὴν Tr^{2/3} : τήνδε <L>P; ὄχων Canter : ὄχλων L || 601 γνώμῃ L : ῥώμῃ Hermann || 602 νεωστὶ μοι μολὼν L : τὸ νεωστὶ μολὼν Hermann : με νεωστὶ μολὼν West || 603 κλεινὸν τέκνον Ἀγαμέμνωνος L : <κλεινοῦ> κλεινὸν τέκνον ἄνακτος West || 604 μηδὲ L : καὶ μὴ Hermann : μηδ' αὖ Gaisford || 606 ξεῖναις Tr¹ : ξεῖναισι L || 609 ἐσθλοῖσιν Tr¹ : ἐσθλοῖσι L || 613-618 post 626 trai. Stadtmüller || 614 ἀσθενές θ' ἄμα L : ἀσφαλῶς πέδω uel χαμαὶ Hermann || 615 νεάνιδές νιν Pierson : νεανίδαῖσιν L : νεανίδεσσιν Tr^{2/3}

i la filla de Tindàreu, Clitemestra! Nades són d'uns pares il·lustres i arriben per a un destí de grandor! Els més forts i els afortunats són verament com déus per als mortals a qui la sort no ha afavorit!

[Quedem-nos quietes, criatures filles de Calcis, i acoïllim la reina perquè baixi del carruatge a terra, sense caure i gentilment, amb la fermesa delicada de les nostres mans; procurem que no se'ns espanti l'insigne plançó d'Agamèmnon, que tot just ara ha arribat, i no oferim cridòria ni esglai a les forasteres argives, nosaltres que de forasteres també en som.]

Clitemestra davalla del carro i plena d'autoritat comença a donar ordres al cor de dones.

CLITEMESTRA (*adreçant-se al cor*). — Me les prenc com un senyal favorable, la teva bondat i les teves paraules > de bon auguri! Nodreixo una certa esperança que vinc a 610 acompanyar la núvia a un casament ben pròsper. (*Als servents.*) Però traieu dels carruatges els obsequis que duc per a la noia i porteu-los amb cura cap a la tenda.⁵⁶ Tu, filla meva, deixa el carro tirat per poltres i reposa 615 el peu, a la vegada delicat i entumit. Vosaltres, noies,

56. Es refereix als regals que formen part del dot (vegeu més amunt, la n. 10 i les notes complementàries *ad* vv. 46-48).

δέξασθε καὶ πορεύσατ' ἐξ ὀχημάτων.
 κάμοι χερός τις ἐνδότη στήριγματα,
 θάκους ἀπήνης ὡς ἂν ἐκλίπω καλῶς.
 αἱ δ' ἐς τὸ πρόσθεν στήτε πωλικῶν ζυγῶν
 φοβερόν γάρ ἀπαράμυθον ὄμμα πωλικόν. 620
 καὶ παῖδα τόνδε, τὸν Ἀγαμέμνονος γόνον,
 λάζυσθ', Ὀρέστην· ἔτι γὰρ ἐστι νήπιος.
 τέκνον, καθεύδεις, πωλικῶ δαμείς ὄχρ;
 ἔγειρ' ἀδελφῆς ἐφ' ὑμέναιον εὐτυχῶς·
 ἀνδρὸς γὰρ ἀγαθοῦ κῆδος αὐτὸς ἐσθλὸς ὢν 625
 λήψῃ, κόρης Νηρηίδος ἰσοθέου γένους.
 ἐξῆς κάθησο δευρό μου ποδός, τέκνον·
 πρὸς μητέρ', Ἰφιγένεια, μακαρίαν δέ με
 ξέναισι ταῖσδε πλησία σταθεῖσα δός,
 καὶ δεῦρο δὴ πατέρα πρόσειπε σὸν φίλον. 630
 ὦ σέβας ἐμοὶ μέγιστον, Ἀγαμέμνων ἄναξ,
 ἤχομεν, ἐφετμαῖς οὐκ ἀπιστοῦσαι σέθεν. 634

ΙΦΙΓΕΝΕΙΑ

ὦ μητέρ, ὑποδραμοῦσά σ' — ὀργισθῆς δὲ μή— 631
 πρὸς στέρνα πατρὸς στέρνα τάμὰ προσβαλῶ. 632
 [ἐγὼ δὲ βούλομαι τὰ σὰ στέρν', ὦ πάτερ, 635
 ὑποδραμοῦσα προσβαλεῖν διὰ χρόνον·
 ποθῶ γὰρ ὄμμα <δὴ> σόν· ὀργισθῆς δὲ μή.]

617 κάμοι Bothe 1823, Hermann : καί μοι L || 619 αἱ δ' L : οἱ δ' Dobree, Höpfner || 623 καθεύδεις P² : θακεύεις L; ὄχρ L : ὁδῶ Musso || 624 εὐτυχῶς L : εὐτυχῆς Musso || 626 κόρης Νηρηίδος Murray : τὸ νηρηίδος L : θεάς Νηρηίδος Gaisford : τὸ <τῆς> Νηρηίδος Portus; ἰσοθέου γένους Diggle : ἰσόθεον γένος L || 627 κάθησο L : καθίστω Markland || 629 δός L : θές Camper || 630 πατέρα πρόσειπε L : πρόσειπε πατέρα Fix : προσείπωμεν φίλον Weil || 633-634 post 630 trai. Porson || 633-637 del. Bremi || 632 στέρνα L : στέρνοισι Heimsoeth; προσβαλῶ (uel προσβάλω) Porson : περιβαλῶ L || 635-637 del. Porson || 636 προσβαλεῖν L : περιβαλεῖν Porson || 637 <δὴ> Tr³

preneu-la entre els braços i feu-la sortir del carruatge!
 > I que algú em doni una mà on estintolar-me, perquè pugui abandonar el seient del carro dignament. Vosaltres quedeu-vos dretes al davant dels jous dels poltres, perquè l'ull indòcil del cavall jove és poruc. I aquest nen, 620 el fill d'Agamèmnon, Orestes, agafeu-lo, que encara és petit. Fill, ¿que dorms? ¿T'ha vençut el sotragueig del carro tirat pels poltres? Desperta't feliç per al casament 625 de la teva germana, perquè tu, noble com ets, aconseguiràs emparentar-te amb un home distingit, llinatge diví de la filla de Nereu.⁵⁷

Seu aquí als meus peus, filla meva, prop de la mare, Ifigenia, i quieta a la meva vora mostra'm feliç a aquestes forasteres. (*Veu arribar Agamèmnon.*) I aquí ve! 630 Adreça't al teu pare estimat! (*Ella mateixa parlant a Agamèmnon.*) La meva grandíssima majestat, sobirà Agamèmnon! Hem vingut, sense desobeir les teves ordres.⁵⁸

ΙΦΙΓΕΝΙΑ (*avançant-se alegre i jovial*). — Mare, t'he passat al davant! No t'enfadis! He d'estrènyer el meu pit 635 contra el del pare! [Vull avançar-me per estrènyer el teu pit, pare, després de tant de temps: enyoro el teu esguard. (*Mirant la mare de nou.*) No t'enfadis!]

57. Clitemestra es refereix a Aquil·leu sense esmentar-ne el nom directament, sinó fent al·lusió a la seva ascendència divina com a fill de Tetis. Cal pensar que Agamèmnon ja l'havia informada per carta de la noblesa de l'estirp d'Aquil·leu (v. 101), encara que sense entrar en detalls; altrament no s'entendria l'interrogatori a què Clitemestra sotmetrà el seu marit en els versos que segueixen (vv. 695-716).

58. Clitemestra verbalitza la seva actitud submissa i obedient davant la voluntat d'Agamèmnon, una imatge que es trencarà tan aviat com es revelin els plans per a sacrificar Ifigenia.

- ΚΛ. ἀλλ', ὦ τέκνον, χρή· φιλοπάτωρ δ' αἰεί ποτ' εἶ
 μάλιστα παίδων τῶδ' ὅσους ἐγὼ 'τεκνον.
 ΙΦΙ. ὦ πάτερ, ἐσείδόν σ' ἀσμένῃ πολλῷ χρόνῳ. 640
 ΑΓΑ. καὶ γὰρ πατὴρ σέ· τόδ' ἴσον ὑπὲρ ἀμφοῖν λέγεις.
 ΙΦΙ. χαῖρ'· εὐ δέ μ' ἀγαγὼν πρὸς σ' ἐποίησας, πάτερ.
 ΑΓΑ. οὐκ οἶδ' ὅπως φῶ τοῦτο καὶ μὴ φῶ, τέκνον.
 ΙΦΙ. ἔα·
 ὥς οὐ βλέπεις εὐκνηλον ἄσμενός μ' ἰδών.
 ΑΓΑ. πόλλ' ἀνδρὶ βασιλεῖ καὶ στρατηλάτῃ μέλει. 645
 ΙΦΙ. παρ' ἐμοὶ γενοῦ νῦν, μὴ 'πὶ φροντίδας τρέπου.
 ΑΓΑ. ἀλλ' εἰμὶ παρὰ σοὶ νῦν ἅπας κοῦκ ἄλλοθι.
 ΙΦΙ. μέθες νυν ὀφρὺν ὄμμα τ' ἔκτεινον φίλον.
 ΑΓΑ. ἰδοῦ, γέγηθά σ' ὥς γέγηθ' ὀρώων, τέκνον.
 ΙΦΙ. κάπναιτα λείβεις δάκρυ' ἀπ' ὀμμάτων σέθεν; 650
 ΑΓΑ. μακρὰ γὰρ ἡμῖν ἢ 'ποῦς' ἀπουσία.
 ΙΦΙ. [οὐκ οἶδ' ὅ τι φῆς, οὐκ οἶδα, φύλατ' ἐμοὶ πάτερ.]
 ποῦ τοὺς Φρύγας λέγουσιν ὤκισθαι, πάτερ; 662

638 Κλ. Porson : Ἀγ. L ll 639 τῶδ' Bothe : τῶνδ' L ll 640-641 del. Kovacs ll 644 εὐκνηλον : ἔκνηλον Blomfield ll 645 στρατηλάτῃ P² : στρατηλάτῃ L ll 646 μὴ Barnes : καὶ μὴ L ll 647 εἰμὶ P² : εἰμὶ L ll 649 γέγηθά σ' ὥς γέγηθ' Musgrave : γέγηθ' ἔως γέγηθα σ' L ll 652 et 665 del. W. Dindorf, Jackson ll 662-665 post 652 traí. Jackson, deletis 652 et 665 W. Dindorf, Jackson ll 662 ὤκισθαι Porson : ὤκῃσθαι L

- CLITEMESTRA. — Però, filla, és el que cal! De tots els fills que jo he parit, des de sempre tu has estat la que
 > més estima el pare.
 640 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Oh, pare, m'alegro de veure't, després de tant de temps!
 AGAMÈMNON. — També el teu pare de veure't a tu! Això que dius val igual per als dos.
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Et saludo, pare! Has fet bé de portar-me davant teu.
 AGAMÈMNON. — Això, no sé com puc dir-ho sense dir-ho, filla.
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Au, vinga! Amb quin esguard intranquil em mires, a pesar que estàs content de veure'm!
 645 AGAMÈMNON. — Són moltes les coses que preocupen un rei i cap de l'exèrcit.
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Estigues amb mi, ara, no et distreguis amb les teves preocupacions!
 AGAMÈMNON. — Però, ja hi estic del tot amb tu, ara i aquí!
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Deixa d'arrufar la cella, doncs, i fes-me una mirada afectuosa!
 AGAMÈMNON. — Mira! Estic content, que content que estic de veure't, filla!

De sobte Agamèmnon es posa a plorar, commogut.

- 650 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — I ara, ¿deixes anar llàgrimes dels ulls?
 AGAMÈMNON. — Perquè l'absència que s'acosta serà llarga per a nosaltres!⁵⁹
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — [No sé què vols dir, no ho sé, pare meu, > estimadíssim!] ¿On diuen que viuen els frigis, pare?

59. En els versos que segueixen Eurípides juga amb la ironia tràgica que es desprèn del contrast entre la innocent ignorància d'Ifigenia i l'engany conscient d'Agamèmnon. En efecte, el cabdill aqueu anirà insinuant a Ifigenia la mort que l'espera, però les seves paraules, mai del tot clares, no posaran la jove en alerta; ben al contrari, Ifigenia continua feliç i confiada en la paraula del seu pare, una situació que desperta al públic i al lector una gran compassió envers la noia.

ΑΓΑ. οὐ μή ποτ' οἰκεῖν ὦφελ' ὁ Πριάμου Πάρις.	663
ΙΦΙ. μακρὰν ἀπαίρεις, ὦ πάτερ, λιπὼν ἐμέ.	664
ΑΓΑ. [ἐς ταῦτόν, ὦ θύγατερ, ἥξεις σὺ πατρί.]	665
συνετὰ λέγουσα μᾶλλον εἰς οἰκτόν μ' ἄγεις.	653
ΙΦΙ. ἀσύνετὰ νυν ἐροῦμεν, εἰ σέ γ' εὐφρανῶ.	
ΑΓΑ. παπαῖ· τὸ σιγᾶν οὐ σθένω, σὲ δ' ἤνεσα.	655
ΙΦΙ. μέν', ὦ πάτερ, κατ' οἶκον ἐπὶ τέκνοις σέθεν.	
ΑΓΑ. θέλω γε, τὸ ἱθέλειν δ' οὐκ ἔχων ἀλγύνομαι.	
ΙΦΙ. ὄλονται λόγχοι καὶ τὰ Μενέλεω κακά.	
ΑΓΑ. ἄλλους ὀλεῖ πρόσθ' ἀμὲ διολέσαντ' ἔχει.	
ΙΦΙ. ὥς πολὺν ἀπῆσθα χρόνον ἐν Αὐλίδος μυχοῖς.	660
ΑΓΑ. καὶ νῦν γέ μ' ἴσχει δὴ τι μὴ στέλλειν στρατόν.	661
ΙΦΙ. φεῦ·	
εἶθ' ἦν καλὸν ἴμοι σοί τ' ἄγειν σύμπλουν ἐμέτ'.	666
ΑΓΑ. ἔτ' ἔστι καὶ σοὶ πλοῦς, ἵνα μνήσῃ πατρός.	
ΙΦΙ. σὺν μητρὶ πλεύσας ἢ μόνη πορεύσομαι;	
ΑΓΑ. μόνη, μονωθεῖς ἀπὸ πατρὸς καὶ μητέρος.	
ΙΦΙ. οὐ ποῦ μ' ἐς ἄλλα δώματ' οἰκίζεις, πάτερ;	670

664 ἀπαίρεις *L* : ἀπαρεῖς Wecklein || 665 ἥξεις Jackson : ἥρεις *L* : <ἐφ>ήρεις Parmentier || 653 εἰς οἰκτόν μ' *Tr*² : μ' εἰς οἰκτόν <*L>P* || 654 νυν Markland : νῦν *L* || 657 θέλειν *L* : τελεῖν Markland : μένειν England, Diggle || 659 πρόσθ' ἀμὲ Porson : -θ' ἄ με *L* : -θεν ἄ με *Tr*² || 661 γέ μ' Aldina : γ' ἔμ' *L* || 666 σοί τ' ἄγειν σύμπλουν ἐμέ : σε καμέ σοι σύμπλουν ἄγειν Hermann : σοὶ καμ' ἄγειν σύμπλουν ὁμοῦ Diggle || 667 ἔτ' ἔστι Porson : αἰτεῖς τί; *L*; ἵνα μνήσῃ Barnes : ἵν' <οὐ> μνήσῃ Musgrave : ἵν' εὐ μνήσῃ Vitelli : ἵν' ἀμνήσῃ Murray : ἵνα ἐπαλήσει Günther : ἵν' ἀμνηστῇ Diggle || 670 ἐς *Tr*^{2/3} : εἰς <*L>P*; οἰκίζεις : οἰκιεῖς Wecklein

AGAMÈMNON. — Allà on tant de bo que no hagués viscut mai Paris, fill de Príam!

ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Salpes per anar lluny, pare, i em deixes enrere.

665 AGAMÈMNON. — [Aniràs, filla, al mateix lloc que el teu pare.] Si parles amb enteniment em portes a lamentar-me més.

ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Doncs diré bestieses, si almenys així t'animo!

665 AGAMÈMNON. — Ai, no soc capaç de callar, però t'ho agraïxo.

ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Queda't a casa, pare, amb els teus fills!

AGAMÈMNON. — Prou que ho vull, però m'afligeix no poder ni tan sols voler-ho.

ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Mala fi tinguin les espases i les desgràcies de Menelau!

AGAMÈMNON. — Abans en perdrà d'altres allò que a mi ja m'ha perdut del tot!

660 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Fa tant de temps que ets lluny, a la badia d'Àulida!

AGAMÈMNON. — I, tanmateix, fins i tot ara hi ha alguna cosa que m'impedeix de fer marxar la host.

666 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Ai, tant de bo fos adequat per a tu i per a mi que te m'enduguessis, mar enllà, com a companya de viatge!

AGAMÈMNON. — Tu també tens encara pendent un viatge per mar, a un lloc on te'n recordaràs, del teu pare.

ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — ¿Hi aniré navegant amb la mare o tota sola?

AGAMÈMNON. — Sola, allunyada de pare i mare.

670 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — ¿No m'enviaràs pas a viure en una altra casa, pare?⁶⁰

60. Ifigenia suggereix un matrimoni, perquè el ritu nupcial atenc exigia que la núvia fos transportada, sovint dalt d'un carro, de porta a porta, de casa del pare a casa del nou marit. Aquesta imatge es troba molt ben documentada sobre vasos ceràmics; vegeu François LISSARRAGUE, «Femmes au figuré», en P. Schmitt Pantel (ed.), *Histoire*

ΑΓΑ. ἐατέ' οὐ χρὴ τοιάδ' εἰδέναι κόρας.
 ΙΦΙ. σπεῦδ' ἐκ Φρυγῶν μοι, θέμενος εὐ τὰ κεῖ, πάτερ.
 ΑΓΑ. θύσαι με θυσίαν πρῶτα δεῖ τιν' ἐνθάδε.
 ΙΦΙ. ἀλλὰ ξὺν ἱεροῖς χρὴ τό γ' εὐσεβὲς σκοπεῖν.
 ΑΓΑ. εἴσῃ σὺν' χερνίβων γὰρ ἐστήξεις πέλας. 675
 ΙΦΙ. στήσομεν ἄρ' ἀμφὶ βωμόν, ὦ πάτερ, χοροῦς;
 ΑΓΑ. ζηλῶ σὲ μάλλον ἢ 'μὲ τοῦ μηδὲν φρονεῖν.
 χῶρει δὲ μελάθρων ἐντός — ὀφθῆναι κόραις
 πικρόν — φίλημα δοῦσα δεξιάν τέ μοι,
 μέλλουσα δαρὸν πατρὸς ἀποικῆσιν χρόνον. 680
 ὦ στέρνα καὶ παρῆδες, ὦ ξανθαὶ κόμαι,
 ὡς ἄχθος ἡμῖν ἐγένεθ' ἡ Φρυγῶν πόλις
 Ἑλένη τε. παύω τοὺς λόγους· ταχέϊα γὰρ
 νοτὶς διώκει μ' ὀμμάτων ψεύσαντά σου.
 ἴθ' ἐς μέλαθρα. σὲ δὲ παραιτοῦμαι τάδε, 685
 Λήδας γένεθλον, εἰ κατωκτίσθην ἄγαν,
 μέλλων Ἀχιλλεῖ θυγατέρ' ἐκδώσειν ἐμήν.
 ἀποστολαὶ γὰρ μακάριαι μὲν, ἀλλ' ὅμως
 δάκνουσι τοὺς τεκόντας, ὅταν ἄλλοις δόμοις
 παῖδας παραδιδῶ πολλὰ μοχθήσας πατήρ. 690

671 ἐατέ' Stadtmüller : ἔα γε L : ἔα γέ μ' Jouan; τοιάδ' Markland : τοι
 τάδ' L || 675 ἐστήξεις Elmsley : ἐστήξη L || 677 σὲ Matthiae : σε L; ἢ 'μὲ
 P² : ἢ με L || 678-679 puncta posuit England post ἐντός et post πικρόν ||
 679 τέ μοι Matthiae : τ' ἐμοί L || 682 ἡμῖν L : ὑμῖν Musgrave || 688 μακά-
 ριαι L : μακάριον Murray

AGAMÈMNON. — Deixem-ho! No convé que les noies
 sàpiguen aquesta mena de coses.
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Afanya't a tornar de Frígia per mi, pare,
 quan hakis resolt com cal els afers d'allà.
 AGAMÈMNON. — És necessari que, abans, jo dugui a
 terme un sacrifici, aquí.
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Prou que cal observar la pietat, amb l'ajut
 dels ritus.
 675 AGAMÈMNON. — Ho esbrinaràs tu mateixa, perquè es-
 taràs dreτα prop de l'aigua lustral.
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — ¿Que potser farem unes rotllanes al vol-
 tant de l'altar, pare?
 AGAMÈMNON. — Envejo la teva persona, més que no
 pas la meva, perquè no hi entens res.⁶¹ Ves cap a dins les
 > tendes (per a les noies ser vistes en públic és causa
 > d'amargor), però abans fes-me un petó i dona'm la mà
 680 dreτα, que estàs a punt d'anar-te'n de casa el pare per
 qui sap quant de temps! (*Commogut, en veure-la tan de
 prop.*) Oh, pit i galtes! Oh, rossos cabells! En quin mo-
 tiu de dolor s'han convertit per a nosaltres la ciutat dels
 frigis i Hèlena! (*Fent el cor fort.*) Prou d'aquestes parau-
 les, perquè només tocar-te de seguit se m'humitegen els
 685 ulls! Ves a les tendes!
 I a tu, rebrot de Leda, et demano disculpes si m'he
 excedit en l'expressió dels meus laments, perquè em dis-
 poso a lliurar la meva filla a Aquil·leu. Aquests comiats
 són certament feliços, però a la vegada fan rosec als pa-
 > res, quan, després de molt de patiment, han de lliurar les
 691 filles a unes altres llars.

des femmes en Occident, vol. 1: *L'Antiquité*, París 1991, 203-301, en
 particular 208-219.

61. L'expressió μηδὲν φρονεῖν és ambigua: tant pot significar «no
 entendre res» com «no tenir cap preocupació». En la nostra versió,
 hem optat per la primera opció, atès que, a parer nostre, el passatge
 posa èmfasi en la ignorància d'Ifígenia no només en relació amb els
 veritables plans del seu pare, sinó també amb el funcionament del món
 dels adults, un món al qual ja no tindrà accés perquè la seva mort
 prematura la mantindrà per sempre més en l'estatus de κόρη ο παρθένος.

- ΚΛ. οὐχ ὥδ' ἀσύνετός εἰμι, πείσεσθαι δέ με
καυτὴν δόκει τάδ', ὥστε μή σε νουθετεῖν,
ὅταν σὺν ὑμεναίοισιν ἐξάγω κόρην·
ἀλλ' ὁ νόμος αὐτὰ τῷ χρόνῳ συνισχανεῖ.
τοῦνομα μὲν οὖν παῖδ' οἶδ' ὅτῳ κατήνεσας, 695
γένους δ' ποίου χῶπόθεν μαθεῖν θέλω.
- ΑΓΑ. Αἶγινα θυγάτηρ ἐγένετ' Ἀσωποῦ πατρός.
ΚΛ. ταύτην δὲ θνητῶν ἢ θεῶν ἔξευξε τίς;
ΑΓΑ. Ζεὺς· Αἰακὸν δ' ἔφυσεν, Οἰνώνης πρόμον.
ΚΛ. τοῦ δ' Αἰακοῦ παῖς τίς κατέσχε δώματα; 700
ΑΓΑ. Πηλεὺς· ὁ Πηλεὺς δ' ἔσχε Νηρέως κόρην.
ΚΛ. θεοῦ διδόντος, ἢ βίᾳ θεῶν λαβών;
ΑΓΑ. Ζεὺς ἡγγύησε καὶ δίδωσ' ὁ κύριος.
ΚΛ. γαμεῖ δὲ ποῦ νιν; ἢ κατ' οἶδμα πόντιον;
ΑΓΑ. Χείρων ἔν' οἰκεῖ σεμνὰ Πηλίου βάρθρα. 705
ΚΛ. οὐ φασὶ Κενταύρειον ὠκίσθαι γένος;
ΑΓΑ. ἐνταῦθ' ἔδαισαν Πηλέως γάμους θεοί.
ΚΛ. Θέτις δ' ἔθρεψεν ἢ πατὴρ Ἀχιλλέα;

691 δέ με : δ' ἐμὲ Matthiae ll 692 μή L : fortasse δεῖ uel χρὴ Kovacs ll
694 συνισχανεῖ Musgrave : συνανίσχει L : συνισχάνει P²: συνισχανεῖ
Heath : κατισχανεῖ Jouanna; u. del. Page ll 696 δ' ποίου L : δ' ὁποίου
Porson ll 698 ἔξευξε τίς Lenting : ἔξευξέ τις L ll 700 τοῦ L : τὰ Elmsley ll
704 ἢ Barnes : ἢ L ll 705 Πηλίου Canter : Πηλείου L ll 706 ὠκίσθαι
Porson : οἰζεισθαι L

- CLITEMESTRA. — No soc tan incomprensiva! Pensa
que jo mateixa ho patiré, quan faci sortir la nostra filla
al so dels cants nupcials,⁶² no te'n blasmo, jo. De totes
formes, el costum, amb l'ajuda del temps, ho esmorteirà.
695 Conec el nom d'aquell a qui has promès la nostra filla,
però de quin llinatge és i d'on prové, ho vull saber.
> AGAMÈMNON. — Egina fou filla d'Asop.
> CLITEMESTRA. — ¿I qui dels mortals o dels déus s'hi
va casar?
AGAMÈMNON. — Zeus. I va engendrar Èac, prohom
d'Enone.⁶³
700 CLITEMESTRA. — ¿Quin fill va heretar el casal d'Èac?
> AGAMÈMNON. — Peleu. I Peleu va obtenir una filla de
Nereu.⁶⁴
CLITEMESTRA. — ¿Perquè un déu la hi donava o bé la
va agafar dels déus per la força?
> AGAMÈMNON. — Zeus la va comprometre i el pare la
va entregar.
CLITEMESTRA. — ¿I on s'hi va casar? ¿Tal vegada per
les ones de la mar?⁶⁵
705 AGAMÈMNON. — Allà on Quiró habita, al repeu il-
> lustre del Pèlion.
CLITEMESTRA. — ¿On diuen que té el seu estatge el
llinatge dels centaures?
AGAMÈMNON. — Just allà els déus van celebrar el ban-
quet de noces de Peleu.⁶⁶
CLITEMESTRA. — ¿Va ser Tetis o el pare qui va criar
Aquileu?

62. Sobre l'himeneu, vegeu més amunt la n. 46.

63. Antic nom de l'illa d'Egina (vegeu la n. ad v. 697).

64. Es refereix a les noces de Peleu amb Tetis, que seran tractades
extensament en el tercer estàsım d'I. A. (vv. 1036-1079).

65. La mar era el regne de Nereu, de manera que sembla raonable
que Clitemestra pensi en una celebració al mig de l'oceà —fet i fet, la
casa del pare de la núvia.

66. Per a les noces de Peleu i Tetis, vegeu més avall les notes en
el tercer estàsım d'I. A. (vv. 1036-1079).

ΑΓΑ. Χείρων, ἴν' ἦθη μὴ μάθοι κακῶν βροτῶν.

ΚΛ. φεῦ· 710

σοφός γ' ὁ θρέψας χῶ διδοὺς σοφώτερος.

ΑΓΑ. τοιόσδε παιδὸς σῆς ἀνὴρ ἔσται πόσις.

ΚΛ. οὐ μεμπτός· οἰκεῖ δ' ἄστν ποῖον Ἑλλάδος;

ΑΓΑ. Ἀπιδανὸν ἀμφὶ ποταμὸν ἐν Φθίας ὄροις.

ΚΛ. ἐκεῖσ' ἀπάξει σὴν ἐμὴν τε παρθένον;

ΑΓΑ. κείνῳ μελήσει ταῦτα τῷ κεκτημένῳ. 715

ΚΛ. ἀλλ' εὐτυχοίτην. τίτι δ' ἐν ἡμέρᾳ γαμεῖ;

ΑΓΑ. ὅταν σελήνης εὐτυχῆς ἔλθῃ κύκλος.

ΚΛ. προτέλεια δ' ἤδη παιδὸς ἔσφαξας θεᾶ;

ΑΓΑ. μέλλω· πὶ ταύτῃ καὶ καθέσταμεν τύχη.

ΚΛ. κᾶπειτα δαίσεις τοὺς γάμους ἐς ὕστερον; 720

ΑΓΑ. θύσας γε θύμαθ' ἀμὲ χρὴ θῦσαι θεοῖς.

709 μάθοι Musgrave : μάθη L || 710 σοφώτερος L : σοφώτεροις Musgrave || 714 ἀπάξει L : ἀπάξεις Dobree || 715 κείνῳ L : κείνην Hermann || 716 εὐτυχοίτην Portus : εὐτυχείτην L || 717 εὐτυχῆς L : ἐντελής Musgrave || 720 ἐσύστερον Tr^{2/3} : εἰσύστερον L || 721 ἀμὲ χρὴ Porson : ἄ μ' ἐχρὴν L

AGAMÈMNON. — Quiró, per tal que no aprenguéis de mortals de mala estofa.⁶⁷

710 CLITEMESTRA. — Oh! Savi el qui el va educar i encara més savi el qui li'l va entregar.

AGAMÈMNON. — Un home així serà el marit de la teva filla.

CLITEMESTRA. — Del tot irreprotxable! ¿A quina ciutat viu, de Grècia?

> AGAMÈMNON. — Pel volts del riu Apídan, en els confins de Ftia.

CLITEMESTRA. — ¿I cap allà s'ha d'endur la filla, que és teva i meva?

715 AGAMÈMNON. — Això haurà de decidir-ho el qui l'ha-gi obtinguda.⁶⁸

CLITEMESTRA. — Tant de bo que plegats siguin feliços! ¿Quin dia es casarà?

> AGAMÈMNON. — Quan el cicle de la lluna vingui propici.

CLITEMESTRA. — ¿Ja has presentat a la deessa les ofrenes propiciatòries de la nena?⁶⁹

AGAMÈMNON. — Em dispo a fer-ho. En aquestes tasques precisament em trobo.

720 CLITEMESTRA. — I llavors, ¿celebraràs el banquet de nocés, tot seguit?

AGAMÈMNON. — Una vegada hagi acomplert els sacrificis que he de fer als déus.

67. Sobre Quiró com a mestre d'Aquilleu, vegeu la n. *ad v.* 209.

68. Agamèmnon, que coneix quin serà el veritable destí d'Ifigenia, no vol mentir quant al marit que la prendrà, que no serà pas Aquilleu, sinó Hades, com ell mateix ha reconegut abans (vegeu els vv. 460-461 i la nota complementària *ad loc.*).

69. Es tracta novament de les ofrenes propiciatòries que es feien abans del matrimoni (vegeu la n. *ad v.* 433). En aquest cas, Clitemestra no especifica de quina deessa es tracta, però probablement es refereix a Àrtemis o a Hera, ambdues particularment presents en els rituals femenins del matrimoni (vegeu VÉRILHAC & VIAL, *Le mariage grec* cit. [n. 46], 286-293).

ΚΛ. ἡμεῖς δὲ θοίνην ποῦ γυναιξὶ θήσομεν;
 ΑΓΑ. ἐνθάδε παρ' εὐπρύμνοισιν Ἀργείων πλάταις.
 ΚΛ. καλῶς ἀναγκαίως τε· συνενέγκοι δ' ὅμως.
 ΑΓΑ. οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον, ὦ γύναι; πιθοῦ δέ μοι.
 ΚΛ. τί χροῖμα; πείθεσθαι γὰρ εἴθισμαι σέθεν.
 ΑΓΑ. ἡμεῖς μὲν ἐνθάδ', οὐπὲρ ἔσθ' ὁ νυμφίος...
 ΚΛ. μητρὸς τί χωρὶς δράσεθ' ἀμὲρ δρᾶν χρεών;
 ΑΓΑ. ἐκδώσομεν σὴν παῖδα Δαναίδων μέτα.
 ΚΛ. ἡμᾶς δὲ ποῦ χρὴ τηνικαῦτα τυγχάνειν;
 ΑΓΑ. χώρει πρὸς Ἄργος παρθένους τε τημέλει.
 ΚΛ. λιποῦσα παῖδα; τίς δ' ἀνασχήσει φλόγα;
 ΑΓΑ. ἐγὼ παρέξω φῶς ὃ νυμφίοις πρόπει.

725

730

724 καλῶς ἀναγκαίως τε *L*: κακῶς, ἀναγκαίως δέ Heath: φαύλως, ἀναξίως τε Musgrave: κακῶς ἀναξίως τε Matthiae, Stockert: ἀλλ' οὖν ἀναγκαῖόν γε Günther: κάλως ἀν' ἀγκύρας τε Palmer; συνενέγκοι *L*. Dindorf: συνενεγκαι *L*: συνενέγκαι Markland ll 726 εἴθισμαι *L*: εἴθισμ' ἐκ *Tr*²: εἰθίσμεσθ' αἰ Hermann ll 728 τι Aldina; ἀμὲρ Markland: ἄ με *L*: ὦν με Reiske: οὐμὲ Wecklein ll 731 παρθένους *L*: παρθένων Herwerden

CLITEMESTRA. — I nosaltres, ζον farem el banquet per a les dones?⁷⁰

AGAMÈMNON. — Aquí mateix, al costat de les naus de bella popa dels argius.

CLITEMESTRA. — D'acord, és el que cal. Tant de bo que serveixi igualment.

725 AGAMÈMNON. — ¿Saps, doncs, el que has de fer, dona? Fes-me cas.

CLITEMESTRA. — ¿Què hi ha? Acostumo a fer-te cas.⁷¹

AGAMÈMNON. — Serem nosaltres els qui aquí, on és el nuvi...

CLITEMESTRA. — ¿Què teniu intenció de fer sense la mare, de les coses que jo he de fer?

AGAMÈMNON. — ... entregarem la teva filla, juntament amb els danaïdes.

730 CLITEMESTRA. — Però, i jo, ζον representa que he de ser en aquell moment?

AGAMÈMNON. — Torna a Argos i tingues cura de les nenes!⁷²

CLITEMESTRA. — ¿Abandonant la meva filla? ¿I qui alçarà la torxa?⁷³

AGAMÈMNON. — Jo duré la llum que escau als nuvis.

70. Clitemestra es refereix al banquet nupcial, en què es disposaven taules separades per a homes i per a dones (vegeu VÉRILHAC & VIAL, *Le mariage grec* cit. [n. 46], 302).

71. Vegeu el v. 634 (i la n. *ad loc.*), en què Clitemestra afirma obeir les ordres d'Agamèmnon.

72. Es refereix a les altres dues filles d'Agamèmnon i Clitemestra, Electra i Crisòtemis, conegudes des d'antic i ben presents en les tragèdies del cicle argiu.

73. Segons el costum, la mare havia d'acompanyar amb una torxa encesa la processó que duia la núvia des de la casa del pare fins a la seva nova llar (EURÍPIDES, *Ph.* 344-346; *Med.* 1026-1027). Tanmateix, Andò (2021: 366) assenyala encertadament que en els epigramas fúnebres sovint se n'encarreguen ambdós progenitors. D'altra banda, en els vasos ceràmics àtics de temàtica nupcial és habitual la imatge d'una dona alçant una torxa, però enlloc no es diu explícitament que es tracti de la mare (vegeu LISSARRAGUE, «Femmes au figuré» cit. [n. 60], 211-219).

- ΚΛ. οὐχ ὁ νόμος οὗτος οὐδὲ φαῦλ' ἡγήτεια.
 ΑΓΑ. οὐ καλὸν ἐν ὄχλῳ σ' ἐξομλεῖσθαι στρατοῦ. 735
 ΚΛ. καλὸν τεκοῦσαν τάμ' ἐκδοῦναι τέκνα.
 ΑΓΑ. καὶ τάς γ' ἐν οἴκῳ μὴ μόνας εἶναι κόρας.
 ΚΛ. ὄχυροῖσι παρθενῶσι φρουροῦνται καλῶς.
 ΑΓΑ. πιθοῦ.
 ΚΛ. μὰ τὴν ἄνασσαν Ἀργεῖαν θεάν.
 ἐλθὼν δὲ τᾶξω πράσσει, τὰν δόμοις δ' ἐγώ, 740
 [ἃ χρὴ παρεῖναι νυμφίοισι παρθένοις.]
 ΑΓΑ. οἴμοι· μάτην ἦξ', ἐλπῖδος δ' ἀπεσφάλην,
 ἐξ ὁμμάτων δάμαρτ' ἀποστεῖλαι θέλων.
 σοφίζομαι δὲ κἀπὶ τοῖσι φιλτάτοις
 τέχνας πορίζω, πανταχῇ νικώμενος. 745
 ὅμως δὲ σὺν Κάλχαντι τῷ θυηπόλῳ
 κοινῇ τὸ τῇ θεῷ φίλον, ἐμοὶ δ' οὐκ εὐτυχές,
 ἐξευπορήσων εἴμι, μόχθον Ἑλλάδος.

734 οὐδὲ φαῦλ' ἡγήτεια Tucker : σὺ δὲ φαῦλ' ἡγή τάδε L : <κει> σὺ φαῦλ' ἡγεῖ τάδε Weil II 735 ἐξομλεῖσθαι L : ἐξομλήσαι England II 736 μ' Markland : γ' L II 737 οἴκῳ L : οἴκοις Diggle II 739 οὐ super μὰ L; θεάν L : θεόν Wecklein; post h. u. lac. indic. Günther II 740 δ' ἐγώ L : δ' ἐμοί Musso II 741 del. Monk; νυμφίοισι L : νυμφίους καὶ παρθένοις Dindorf : νυμφίους ἢ παρθένοις Nauck : νυμφίοισι πορσυνῶ Jackson II 745-749 Π' II 746-748 del. Monk II 747 τῇ θεῷ Rauchenstein : τῆς θεοῦ L : [Π'] II 748 ἐξευπορήσων coni. England : ἐξ***ορήσων L : ἐξε**ορήσων P (ιστ i. r.) : ἐξιστορήσων Tr³ P² II 749-750 del. Hartung

- CLITEMESTRA. — Aquest no és el costum i no s'ha de considerar pas una nimietat.
 735 AGAMÈMNON. — No és pertinent que et barregis amb la turba de l'exèrcit!
 CLITEMESTRA. — Però és pertinent que jo, que l'he parida, entregui la meva filla.
 AGAMÈMNON. — També que no romanguin soles les nenes que són a casa!
 CLITEMESTRA. — En estances segures es troben, protegides com cal!
 AGAMÈMNON. — Obeeix-me!
 CLITEMESTRA. — Per la sobirana deessa argiva,⁷⁴ no!
 740 Ves i encarrega't de les coses de fora, que de les de casa, [del que ha s'ha de proporcionar a una noia a punt de casar,] ja me n'ocupo jo!⁷⁵

Clitemestra surt d'escena molt enfadada.

- AGAMÈMNON. — Ai de mi! En va m'he precipitat i he malmenat tota esperança en voler enviar l'esposa lluny de la meva vista. Em tinc per un home hàbil a l'hora
 745 d'inventar plans contra els que em són més estimats, encara que en tot resultat vençut.⁷⁶ De qualsevol manera, amb l'ajut de Calcant, l'encarregat dels sacrificis, me'n vaig a procurar a la deessa allò que li és grat, encara que

74. Es refereix a Hera, deessa principal d'Argos (HOMER, *Il.* IV 51-53), d'on li ve l'epítet homèric Ἀργεῖη (*Il.* IV 8; V 908; cf. HESÍODE, *Th.* 12). Hera tenia funcions associades a la protecció del matrimoni que podrien explicar per què Clitemestra la invoca en aquest moment.

75. Clitemestra reivindica la seva independència en la gestió dels afers interns de l'oikos, perquè són les tasques que li corresponen com a senyora de la casa d'acord amb la segregació sexual tradicional a l'Atenes clàssica (vegeu les nn. 60 i *ad* vv. 568-572).

76. Agamèmnon té raó: en aquesta tragèdia la persuasió no està en favor d'ell i cada vegada que intenta convèncer algú del seu propòsit en surt perdedor. Sobre la πειθώ en *I. A.*, vegeu Pantelis MICHELAKIS, *Euripides: Iphigenia at Aulis*, Londres 2006, 53-54.

	χοῇ δ' ἐν δόμοισιν ἄνδρα τὸν σοφὸν τρέφειν γυναῖκα χρηστὴν κάγαθήν, ἣ μὴ τρέφειν.	750
XO.	ἦξει δὴ Σιμόεντα καὶ δίνας ἀργυροειδεῖς ἄγυρις Ἑλλάνων στρατιάς ἀνά τε ναυσὶν καὶ σὺν ὅπλοις Ἴλιον ἐς τὸ Τροίης Φοιβήιον δάπεδον, τὰν Κασσάνδραν ἴν' ἀκού- ω ῥίπτειν ξανθοὺς πλοκάμους χλωροκόμῳ στεφάνῳ δάφνας κοσμηθεῖσαν, ὅταν θεοῦ μαντόσυνοι πνεύσωσ' ἀνάγκαι.	στρ. 755 760 765
	στάσσονται δ' ἐπὶ περγάμων Τροίης ἀμφὶ τε τείχη Τρώες, ὅταν χάλκασπις Ἄρης πόντιος εὐπρόρροιο πλάτας εἰρεσίᾳ πελάζει Σιμωντίοις ὀχετοῖς, τὰν τῶν ἐν αἰθέρι δι- σῶν Διοσκούρων Ἑλέναν ἐκ Πριάμου κομίσει θέλων ἐς γὰν Ἑλλάδα δοριπόντοις ἀσπίσι καὶ λόγχαις Ἀχαιῶν.	ἀντ. 765 770

750 τρέφειν : γαμῖν Hermann II 754 ναυσὶν P : ναυοὶ L II 757 Κασσ-
Aldina : κασ- L II 759 χλωροκόμῳ L : χλωροκόμου Fritzsche II 765
εὐπρόρροιο πλάτας Wecklein : εὐπρόρροισι (<L>P : εὐπρόρροις Tr^{2/3})
πλάταις L II 767 σιμωντίοις P : σιμωντείοις L II 771 δοριπόντοις L :
δοριπόντων Kirchhoff

no sigui gens feliç per a mi i un motiu de dolor per a
750 Grècia. L'home savi cal que a casa mantingui una dona
excel·lent i noble, o bé que no en mantingui cap.

Agamèmnon surt d'escena.

Estr. COR. — *Arribarà al Simoent*⁷⁷ *i als seus remolins ar-*
> *gentats l'aplec de l'exèrcit dels hellens, amb naus i armes,*
755 *a Ílion, a la plana febea de Troia,*⁷⁸ *on sento a dir que*
> *Cassandra, engalanada amb una corona de llorer rever-*
760 *dit, deixa anar els seus rinxols rossos cada vegada que*
del déu emana la necessitat profètica.

Antíst. *Dempeus a la ciutadella de Troia i tot al voltant dels*
> *murs s'apostaran els troians, quan Ares d'escut de bron-*
765 *ze, vingut per mar a cop de rem i amb naus de bella*
proa, s'apropi als corrents del Simoent desitjant portar
> *Hèlena, germana dels dos encelats Dioscurs, del casal de*
770 *Príam cap a la terra grega, amb els escuts batuts per les*
sagetes i les llances dels aqueus.

77. El Simoent és el segon riu de la plana de Troia, després de l'Escamandre o Xantos; a la *Iliada*, ambdós rius funcionen com a referents geogràfics que delimiten el camp de batalla, juntament amb el campament dels aqueus i la pròpia ciutat de Troia (vegeu Alexandra TRACHSEL, *La Troade: un paysage et son héritage littéraire*, Basilea 2007, 66-78). En Homer, el Simoent té la capacitat de produir ambrosia (*Il.* V 773-77) i Èsquil n'evoca les «ribes plenes de vegetació» (*Ag.* 696-697: ἀκτὰς ἀεξιφύλλους).

78. La plana de Troia és l'espai en què es desenvolupa el combat entre aqueus i troians. L'epítet Φοιβήιος indica la seva consagració a Apol·lo, principal defensor de la ciutat de Troia, les muralles de la qual va bastir ell mateix amb l'ajut de Posidó (HOMER, *Il.* VII 452-453; EURÍPIDES, *Tr.* 4-6; *Hel.* 1510-1511).

†ἔτυχε Λήδα† ὄρνιθι παμένῳ,
Διὸς ὅτ' ἀλλάχθη δέμας, εἴτ'
ἐν δέλτοις Πιερίσιν
μῦθοι τάδ' ἐς ἀνθρώπους
ἦνεγκαν παρὰ καιρὸν ἄλλως.

800

ΑΧΙΛΛΕΥΣ

ποῦ τῶν Ἀχαιῶν ἐνθάδ' ὁ στρατηλάτης;
τίς ἂν φράσειε προσπόλων τὸν Πηλέως
ζητοῦντά νιν παῖδ' ἐν πύλαις Ἀχιλλέα;
οὐκ ἐξ ἴσου γὰρ μένομεν Εὐρύπου πέλας.
οἱ μὲν γὰρ ἡμῶν, ὄντες ἄζυγες γάμων,
οἴκους ἐρήμους ἐκλιπόντες ἐνθάδε
θάσσουσ' ἐπ' ἀκταῖς, οἱ δ' ἔχοντες εὐνιδας
καὶ παῖδας· οὕτω δεινὸς ἐμπέπτωκ' ἔρως
τῆσδε στρατείας Ἑλλάδ' οὐκ ἄνευ θεῶν.
τοῦμὸν μὲν οὖν δίκαιον ἐμὲ λέγειν χρέος,
ἄλλος δ' ὁ χορῆζων αὐτὸς ὑπὲρ αὐτοῦ φράσει.
γῆν γὰρ λιπὼν Φάρσαλον ἡδὲ Πηλέα
μένω 'πὶ λεπταῖς ταισίδ' Εὐρύπου πνοαῖς,
Μυρμιδόνας ἴσχω· οἱ δ' αἰεὶ προσκείμενοι
λέγουσ' Ἀχιλλεῦ, τί μένομεν; πόσον χρόνον
ἔτ' ἐκμετρήσαι χρὴ πρὸς Ἴλιου στόλον;

805

810

815

796 ἔτυγεν Λήδα L : <σ'> ἔτεκεν Λήδα Musgrave : ἔτεκε Λήδα <σ'>
Elmsley : σ' ἔτεκεν [Λήδα] Hermann; <μυγεῖσ'> Scaliger : <μυθεῖσ'>
Porson : <πλαθεῖσ'> Monk; ὄρνιθι παμένῳ Markland : ὄρνιθ' ἵπτα-
μένῳ L : ορνιθι Π¹ || 797 ἀλλάχθη L : ἡλλάχθη Monk; δεμ]ας φει[Π¹ ||
798 δέλτοις : δέλτοις Monk; περισι]γ Π¹, con. Bothe : περισι L || 802
τὸν T^{2/3} et Π¹ : τῶν L || 804 πέλ]ας Π¹, con. Barnes : πύλας L : πνοάς;
Hermann || 807 ἀκταῖς Markland : ἀκτὰς L; εὐνιδας L : εὐνιδες Murray ||
808 καὶ παῖδας Musgrave : ἀπαιδες L; ἐμπέπτωκ' L : ἐσπέπτωκ'
Murray : ἐπτέρωκ' Jackson || 809 Ἑλλάδ' Scaliger : ἐλλάδ* L : ἐλλάδι
γ' Tr¹ || 810-818 del. Conington || 810 χρέος Hennig : χρεῶν L || 812 φάρ-
σαλον P² : Φαρσάλιον L : Φάρσαλιν Musgrave || 813 ταισίδ' Blomfield :
ταῖσδε γ' L; εὐρύπου T^{2/3} : εὐρύπου L; πνοαῖς L : ῥοαῖς Markland || 814
δ' Monk : μ' L || 815 πόσον Monk : ποῖον L || 816 Ἴλιου L : ἴλιον Tr³ :
ἴλιον στόλον Markland : τὸν Ἴλιου στόλον England

rumor que Leda, després que Zeus hagués mudat el seu aspecte, es va unir amb un ocell alat⁸⁰ o bé si els relats en les tauletes de Pièria⁸¹ han transmès inoportunament aquestes històries als homes, en va.

Entra Aquil·leu buscant Agamèmnon per parlar de la situació de l'exèrcit.

AQUILLEU. — ¿On és aquí el cabdill de l'exèrcit dels aqueus? ¿Quin servent podria dir-li que Aquil·leu, el fill de Peleu, és a les portes i el busca? Perquè no ens estem al costat de l'Euríp en condicions iguals: alguns de nosaltres estem asseguts aquí, en aquest promontori, sense estar sotmesos a cap lligam matrimonial, després de deixar buides les nostres llars, mentre que altres tenen esposes i fills. Tan terrible és el desig d'aquesta expedició que ha caigut damunt de Grècia, no pas sense la voluntat dels déus! Cal, doncs, que jo exposi el que trobo just, i que qui vulgui exposi el que en pensi personalment. Després d'haver deixat enrere la terra de Fàrsal⁸² i Peleu, romanc aquí per culpa d'aquestes brises suaus de l'Euríp, intentant retenir els mirmidons.⁸³ Però ells tothora m'insten i em diuen: «Aquil·leu, ¿per què ens estem aquí? ¿Quant de temps haurà de passar encara per emprendre l'expedició cap a Ílion? Si has de fer res, fes-

80. Sobre el naixement d'Hèlena, vegeu la n. ad v. 46. Val la pena fer notar l'escepticisme d'Eurípides, idèntic a l'*Hèlena* (v. 17-21), al voltant de les tradicions que explicaven l'engendrament extraordinari d'aquesta figura.

81. Aquestes tauletes són els escrits inspirats per les Muses pièries, les filles de Zeus, que habitaven a la regió de Pièria, a prop del mont Olimp (HESÍODE, *Th.* 1041). Eurípides sembla incloure una crítica als relats transmesos per escrit que contribueixen a crear confusió (cf. EURÍPIDES, *Hipp.* 197).

82. Fàrsal és la ciutat principal de Ftia, el regne de Peleu i Aquil·leu (vegeu la n. ad v. 103). També a la *Iliada* (XXIV 540-542) Aquil·leu es lamenta d'haver deixat el seu pare tot sol al palau mentre ell anava a la guerra.

83. Nom que es donava al poble d'Aquil·leu (vegeu la n. ad v. 697).

δρᾶ <δ'>, εἴ τι δράσεις, ἢ ἅπαγ' οἴκαδε στρατόν,
τὰ τῶν Ἀτρειδῶν μὴ μένων μελλήματα.

ΚΛ. ὦ παῖ θεᾶς Νηρηΐδος, ἔνδοθεν λόγων
τῶν σῶν ἀκούσας· ἔξέβην πρὸ δωμάτων. 820

ΑΧ. ὦ πότνι· αἰδῶς, τήνδε τίνα λεύσσω ποτὲ
γυναιῖκα, μορφὴν εὐπρεπὴ κεκτημένην;

ΚΛ. οὐ θαυμά σ' ἡμᾶς ἀγνοεῖν, οἷς μὴ πάρος
προσήκες· αἰνῶ δ' ὅτι σέβεις τὸ σωφρονεῖν.

ΑΧ. τίς δ' εἶ; τί δ' ἦλθες Δαναΐδων ἐς σύλλογον, 825
γυνὴ πρὸς ἄνδρας ἀσπίσιν πεφαργμένους;

ΚΛ. Λήδας μὲν εἰμι παῖς, Κλυταιμῆστρα δέ μοι
ὄνομα, πόσις δέ μουστὶν Ἀγαμέμνων ἄναξ.

ΑΧ. καλῶς ἔλεξας ἐν βραχεὶ τὰ καίρια·
αἰσχρὸν δέ μοι γυναιξὶ συμβάλλειν λόγους. 830

ΚΛ. μείνον — τί φεύγεις; — δεξιάν τ' ἐμῇ χειρὶ
σύναψον, ἀρχὴν μακαρίαν νυμφευμάτων.

ΑΧ. τί φῆς; ἐγὼ σοι δεξιάν; αἰδοίμεθ' ἂν
Ἀγαμέμνον', εἰ ψαύοιμεν ὧν μὴ μοι θέμις.

ΚΛ. θέμις μάλιστα, τὴν ἐμὴν ἐπεὶ γαμεῖς 835
παῖδ', ὦ θεᾶς παῖ ποντίας Νηρηΐδος.

ΑΧ. ποίους γάμους φῆς; ἀφασία μ' ἔχει, γύναι,
εἰ μὴ τι παρανοοῦσα καινουργεῖς λόγον.

ΚΛ. πᾶσιν τόδ' ἐμπέφυκεν, αἰδεῖσθαι φίλους
καινοῦς ὁρῶσι καὶ γάμου μεμνημένους. 840

817 <δ'> Fix : <γ'> P²; δρᾶτ', εἴ τι δράσεται Monk olim ll 819 νηρηΐδος Tr²³ : νηρηΐδος L : [IT¹] ll 823-824 οἷς... / ... προσήκες Nauck : οὐς... / ... προσέβης L (προσέβης ἂν Tr¹) : οὐς... / ... κατείδες P² ll 825 τίς δ' εἶ L : τίς εἶ Bothe ll 826 ἀσπίσιν Tr¹ : ἀσπίσι L; πεφαργμένους W. Dindorf : πεφραγμένους L ll 828 μουστὶν Gaisford, Matthiae : μοι 'στὶν L ll 831 μείνον Valckenaer : δεινὸν L; τ' Markland : γ' L ll 832 μακαρίαν L : μακαρίων Markland ll 834 ψαύοιμεν P² : ψαύοιμεν ἂν L ll 835 γαμεῖς P² : γαμοῖς L ll 837 φῆς Barnes : ἔφησθ' L ll 839 πᾶσιν Tr¹ : πᾶσι L ll 840 μεμνημένους ed. Commeliniana : μεμνημένους L

ho, o, si no, porta l'exèrcit a casa, sense esperar les demores dels Atrides.»

En sentir veus, de dins de la tenda surt Clitemestra.

CLITEMESTRA. — Fill de la divinal Nereida, he sentit,
820 des de dins, les teves paraules i he sortit davant la tenda.

AQUILLEU. — Oh, Augusta vergonya! ¿Qui és aquesta dona que contemplo, de tan bella aparença?

CLITEMESTRA. — No és sorprenent que no em coneixis: no havíem coincidit mai. Celebro, però, que respectis la prudència.

825 AQUILLEU. — Però, ¿qui ets? ¿Per què has vingut fins
> a l'aplec dels dànaus, una dona en presència d'homes armats amb escuts?

CLITEMESTRA. — Soc la filla de Leda.⁸⁴ El meu nom és Clitemestra i el meu marit és el cabdill Agamèmnon.

830 AQUILLEU. — Amb encert i brevetat has dit el que calia, però em fa vergonya d'adreçar paraules a una dona. (*Fa gest de marxar.*)

CLITEMESTRA. — Queda't! ¿Per què te'n vas? Estreny la teva mà dreta amb la meva, com un feliç començament de les teves noccs.

AQUILLEU. — ¿Què vols dir? Jo, ¿estrènyer la dreta amb la teva? M'avergonyiria davant d'Agamèmnon, si tocava allò a què no tinc dret.

835 CLITEMESTRA. — Prou que hi tens dret, fill de la divina Augusta Nereida, si t'has de casar amb la meva filla!

AQUILLEU. — ¿De quin casament parles? Estic sense paraules, dona. Si no és que dius coses estranyes perquè tens la ment pertorbada...

840 CLITEMESTRA. — A tots és natural que ens faci vergonya quan veiem uns parents nous i ens recorden les noccs.

84. Noteu l'ús del matronímic en lloc de l'habitual patronímic, una opció que, sens dubte, es justifica per la fama de Leda (n. ad vv. 49-51). Així també l'anomenen Agamèmnon (vv. 116, 686, 1106), l'ànecia (v. 856) i el mateix Aquilleu (v. 1345).

- AX. οὐπόποτ' ἐμνήστευσα παῖδα σὴν, γύναι,
οὐδ' ἐξ Ἀτρειδῶν ἡλθέ μοι λόγος γάμων.
ΚΛ. τί δῆτ' ἂν εἴη; σὺ πάλιν αὖ λόγους ἐμοὺς
θαύμαζ'· ἐμοὶ γὰρ θαύματ' ἐστὶ τὰ παρὰ σοῦ.
AX. εἵκαζε· κοινόν <δ'> ἐστὶν εἰκάζειν τάδε· 845
ἄμφω γὰρ ἐψευδόμεθα τοῖς λόγοις ἴσως.
ΚΛ. ἀλλ' ἦ πέπονθα δεινά; μνηστεύω γάμους
οὐκ ὄντας, ὥς εἴξασιν· αἰδοῦμαι τάδε.
AX. ἴσως ἐκερτόμησε κάμῃ καὶ σέ τις· 850
ἀλλ' ἄμελίᾳ δὸς αὐτὰ καὶ φαύλως φέρε.
ΚΛ. χαῖρ'· οὐ γὰρ ὀρθοῖς ὄμμασιν <σ'> ἔτ' εἰσορῶ,
ψευδῆς γενομένη καὶ παθοῦς ἀνάξια.
AX. καὶ σοὶ τόδ' ἐστὶν ἐξ ἐμοῦ· πόσιν δὲ σὸν
στεῖχω ματεῦσων τῶνδε δωμάτων ἔσω.
ΠΡ. ὦ ξέν', Αἰακοῦ γένεθλον, μείνον· ὦ, σέ τοι λέγω, 855
τὸν θεᾶς γεγῶτα παῖδα, καὶ σέ, τὴν Λήδας κόρη.
AX. τίς ὁ καλῶν, πύλας παροίξας; ὥς τεταρβηκὸς καλεῖ.
ΠΡ. δοῦλος, οὐκ ἀβρόννομαι τῷδ'· ἡ τύχη γὰρ οὐκ ἔῃ.
AX. τίνος; ἐμὸς μὲν οὐχί· χωρὶς τάμα κάγαμέμνονος.
ΠΡ. τῆσδε τῆς πάροιθεν οἴκων, Τυνδάρεω δόντος πατρός. 860

843 λόγους ἐμοὺς *L* : λόγοις ἐμοῖς Diggle || 844 θαύμαζ' *L* : εἵκαζ' Jackson; τὰ παρὰ *L* : τὰπὸ Dobree || 845 εἵκαζε *L* : θαύμαζε Jackson; <δ'> Jackson || 846 ἐψευδόμεθα *apogr. Par.*, Markland : οὐ ψευδόμεθα *L* || 847 ἦ Barnes : ἦ *L*; μνηστεύω *L* : μαστεύω Nauck || 848 εἰκόμασιν *super* εἴξασιν *L*; τάδε *L* : τόδε Wecklein || 850 ἄμελία *P²* : ἀμελεία || 851 <σ'> *P²* || 855 (et seqq.) *PQ*, Markland : θεράπων *L*; ὦ, σέ Markland : ὥς σε *L* || 857 τεταρβηκὸς England: τεταρβηκῶς *L* || 858 τῷδ' *L* : (τ)ό(δ') *L*; γὰρ οὐκ *apogr. Par.*, Elmsley : γὰρ μ' οὐκ *L* : γὰρ οὐ μ' Radermacher

AQUILLEU. — No he pretès mai la teva filla, dona, ni m'ha arribat, de part dels Atrides, cap esment d'unes noces!

CLITEMESTRA. — Llavors, ¿què pot ser? Sorprèn-te tu davant les meves paraules, perquè, per a mi, les teves sí que són una bona sorpresa!

845 AQUILLEU. — Rumia-hi! Encara que rumiar-hi és un deure compartit: potser tots dos ens hem deixat entabarnar per les paraules.

CLITEMESTRA. — ¿És possible que hagi estat víctima d'unes accions terribles? Pretenc un matrimoni que no existeix, sembla. Me'n sento avergonyida.

850 AQUILLEU. — Potser hi ha algú que ens ha injuriat, a tu i a mi. Però no hi donis importància, no t'ho prenguis a la valenta.

CLITEMESTRA (*fent acció de marxar*). — Adeu! Ja no et puc mirar directament als ulls, després d'haver-me convertit en una farsant i d'haver sofert coses immerescudes.

AQUILLEU. — El mateix et dic de part meva. Me'n vaig a buscar el teu marit a dins d'aquestes tendes.

De la tenda del mig treu el cap el vell esclau, visiblement nerviós i espantat.

855 ANCIÀ. — Foraster, llinatge d'Èac, queda't! A tu em refereixo, al fill nascut de la deessa, i a tu, filla de Leda.

AQUILLEU. — ¿Qui és el qui ha entreobert les portes i em crida? Si que està espantat!

ANCIÀ. — Soc un esclau (no n'estic pas orgullós, d' això: la meva sort no m'ho permet).

AQUILLEU. — ¿De qui? Meu no, certament. Les meves pertinences i les d'Agamèmnon estan separades.

860 ANCIÀ (*assenyalant Clitemestra*). — D'aquesta que es troba davant de la tenda: el seu pare, Tindàreu, m'hi va entregar.⁸⁵

85. Sobre l'origen de l'ancià, vegeu més amunt els versos 46-48 i les notes *ad loc.*

ΑΧ. ἔσταμεν· φράζ', εἴ τι χρῆζεις, ὦν μ' ἐπέσχες οὔνεκα.
 ΠΡ. ἢ μόνω παρόντε δῆτα ταῖσδ' ἐφέστατον πύλαις;
 ΑΧ. ὡς μόνοιιν λέγοις ἄν, ἔξω δ' ἐλθὲ βασιλείων δόμων.
 ΠΡ. ὦ Τύχη πρόνοιά θ' ἡμῇ, σώσαθ' οὐς ἐγὼ θέλω.
 ΑΧ. ὁ λόγος ἐς μέλλοντ' ἀνοίσει χρόνον· ἔχει δ' ὄκνον τινά. 865
 ΚΛ. δεξιᾶς ἔκατι μὴ μέλλ', εἴ τί μοι χρῆζεις λέγειν.
 ΠΡ. οἶσθα δῆτά μ', ὅστις ὦν σοι καὶ τέκνοις εὐνους ἔφυν;
 ΚΛ. οἶδά σ' ὄντ' ἐγὼ παλαιὸν δωμάτων ἐμῶν λάτρην.
 ΠΡ. χῶτι μ' ἐν ταῖς σαῖσι φερναῖς ἔλαβεν Ἀγαμέμνων ἄναξ;
 ΚΛ. ἦλθες εἰς Ἄργος μεθ' ἡμῶν κάμους ἦσθ' αἰεί ποτε. 870
 ΠΡ. ὦδ' ἔχει· καὶ σοὶ μὲν εὐνους εἰμί, σὺ δ' ἦσσον πόσει.
 ΚΛ. ἐκκάλυπτε νῦν ποθ' ἡμῖν οὔστινας στέγεις λόγους.
 ΠΡ. παῖδα σὴν πατὴρ ὁ φύσας αὐτόχειρ μέλλει κτανεῖν.
 ΚΛ. πῶς; ἀπέπτυσ', ὦ γεραῖέ, μῦθον· οὐ γὰρ εὖ φρονεῖς.
 ΠΡ. φασγάνῳ λευκῇν φονεύων τῆς τάλαιπύρου δέσρην. 875
 ΚΛ. ὦ τάλαιν' ἐγὼ μεμνηὼς ἄρα τυγχάνει πόσις;

862 παρόντε Porson, Bothe : παροίθεν *L* || 863 μόνοιιν Markland : μόνοις *L* || 864 σώσαθ' Musgrave : σώσασ' *L*; post h. u. lac. indic. Weil || 865 ἀνοίσει Markland : ἄν ὤση *L* : σώσαι Schwabl : ὄναιτο Stockert : ὀνήσει Boeckh : ἀνωθεῖ Musso; ὄκνον Hermann : ὄγκον *L* : ἔχω δ' ὄκνον Collard; u. Seni trib. Weil; post h. u. lac. indic. Walter, Stockert || 866 μέλλ' *L*^{corr} : μέλ' *L* || 867 δῆτά μ' Porson : δῆθ' <*L*>*P* : δῆτα γ' *Tr*^{2/3} || 868 παλαιὸν Aldina : παλαιῶν *L* || 869 μ' ἐν *Tr*^{2/3} : με <*L*>*P*; σαῖσι *Tr*^{2/3} : σαῖς *L*³*P* || 870 εἰς *Tr*^{2/3} : ἐς *L*; κάμους *Tr*^{2/3} : καὶ ἐμὸς *L* || 872 στέγεις F. W. Schmidt : λέγεις *L* || 873 κτανεῖν *L* : κτενεῖν Elmsley || 876 ἄρα Aldina : ἄρα *L*

AQUILLEU. — Ja ens hem aturat. Digues, si vols res, per què m'has retíngut.

ANCIÀ. — ¿Esteu vosaltres dos sols, drets davant d'aquestes portes?

AQUILLEU. — Pots parlar-nos com si estiguéssim els dos sols. Surt fora de les estances del rei!

ANCIÀ. — Oh, Fortuna i providència meva, salveu aquells que jo desitjo salvar!

865 AQUILLEU (*a Clitemestra*). — La seva paraula ha de referir-se a fets futurs, però conté una certa inquietud.

CLITEMESTRA. — Per la meua dreta,⁸⁶ si vols dir-me alguna cosa, no ho allarguis!

ANCIÀ. — Llavors, ¿em reconeixes?, ¿saps qui soc i que estic ben disposat cap a tu i els teus fills?

CLITEMESTRA. — Sé que ets un antic servent del meu casal.

ANCIÀ. — ¿I que el sobirà Agamèmnon em va prendre d'entre els teus regals nupcials?

870 CLITEMESTRA. — Vas venir a Argos amb mi i has estat meu per sempre més.

> ANCIÀ. — Així és. Cap a tu, doncs, estic ben disposat, però cap al teu espòs, no tant.

CLITEMESTRA. — Revela'ns d'una vegada les paraules que retens!

ANCIÀ. — La teua filla, el pare que la va engendrar es > disposa a matar-la amb la seva pròpia mà...

CLITEMESTRA. — ¿Com? Rebutjo les teves paraules, ancià! Sens dubte no gires rodó.

875 ANCIÀ. — ... i a ensangonar, amb una espasa, el coll blanc de la dissortada.

CLITEMESTRA. — Oh, desgraciada de mi! ¿Que potser s'ha trastocat el meu marit?⁸⁷

86. La mà com a metàfora d'un jurament o promesa ja ha estat invocada anteriorment (vv. 58, 339, 471).

87. Trobem aquí un nou esment de l'estabilitat mental d'Agamèmnon, que és posada en dubte en diferents llocs de la tragèdia; vegeu la n. 9.

ΠΡ. ἀρτίφρων, πλὴν ἐς σὲ καὶ σὴν παῖδα· τοῦτο δ' οὐ φρονεῖ.
 ΚΛ. ἐκ τίνος λόγου; τίς αὐτὸν οὐπάγων ἀλαστόρων;
 ΠΡ. θέσφαθ', ὥς γέ φησι Κάλχας, ἵνα πορεύηται στρατός.
 ΚΛ. ποῖ; τάλαινα ἐγώ, τάλαινα δ' ἦν πατὴρ μέλλει κτανεῖν. 880
 ΠΡ. Δαρδάνου πρὸς δώμαθ', Ἑλένην Μενέλεως ὅπως λάβῃ.
 ΚΛ. εἰς ἅρ' Ἴφιγένειαν Ἑλένης νόστος ἦν πεπρωμένος;
 ΠΡ. πάντ' ἔχεις Ἀρτέμδι θύσειν παῖδα σὴν μέλλει πατήρ.
 ΚΛ. ὁ δὲ γάμος τίν' εἶχε πρόφασιν, ᾧ μ' ἐκόμισεν ἐκ δόμων;
 ΠΡ. ἴν' ἀγάγοις χαίρουσ' Ἀχιλλεῖ παῖδα νυμφεύσουσα σὴν. 885
 ΚΛ. ὦ θύγατερ, ἡκεις ἐπ' ὀλέθρῳ καὶ σὺ καὶ μήτηρ σέθεν.
 ΠΡ. οἰκτρὰ πάσχετον δύ' οὐσαι· δεινὰ δ' Ἀγαμέμνων ἔτλη.
 ΚΛ. οἷχομαι τάλαινα· δακρύων νάματ' οὐκέτι στέγω.
 ΠΡ. εἴπερ ἀλγεῖνόν τὸ τέκνων στερόμενον, δακρυρροεῖ.

880 κτανεῖν *L* : κτενεῖν Elmsley || 881 λάβῃ *P*² : λάβοι *L* || 884 τίν' εἶχε *L* : τιν' εἶχε Weil, England : παρείχε Gomperz; ᾧ Musgrave : ἡ *L* : ἡ Stockert; ἐκόμισεν Heath : ἐκόμισ' *L* || 885 ἴν' ἀγάγοις Blomfield : ἴν' ἀγάγῃς *L*; νυμφεύσουσα Barnes : νυμφεύουσα *L* || 886 σὺ Aldina : σὴ *L* || 888 δακρύων *L* : δάκρυον *Tr*³; νάματ' Hense : τ' ὄμματ' *L*; στέγω *L* : στέγει *Tr*³; δάκρυ uel δάκρυά τ' ὄμματ'... στέγει Barnes : δάκρυον ὄμματ'... στέγει Matthiae || 889 στερόμενον, δακρυρροεῖ Weil : στερομένην δακρυρροεῖν *L*

ANCIÀ. — És ben cabal, excepte cap a tu i la teva filla. Quant a això, no està en son seny.

CLITEMESTRA. — ¿D'on prové l'ordre? ¿Quina divinitat venjadora l'hi empeny?

ANCIÀ. — Un oracle, segons afirma Calcant, a fi que l'exèrcit faci camí.

880 CLITEMESTRA. — ¿Cap a on? Desgraciada de mi! I desgraciada aquella que el pare es disposa a matar!

ANCIÀ. — Cap al casal de Dàrdan,⁸⁸ per tal que Menelau recuperi Hèlena.

CLITEMESTRA (*lligant caps*). — ¿Aleshores, el retorn d'Hèlena està establert que recaigui sobre Ifigenia?

ANCIÀ. — Ja ho tens tot: el pare es disposa a sacrificar la teva filla a Àrtemis.

CLITEMESTRA. — Però, ¿quina justificació tenia el matrimoni pel qual m'ha fet venir de casa?

885 ANCIÀ. — A fi que portessis, contenta, la filla a casar-la amb Aquil·leu.

CLITEMESTRA. — Oh, filla, has vingut a trobar la mort, tu i la teva mare també.

ANCIÀ. — Sou dues a patir mals dignes de compassió. Agamèmnon ha gosat cometre unes accions terribles.

CLITEMESTRA. — Estic perduda, desgraciada, i ja no puc retenir el riu de llàgrimes.

ANCIÀ. — Deixa anar el teu plor, doncs, perquè és ben dolorós veure's privat dels fills.

88. Aquí es refereix a la ciutat de Troia, tot i que hi ha discussió sobre la seva localització exacta (vegeu els diferents posicionaments en TRASCHEL, *La Troade* cit. [n. 77], 112-113). Segons conta el mite (HOMER, *Il.* XX 215-218; PSEUDO-APOLLODOR III 12, 2-3), Dàrdan era un fill de Zeus i d'Electra, la filla d'Atlant. Oriünd de Samotràcia, després de la mort del seu germà va marxar cap a la riba continental asiàtica, enfront de la seva illa natal. Allà va ser acollit per Teucres, el rei del país, que li va oferir la mà de la seva filla, Batia. Aquest matrimoni li va permetre d'establir-se en aquell lloc i fundar la ciutat de Dàrdan, d'on més tard tota la regió prendria el nom de Dardània. Un dels seus nets, Tros, va canviar el nom de la ciutat per Troia a partir del seu propi nom.

- ΚΛ. σὺ δὲ τάδ', ὦ γέρον, πόθεν φῆς εἰδέναι πεπυσμένος; 890
 ΠΡ. δέλτον ῥόχρμην φέρων σοι πρὸς τὰ πρὶν γεγραμμένα.
 ΚΛ. οὐκ ἐὼν ἢ ξυγκελεύων παῖδ' ἄγειν θανουμένην;
 ΠΡ. μὴ μὲν οὖν ἄγειν· φρονῶν γὰρ ἔτυχε σὸς πόσις τότ' εὖ.
 ΚΛ. κατὰ πῶς φέρων γε δέλτον οὐκ ἐμοὶ δίδως λαβεῖν;
 ΠΡ. Μενέλεως ἀφείλεθ' ἡμᾶς, ὅς κακῶν τῶνδ' αἴτιος. 895
 ΚΛ. ὦ τέκνον Νηρηῖδος, ὦ παῖ Πηλέως, κλύεις τάδε;
 ΑΧ. ἔκλυον οὐσαν ἀθλίαν σε, τὸ δ' ἐμὸν οὐ φαύλως φέρω.
 ΚΛ. παῖδά μου κατακτενοῦσι σοῖς δολώσαντες γάμοις.
 ΑΧ. μέμφομαι καὶ γὰρ πόσει σῶ, κοῦχ ἀπλῶς οὕτω φέρω.
 ΚΛ. οὐκ ἐπαιδεσθήσομαι γὰρ προσπεσεῖν τὸ σὸν γόνυ 900
 θνητὸς ἐκ θεᾶς γεγῶτος· τί γὰρ ἐγὼ σεμνύνομαι;
 ἢ τιнос σπουδαστέον μοι μᾶλλον ἢ τέκνου πέρι;
 ἀλλ' ἄμυνον, ὦ θεᾶς παῖ, τῇ τ' ἐμῇ δυσπραξίᾳ
 τῇ τε λεχθείσῃ δάμαρτι σὴ μάτην μέν, ἀλλ' ὅμως.
 σοὶ καταστέψας· ἐγὼ νῖν ἦγον ὡς γαμουμένην, 905
 νῦν δ' ἐπὶ σφαγὰς κομίζω· σοὶ δ' ὄνειδος ἴζεται,
 ὅστις οὐκ ἤμυνας· εἰ γὰρ μὴ γάμοισιν ἐζύγης,
 ἀλλ' ἐκλήθης γοῦν ταλαίνης παρθένου φίλος πόσις.
 πρὸς γενειάδος <σε>, πρὸς σε δεξιᾶς, πρὸς μητέρος
 — ὄνομα γὰρ τὸ σὸν μ' ἀπώλεσ', ᾧ σ' ἀμυναθεῖν χρεῶν — 910
 οὐκ ἔχω βωμὸν καταφυγεῖν ἄλλον ἢ τὸ σὸν γόνυ,

890 πεπυσμένος *Tr*^{2/3} : πεπυσμένα <*L*>*P* || 895 ὅς *Tr*³ : ὅς τῶν *L*;
 τῶνδ' ὅς αἴτιος κακῶν Porson || 899 del. Hennig || 900 γὰρ Markland : γε
L || 901 (γεγῶτος) *Tr*² : γεγῶτα *L* || 902 ἢ τιнос Diggle : ἐπὶ τίνος *L* : ἢ
 τίνος Porson : καὶ τίνος Wecklein : ἐπὶ τίνι Hermann; σπουδαστέον μοι
*Tr*³ : μοι σπουδαστέον *L* || 909 <σε> πρὸς σε Markland : πρὸς σῆς *L*;
 πρὸς <τε> μητέρος *Tr*¹ || 910 ἀμυναθεῖν Elmsley : ἀμυνάθειν *L*; u. del.
 Hennig

- 890 CLITEMESTRA. — I tu, ancià, ζον dius que te n'has as-
 sabentat, d'això?
 ANCIÀ. — Anava a dur-te una carta en relació amb el
 que t'havien escrit abans.
 CLITEMESTRA. — ¿Per a impedir que la meva filla fos
 conduïda a la mort o bé per a ratificar-ho?
 ANCIÀ. — Perquè no hi fos conduïda, certament: s'es-
 queia que aleshores el teu marit pensava amb seny.
 CLITEMESTRA. — I doncs, ¿com és que, si em duïes
 una carta, no me la dones perquè la tingui?
 895 ANCIÀ. — Menelau, que és culpable d'aquests mals,
 me la va arrabassar.
 CLITEMESTRA (*a Aquilleu*). — Oh, infant de la Nerei-
 da, fill de Peleu, ¿que ho sents, això?
 AQUILLEU. — Sento que tu ets una dona digna de llàs-
 tima, i el meu ultratge, no el prenc pas a la lleugera.
 CLITEMESTRA. — Mataran la meva filla amb l'engany
 d'unes noces amb tu.
 AQUILLEU. — També jo li ho retrec al teu marit i no
 soc tan ingenu com per a suportar-ho.
 900 CLITEMESTRA (*agenollant-se*). — Jo, mortal com soc, no
 > m'avergonyiré de llançar-me als teus genolls, els d'un
 home nascut d'una deessa. ¿Per què he de comportar-me
 amb altivesa? ¿És que hi ha algú per qui m'hagi d'esfor-
 çar més que per la meva pròpia filla? Ajuda'm, fill de la
 deessa, en la meva desgràcia, i ajuda també la que va ser
 anomenada esposa teva, enganyosament, ben cert, però
 tanmateix esposa teva.
 905 Per tu jo li vaig posar una corona⁸⁹ i la vaig fer venir
 > a casar; ara, però, la porto al sacrifici. Damunt teu vin-
 drà la deshonra, si no l'has auxiliada, perquè, fins i tot
 910 si no t'hi casessis, rebries el nom d'espòs estimat de la
 dissortada verge. Pel teu mentó, per la teva dreia, per

89. Malgrat les paraules de Clitemestra, no s'ha dit abans enlloc
 que Ifigenia porti una corona nupcial. Amb tot, el missatger ha dema-
 nat a Menelau i a Agamèmnon que es posin les corones (vv. 430-439)
 per iniciar el ritual del matrimoni.

- οὐδὲ φίλος οὐδεὶς πέλας μοι· τὰ δ' Ἀγαμέμνωνος κλύεις
ὠμὰ καὶ πάντολμ'· ἀφίγμαι δ', ὥσπερ εἰσορᾷς, γυνὴ
ναυτικὸν στράτευμ' ἄναρχον καπὶ τοῖς κακοῖς θρασύ,
χρήσιμον δ', ὅταν θέλωσιν. ἦν δὲ τολμήσης σύ μου 915
χεῖρ' ὑπερτείνειν, σεσώμεθ'· εἰ δὲ μή, οὐ σεσώμεθα.
- ΧΟ. δεινὸν τὸ τίκτειν καὶ φέρει φίλτρον μέγα,
πάσιν τε κοινὸν ἐσθ' ὑπερχάμνειν τέκνων.
- ΑΧ. ὑψηλόφρων μοι θυμὸς αἵρεται πρόσω·
ἐπίσταμαι δὲ τοῖς κακοῖσι τ' ἀσχαλάν 920
μετρίως τε χαίρειν τοῖσιν ἐξωγκωμένοις.
λελογισμένοι γὰρ οἱ τοιοῖδ' εἰσὶν βροτῶν
ὀρθῶς διαζήν τὸν βίον γνώμης μέτα.
ἔστιν μὲν οὖν ἔν' ἡδὺ μὴ λίαν φρονεῖν,
ἔστιν δὲ χῶπου χρήσιμον γνώμην ἔχειν. 925
ἐγὼ δ', ἐν ἀνδρὸς εὐσεβεστάτου τραφεῖς
Χεῖρωνος, ἔμαθον τοὺς τρόπους ἀπλοῦς ἔχειν.
καὶ τοῖς Ἀτρεΐδαις, ἦν μὲν ἡγώνται καλῶς,
πεισόμεθ', ὅταν δὲ μὴ καλῶς, οὐ πείσομαι.
ἀλλ' ἐνθάδ' ἐν Τροίᾳ τ' ἐλευθέραν φύσιν 930

912 πέλας Markland : γελά L || 916 σεσώμεθ'... σεσώμεθα Wecklein : σεσώμεσθ'... σεσώμεσθα L :]μεθα Π³ || 917 φέρει P² : φέρειν L : [Π³] || 918 πᾶσιν Tr¹⁷ : πᾶσι LP : [Π³]; ἐσθ' Reiske : ὥσθ' L || 919-1035 del. Page || 919 ὑψηλόφρων Tr²³ : ὑψηλόφρων L || 920 ἐπίσταμαι Musgrave : ἐπίσταται L || 922-923 Achilli cont. Burges : choro trib. L || 922 εἰσὶν Gaisford : εἰσὶ L || 924-925 del. Paley || 925 ἔστιν Tr¹ : ἔστι L || 929 πείσομαι Tr²³ : πείσομεθα <L>P

- la teva mare, perquè a mi m'ha destruït el teu nom, el que ara has de defensar!⁹⁰ No tinc cap altre altar per a refugiar-me fora dels teus genolls, ni cap amic al meu costat.⁹¹ Ja sents els designis d'Agamèmnon, cruels i disposats a fer qualsevol cosa. Com veus, jo, una dona, he > arribat a un exèrcit de mariners indisciplinat i audaç a 915 l'hora de cometre mals... però útil, quan vol. Si t'atreveixes a estendre'm la mà, estem salvades; si no, no ho estem.
- CORIFEU — Parir és una cosa extraordinària i comporta un embuix ben gran: a totes els passa de maldar pels fills.⁹²
- > AQUILLEU. — El meu tarannà altiu és propens a deixar-se portar, però sé entristir-me en la desgràcia i alhora alegrar-me, amb mesura, en la prosperitat. Dels mortals són aquesta mena d'homes els qui han rumiat la manera de dur una vida amb rectitud i seny. Hi ha moments, ben cert, en què és agradable no pensar gaire, 925 però n'hi ha d'altres en què és útil tenir raonament. Quant a mi, que he estat criat a casa de Quiró, un home sumament pietós, he après a tenir unes maneres senzilles.⁹³ Estic disposat a obeir també els Atrides, sempre que es comportin com cal, però, si no és així, no els 930 obeiré, sinó que mostrant la meva naturalesa lliure, aquí

90. Efectivament, des d'un bon principi queda clar que Aquilleu està implicat en l'engany només de nom, no pas de fet (v. 128). Sobre l'oposició entre ὄνομα i ἔργον, de tipus sofístic, vegeu la n. ad v. 128.

91. En els versos que segueixen, Clitemestra contraposa la figura d'Aquilleu com a espòs amorós d'Ifigenia (v. 908: φίλος πόσις) i el seu propi marit, Agamèmnon, que ja no li és φίλος (v. 912), sinó tot el contrari. La φιλία és el sentiment esperable entre els membres d'una mateixa família (vegeu la n. ad v. 334), molt particularment entre marit i muller.

92. Sobre la maternitat en la tragèdia, vegeu Alicia MORALES ORTIZ, «La maternidad y las madres en la tragedia griega», en E. Calderón Dorda & A. Morales Ortiz (eds.), *La madre en la antigüedad: Literatura, sociedad y religión*, Madrid 2007, 129-167.

93. Sobre Quiró com a mestre d'Aquilleu, vegeu les nn. ad v. 209 i 558-572.

παρέχων, Ἄρη τὸ κατ' ἐμὲ κοσμήσω δορί.
 σὲ δ' ὦ σχέτλια παθοῦσα πρὸς τῶν φιλάτων,
 ἃ δὴ κατ' ἄνδρα γίγνεται νεανίαν,
 τοσοῦτον οἶκτον περιβαλὼν καταστελῶ,
 κοῦποτε κόρη σὴ πρὸς πατρός σφαγῆσεται, 935
 ἐμὴ φατισθεῖς· οὐ γὰρ ἐμπλέκειν πλοκάς
 ἐγὼ παρέξω σὺ πόσει τοῦμόν δέμας.
 τοῦνομα γάρ, εἰ καὶ μὴ σίδηρον ἤρατο,
 τοῦμόν φονεύσει παῖδα σὴν. τὸ δ' αἴτιον
 πόσις σός. ἄγνον δ' οὐκ ἐστὶ σῶμ' ἐμόν, 940
 εἰ δι' ἔμ' ὀλείται διὰ τε τοὺς ἐμοὺς γάμους
 ἢ δεινὰ τλάσα κοῦκ ἀνεκτὰ παρθένος,
 θαυμαστὰ δ' ὡς ἀνάξι' ἡτιμασμένη.
 ἐγὼ κάκιστος ἦν ἄρ' Ἀργείων ἀνὴρ,
 ἐγὼ τὸ μηδέν, Μενέλεως δ' ἐν ἀνδράσιν, 945
 ὡς οὐχὶ Πηλέως ἄλλ' ἀλάστορος γεγώς,
 εἵπερ φονεύει τοῦμόν ὄνομα σὺ πόσει.
 μὰ τὸν δι' ὕγρων κυμάτων τεθραμμένον
 Νηρέα, φυτουργὸν Θέτιδος ἢ μ' ἐγεῖνατο,
 οὐχ ἄψεται σῆς θυγατρὸς Ἀγαμέμνων ἄναξ, 950
 οὐδ' εἰς ἄκραν χεῖρ', ὥστε προσβαλεῖν πέπλοις·
 ἢ Σίπυλος ἔσται πολὺς, ἔρεισμα βαρβάρων,
 ὅθεν πεφύκας οἱ στρατηλάται γένος,
 Φθίας δὲ τοῦνομ' οὐδαμοῦ κεκλήσεται.
 πικροὺς δὲ προχύτας χέρονιβάς τ' ἐνάρξεται 955
 Κάλχας ὁ μάντις. τίς δὲ μάντις ἔστ' ἀνὴρ,

931 ἄρη super ἄρει L; τὸ Brodaeus : τῶ L || 934 οἶκτον L : οἶκτω Stockert; καταστελῶ L : καταστένω Matthiae || 938 καὶ μὴ Aldina : μὴ καὶ L; ἤρατο L : ἤράμην Nauck, Paley || 943 ἡτιμασμένη L : ἡτιμάσμεθα Monk || 945 δ' super τ' L || 946-947 del. England || 947 εἵπερ Aldina : ὅσπερ L; φονεύει L : φονεύσει Schaefer; σὺ πόσει L : σὴν κόρην Reiske : παῖδα σὴν Burges || 952 πολὺς Musgrave : πόλις L : μέγα Markland; ἔρεισμα Hartung : ὄρισμα L : πόλισμα Markland || 954 Φθίας δὲ τοῦνομ' Jacobs : Φθία δὲ τοῦμόν τ' L || 955 ἐνάρξεται Musgrave : ἀνάξεται L

i a Troia, enaltiré Ares amb la meua llança en la mesura que pugui.

A tu, però, que has sofert crueltats de part dels que més t'estimes, en allò que depengui d'un home jove, et protegiré amb l'embolcall de la meua compassió. I mai
 935 la teva filla, amb mi promesa, no serà degollada pel seu pare, perquè jo no permetré que el teu marit impliqui la meua persona en les seves intrigues, perquè és el meu nom el que matarà la teva filla, encara que no hagi aixecat l'espasa. El teu marit n'és el culpable, però el meu
 940 cos ja no és innocent⁹⁴ si per culpa meua i de les meves noces la noia, injuriada d'una manera tan sorprenentment immerescuda, ha de morir, després d'haver sofert uns actes terribles i insuportables.

> Jo seria l'home més roí dels argius, un no res, mentre
 945 que Menelau es comptaria entre els homes de debò; seria com nascut no pas de Peleu sinó d'un geni venjador, si el meu nom mata al servei del teu espòs. Per Nereu, que va ser criat entre l'onatge rel lent i engendrà Tetis, la
 950 que em va donar a llum, el sobirà Agamèmnon no tocarà la teva filla, ni tan sols li fregarà el vestit amb la punta dels dits; o, si no, es farà fort el Sípil, puntal dels bàrbars, d'on és nat el llinatge dels cabdills de l'exèrcit,
 955 i el nom de Ftia no serà esmentat enlloc. L'endeví Calcant iniciarà els rituals amb grans d'ordi amargs i asper-

94. En el pensament religiós grec, l'adjectiu ἄγνός defineix un estat de puresa que és susceptible de desaparèixer si es comet un homicidi o es mantenen relacions sexuals. Aquest estat és requisit indispensable per a exercir una funció sacerdotal, entrar en espais sagrats o tocar els objectes ιερὰ (vegeu Jean RUDHARDT, *Notions fondamentales de la pensée religieuse et actes constitutifs du culte dans la Grèce classique*, París 1992², 39-41). Aquilleu, ferit en l'orgull per l'engany d'Agamèmnon, està disposat a salvar Ifigenia per salvar també el seu honor i evitar caure en un estat d'impuresa derivat de la seva implicació, per bé que només nominal, en el vessament de sang.

ὅς ὀλίγ' ἀληθῆ, πολλὰ δὲ ψευδῆ λέγει
 τυχών, ὅταν δὲ μὴ τύχῃ διοίχεται;
 οὐ τῶν γάμων ἔκατι — μυρία κόραι
 θηρώσι λέκτρον τοῦμόν — εἴρηται τόδε·
 ἀλλ' ὕβριν ἐς ἡμᾶς ὕβρις Ἀγαμέμνων ἀναξ.
 960 χρῆν δ' αὐτὸν αἰτεῖν τοῦμόν ὄνομ' ἐμοῦ πάρα,
 [θήραμα παιδός· ἡ Κλυταιμήστρα δ' ἐμοὶ
 μάλιστ' ἐπέσθη θυγατέρ' ἐκδοῦναι πόσει.]
 965 ἔδωκά τ' ἄν Ἑλλήσιν, εἰ πρὸς Ἴλιον
 ἐν τῷ δ' ἔκαμνε νόστος· οὐκ ἤρνούμεθ' ἄν
 τὸ κοινὸν αὔξειν ὧν μέτ' ἐστρατευόμην.
 νῦν δ' οὐδὲν εἰμι, παρὰ δὲ τοῖς στρατηλάταις
 ἐν εὐμαρεῖ με δρᾶν τε καὶ μὴ δρᾶν κακῶς.
 970 τάχ' εἴσεται σίδηρος, ὃν πρὶν ἐς Φρύγας
 ἐλθεῖν φόνου κηλίσιν ἱαίματι· χρανῶ,
 εἴ τίς με τὴν σὴν θυγατέρ' ἐξαιρήσεται.
 ἀλλ' ἡσύχαζε· θεὸς ἐγὼ πέφηνά σοι
 μέγιστος, οὐκ ὦν· ἀλλ' ὅμως γενήσομαι.
 ΧΟ. ἔλεξας, ὦ παῖ Πηλέως, σοῦ τ' ἄξια
 975 καὶ τῆς ἐναλίας δαίμονος, σεμνῆς θεοῦ.
 ΚΑ. φεῦ·
 πῶς ἄν σ' ἐπαινέσαιμι μὴ λίαν λόγοις
 μὴδ' ἐνδεῆς τοῦδ' ἀπολέσαιμι τὴν χάριν;

958 τυχών <δ'> ὅταν τὲ Hartung || 959 οὐ Lenting : ἡ L; γάμων
 Canter : γαμούντων L || 959-960 μυρία κόραι / θηρώσι λέκτρον τοῦμόν
 del. Hartung || 963-964 del. Hermann || 963 δ' ἐμοὶ Matthiae : δέ μοι L ||
 964 θυγατέρ' ἐκδοῦναι L^{com} : θυγατέρ' δοῦναι L' : θυγατέρ' ἄν δοῦναι
 Wecklein || 965 ἔδωκά Hervagiana² : ἔδωκέ L; τ' ἄν L ||
 967 ἐστρατευόμην : ἐστρατεύομεν Monk || 968 δὲ Hermann : γε L || 969
 με Tournier : τε L : δὲ Blomfield; κακῶς Kirchhoff : καλῶς L || 970 σίδη-
 ρος Tr^{2/3} : σίδηρον <L>P; Φρύγας : Φρυγῶν Hartmann || 971 φόνου L :
 φόνους Reiske : φόνον Porson; αἵματος Reiske : Ἑλληνος Piccolimini,
 Herwerden : ἐμφύλου Wecklein : βαρβάρου Jackson : Ἀργεῖου Page ||
 978 μὴδ' W. Dindorf : μὴτ' L; (ἐνδε)ῆς super ἐνδεῶς L; τοῦδ' ἀπολέ-
 σαιμι Markland : μὴ τοῦδ' ἀπολέσαιμι L : που διολέσαιμι Weil : του
 διολέσαιμι Stockert; u. del. England

girà l'aigua lustral. Però, ¿quina mena d'home és un
 endeví, que diu poques certes i moltes falsedats, quan
 té sort, i, quan no en té, està perdut?⁹⁵ I si he dit això,
 > no és pas per les noces —les noies van a la caça del meu
 960 llit a grapats!—, sinó perquè el sobirà Agamèmnon m'ha
 injuriat. Calia que ell m'ho hagués demanat, això de fer
 servir el meu nom [com a esquer de la teva filla, i Clite-
 mestra hauria estat del tot persuadida de lliurar-me-la, si
 965 jo n'era l'espòs]. Jo hauria cedit el meu nom als grecs,
 si era això el que dificultava el viatge cap a Ílion. No
 hauria refusat d'engrandir l'interès comú dels meus com-
 panys d'expedició.

Ara, però, no soc res i entre els cabdills de l'exèrcit
 970 tan fàcil és tractar-me bé com malament. La meua espa-
 sa, que abans d'arribar a Frígia tenyiré amb la sutzura
 de la sang homicida, aviat sabrà si algú m'ha de prendre
 la teva filla. Tranquillitza't, doncs. Jo per a tu tinc l'apa-
 rença del déu més poderós, per bé que no ho soc. I, tan-
 mateix, intentaré arribar a ser-ho.

975 CORIFEU — Fill de Peleu, les teves paraules han estat
 dignes de tu i de la deessa marina, augusta divinitat.

CLITEMESTRA. — Ai, ¿com podria amb les meves parau-
 les no excedir-me en lloances ni malbaratar el teu favor

95. Nou atac al collectiu dels endevins, vegeu les nn. 14, 51 i *ad*
 v. 518. Tanmateix, a la *Iliada* (I 85-91) Aquil·leu s'alça com a protector
 de Calcant davant d'Agamèmnon.

αἰνούμενοι γὰρ ἀγαθοὶ τρόπον τινὰ
 μισοῦσι τοὺς αἰνοῦντας, ἣν αἰνώσ' ἄγαν. 980
 αἰσχύνομαι δὲ παραφέρουσ' οἰκτροὺς λόγους,
 ἰδίᾳ νοσοῦσα· σὺ δ' ἄνοσος κακῶν γ' ἐμῶν.
 ἀλλ' οὖν ἔχει τι σχῆμα, καὶν ἄπωθεν ἦ
 ἀνὴρ ὁ χρηστός, δυστυχοῦντας ὠφελεῖν.
 οἴκτιρε δ' ἡμάς· οἰκτρὰ γὰρ πεπόνθαμεν. 985
 ἦ πρῶτα μὲν σε γαμβρὸν οἰηθεῖς ἔχειν
 κενὴν κατέσχον ἐλπίδ'· εἰτά σοι τάχα
 ὄρνις γένοιτ' ἂν τοῖσι μέλλουσιν γάμοις
 θανοῦς· ἐμὴ παις, ὅ σε φυλάξασθαι χρεῶν.
 ἀλλ' εὖ μὲν ἀρχὰς εἶπας, εὖ δὲ καὶ τέλη· 990
 σοὺ γὰρ θέλοντος παῖς ἐμὴ σωθήσεται.
 βούλῃ νιν ἰκέτιν σὸν περιπτύξαι γόνυ;
 ἀπαρθένευτα μὲν τάδ'· εἰ δέ σοι δοκεῖ,
 ἔξεισιν, αἰδοῦς ὅμμ' ἔχουσ' ἐλεύθερον.
 εἰ δ' οὐ παρούσης ταῦτά τεύξομαι σέθεν, 995
 μενέτω κατ' οἴκου· σεμνὰ γὰρ σεμνύνεται.
 ὅμως δ' ὅσον γε δυνατὸν αἰδεῖσθαι χρεῶν.
 AX. σὺ μήτε σὴν παῖδ' ἔξαγ' ὅψιν εἰς ἐμὴν
 μήτ' εἰς ὄνειδος ἀμαθὲς ἔλθωμεν, γύναι·
 στρατὸς γὰρ ἀθρόος, ἀργὸς ὢν τῶν οἴκοθεν, 1000
 λέσχας πονηρὰς καὶ κακοστόμους φιλεῖ.
 πάντως δέ μ' ἰκετεύοντέ θ' ἤξετ' εἰς ἴσον
 ἐπ' ἀνικετεύτοις θ'· εἰς ἐμοὶ γὰρ ἐστ' ἀγῶν

979-980 Stob. III 14, 5 ll 979 ἀγαθοὶ Porson : οἱ ἀγαθοὶ P² : ἀγαθοὶ L et Stob. (codd. SMA) ll 981-989 del. Hennig ll 982 γ' del. Aldina ll 983 τι Aldina : τοι L ll 990 τέλη L : τέλος Wecklein ll 994 ἔξεισιν Porson, Elmsley : ἤξει δι' L ll 995 εἰ δ' οὐ Hartung : ἰδοὺ L; ταῦτά Heath : ταῦτα L ll 996-967 Clytemnestrae continuauit Elmsley : Achilli trib. L ll 997 αἰδεῖσθαι L : αἰτεῖσθαι Markland ll 1000 ἀθρόος L^{corr} : ἀθλόος L ll 1002 ἰκετεύοντέ θ' Wecklein : ἰκετεύοντες L; ἤξετ' P² : ἔξετ' L ll 1003 ἐπ' ἀνικετεύτοις (uel -τω) θ' Weil : εἴ τ' ἀνικέτευτος L : εἴτ' ἀνικετεύτως Nauck; εἰς Nauck : ἦς· L : ἦσθ· Markland

per estar-ne mancada? Perquè els homes nobles, quan
 980 són lloats, d'alguna manera detesten els qui els lloen, si
 els lloen exageradament. M'avergonyeixo de pronunciar
 paraules dignes de complanta per un patiment privat
 meu. Tu, almenys, no estàs afectat pels meus mals. Amb
 tot, a l'home de bé li reporta un cert llustre ajudar els
 desafortunats, encara que li siguin llunyans.
 985 Tingues compassió de nosaltres, que hem sofert amar-
 gament! Jo, que en un primer moment vaig creure que
 et tindria per gendre, he alimentat una esperança buida.
 A més, aviat seria un mal auguri per a les teves noccs
 futures si la meva filla morís; te n'has de protegir. De
 990 tota manera, has començat i has acabat bé el teu discurs,
 perquè, si tu ho desitges, la meva filla se salvarà. ¿Vols
 que ella t'abraci els genolls com una suplicant? No és
 gens apropiat per a una noia, però, si a tu t'ho sembla,
 sortirà amb la mirada lliure de tota vergonya.⁹⁶ Ara bé,
 995 si, sense ser-hi present ella, he d'obtenir el mateix de tu,
 que es quedi a les tendes: l'honor és digne de respecte.
 Amb tot, un ha de tenir pudor, tant com pugui.
 AQUILLEU. — No facis venir la teva filla en presència
 meua ni ens exposem a uns retrets estúpids, dona.
 1000 L'exèrcit reunit, quan està lliure dels assumptes de casa,
 es complau en les discussions inútils i maldients. De tota
 manera, si em supliqueu totes dues, arribareu al mateix
 lloc que sense súpliques. Tinc una única tasca, de supre-

96. La lectura de R. Porson, que és la que acoïllim, és coherent amb l'actitud resolta que Clitemestra ha adoptat en iniciar la súplica davant d'Aquilleu (v. 900): en les circumstàncies en què es troben, cal deixar enrere els escrúpols i la vergonya que són esperables en unes dones del seu llinatge i educació. En conseqüència, Ifigènia, que en un primer moment actua amb prudència i pudor, deixarà de banda els miraments, però no pas per salvar la pròpia vida, com vol la mare, sinó per assumir voluntàriament el seu sacrifici. Val la pena subratllar que, com bé assenyala George B. Walsh («*Iphigenia in Aulis*: third stasimon», *CPh* 69, 4, 1974, 241-248, en particular 246-247), amb l'abandó de l'αἰδώς, ara totalment inútil, Ifigènia es revesteix d'una ἀρετή heroica de què el mateix Aquilleu estarà finalment mancat.

- μέγιστος, ὑμᾶς ἐξαπαλλάξαι κακῶν.
 ὥς ἔν γ' ἀκούσας ἴσθι, μὴ ψευδῶς μ' ἐρεῖν· 1005
 ψευδῇ λέγων δὲ καὶ μάτην ἐγκερτομῶν,
 θάνοιμι· μὴ θάνοιμι δ', ἣν σώσω κόρην.
 ΚΛ. ὄναιο συνεχῶς δυστυχοῦντας ὠφελῶν.
 ΑΧ. ἄκουε δὴ νυν, ἵνα τὸ πρᾶγμ' ἔχη καλῶς.
 ΚΛ. τί τοῦτ' ἔλεξας; ὥς ἀκουστέον γέ σου. 1010
 ΑΧ. πείθωμεν αὐθις πατέρα βέλτιον φρονεῖν.
 ΚΛ. κακός τις ἐστὶ καὶ λίαν ταρβεῖ στρατόν.
 ΑΧ. ἀλλ' οἱ λόγοι γε καταπαλαίουσιν φόβους.
 ΚΛ. ψυχρὰ μὲν ἐλπίς· ὅτι δὲ χρή με δρᾶν φράσον.
 ΑΧ. ἰκέτευ' ἐκείνον πρῶτα μὴ κτείνειν τέκνα· 1015
 ἣν δ' ἀντιβαίνει, πρὸς ἐμέ σοι πορευτέον.
 οὐ γάρ, τὸ χρηῖζον εἰ πίθοι, τοῦμὸν χρεῶν
 χωρεῖν· ἔχει γάρ τοῦτο τὴν σωτηρίαν.
 κἀγὼ τ' ἀμείνων πρὸς φίλον γενήσομαι
 στρατός τ' ἂν οὐ μέμψαιτό μ', εἰ τὰ πράγματα 1020
 λελογισμένως πράσσοιμι μᾶλλον ἢ σθένει.
 †καλῶς δὲ κρᾶνθέντων καὶ πρὸς ἡδονὴν φίλοις
 σοί τ' ἂν γένοιτο κἂν ἐμοῦ χωρὶς τάδε.†
 ΚΛ. ὥς σῶφρον' εἵπας, δραστέον δ' ἅ σοι δοκεῖ.
 ἣν δ' αὖ τι μὴ πράσσωμεν ὦν ἐγὼ θέλω, 1025

1008 συνεχῶς *Tr*¹ : συνεχ^χ** *L* : συνετῶς Hermann || 1009 νυν Barnes : νῦν *L*; (ἔχ)ει *L*^{cor} || 1011 πείθωμεν *L*^{cor} : πειθώμεθ' *L*; αὐθις Matthiae : αὐτὶς *L*; πείθωμεν αὐτῆς Monk : πείσον μεταῦθις England : πείσον μετ' αὐτῆς uel πειθ', ὥς μετ' αὐτῆς Murray : πειθὼ μὲν αὐθις...; Vitelli || 1013 οἱ *L* : οὖν Monk; φόβους Musgrave : λόγους *L* || 1014 ὅτι Reiske : τί *L* || 1015 τέκνα *L* : τέκνον Diggle || 1016 ἣν Markland : ἂν *L* || 1017-1023 del. W. Dindorf || 1017 οὐ γάρ, τὸ χρηῖζον εἰ πίθοι, τοῦμὸν Jackson : εἴη γὰρ τὸ χρηῖζον ἐπίθετ' οὐ κτλ. *L* : εἰ γάρ κτλ. *P*² : ἦ γάρ κτλ. Weil || 1018 τοῦτο *L* : αὐτὸ Kirchhoff, Vater || 1021 (σθέν)ω super σθένει *L* || 1022-1023 καλῶς δὲ κρᾶνθέν κἂν ἐμοῦ χωρὶς τόδε / σοί τ' ἂν γένοιτο καὶ φίλοις πρὸς ἡδονὴν Murray; καὶ del. *Tr*^{2/3} || 1024 ὥς *Tr*³ : ὦ <*L*>*P* || 1025 αὖ τι μὴ πράσσωμεν ὦν Monk : αὐτὰ μὴ πράσσωμεν ἂν *L* : αὐτὰ μὴ πράσσωμεν ὥς Hermann

- ma importància: alliberar-vos de les vostres desgràcies.
 1005 Escolta, doncs, i tingues clara una cosa: que jo no parlaré amb enganys. Que mori, si dic mentides i em burlo de tu en va; que no mori, però, si salvo la teva filla!
 CLITEMESTRA. — Tant de bo que, per sempre, treguis profit d'ajudar els desafortunats.
 AQUILLEU. — Escolta, doncs, perquè la situació es resolgui bé.
 1010 CLITEMESTRA. — ¿Per què ho has dit, això? És clar que t'he d'escoltar!
 AQUILLEU. — Convencem el seu pare que s'ho pensi millor.
 CLITEMESTRA. — És un home malvat i té massa por de l'exèrcit.
 AQUILLEU. — Però les teves paraules venceran les seves pors.
 CLITEMESTRA. — És una esperança ben vana, però explica'm el que cal que faci.
 1015 AQUILLEU. — Suplica-li, primer, de no matar la seva fillada. Si s'hi oposa, hauràs de recórrer a mi. Perquè, si la teva demanda el convenç, no caldrà que la meva intervenció avanci: aquí hi ha la nostra salvació. A més, jo quedaria millor davant del meu amic i l'exèrcit no me'n faria retrets, si pogués manegar l'assumpte amb l'ajut de la raó, més que no pas de la força. I si surt bé sense mi, fins i tot et podria complaure a tu i als que estimes.
 1020 CLITEMESTRA. — Has parlat amb molt de seny! Es farà el que et sembla pertinent. (*Amb dubte.*) Tanmateix, si

- ποῦ σ' αὐθις ὀψόμεσθα; ποῦ χρή μ' ἀθλίαν
ἐλθοῦσαν εὐρεῖν σὴν χέρ' ἐπικουρον κακῶν;
AX. ἡμεῖς σε, φύλακος οὐ χρέος, φυλάξομεν,
μή τις σ' ἴδῃ στείχουσιν ἐπτοημένην
Δαναῶν δι' ὄχλου. μηδὲ πατρῶον δόμον
αἰσχύν'· ὁ γὰρ τοι Τυνδάρεωσ' οὐκ ἄξιος
κακῶς ἀκούειν· ἐν γὰρ Ἑλλήσιν μέγας.
ΚΛ. ἔσται τάδ'· ἄρχε· σοί με δουλεύειν χρεῶν.
εἰ δ' εἰσὶ <συνετοὶ> θεοί, δίκαιος ὢν ἀνὴρ
ἐσθλῶν κυρήσεις· εἰ δὲ μή, τί δεῖ πονεῖν;
1030
1035
1040
1045-1046
1050
- XO. τίν' ἄρ' Ὑμέναιος διὰ λωτοῦ Λίβυος
μετά τε φιλοχόρου κιθάρας
συρίγγων θ' ὑπὸ καλαμοεσ-
σάν ἔστασεν ἰαχάν,
ὅτ' ἀνὰ Πήλιον αἱ καλλιπλόκαμοι
Πιερίδες τ' ἐν δαιτὶ θεῶν†
χρυσεοσάνδαλον ἵχνος
ἐν γὰρ κρούουσιν
Πηλέως ἐς γάμον ἦλθον,
μελωδοῖς Θέτιν ἀχήμασι τόν τ' Αἰακίδαν
Κενταύρων ἐν ὄρεσι κλέουσιν
Πηλιάδα καθ' ὕλαν;
ὁ δὲ Δαρδανίδα, Διὸς
λέκτρων τρύφημα φύλον,
1040

1026 ὀψόμεσθα Tr¹ : ὀψόμεθα L; ποῦ L : ποῖ Wecklein || 1028 φύλα-
κος... χρέος England : φύλακες... χρεῶν L; φυλάξομεν Markland :
φυλάσσομεν L || 1033 ἔσται Markand : ἔστιν L || 1034 <συνετοὶ> Diggle;
ἀνὴρ <σύ γε> Tr³ : ἀνὴρ <θεῶν> Vitelli : <πολλῶν> ἀνὴρ West || 1036
τίν' Portus : τίς L; Ὑμέναιος L : Ὑμεναίους Willink || 1038-1039 καλαμο-
εσσάν Markland : καλαμόεσσαν L || 1039 ἔστασεν Portus : ἔστασαν L,
(ἔστ)η(σαν) super ἔστασαν || 1040 ὅτ' Tr³ : ὅταν <L>P || 1041 ἐν δαιτὶ
θεῶν L : παρὰ δαιτὶ Kirchhoff : μετὰ δαίτα Wecklein : δαιτὶ θεῶν ἐνι
Πιερίδες Murray || 1044 πηλέως P : πηλέος L || 1045-1046 μελωδοῖς...
ἀχήμασι Elmsley : μελωδοὶ... ἰαχήμασι L || 1047 κλέουσιν Monk : κλύ-
ουσιν L || 1050 φύλον Aldina : φύλιον L

no aconseguim res del que jo desitjo, ¿on et veurem de nou? ¿On cal que m'adreci, desgraciada com soc, per trobar la teva mà defensora dels nostres mals?

1030 AQUILLEU. — Jo et protegiré, vigilant allà on calgui, perquè cap dels dànaus no et vegi caminant espantada entre la multitud. No avergonyeixis el casal del teu pare! Tindàreu no és digne d'enraonies: és un home important entre els grecs.

CLITEMESTRA. — Així serà. Guia'm! Cal que jo em posi al teu servei. Si els déus són savis, sent com ets un home just, n'obtindràs prosperitat; però si no ho són, ¿per què cal esforçar-se?

Clitemestra entra dins de la tenda i Aquilleu se'n va cap a l'exèrcit.

Estr. COR. — ¿Quin alegre so va fer sorgir de la flauta líbia > Himeneu, acompanyat de la cítara, amiga de danses, i de les sirringues de canya, llavors que, pel Pèlion, les Pièrides, bellament rinxolades, fent repicar a terra en el banquet dels déus els peus de sandàlies daurades, van anar a les noces de Peleu per tal de celebrar, amb llurs cants melodiosos, Tetis i l'Eàcida, allà a les muntanyes dels centaures, pels boscos del Pèlion? El dardanida, delícia estimada del llit de Zeus, el frigi Ganimedes, transvasa-

χρυσέοισιν ἄφυσσε λοι-
 βὰν ἐκ κρατήρων γυάλους
 ὁ Φρύγιος Γανυμήδης.
 παρὰ δὲ λευκοφαῖ ψάμαθον
 εἰλισσόμεναι κύκλια 1055
 πεντήκοντα κόραι Νηρέως
 γάμους ἐχόρευσαν.

 ἅμα δ' ἐλάταισι στεφανώδει τε χλόα 1056
 θίασος ἔμολεν ἵπποβάτας
 Κενταύρων ἐπὶ δαῖτα τὰν
 θεῶν κρατήρᾳ τε Βάκχου.
 μέγα δ' ἀνέκλαγον ὦ Νηρηὶ κόρα,
 παῖδα σε Θεσσαλίᾳ μέγα φῶς
 μάντις ὁ φοιβάδα μούσαν
 εἰδὼς γεννάσειν 1065
 Χείρων ἐξονόμαζεν,
 ὅς ἥξει χθόνα λογχήρεσι σὺν Μυρμιδόνων 1067-1068
 ἀσπισταῖς Πριάμοιο κλεινὰν
 γαίαν ἐκπυρώσων, 1070
 περὶ σώματι χρυσέων
 ὅπλων Ἑφαιστοπόνων
 κεκορυθμένος ἐνδύτ', ἐκ
 θεᾶς ματρὸς δωρήματ' ἔχων
 Θέτιδος, ἃ νιν ἔτικτεν. 1075

1052 ἐκ Hervagiana², Wecklein : ἐν L || 1056 Νηρέως Seidler : Νηρήος L || 1056-1057 κόραι Νηρέως / γάμους : γάμους κόραι / Νηρέως Wilamowitz : κόραι γάμους / Νηρέως Weil || 1058 ἅμα Conington : ἀνὰ L : ἐν Reiske; ἐλάταισι L : ἐλάταις σὺν Weil || 1059 ἵπποβάτας Gomperz : ἵπποβότας L || 1062 νηρηὶ Tr³ : νηρηεῖ <L>P || 1063 παῖδᾳ σε Θεσσαλίᾳ Weil : παῖδες αἱ Θεσσαλαὶ L : παῖδᾳ σὺ Θεσσαλίᾳ Kirchhoff : μέγα φῶς Θεσσαλίᾳ Headlam, Günther || 1064 ὁ φοιβάδα Hermann : δ' ὁ φοῖβα L || 1065 γεννάσειν Weil : γεννάσεις L, (γενν)ή(σεις) super γεννάσεις || 1066 ἐξονόμαζεν Bothe, Monk : ἐξωνόμαζεν L || 1067-1068 ἥξει L : ἥξοι England; λογχήρεσι Tr^{2/3} : λογχήρεσι L || 1075 ἔτικτεν Tr² : ἔτικτε L

> *va la libació dels craters al clot daurat de les copes. I per*
 > *la sorra, de blancor resplendent, les cinquanta filles de*
 1055 *Nereu, amb rotllanes dansaires, el casament festejaven.*

 Antístr. *Duent branques d'avet i garlandes de verda fronda,*
 > *un tropell de centaures, amb llur pas de cavall, va córrer*
 1061 *cap al banquet dels déus i el crater de Bacus. I anaven*
cridant ben fort: «Filla de Nereu, l'infant que has d'en-
 > *gendrar serà una poderosa llum per a Tessàlia! Quiró ho*
 1065 *va anunciar, l'endeví coneixedor de la Musa profètica.*
Vindrà a l'illustre país de Príam amb les llances i els
 1070 *escuts dels mirmídon per destruir-ne la terra, revestit el*
 > *seu cos amb unes armes d'or, obra d'Hefest i regal de la*
 1075 *seva divinal mare Tetis, la que el va infantar.» Aleshores*

μακάριον τότε δαίμονες
τᾶς εὐπάτριδος γάμον
Νηρηίδων ἔθεσαν πρώτας
Πηλέως θ' ὑμεναίους.

σὲ δ' ἐπὶ κάρᾳ στέψουσι καλλικόμαν	ἐπιδ.
πλόκαμον Ἀργεῖοι, βαλιάν	1081
ὥστε πετραίων	
ἀπ' ἄντρων ἐλθοῦσαν ὀρέων	1082
μόσχον ἀκήρατον, βρότειον	
αἰμάσσοντες λαίμον'	
οὐ σύριγγι τραφεῖσαν οὐδ'	1085
ἐν ῥοιβδήσει βουκόλων,	
παρὰ δὲ ματέρι νυμφοκόμον	
Ἰναχίδαις γάμον.	
ποῦ τὸ τᾶς Αἰδοῦς ἢ τὸ τᾶς Ἀρετᾶς	1089-1090
σθένει τι πρόσωπον,	
ὁπότε τὸ μὲν ἄσεπτον ἔχει	
δύνασιν, ἃ δ' Ἀρετὰ κατόπι-	
σθεν θνατοῖς ἀμελεῖται,	
Ἀνομία δὲ νόμων κρατεῖ,	1095
καὶ <μῆ> κοινὸς ἀγὼν βροτοῖς	
μῆ τις θεῶν φθόνος ἔλθῃ;	

1078 Νηρηίδων Heath, Seidler : Νηρηῖδος L || 1080-1097 del. W. Dindorf || 1080 ἐπὶ κάρᾳ Burges : ἐπὶ κάρᾳ L : ὦ κάρᾳ Hermann || 1081 βαλιάν Scaliger : γ' ἁλιάν L || 1082 ἄντρων ἐλθοῦσαν del. Wilamowitz; ὀρέων del. W. Dindorf || 1082-1084 <ἐλαφον> ὥστε... / ... ὀρεῖ-/αν <ῆ> Monk || 1084 αἰμάσσοντες L : αἰμάξοντες Diggle || 1086 ῥοιβδήσει Dobree : ῥοιβδήσει L || 1087 ματέρι Markland : μητέρι L; νυμφοκόμον L : νυμφόκομον Reiske : νυμφοκόμῳ Markland; ματρὶ νυμφοκόμῳ <κλεινόν> Monk || 1091 σθένει Bothe, Hartung : δύνασιν ἔχει σθένειν L : [δύνασιν] ἔχει σθένειν Bothe || 1093 δύνασιν Bothe : δύναμιν L || 1096 <μῆ> Hermann

els déus donaren per benaurat el matrimoni de la nascuda de noble pare, la primera entre les Nereides, i entonaren l'himenen de Peleu.

Ep. *A tu,*⁹⁷ *però, damunt del cap els argius et cenyiran els*
1081 *rulls de la formosa cabellera amb una corona, igual que*
una vedella clapejada i sense màcula vinguda de les ro-
calloses coves que hi ha a les muntanyes, i tenyiran de
1085 *sang el teu coll mortal. No vares créixer al so de la sirin-*
ga ni dels xiulets dels pastors, sinó que al costat de la
*teva mare t'engalanaves com una jove núvia*⁹⁸ *per unir-*
1090 *te en matrimoni al casal inàquida.*⁹⁹ *¿On és que tenen*
alguna força el rostre de la Vergonya o el de la Virtut,
1095 *quan la impietat s'imposa i la Virtut és menystinguda*
pels mortals, quan la Il·legalitat governa damunt les lleis
i els humans no comparteixen ni la por que els arribi
l'enveja dels déus?

97. Es refereix a Ifigenia.

98. El terme νυμφοκόμος, segons el lexicògraf Hesiqui (s. u.), seria sinònim de νυμφεύτρια i significaria «la que engalana la núvia» (ή κοσμοῦσα τὴν νύμφην). És evident que en aquest passatge el poeta es refereix no pas a la dona que ajuda la núvia, sinó a la núvia mateixa, tal vegada després que hagi estat vestida i embellida per al casori.

99. Ínac va ser un dels primers reis de l'Argòlida, ancestre dels argius.

- ΚΛ. ἐξήλθον οἴκων προσκοπούμενη πόσιν,
 χρόνιον ἀπόντα κάκλελοιπότα στέγας.
 ἐν δακρύοισι δ' ἡ τάλαινα παῖς ἐμή,
 1100 πολλὰς εἶσα μεταβολὰς ὁδυρμάτων,
 θάνατον ἀκούσας ὃν πατὴρ βουλευέται.
 μνήμην δ' ἄρ' εἶχον πλησίον βεβηκότος
 Ἀγαμέμνονος τοῦδ', ὃς ἐπὶ τοῖς αὐτοῦ τέκνοις
 1105 ἀνόσια πράσων αὐτίχ' εὐρεθήσεται.
- ΑΓΑ. Λήδας γένεθλον, ἐν καλῷ σ' ἔξω δόμων
 ἡὔρηχ', ἵν' εἴπω παρθένου χωρὶς λόγους
 οὐς οὐκ ἀκούειν τὰς γαμουμένας πρέπει.
- ΚΛ. τί δ' ἔστιν οὐ σοι καιρὸς ἀντιλάττει;
 ΑΓΑ. ἔκπεμπε παῖδα δωμάτων πατρὸς μέτα
 1110 ὥς χέρνιβες πάρεισιν ἡντρεπισμέναι
 προχύται τε, βάλλειν πῦρ καθάρσιον χεροῖν,
 μόσχοι τε, πρὸ γάμων ἃς θεᾷ πεσεῖν χρεῶν
 Ἀρτέμιδι μέλανος αἵματος φύσῃματι.
- ΚΛ. τοῖς ὀνόμασιν μὲν εὖ λέγεις, τὰ δ' ἔργα σου
 1115 οὐκ οἶδ' ὅπως χρή μ' ὀνομάσασαν εὖ λέγειν.
 χώρει δέ, θύγατερ, ἐκτός — οἶσθα γὰρ πατρὸς
 πάντως ἃ μέλλει — χυπὸ τοῖς πέπλοις ἄγε
 λαβοῦσ' Ὀρέστην, σὸν κασίγνητον, τέκνον.

1099-1103 del. Monk || 1099 ἀπόντα κάκλελοιπότα *Tr*³: ἀπόντ' ἐκλε-
 λοιπότα <L>*P* || 1100-1102 del. England || 1100 δ' Markland: θ' *L* || 1104
 αὐτοῦ *Tr*^{2/3}: αὐτοῦ *L* || 1107 ἡὔρηχ' Dindorf: εὔρηχ' *L* || 1110 <τῶνδε>
 δωμάτων England; μέτα *L*: πάρος Heimsoeth || 1111 ἡντρεπισμέναι *P*²:
 ἡντρεπισμένοι *L* || 1112 καθάρσιον Pierson, Reiske: καθάρειον *L*; χε-
 ροῖν Musgrave: χερῶν *L*: χερὶ Wecklein || 1114 del. England; φύσῃματι
 Diggle: φύσῃματα *L* (φυσσ- *Tr*¹) || 1115 ὀνόμασιν *P*²: ὀνόμασι *L* ||
 1117-1123 del. Paley || 1117 χώρει δέ *P*²: χώρ*** *L*: χώρει *Tr*^{2/3}: χώρει
 σὺ Nauck || 1118 τοῖς *L*: σοῖς Matthiae

Clitemestra surt de la tenda i entra de nou a escena.

CLITEMESTRA. — He sortit dels meus estatges amb la
 intenció de veure el meu marit, que fa una estona que
 1100 és fora i ha deixat la protecció del tendal. Entre llàgri-
 mes, la meua filla dissortada profereix gemecs de totes
 menes després d'haver escoltat la mort que el seu pare
 li arranja. (*Clitemestra ven arribar Agamèmnon.*) Però
 vet aquí que s'acosta Agamèmnon, just ara que jo en
 1105 feia esment; ben aviat es revelarà que comet accions im-
 pies contra els seus propis fills.

AGAMÈMNON. — Filla de Leda, en bon moment et tro-
 bo fora de les tendes, perquè, en absència de la nena,
 vull dir-te unes paraules que no convé que escoltin les
 noies que van a casar-se.

CLITEMESTRA (*amb aparent ingenuïtat*). — ¿Què és
 això de què t'escau parlar-me?

1110 AGAMÈMNON. — Fes sortir la nena de la tenda, que
 vingui amb el seu pare, perquè ja estan preparats l'aigua
 lustral i els grans d'ordi que cal llançar al foc purificador
 amb les dues mans; també les vedelles que abans de les
 núpcies cal sacrificar a la deessa Àrtemis, amb el borboll
 de la sang negra.¹⁰⁰

1115 CLITEMESTRA. — Quant a les teves paraules, parles bé,
 però els teus actes no sé com els he d'anomenar per dir-
 ne alguna cosa bona. (*A Ifigenia.*) Surt fora, filla, que
 del pare coneixes completament el que es disposa a fer.
 Agafa el teu germà, Orestes, i porta'l embolicat sota els
 vestits, filla. (*Ifigenia surt de la tenda, visiblement afli-*

100. Agamèmnon evoca la litúrgia del sacrifici, per bé que jugant
 amb l'ambigüitat del ritual nupcial que suposadament prepara: en pri-
 mer lloc, fa esment de la purificació per mitjà del rentat de mans; tot
 seguit, es refereix als grans d'ordi que s'havien de llançar al foc, i, per
 últim, esmenta la vedella o animal sacrificial, que el cor acaba d'iden-
 tificar amb Ifigenia (v. 1083). Es tracta d'un ritual ben establert ja en
 els poemes homèrics (cf. *Il.* I 449-461; II 410-424), que el públic deu-
 ria de reconèixer sense cap dificultat.

- ἰδοῦ, πάρεστιν ἥδε πειθαρχοῦσά σοι·
 τὰ δ' ἄλλ' ἐγὼ πρὸ τῆσδε κάμαντις φράσω.
 ΑΓΑ. τέκνον, τί κλαίεις, οὐδ' ἔθ' ἡδέως <μ'> ὀρᾷς,
 ἐς γῆν δ' ἐρείσας ὄμμα πρόσθ' ἔχεις πέπλους;
 ΚΛ. φεῦ·
 τίν' ἂν λάβοιμι τῶν ἐμῶν ἀρχὴν κακῶν;
 ἅπανι γὰρ πρῶτοισι χρήσασθαι πάρα
 κἂν ὑστάτοισι κἂν μέσοισι πανταχοῦ.
 ΑΓΑ. τί δ' ἔστιν; ὥς μοι πάντες εἰς ἓν ἦκετε,
 σύγχυσιν ἔχοντες καὶ ταραγμὸν ὁμμάτων.
 ΚΛ. εἴφ' ἂν ἐρωτήσω σε γενναίως, πόσι.
 ΑΓΑ. οὐδὲν κελυσμοῦ δεῖ σ' ἐρωτᾶσθαι θέλω.
 ΚΛ. τὴν παῖδα τὴν σὴν τὴν τ' ἐμὴν μέλλεις κτανεῖν;
 ΑΓΑ. ἔα·
 τλήμονά γ' ἔλεξας ὑπονοεῖς θ' ἂ μή σε χρὴ.
 ΚΛ. ἔχ' ἥσυχος·
 κάκεινό μοι τὸ πρῶτον ἀπόκριναι πάλιν.
 ΑΓΑ. σὺ δ', ἦν γ' ἐρωτᾷς εἰκότ', εἰκότ' ἂν κλύοις.
 ΚΛ. οὐκ ἄλλ' ἐρωτῶ, καὶ σὺ μὴ λέγ' ἄλλα μοι.
 ΑΓΑ. ὦ πότνια μοῖρα καὶ τύχη δαίμων τ' ἐμός.
 ΚΛ. κάμός γε καὶ τῆσδ', εἰς τριῶν δυσδαιμόνων.
 ΑΓΑ. τί δ' ἡδίκησαι;

1121 πρὸ Barnes : πρὸς L || 1122-1126 susp. Bremi || 1122 <μ'>
 Markland || 1126 del. Monk || 1130-1133 del. Günther || 1130 κελυσμοῦ
 Canter : κελυσμ' οὐ L; σ' Dobree : γ' L : μ' Reiske || 1131 κτανεῖν L :
 κτενεῖν Elmsley || 1132 τλήμονά γ' Tr¹ : τλήμον L; σ' ἐχρῆν (σε χρῆν)
 Wecklein || 1134 εἰκότ' ἂν κλύοις Markland : εἰκότα κλύεις L || 1136
 μοῖρα καὶ τύχη Musgrave : τύχη καὶ μοῖρα L || 1137 γε Matthiae : τε L ||
 1138-1139 post 1126 trai. Hermann; uu. del. Wilamowitz || 1138 τί δ' ἡδί-
 κησαι Matthiae : τί μ' ἡδίκησε L : τίν' ἡδίκησαι P² : τί σ' ἡδίκησα uel
 τίς σ' ἡδίκησε Markland : τίν' ἡδίκησα Hermann

- 1120 *gida, duent Orestes a coll.*) Guaita, ella ja és aquí, obeint
 les teves ordres. Pel que fa a la resta, jo parlaré en nom
 seu i meu.¹⁰¹
 AGAMÈMNON (*adreçant-se a Ifigenia*). — Filla, ¿per
 què plores i ja no em mires de grat, sinó que gires els
 ulls cap a terra i et tapes amb els vestits?
 CLITEMESTRA. — Ai! ¿Per quin dels meus mals podria
 1125 començar? Perquè puc començar per tots: pels del prin-
 cipi, pels del final i pels del mig; n'hi ha arreu!
 AGAMÈMNON. — ¿Què hi ha? Així em veniu totes
 dues alhora, amb torbació i agitació en els ulls.
 CLITEMESTRA. — Respon honestament el que et pre-
 guntaré, espòs meu.
 1130 AGAMÈMNON. — No cal que m'hi exhortis: desitjo que
 m'interroguis!
 CLITEMESTRA. — A la filla, que és teva i meva, ¿et dis-
 poses a matar-la?
 AGAMÈMNON. — ¿Com? Has parlat amb insolència i
 fent suposicions que no et pertocuen.
 CLITEMESTRA. — Mantingues la calma i primer res-
 pon-me, al teu torn, el que et demano.
 AGAMÈMNON. — Si preguntessis coses raonables, sen-
 tiries coses raonables.
 1135 CLITEMESTRA. — No pregunto altra cosa. Tu no me'n
 diguis tampoc cap altra.
 AGAMÈMNON. — Oh, sobirà destí, fortuna i sort meva!
 CLITEMESTRA. — També és la meva i la d'ella, una úni-
 ca sort per a tres dissortats!
 AGAMÈMNON. — ¿En què has estat injuriada?

101. La propera al·locució de Clitemestra està prenyada de recur-
 sos retòrics i terminologia extreta de l'àmbit judicial. Clitemestra de-
 mostra estar dotada d'una habilitat dialèctica sorprenent per ser una
 dona, una habilitat que trobem en altres personatges femenins d'Eurí-
 pides i que no va passar per alt al poeta còmic Aristòfanes, que va
 acusar el tràgic d'ensenyar qualsevol a argumentar (*Ran.* 1069-70);
 sobre la persuasió del personatge de la mare en Eurípides, vegeu He-
 lena P. FOLEY, *Female acts in Greek tragedy*, Princeton 2001, 271-299.

- ΚΛ. τοῦτ' ἐμοῦ πεύθῃ πάρα;
ὁ νοῦς ὅδ' αὐτὸς νοῦν ἔχων οὐ τυγχάνει.
- ΑΓΑ. ἀπωλόμεσθα. προδέδοται τὰ κρυπτά μου. 1140
- ΚΛ. πάντ' οἶδα καὶ πεπύσμεθ' ἃ σὺ μέλλεις με δρᾶν
αὐτὸ δὲ τὸ σιγᾶν ὁμολογοῦντός ἐστί σου
καὶ τὸ στενάζειν· πολλὰ μὴ κάμης λέγων.
- ΑΓΑ. ἰδοῦ, σιωπῶ· τὸ γὰρ ἀναίσχυντον τί δεῖ
ψευδῇ λέγοντα προσλαβεῖν τῇ συμφορᾷ; 1145
- ΚΛ. ἄκουε δὴ νυν· ἀνακαλύψω γὰρ λόγους
κοῦκέτι παρῳδοῖς χρησόμεσθ' αἰνίγμασιν.
πρῶτον μὲν, ἵνα σοι πρῶτα τοῦτ' ὀνειδίσω,
ἔγῃμας ἄκουσάν με κἄλλαβες βία,
τὸν πρόσθεν ἄνδρα Τάνταλον κατακτανόν· 1150
βρέφος τε τοῦμόν ζῶν προσοῦδισας πέδῳ,
μαστῶν βιαίως τῶν ἐμῶν ἀποσπάσας.
καὶ τῷ Διός σε παῖδ', ἐμῷ δὲ συγγόνῳ,
ἵπποισι μαρμαίροντ' ἐπεστρατευσάτην·
πατὴρ δὲ πρέσβυς Τυνδάρεώς σ' ἐρρύσατο 1155
ικέτην γενόμενον, τάμ' αὖ ἔσχεσ' αὐτὸν λέχη.
οὐ σοι καταλαχθεῖσα περὶ σὲ καὶ δόμους
συμμαρτυρήσεις ὥς ἄμεμπτος ἡ γυνή,
ἔς τ' Ἀφροδίτην σωφρονούσα καὶ τὸ σὸν
μέλαθρον αὔξουσ', ὥστε σ' εἰσιόντα τε 1160
χαίρειν θύραζε τ' ἐξιόντ' εὐδαιμονεῖν.
σπάνιον δὲ θήρευμ' ἄνδρ' ἰοιούτην λαβεῖν
δάμαρτα· φλαύραν δ' οὐ σπάνις γυναῖκ' ἔχειν.

1139 Clytaemnestrae cont. Aldina : Agamemnoni trib. L || 1141 πεπύσμεθ' Burges, Elmsley : πέπεισμαι L : πέπεισμι Tr' || 1143 κάμης Porson : κάμνης L || 1144 τί Elmsley : με L || 1146 νυν Barnes, Matthiae : νῦν L || 1147 χρησόμεσθ' L^{corr} uel Tr : χρησώμεθ' L : χρησόμεθ' P || 1148 τοῦτ' L : ταῦτ' Monk || 1149 κἄλλαβες L : κἄμβαλεις Schol. Od. XI 430 || 1151 ζῶν Musgrave (sec. Matthiae) : σφ L; προσοῦδισας πέδῳ Scaliger : προσοῦρισας πάλῳ L : προσοῦρισας πάλῳ Hartung || 1153 σε Markland : γε L; δὲ Matthiae : τε L || 1158 ἡ Cobet : ἡν L || 1160 ὥστε σ' Canter : ὥστ' L

- CLITEMESTRA. — ¿Per mi te n'has d'assabentar? Ara resulta que aquesta ment teva no té enteniment!
- 1140 AGAMÈMNON (*a banda*). — Estic perdut! Els meus plans ocults han fracassat!
- CLITEMESTRA. — Ho sé tot i estic al corrent del que et disposes a fer-me. El mateix fet que callis i gemeguis indica que hi estàs d'acord. No t'esforcis en parlar massa.
- AGAMÈMNON (*amb resignació*). — Ai, ja callo. ¿Per 1145 què he d'afegir el desvergonyiment a la meua desgràcia dient falsedats?
- CLITEMESTRA. — Escolta, doncs, perquè parlaré obertament i ja no emprarem mots enigmàtics ni obscurs. En primer lloc —perquè et faré primer retrets sobre això—, > et vas casar amb mi sense el meu consentiment i em vas 1150 prendre per la força, després de matar Tàntal, el meu anterior marit. El meu nadó, me'l vas arrencar violentament del pit i el vas rebatre viu contra terra. Els dos fills nascuts de Zeus,¹⁰² els meus dos germans, centellejant dalt dels seus cavalls, van emprendre una expedició contra tu, però el meu pare, l'ancià Tindàreu, et va protegir quan et vas presentar com a suplicant, i després vas obtenir el meu llit. Des d'aquell moment, reconciliada amb tu, convindràs amb el meu testimoni que he estat una 1155 > esposa irreprotxable envers tu i el teu casal: moderada en els afers d'Afrodita, t'he fet créixer fins i tot el patrimoni, i gràcies a això te n'alegraves en entrar-hi, i en sorties, portes enfora, feliç. És rar per a un home caçar una esposa d'aquestes qualitats; no ho és, en canvi, tenir-ne una de vulgar.

102. Es refereix a Càstor i Polideuces.

τίκτω δ' ἐπὶ τρισὶ παρθένοισι παῖδά σοι
 τόνδ' ὦν μᾶς σὺ τλημόνως μ' ἀποστερεῖς. 1165
 κἄν τις σ' ἔρηται τίνος ἔκατί νιν κτενεῖς,
 λέξον, τί φήσεις; ἢ 'μὲ χρὴ λέγειν τὰ σά;
 Μενέλαος Ἑλένην ἵνα λάβῃ. καλὸν γέ τοι,
 κακῆς γυναικὸς μισθὸν ἀποτεῖσαι τέκνα.
 τᾶχθιστα τοῖσι φιλότατοις ὠνούμεθα. 1170
 ἄγ', εἰ στρατεύσῃ καταλιπὼν μ' ἐν δώμασιν
 κάκει γενήσῃ διὰ μακρὰς ἀπουσίας,
 τίν' ἐν δόμοις με καρδίαν ἔξιν δοκεῖς;
 ὅταν θρόνους τῆσδ' εἰσίδω πάντας κενούς,
 κενούς δὲ παρθενώνας, ἐπὶ δὲ δακρυόις 1175
 μόνη κάθωμαι, τήνδε θρηνηδοῦσ' αἰέ·
 Ἀπώλεσέν σ', ὦ τέκνον, ὃ φυτεύσας πατήρ,
 αὐτὸς κτανών, οὐκ ἄλλος οὐδ' ἄλλῃ χερσί,
 ἵτοιόνδε μισθὸν καταλιπὼν πρὸς τοὺς δόμους†.
 ἐπεὶ βραχείας προφάσεως ἐνδεὶ μόνον, 1180
 ἐφ' ἧ σ' ἐγὼ καὶ παῖδες αἱ λελειμμέναι

1164 τρισὶ Aldina : τρισὶ L || 1167 'μὲ P² : με L || 1168 Μενέλαος Ἑλένην Elmsley : Ἑλένην Μενέλαος L : Ἑλένην Μενέλεως Faehse; γέ τοι Fix : γένος L : γ' ἔπος Vitelli : γάνος Bothe : γ' ἔθος Elmsley, γ' ὁ νοῦς Murray : γέρας Pohlenz || 1168-1170 γε νῶν... ὠνουμένοι uel ὠνουμένω Musgrave : γέ τοι... ἀποτεῖσεις... ὠνούμενος England : γ' ἂν οὖν... ἀποτεῖσαι... ὠνούμενος Diggle : ἀποτίσαιμεν ἂν... ὠνούμενοι Reiske || 1169 ἀποτεῖσαι Murray : ἀποτίσαι L || 1170 τᾶχθιστα Brodaeus : ταχθείσα L; ὠνούμεθα L : ὠνούμενον Wecklein || 1171 εἰ Elmsley : ἦν L || 1171-1172 καταλιπὼν... γενήσῃ del. Conington, England || 1174 θρόνους τῆσδ' εἰσίδω πάντας κενούς L : δόμους μὲν τοῦσδε προσίδω κενούς Apisines : κενὸς μὲν εἰσίδω παιδὸς (uel παιδὸς εἰσίδω) θρόνους Diggle (παιδὸς iam Rauchenstein) || 1176 κάθωμαι Elmsley : κάθημαι L || 1177-1208 del. W. Dindorf || 1177-1179 del. England || 1177 Ἀπώλεσέν Aldina : Ἀπώλεσέ L; φυτεύσας L : φητύσας Blomfield || 1179 u. del. Monk; τοιάνδε μ' ἴσθ' οὖν καταλιπὼν πρὸς σ' ἐν δόμοις Vitelli; τοιόνδε L : ποῖον δὲ Camper; μισθὸν L : νόστον Murray : μίσος Heimsoeth : ποῖον δὲ νόστον Jackson; ante h. u. lac. indic. Paley, <ποῖαν πάρας Αὐλίδος ψυχὴν ἔχων> Jackson; post h. u. lac. indic. Matthiae, καταλιπὼν <τοῖς φιλότατοις / νόστου θελήσεις τυγχάνειν> Kovacs || 1180 ἐπεὶ L : ἔπει L. Dindorf; ἐνδεὶ Reiske : ἔδει L : δὲ δεῖ Vitelli : με δεῖ Monk

T'he parit, a més de tres nenes,¹⁰³ aquest fill d'aquí.
 1165 De tota la fillada, tu et disposes a prendre-me'n una cruelment. I si algú et pregunta per quin motiu l'has de matar, digues, ¿què diràs? (*Agamèmnōn calla.*) ¿He d'exposar-les jo, les teves raons? Perquè Menelau pugui recuperar Hèlena! (*Amb ironia.*) Que bonic, és ben cert, que els propis fills paguin la recompensa d'una mala dona!
 1170 Rescatem la persona més avorrible de totes amb els que més estimem!
 Au, doncs, si em deixes a casa per fer la guerra i t'estàs allà molt de temps, ¿quin sentiment et sembla que jo congriaré en el palau, cada vegada que vegi el seu seient
 1175 buit, buida la seva cambra, i seguit tota sola entre llàgrimes, pronunciant sempre més aquests laments per ella: «T'ha mort, filla, el pare que et va engendrar, i matant-te ell mateix, no pas un altre ni amb una altra mà.¹⁰⁴ Aquesta és la recompensa que ha deixat per al palau!»?
 1180 Perquè només falta una excusa de no res perquè jo i
 > les filles que et queden et donem la rebuda que et me-

103. Sobre les altres filles d'Agamèmnōn i Clitemestra, vegeu la n. 72.

104. La insistència en l'autoria del sacrifici, que Clitemestra fa recaure sobre Agamèmnōn, aporta crueltat al crim i alhora agreuja l'acusació d'homicidi contra el pare.

δεξόμεθα δέξιν ἦν σε δέξασθαι χρεών.
 μὴ δῆτα πρὸς θεῶν μήτ' ἀναγκάσης ἐμὲ
 κακὴν γενέσθαι περὶ σέ μήτ' αὐτὸς γένη.
 εἰέν·
 θύσεις ἔδ' ἐπαιδ' ἔνθα τίνας εὐχὰς ἐρεῖς;
 τί σοι κατεύξη τάγαθόν, σφάζων τέκνον;
 νόστον πονηρόν, οἴκοθέν γ' αἰσχροῦς ἰών;
 ἀλλ' ἐμὲ δίκαιον ἀγαθὸν εὐχεσθαί τί σοι;
 οὐ τάρ' αὖτε συνετοὺς τοὺς θεοὺς ἡγοίμεθ' ἄν,
 εἰ τοῖσιν αὐθένταισιν εὖ φρονήσομεν.
 ἦκων δ' ἐς Ἄργος προσπεσῇ τέκνοισι σοῖς;
 ἀλλ' οὐ θέμις σοι· τίς δὲ καὶ προσβλέψεται
 παίδων σ', ἵν' αὐτῶν προσέμενος κτάνης τινά;
 ταῦτ' ἤλθες ἤδη διὰ λόγων, ἢ σκήπτρά σοι
 μόνον διαφέρειν καὶ στρατηλατεῖν μέλει;
 ὃν χρόν δίκαιον λόγον ἐν Ἀργείοις λέγειν·
 Βούλεσθ', Ἀχαιοί, πλεῖν Φρυγῶν ἐπὶ χθόνα;
 κλήρον τίθεσθε παῖδ' ὅτου θανεῖν χρεών.
 ἐν ἴσῳ γὰρ ἦν τόδ', ἀλλὰ μὴ σ' ἐξαίρετον
 σφάγιον παρασχεῖν Δαναΐδαισι παῖδα σήν,
 ἢ Μενέλεων πρὸ μητρὸς Ἑρμιόνην κτανεῖν,
 οὐπερ τὸ πράγμα ἦν. νῦν δ' ἐγὼ μὲν ἢ τὸ σὸν

1185

1190

1195

1200

1185 εἰέν· / θύσεις δὲ παῖδ' ἔνθα (φατέα Viljoen) τίνας εὐχὰς ἐρεῖς;
L : εἰέν· σὺ θύσεις παῖδα· τίνας εὐχὰς ἐρεῖς; Nauck : θύσεις σὺ (iam F.
 W. Schmidt) παῖδα τήνδε κτλ. Vitelli : θύσεις γε παῖδα, ταῦτα τίνας
 κτλ. Pötscher : θύσεις σὺ παῖδα, καὶ τα (εἶτα iam Elmsley) τίνας κτλ.
 Günther : θύσεις δὲ παῖδα <σὴν> [ἔνθα] τίνας κτλ. Stockert : θύων δὲ
 παῖδ' ἐν<ταῦ>θα Luppe (ἐνταῦθα iam England); <τὴν> παῖδ' *Tr*³ : δὲ
 <δὴ> παῖδ' *L*. Dindorf || 1186 τάγαθόν *L*^{corr} : τάγαθός *L* : <πο>τ' ἀγα-
 θόν Diggle; σφάζων *Tr*^{2/3} : ὁ σφάζων <*L*>*P* || 1187 del. Monk || 1189 οὐ
 τάρ' αὖτε συνετοὺς Wecklein : οὐκ ἄρα συνετοὺς Reiske : οὐτ' ἄρ' ἀσυνέ-
 τοις *L* : ἢ τάρ' αὖτε ἀσυνετοὺς Vlackenauer; συνετώς England; lac. post h. u.
 indic. Stockert dub. || 1191 προσπεσῇ Musgrave : προσπέσης *L*; ἄν
 Ἄργος προσπέσοις England (προσπέσοις iam Aldina) || 1193 ἵν'
 Elmsley : ἐὰν *L*; προσέμενος Weil : προθέμενος *L* || 1194 ἤλθες Hermann :
 ἦλθ' <*L*>*P* : ἦλθεν *Tr*^{2/3} || 1195 μέλει Musgrave : σε δεῖ *L* || 1196 χρόν
 Reiske (ἔχρον uel οὐ χρόν) : χρόν *L* || 1201 πρὸ Scaliger : πρὸς *L*

reixes. No, pels déus, no m'obliguis a tornar-me una
 mala persona amb tu ni t'hi tornis tu tampoc!

1185 Molt bé, quan et disposis a sacrificar la teva filla,
 ¿quina pregària diràs, aleshores? ¿Quin favor imploraràs
 per a tu, mentre degolles la teva criatura? ¿Tal vegada
 un retorn desventurat, si parteixes de casa amb tant des-
 vergonyiment? I al meu torn, ¿quin favor és just que im-
 plori per a tu? És ben bé que no podríem creure que els
 1190 déus són savis si hem de tractar bé els assassins.

I quan arribis a Argos, ¿et llançaràs als braços dels
 teus fills? No hi tens cap dret! ¿Quin dels teus fills en-
 cara estarà disposat a mirar-te als ulls, perquè, en atan-
 sar-t'hi, el matis? ¿Els teus raonaments ja t'han dut a fer
 aquestes consideracions, o bé només et preocupa portar
 1195 el ceptre i encapçalar l'expedició?

El discurs just que calia pronunciar davant dels argius
 era: «Aqueus, ¿voleu navegar cap a la terra dels frigis?»
 > Doncs feu a sorts la filla de qui ha de morir!», perquè
 això seria una tria en igualtat de condicions, i no pas
 1200 que tu proporcionessis la filla als dànaus com a víctima
 sacrificial; o bé que Menelau matés Hermíone a canvi de
 la seva mare, vist que l'assumpte l'incumbia a ell. Ara,

- σφύζουσα λέκτρον παιδὸς ἐστερήσομαι,
 ἢ δ' ἔξαμαρτοῦς, ὑπόροφον νεάνιδα
 Σπάρτη κομίζουσ', εὐτυχῆς γενήσεται. 1205
 τούτων ἄμειψαί μ' εἴ τι μὴ καλῶς λέγω·
 εἰ δ' εὖ λέλεκται, ἴνῳι μὴ δὴ γεῖ κτάνης
 τὴν σὴν τε κάμην παῖδα, καὶ σῶφρων ἔση.
 ΧΟ. πιθοῦ· τὸ γὰρ τοι τέκνα συσφύζειν καλόν,
 Ἀγάμεμνον· οὐδεὶς πρὸς τὰδ' ἀντρεῖ βροτῶν. 1210
 ΙΦΙ. εἰ μὲν τὸν Ὀρφῶς εἶχον, ὦ πάτερ, λόγον,
 πείθειν ἐπάδουσ', ὥσθ' ὁμαρτεῖν μοι πέτρας
 κηλεῖν τε τοῖς λόγοισιν οὕς ἐβουλόμην,
 ἐνταῦθ' ἂν ἦλθον· νῦν δέ, τάπ' ἐμοῦ σοφά,
 δάκρυα παρέξω· ταῦτα γὰρ δυναίμεθ' ἄν. 1215
 ἱκετηρίαν δὲ γόνασιν ἐξάπτω σέθεν
 τὸ σῶμα τοῦμόν, ὅπερ ἔτικτεν ἦδε σοι·
 μή μ' ἀπολέσης ἄωρον· ἡδὺ γὰρ τὸ φῶς
 βλέπειν· τὰ δ' ὑπὸ γῆς μή μ' ἰδεῖν ἀναγκάσης.
 πρώτη σ' ἐκάλεσα πατέρα καὶ σὺ παῖδ' ἐμέ· 1220
 πρώτη δὲ γόνασι σοῖσι σῶμα δοῦσ' ἐμόν
 φίλας χάριτας ἔδωκα κἀντεδεξάμην.
 λόγος δ' ὁ μὲν σὸς ἦν ὅδ'· Ἀρά σ', ὦ τέκνον,
 εὐδαίμων· ἄνδρὸς ἐν δόμοισιν ὄψομαι,
 ζῶσάν τε καὶ θάλλουσαν ἀξίως ἐμοῦ; 1225
 οὐμὸς δ' ὅδ' ἦν αὖ περὶ σὸν ἐξαρτωμένης

1203 ἐστερήσομαι Reiske : ὑστερήσομαι L || 1204 ὑπόροφον Hermann (ὑπόροφον iam Scaliger) : ὑπότροφον L || 1207 νῳῖ Tr¹ : νῳῖν L : <μετα>νοῶν Wecklein; μὴ δὴ γε κτάνης L : πλείστα (melius ταῦτα Pierson, τὰμά Elmsley) : μὴ κατακτάνης Jackson : μηδαμῶς κατακτάνης uel μηδαμῶς σὺ γε κτάνης Stockert : γνῶθι (iam Musso) μηδέ γε Musgrave, Calderón Dorda || 1209 συσφύζειν Aldina : συνσφύζειν L || 1210 ἀντρεῖ Elmsley : ἀντίποι L; τοῖσδ' <ἂν> ἀντίποι Burges || 1214 ἂν ἦλθον P² : ἀνήλθον L; ἐμοῦ : ἐμοὶ Diggle || 1215 ταῦτα L : τοῦτο Wecklein; δυναίμεθ' ἄν Markland : δυναίμεθα L || 1219 λεύσσειν... γῆν Plut. Mor. 17d || 1221 γόνασι Milton, Barnes : γούνασι L || 1224 εὐδαίμων Pierson : εὐδαίμονος L

- en canvi, jo, que he preservat el teu llit, seré desproveïda d'una filla, mentre que la que ha comès la falta serà afortunada quan, a Esparta, tingui cura de la seva filla, a cobert.
 Si he dit cap inconveniència, fes la teva rèplica, però si les meves paraules han estat ben dites, no matis la filla que és teva i meva, i obraràs amb seny.
 CORIFEU — Fes-li cas, Agamèmnon! Ajudar a salvar els fills és una cosa bonica. No s'hi oposarà ningú. 1210
 Ifigenia intervé per suplicar la salvació a Agamèmnon.
 > ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Si tingués la veu d'Orfeu, pare, i pogués, amb el meu cant, dur al convenciment, de tal manera que les pedres s'acoblessin a la meva voluntat i, amb els meus mots, seduís a qui jo volgués, ja m'hi hauria encaminat. Ara, però, em dispo a oferir-te les meves úniques arts, les llàgrimes, perquè això sí que ho puc fer. Com un ram de suplicant poso el meu cos sobre els teus genolls,¹⁰⁵ el mateix cos que ella va engendrar per a tu. No
 > em matis abans d'hora: és dolç veure la llum del sol. No em forçis a contemplar el que hi ha sota terra!
 Jo vaig ser la primera en anomenar-te «pare», i tu «filla» a mi. Vaig ser la primera a lliurar-te als genolls el meu cos, a oferir-te tendres carícies i rebre'n a canvi, mentre em deies: «Filla, ¿arribarà el dia que et veuré ben feliç a la casa d'un home, vivint-hi i prosperant-hi d'una manera digna de mi?»¹⁰⁶ I jo, al meu torn, aferrada al teu

105. Ifigenia adopta la postura del suplicant, esdevenint metafòricament tota ella una branca d'olivera dipositada a l'altar o al genoll del suplicant. Sobre la súplica, vegeu la n. ad vv. 900-901.

106. Les paraules d'Ifigenia revelen la importància que tenia per al pare trobar un marit adequat a les filles, en la mesura que la seva felicitat i prosperitat com a dones casades eren percebudes també com un honor per al pare. Un antecedent d'aquesta conversa pare-filla es pot llegir a l'*Odissea*, quan Nausica demana a Alcínoos que li permeti baixar al riu a rentar la roba de l'aixovar (VI 56-70).

γένειον, οὐ νῦν ἀντιάζυμαι χερί·
 Τί δ' ἄρ' ἐγὼ σέ; πρέσβυν ἄρ' ἐσδέξομαι
 ἐμῶν φίλαισιν ὑποδοχαῖς δόμων, πάτερ,
 πόνων τιθινοὺς ἀποδιδοῦσά σοι τροφάς;
 1230 τούτων ἐγὼ μὲν τῶν λόγων μνήμην ἔχω,
 σὺ δ' ἐπαλέησαι, καί μ' ἀποκτεῖναι θέλεις.
 μή, πρὸς σε Πέλοπος καὶ πρὸς Ἀτρέως πατρὸς
 καὶ τῆσδε μητρὸς, ἢ πρὶν ὠδίνουσ' ἐμὲ
 1235 νῦν δευτέραν ὠδὶνα τήνδε λαμβάνει.
 τί μοι μέτεστι τῶν Ἀλεξάνδρου γάμων
 Ἑλένης τε; πόθεν ἦλθ' ἐπ' ὀλέθρῳ τῷμῳ, πάτερ;
 βλέψον πρὸς ἡμᾶς, ὄμμα δὸς φύλημά τε,
 ἵν' ἀλλὰ τοῦτο καταθανοῦσ' ἔχω σέθεν
 μνημεῖον, ἢν μὴ τοῖς ἐμοῖς πεισθῆς λόγοις.
 1240 ἀδελφέ, μικρὸς μὲν σὺ γ' ἐπίκουρος φίλοις,
 ὁμῶς δὲ συνδάκρυσον, ἰκέτευσον πατρὸς
 τὴν σὴν ἀδελφὴν μὴ θανεῖν· αἴσθημά τοι
 κἂν νηπίοις γε τῶν κακῶν ἐγγίγνεται.
 ἰδοῦ, σιωπῶν λίσσεται σ' ὄδ', ὦ πάτερ.
 1245 ἀλλ' αἰδέσσαι με καὶ κατοικτιρον ἔβιον·
 ναί, πρὸς γενείου σ' ἀντόμεσθα δύο φίλω·
 ὁ μὲν νεοσσός ἐστιν, ἡ δ' ἠϋξημένη.
 ἐν συντεμοῦσα πάντα νικήσω λόγον·
 τὸ φῶς τόδ' ἀνθρῶποισιν ἥδιστον βλέπειν,
 1250 τὰ νέρθε δ' οὐδέν· μαίνεται δ' ὅς εὔχεται
 θανεῖν· κακῶς ζῆν κρεῖσσον ἢ καλῶς θανεῖν.

1227 ἀντιάζυμαι Markland : ἀντιάζομαι L || 1228 σε add. L^{corr} : om. L || 1233 σε Markland : γε L || 1237 del. Matthiae || 1240 del. Nauck; ἢν Hermann, Matthiae : εἰ L; πεισθῆς L : πείσῃ Elmsley || 1241-1248 del. Wecklein, England || 1242 πατρὸς L : τε πρὸς Burges, Blomfield, τάδε Gaisford || 1246 βίον L : βίου Markland : τύχης Stockert || 1247 ἀντόμεσθα L^{corr} : ἀντόμεθα L; δύο Barnes : δύο L || 1248 ἐστ(ιν) resc. L || 1249 susp. Diggle; ἐν L : ἐνὶ Reiske; νικήσω L : κινήσω Canter || 1250-1252 Stob. IV 52, 9 || 1251 τὰ L : τὸ Stob. IV 52, 9 (codd. SA); οὐδέν Stob. (codd. SA) : οὐδέϊς L || 1252 κρεῖσσον L : κρεῖττον Stob. (codd. SAM); καλῶς θανεῖν L : θανεῖν καλῶς Stob. (cod. S)

mentó, el mateix que ara agafo amb la mà, et deia: «I jo, 1230
 ¿com et veuré? ¿Et rebré, ja vell, a casa meva, amb un
 acolliment amorós, i et compensaré, pare, pel que has
 patit mentre em criaves?» Jo conservo el record d'aques-
 tes paraules; tu, en canvi, les has oblidades i vols ma-
 tar-me. No ho facis, per Pèlops i pel teu pare Atreu,
 també per aquesta mare meva, que adés em va parir amb
 1235 dolor i que ara entoma aquesta segona sofrença. ¿Per
 què m'ha d'afectar a mi la unió d'Alexandre¹⁰⁷ i Hèle-
 na? ¿D'on és que ha vingut, pare, per a la meva perdi-
 ció? Mira'm, no em neguis la mirada i fes-me un petó,
 1240 perquè, si de cas no et deixes persuadir pels meus mots,
 jo tingui, en morir, aquest record de tu.

(*Adreçant-se a Orestes.*) Germà, per més petita que
 sigui l'ajuda que puguis donar als teus parents, afegeix-te
 també al meu plor i suplica al pare que no mati la teva
 germana. Els nens petits també poden percebre els mals.
 1245 Mira'l, pare, fins i tot en silenci t'està suplicant. Respec-
 ta'm i tingues compassió per la meva vida! Sí, pel teu
 mentó, et supliquem dues persones estimades: l'un és un
 infant encara, l'altra ja s'ha fet gran.

Seré breu i sortiré victoriosa amb el meu argument:
 1250 veure aquesta llum del dia és la cosa més dolça per a
 tothom,¹⁰⁸ i a sota terra no hi ha res. És boig el qui
 > implora morir, perquè és millor malviure que morir no-
 blement.

107. L'altre nom de Paris, príncep de Troia (vegeu la n. 12 i *ad vv.* 71-72).

108. Veure la llum del dia és aquí sinònim d'estar viu (cf. EURÍPI-
 DES, *Or.* 1523). Vegeu, més amunt, als versos 1118-1119 una expressió
 similar.

ΧΟ. ὦ τλήμον Ἑλένη, διὰ σέ καὶ τοὺς σοὺς γάμους
ἀγῶν Ἀτρεΐδαις καὶ τέκνοις ἦκει μέγας.

ΑΓΑ. ἐγὼ τὰ τ' οἰκτρὰ συνेतὸς εἰμι καὶ τὰ μὴ, 1255
φιλῶ τ' ἐμαυτοῦ τέκνα· μαινοίμην γὰρ ἄν.
δεινῶς δ' ἔχει μοι ταῦτα τολμήσαι, γύναι,
δεινῶς δὲ καὶ μὴ· ταῦτά γὰρ πράξαι με δεῖ.
ὄραθ' ὅσον στράτευμα ναύφαρκτον τόδε 1260
χαλκῶν θ' ὅπλων ἄνακτες Ἑλλήνων ὅσοι,
οἷς νόστος οὐκ ἔστ' Ἰλίου πύργους ἔπι
οὐδ' ἔστι Τροίας ἐξελεῖν κλεινὸν βάθρον, 1263
εἰ μὴ σε θύσω, μάντις ὥς Κάλχας λέγει. 1262
μέμνηε δ' Ἀφροδίτη τις Ἑλλήνων στρατῷ
πλεῖν ὥς τάχιστα βαρβάρων ἐπὶ χθόνα 1265
παῦσαι τε λέκτρων ἀρπαγὰς Ἑλληνικῶν·
οἱ τὰς ἐν Ἀργεὶ παρθένους κτενοῦσί μου
ὕμᾱς τε κάμει, θέσφατ' εἰ λύσω θεάς.
οὐ Μενέλεως με καταδεδοῦλωται, τέκνον,
οὐδ' ἐπὶ τὸ κείνου βουλόμενον ἐλήλυθα, 1270
ἀλλ' Ἑλλάς, ἣ δεῖ, κἂν θέλω κἂν μὴ θέλω,
θῦσαί σε· τούτου δ' ἥσσονες καθέσταμεν.
ἐλευθέραν γὰρ δεῖ νιν ὅσον ἐν σοί, τέκνον,

1256 φιλῶ τ' Markland : φιλῶν L || 1257 μοι Monk : με L; ταῦτα L : τοῦτο England || 1258 ταῦτά Kirchhoff : τοῦτο L || 1259 ναύφαρκτον W. Dindorf : ναύφρακτον L || 1260 χαλκῶν Tr²³ : καλκῶν L || 1263 ante 1262 transp. Markland; κλεινὸν Reiske : καινὸν L || 1264 μέμνηε... στρατῷ L : ἔμνη... στρατὸν Lobeck || 1264-1275 del. W. Dindorf || 1264-1268 del. Hennig et England || 1266 Ἑλληνικῶν Bothe, Elmsley : Ἑλληνικῆς L || 1267 κτενοῦσί Scaliger : κτείνουσι L || 1268 θέσφατ' Scaliger : θέσφατον L || 1270 del. W. Dindorf, Hennig, Nauck || 1272 τούτου L : ταύτης Nauck

CORIFEU — Oh, desvergonyida Hèlena, per culpa teva i del teu matrimoni s'ha produït una gran disputa entre els Atrides i els seus fills.

1255 AGAMÈMNON. — Jo conec les coses dignes de compasió i les que no ho són, i estimo els meus fills, perquè, si no, estaria boig. Però la meva situació, dona, és terrible si goso fer aquestes accions, i terrible també si no les faig, perquè és necessari que les faci. Guaiteu les dimensions d'aquest exèrcit, equipat amb naus, i el nombre de cabdills grecs revestits d'armes de bronze, que no poden 1260 emprendre el viatge cap a les torres d'Ílion ni conquerir l'illustre sòl de Troia si no et sacrifico, segons afirma l'endeví Calcant. Entre els soldats grecs s'agita una 1265 Afrodita¹⁰⁹ que empeny a navegar tan ràpid com puguem cap a la terra dels bàrbars i aturar els raptres de dones dels llits grecs. Ells mataran les filles que tinc a Argos, i a vosaltres i a mi, si incomplixo l'oracle de la deessa.
1270 No és Menelau qui em té esclavitzat, filla, ni em plego a la seva voluntat, sinó que és Grècia a qui jo, tant si vull com si no vull, t'he de sacrificar. Nosaltres som menys poderosos que això. Perquè Grècia ha de ser lliu-

109. En aquests versos Afrodita personifica el desig impetuós d'emprendre l'expedició per destruir Troia i recuperar Hèlena (vegeu també la n. *ad* v. 808). Val a dir que Afrodita no sol estar relacionada amb la guerra i, de fet, és un àmbit que tradicionalment li resulta vetat. Així, quan en el cinquè cant de la *Ilíada* participa en el combat entre grecs i troians i és ferida per Diomedes, rep els retrets de Zeus, el seu pare (*Il.* V 429-430), que li recorda quines són les seves úniques funcions: els assumptes de l'amor. Tanmateix, Eurípides reconeix en la bel·licositat de l'exèrcit anònim un impuls equiparable a la passió amorosa, que resulta igualment irrefrenable i perillós quan es desboca. Aquesta nova Afrodita de la guerra és probablement una imatge creada pel poeta sobre el rerefons de la guerra del Peloponnès, en què tant espartans com, molt particularment, atenesos, amb els aliats respectius, van cometre atrocitats terribles. Noteu les similituds amb el relat que Tucídides (VI 24, 3) fa de l'expedició atenesa contra Siracusa, en què afirma que «un desig de fer-se a la mar va apoderar-se de tots per igual» (ἐρως ἐνέπεσε τοῖς πᾶσιν ὁμοίως ἐκπλεῦσαι).

- κάμοι γενέσθαι, μηδὲ βαρβάρων ὑπο
Ἑλλήνας ὄντας λέκτρα συλᾶσθαι βίαι. 1275
- ΚΛ. ὦ τέκνον, ὦ ξέναι,
οἷ ἄν' ἰδὲ θανάτου <τοῦ> σοῦ μελέα,
φεύγει σε πατὴρ Ἄϊδη παραδοῦς.
- ΙΦΙ. οἷ ἄν' ἰδὲ μήτερ' ταῦτόν τ' αὐτόν γάρ τ'
μέλος εἰς ἄμφω πέπτωκε τύχης, 1280
κοῦκέτι μοι φῶς
οὐδ' ἀελίου τόδε φέγγος.
- ἰὼ ἰὼ·
νιφόβολον Φρυγῶν νάπος
Ἰδᾶς τ' ὄρεα, Πριάμος 1285
ὅθι ποτὲ βρέφος ἀπαλὸν ἔβαλε
ματρὸς ἀποπρὸ νοσφίσας
ἐπὶ μόρῳ θανατόεντι
Πάριν, ὃς Ἰδαῖος Ἰ-
δαῖος ἐλέγετ' ἐλέγετ' ἐν Φρυγῶν πόλει, 1290
μήποτ' ὄφελος τὸν ἀμφὶ
βουσι βουκόλον τραφέντ' Ἀ-
λέξανδρον οἰκίσαι
ἀμφὶ τὸ λευκὸν ὕδωρ, ὅθι κρήναι
Νυμφᾶν κεῖνται 1295
λειμών τ' ἔρνεσι θάλλων
χλωροῖς καὶ ῥοδόεντ'

1274 βαρβάρων Musgrave : βαρβάρους L || 1275 del. Günther || 1275 συλᾶσθαι L^{ant} uel Tr¹ : συλλᾶσθαι <L> || 1276 ὦ ξέναι L : ὦ τέκνον Monk || 1277 οἷ ἄν' ἰδὲ (et 1279) Dobree : οἷ (οἷ P²) ἐγὼ L; <τοῦ> σοῦ Heath || 1279 μήτερ L : μάτερ (ex μη-) μάτερ Tr^{2/3} uidetur; ταῦτόν ταῦτόν γάρ L : ταῦτόν τόδε γάρ Musgrave, Murray : ταῦτόν γάρ δὲ Dobree : ταῦτόν ταῦτόν Wecklein || 1280 μέλος L : μένος Musso || 1287 ματρὸς Burges : μητρὸς L : ματέρως Hermann || 1291 ὄφελος Elmsley : ὄφειλε L : ὄφελεν Burges || 1292-1293 Ἀλέξανδρον del. Monk || 1296 ἔρνεσι Sybel : ἄνθεσι L

- re, filla, en la mesura que estigui en les teves mans i en
1275 les meves, i els nostres llits, grecs com som, no els han
de saquejar els bàrbars amb violència.¹¹⁰

Agamèmnon surt de l'escena bruscament
deixant mare i filla en la desesperació. Ifigenia
comença aleshores un cant planyívol.

- CLITEMESTRA. — Oh filla, oh dones forasteres! Ai de
mi, que desgraciada que soc per la teva mort! Fuig el teu
pare després d'haver-te lliurat a l'Hades!
- 1280 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Ai de mi, mare! El mateix, el mateix cant
de dissort ens ha arribat a totes dues. Per a mi ja no hi
> ha llum ni esclat del sol.
- 1285 *Ιό, ιό!*¹¹¹ *Vall dels frigis batuda per la neu i muntanyes
de l'Ida on temps enrere Priam va exposar un tendre
infantó! El va separar, ben lluny de la seva mare, per a
1290 un destí de mort! Era Paris, anomenat l'Ideu, l'Ideu
anomenat, a la ciutat dels frigis. Tant de bo que mai no
haguessis ofert estatge a Alexandre, criat com un pastor
1295 entre bous al voltant de l'aigua clara, on hi ha les fonts*

110. Agamèmnon reprèn l'argument que es tracta d'una expedició panhellènica amb l'objectiu final de defensar no pas els interessos particulars de Menelau, sinó els de tot Grècia, ja que els bàrbars no aturaran el rapte de dones si els grecs no duen a terme una acció contundent de represàlia. Paradoxalment, els aqueus faran el mateix amb les dones del bàndol troià, una vegada hagin capturat Troia.

111. Els versos 1283-1335 contenen una monòdia d'Ifigenia.

ἄνθε' ὑακίνθινά τε θεαῖς δρέπειν ἔνθα ποτὲ 1298-1299
 Παλλὰς ἔμολε καὶ δολιόφρων Κύπρις 1300-1301
 ἥ' Ἡρα θ' Ἑρμᾶς ὁ Διὸς ἄγγελος†,
 ἃ μὲν ἐπὶ πόθῳ τρυφῶσα
 Κύπρις, ἃ δὲ δορὶ Παλλὰς,
 ἥ' Ἡρα δὲ Διὸς ἄνακτος 1305
 εὐναῖσι βασιλίσιν,
 κρίσιν ἐπὶ στυγνὰν ἔριν τε
 καλλονᾶς, ἐμοὶ δὲ θάνατον,
 ὄνομα μὲν φέροντα Δαναΐ-
 σιν κόραις, πρόθυμα δ' ἔλαβεν 1310
 Ἄρτεμις πρὸς Ἴλιον.
 ὁ δὲ τεκὼν με τὰν τάλαιναν,
 ὦ μᾶτερ ὦ μᾶτερ,
 οἷχεται προδοὺς ἔρημον.
 δυστάλαιν' ἐγὼ, πικρὰν 1315
 πικρὰν ἰδοῦσα δυσελέναν,
 φονεύομαι διόλλυνμαι
 σφαγαῖσιν ἀνοσίοισιν ἀνοσίου πατρός.

 μή μοι ναῶν χαλκεμβολάδων
 πρύμνας ἅδ' Αὐλὶς δέξασθαι 1320
 τοῦσδ' εἰς ὄρμους ἦεις Τροίαν
 ὠφελεν ἐλάταν πομπαίαν†,
 μηδ' ἀνταίαν Εὐρίπῳ

1298-1299 θεαῖς Burges, Hermann : θεαῖσι L || 1301 Ἑρμᾶς <θ'> Tr³ ||
 1304 ἃ δὲ L : ἃ δ' <ἐπὶ> Wilamowitz || 1305 δὲ Markland : τε L || 1306
 βασιλίσιν Burges : βασιλίσι L || 1308 καλλονᾶς Bothe 1801, Matthiae :
 τὰς καλλόνας L; ἐμοὶ L : ἐμὸν Elmsley, Monk || 1309 μὲν L : (μ)ὰν L^{corr} ||
 1309-1310 Δαναΐ-/σιν κόραις West : δαναΐ-/δαισιν ὦ κόραι L || 1310-
 1311 πρόθυμα... Ἴλιον Iphig. continuavit Reiske : choro trib. L || 1311 δ'
 Hennig : σ' L || 1315 δυστάλαιν' West, Parker : ὦ δυστάλαιν' L || 1320
 ἅδ' del. Monk || 1321-1322 susp. Wecklein; τοῦσδ' εἰς ὄρμους Εὐρίπου
 / ὠφελεν ἐλατὰν πομπαία (ἐλατὰν πομπαία iam Wilamowitz) Günther
 (del. 1323) || 1321 εἰς Τροίαν del. Hartung || 1322 ἐλάταν πομπαίαν L :
 ἐλατὰν πομπαία Wilamowitz || 1323 μηδ' Hermann : μητ' L

de les nimfes, el prat cobert amb rebrots tendres, flors
 1300 *rosades i jacints perquè els cullin les deesses! Allà, fa*
temps, van arribar Pallas, l'astuta Cipris, Hera i Her-
 1305 *mes, el missatger de Zeus. Cipris es vantava d'insuflar*
el jaç reial del sobirà Zeus. Vingueren per a un odiós
 1310 *judici i una disputa de bellesa*¹¹² *—per a mi, una sentèn-*
cia de mort—, que a les joves danaïdes els ha dut renom
i que Àrtemis ha pres com una primera ofrena abans de
l'expedició a Ílion.
El qui em va engendrar, oh mare, oh mare, m'aban-
 1315 *dona, desgraciada, tota sola i s'allunya. Dissortada com*
 > *soc per haver vist l'amarga, ben amarga i funesta Hèle-*
na, soc assassinada, moro pel sacrifici impiu d'un pare
*impiu.*¹¹³
 1320 *Tant de bo que aquesta Àulida no m'hagués acollit les*
popes de les naus d'esperó de bronze, la flota que desfila
rumb a Troia, en aquests ancoratges! Tant de bo que

112. Nou esment a l'episodi del judici de Paris com a desencade-
 nant de la situació d'Ifigenia (vegeu més amunt els versos 575-589, del
 primer estàsim i les notes *ad loc.*).

113. L'adjectiu ἀνόσιος defineix la persona que menysté o negli-
 geix l'ordre natural i les regles que determinen l'harmonia del món, tot
 posant en perill no només l'èxit de les pròpies iniciatives, sinó l'equi-
 libri de la família i la ciutat, segons estableix RUDHARDT, *Notions fon-*
damentales cit. [n. 94], 36-37.

- πνεῦσαι πομπὰν Ζεὺς, εἰλίσσων
 αὔραν ἄλλοις ἄλλαν θνατῶν, 1325
 λαίφεσι χαίρειν,
 τοῖσι δὲ λύπαν, τοῖσι δ' ἀνάγκαν,
 τοῖς δ' ἐξορμάν, τοῖς δὲ στέλλειν,
 τοῖσι δὲ μέλλειν.
 ἢ πολύμοχθον ἄρ' ἦν γένος, ἢ πολύμοχθον 1330
 ἀμερίων, <τὸ> χρεὼν δέ τι δύσποτμον 1331-1332
 ἀνδράσιν ἀνευρεῖν.
 ἰώ,
 μεγάλα πάθεα, μεγάλα δ' ἄχεα,
 Δαναΐδαις τιθείσα Τυνδαρις κόρα. 1335
- XO. ἐγὼ μὲν οἰκτίρω σε συμφορᾶς κακῆς
 τυχοῦσαν, οἷας μήποτ' ὠφέλες τυχεῖν.
- ΙΦΙ. ὦ τεκοῦσα μήτερ, ἀνδρῶν ὄχλον εἰσορῶ πέλας.
 ΚΛ. τόν τε τῆς θεᾶς Ἀχιλλέα, τέκνον, ᾧ δεῦρ' ἦλυθες.
 ΙΦΙ. διαχαλᾷτέ μοι μέλαθρα, δμῶες, ὡς κρύψω δέμας. 1340
 ΚΛ. τί δὲ, τέκνον, φεύγεις;
 ΙΦΙ. Ἀχιλλέα τόνδ' ἰδεῖν αἰσχύνομαι.
 ΚΛ. ὡς τί δή;
 ΙΦΙ. τὸ δυστυχές μοι τῶν γάμων αἰδῶ φέρει.

1324 εἰλίσσων Tyrwhitt : μειλίσσων L || 1327 τοῖσι δὲ... τοῖσι δ' Tyrwhitt, Heath : τοῖς δὲ... τοῖς δ' L; u. del. Hennig || 1331-1332 <τὸ> Hermann; δύσποτμον L : δύσπορον uel δύσπονον Headlam || 1333 ἀνευρεῖν L : εὐρεῖν W. Dindorf || 1334-1335 Iphig. continuauit Blomfield : choro trib. L || 1334 ἰώ <ἰώ> Tr³ || 1335 Δαναΐδαις L : <τοῖς> Δαναΐδαις Tr³ || 1336-1337 del. Wilamowitz (1334-1335 choro tribuens) || 1339 Ἀχιλλέα L : παῖδ' ὦ Tr² : παῖδα Heath; ᾧ <σὺ> δεῦρ' Hermann; ἦλυθες Vitelli : ἐλήλυθας L || 1341 τέκνον, φεύγεις Heath : φεύγεις τέκνον L; τόνδ' Musgrave : τὸν L

- Zeus no hagués insuflat un vent advers a l'Eurip!*¹¹⁴ És
 1325 *ell qui aixeca un bufarut diferent per a cadascun dels*
mortals: amb el velam a tot drap, motiu d'alegria per a
uns i de pena per a uns altres; imperiosa necessitat per
a uns i ocasió de salpar per a uns altres; moment de re-
plegar les veles per a uns i, per a uns altres, d'esperar.
 1330 *Ben ple de sofrances, sí, ple de sofrances, és el llinatge*
efímer dels mortals, i per als homes és funest descobrir
llur destí! Ió, grans patiments i grans afliccions ha causat
 1335 *als dànaus la jove Tindàrida!*

CORIFEU — Jo et compadeixo per la teva dissort. Tant de bo que mai no l'haguessis obtinguda!

Un grup d'homes, amb Aquilleu al capdavant, entra a escena.

ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Mare que m'has parit, veig una munió d'homes acostant-se!

CLITEMESTRA (*esperançada*). — I hi ha Aquilleu, el fill de la deessa, aquell per qui tu, filla, has vingut!

- 1340 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Obriu-me la tenda, servents, que m'hi pugui amagar!

CLITEMESTRA. — ¿Per què fuges, filla?

ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Per Aquilleu! Tinc vergonya de veure'l.

CLITEMESTRA. — ¿Per quin motiu?

ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — L'infortuni de les nostres núpcies em fa vergonya.¹¹⁵

114. En aquest passatge Ifigenia parla de vents adversos com els causants de l'ἄπλοια de la flota aquea, a diferència d'altres fonts, que esmenten les tempestes o la manca de vent com a causants de la tardança en l'expedició; sobre aquesta qüestió, vegeu la n. ad v. 10 i l'apartat «El mite d'Ifigenia, de l'èpica a la tragèdia» de la *Notícia preliminar*.

115. La vergonya extrema i el desig d'amagar-se que manifesta Ifigenia és l'actitud esperable en una jove educada i distingida (cf. vv. 156-157).

- ΚΛ. οὐκ ἐν ἀβρότῃ κείσαι πρὸς τὰ νῦν πεπωκότα·
ἀλλὰ μὲν· οὐ σεμνότητος ἔργον, ἣν ὀνόμεθα.
- ΑΧ. ὦ γύναι τάλαινα, Λήδας θυγάτερ... 1345
- ΚΛ. οὐ ψευδὴ θροεῖς.
- ΑΧ. δεῖν' ἐν Ἀργείοις βοᾶται...
- ΚΛ. τίς βοή; σήμαινέ μοι.
- ΑΧ. ἀμφὶ σῆς παιδός...
- ΚΛ. πονηρῶν εἰπας οἰωνὸν λόγον.
- ΑΧ. ὡς χρεὼν σφάξαι νιν.
- ΚΛ. †κοῦδεις ἐναντία λέγει;†
- ΑΧ. ἐς θόρυβον ἐγὼ τιν' αὐτὸς ἤλυθον...
- ΚΛ. τίν', ὦ ξένε;
- ΑΧ. σῶμα λευσοῖσθαι πέτροισι. 1350
- ΚΛ. μὲν κόρην σφύζων ἐμήν;
- ΑΧ. αὐτὸ τοῦτο.
- ΚΛ. τίς δ' ἂν ἔτλη σώματος τοῦ σοῦ θιγεῖν;
- ΑΧ. πάντες Ἑλλήνες.
- ΚΛ. στρατὸς δὲ Μυρμιδῶν οὐ σοι παρῆν;
- ΑΧ. πρῶτος ἦν ἐκείνος ἐχθρός.
- ΚΛ. δι' ἅρ' ὀλώλαμεν, τέκνον.
- ΑΧ. οἷ με τὸν γάμων ἀπεκάλουν ἥσσαν'.
- ΚΛ. ἀπεκρίνω δὲ τί;
- ΑΧ. τὴν ἐμήν μέλλουσαν εὐνήν μὴ κτανεῖν... 1355
- ΚΛ. δίκαια γάρ.

1344 ὀνόμεθα Wecklein : δυνώμεθα *L* || 1345-1348 Ἀχ. Brubachiana : Χο. *L* || 1346 τίς βοή Herwerden : τίνα βοήν *L* || 1347 πονηρῶν Nauck : πονηρὸν *L*; λόγον *L*; λόγων Markland || 1348 κοῦδεις *L* : οὐδεις Heath; οὐδεις <τοῖσδ'> ἐναντίον *P*² : ἐναντία λέγει; *L* : οὐδεις <δ' οὐδ> ἐν ἀντίον Vitelli || 1349 τιν' αὐτὸς Blomfield : τοι καὐτὸς *L* : τι καὐτὸς Musgrave : ἔγωγε καὐτὸς Markland; τίν' Nauck : ἐς τίν' *L* || 1350 σφύζων Canter : σφύζειν *L* || 1351 τίς δ' ἂν ἔτλη *L* : τίς δ' ἂν ἔτλη δὲ Hermann; σώματος *Tr*³ : τοῦ σώματος *L* || 1352 Μυρμιδῶν Elmsley : Μυρμιδόνων *L* || 1354 ἀπεκρίνω *Tr*³ : ὑπεκρίνω *L*

CLITEMESTRA. — No estàs en situació de tenir miraments, considerant el que ara ha passat. Au, queda't! No és qüestió de tenir massa orgull, si això ens beneficia.

Aquilleu s'adreça a Clitemestra sense parar esment d'Ifigenia.

- 1345 AQUILLEU. — Oh dona infeliç, filla de Leda...
CLITEMESTRA. — No dius cap falsedat!
AQUILLEU. — ...entre els argius ressona un terrible clam...
CLITEMESTRA. — ¿Quin clam? Digues-me'!
AQUILLEU. — ...al voltant de la teva filla...
CLITEMESTRA. — Acabes de pronunciar paraules de mal averany.
AQUILLEU. — ...que cal sacrificar-la.
CLITEMESTRA. — ¿I no s'hi oposa ningú?
AQUILLEU. — Jo mateix m'he exposat a una escridasada.
CLITEMESTRA. — ¿De quina mena, foraster?
- 1350 AQUILLEU. — Cridaven que el meu cos fos lapidat a
> cops de roc.
CLITEMESTRA. — ¿Tal vegada perquè volies salvar la meva filla?
AQUILLEU. — Això mateix.
CLITEMESTRA. — Però, ¿qui gosaria tocar el teu cos?
AQUILLEU. — Tots els grecs!
CLITEMESTRA. — ¿I l'exèrcit dels mirmídons no era al teu costat?
AQUILLEU. — Precisament aquell era el primer en animositat.
CLITEMESTRA. — Estem perdudes, filla!
AQUILLEU. — Ells anaven cridant que jo havia sucumbit al compromís de les meves núpcies.
CLITEMESTRA. — ¿I què els has respost?
- 1355 AQUILLEU. — Que no matessin la meva futura esposa...
CLITEMESTRA. — Ben justament.

AX. ἦν ἐφήμισεν πατήρ μοι.
 ΚΛ. κάργόθεν γ' ἐπέμψατο.
 AX. ἀλλ' ἐνικώμην κεκραγμοῦ.
 ΚΛ. τὸ πολὺ γὰρ δεινὸν κακόν.
 AX. ἀλλ' ὅμως ἀρήξομέν σοι.
 ΚΛ. καὶ μαχῇ πολλοῖσιν εἷς;
 AX. εἰσορᾷς τεύχη φέροντας τοῦσδ';
 ΚΛ. ὄναιο τῶν φρενῶν.
 AX. ἀλλ' ὀνησόμεσθα. 1360
 ΚΛ. παῖς ἄρ' οὐκέτι σφαγῆσεται;
 AX. οὐκ, ἐμοῦ γ' ἐκόντος.
 ΚΛ. ἥξει δ' ὅστις ἄψεται κόρης;
 AX. μυρίοι γ', ἄξει δ' Ὀδυσσεύς.
 ΚΛ. ἄρ' ὁ Σισύφου γόνος;

1356 ἐφήμισεν *P*²: ἐφήμισε *L* || 1358 μαχῇ Elmsley: μάχη *L* || 1362 ἄξει *L*: ἄρξει Wecklein

AQUILLEU. — ...la que el seu pare em va prometre.
 CLITEMESTRA. — I va fer-la venir des d'Argos.
 AQUILLEU. — Però els seus crits m'han vençut.
 CLITEMESTRA. — La multitud és sense dubte un mal terrible.
 AQUILLEU. — Tanmateix, t'ajudaré igualment.
 CLITEMESTRA. — ¿I tot sol combatràs contra una multitud d'homes?
 AQUILLEU (*assenyalant els que l'acompanyen*). — ¿Veus aquests homes que duen les meves armes?
 CLITEMESTRA. — Tant de bo que treguis profit dels teus propòsits!
 1360 AQUILLEU. — En traurem profit, per descomptat!
 CLITEMESTRA. — Aleshores, ¿ja no serà sacrificada, la meva filla?
 AQUILLEU. — No ho serà, si més no amb el meu consentiment.
 CLITEMESTRA. — ¿Vindrà algú per a agafar la meva filla?
 AQUILLEU. — A milers, ben cert, i els guiarà Odisseu.¹¹⁶
 CLITEMESTRA. — ¿El descendent de Sísif?

116. La implicació d'Odisseu en la conxorxa per fer venir Ifigenia ha estat anunciada des de la primera escena (vv. 106-107), de manera que no sorprèn gens que sigui ell qui encapçali el grup d'homes que l'hauran de conduir al sacrifici; d'altra banda, convé recordar que Odisseu té un paper particularment destacat en dos altres episodis del cicle troià, especialment cruels i lligats també al mite d'Aquilleu: el sacrifici de Polixena i la mort d'Àstíanax, el fill d'Hèctor i Andròmaca. Ambdós havien estat tractats prèviament per Eurípides, en les tragèdies *Hècabe* i *Les troianes*, respectivament, en què l'heroi és presentat com un orador hàbil i mancat d'escrúpols, més proper a un polític demagog de l'Atenes del segle v que no pas al model homèric. Aquesta visió negativa de l'heroi queda també reflectida en la designació d'Odisseu com «el descendent de Sísif», que Clitemestra emprarà tot seguit per referir-s'hi, amb el mateix to despectiu que havia fet servir prèviament Agamèmnon (v. 524).

- AX. αὐτὸς οὗτος.
 ΚΛ. ἴδια πράσων ἢ στρατοῦ ταχθεὶς ὕπο;
 AX. αἰρεθεὶς ἐκῶν.
 ΚΛ. πονηράν γ' αἶρεσιν, μαιφονεῖν.
 AX. ἀλλ' ἐγὼ σχήσω νιν. 1365
 ΚΛ. ἄξει δ' οὐχ ἐκούσαν ἀρπάσας;
 AX. δηλαδὴ ξανθὴς ἐθείρας.
 ΚΛ. ἐμὲ δὲ δρᾶν τί χρὴ τότε;
 AX. ἀντέχου θυγατρός.
 ΚΛ. ὥς τοῦδ' οὔνεκ' οὐ σφαγήσεται.
 AX. ἀλλὰ μὴν ἐς τοῦτό γ' ἤξει.
 ΙΦΙ. μήτερ, εἰσακούσατε
 τῶν ἐμῶν λόγων· μάτην γάρ <σ> εἰσορῶ θυμουμένην
 σφ' πόσει· τὰ δ' ἀδύναθ' ἡμῖν καρτερεῖν οὐ ῥάδιον. 1370
 τὸν μὲν οὖν ξένον δίκαιον αἰνέσαι προθυμίας·
 ἀλλὰ καὶ σὲ τοῦθ' ὄραν χρὴ, μὴ διαβληθῇ στρατῷ,
 καὶ πλέον πράξωμεν οὐδέν, ὅδε δὲ συμφορὰς τύχη.
 οἶα δ' εἰσῆλθὲν μ' ἄκουσον, μήτερ, ἐννοουμένην·
 κατθανεῖν μὲν μοι δέδοκται· τοῦτο δ' αὐτὸ βούλομαι 1375
 εὐκλεῶς πράξαι, παρεῖσά γ' ἐκποδὼν τὸ δυσγενές.
 δεῦρο δὴ σκέψαι μεθ' ἡμῶν, μήτερ, ὥς καλῶς λέγω·

1363 ἴδια Heath : ἰδία L || 1366 ἐθείρας L. Dindorf : ἐθείρης L; δρᾶν τί χρὴ Kirchhoff : τί χρὴ δρᾶν L : χρὴ τί δρᾶν Gaisford || 1367 τοῦδ' L : τήσδ' Elmsley; οὔνεκ' Aldina : ἔνεκ' L : εἵνεκ' Nauck || 1368 εἰσακούσατε L : εἰσακουστέα Diggle (iam εἰσακουστέον Monk) || 1369-1370 del. Kovacs || 1369 τῶν ἐμῶν λόγων Tr² : τῶν ἐμῶν <L>P (λείπει add. L uel Tr¹, del. Tr³); <σ> Tr² || 1372 διαβληθῇ Hartung : διαβληθῆς L || 1373 ὅδε Musgrave : ὁ L : ὁ Ἀχιλλεύς suprascr. L : ὅς δὲ Aldina || 1374 εἰσῆλθεν Tr³ : εἰσῆλθε <L>P || 1375 μὲν ἐμὲ Rauchenstein

- AQUILLEU. — El mateix.
 CLITEMESTRA. — ¿Ho fa per voluntat pròpia o bé l'hi ha designat l'exèrcit?
 AQUILLEU. — Ha estat elegit de bon grat.
 CLITEMESTRA. — Una elecció ben infame, cometre un assassinat.
 1365 AQUILLEU. — Però jo el retindré.
 CLITEMESTRA. — I després d'agafar-la, ¿se l'endurà contra la seva voluntat?
 AQUILLEU. — Per descomptat, arrossegant-la pels rosos cabells.¹¹⁷
 CLITEMESTRA. — ¿I què he de fer, aleshores?
 AQUILLEU. — Aferra't a la teva filla!
 CLITEMESTRA. — En la mesura que d'això depengui, no serà sacrificada.
 AQUILLEU. — Però, sens dubte, ell vindrà per fer-ho.

Ifigenia interromp el parlament de nou per exposar el seu canvi de pensament.

- ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Mare, escolteu les meves paraules, perquè
 1370 veig que t'enfades amb el teu marit en va. No és fàcil suportar amb resignació les coses davant les quals som impotents. I si bé és just que lloïs el foraster per la seva bona predisposició, també has de procurar que no sigui denigrat davant l'exèrcit, o que nosaltres no aconseguim un nou guany mentre ell cau en desgràcia. Escolta, mare, quina idea m'ha vingut al cap mentre anava pensant-hi.
 1375 Està decidit que jo mori; això mateix és el que vull fer, doncs, i de manera ben gloriosa, deixant de banda la roïndat.¹¹⁸ Considera amb mi, mare, que, en aquest mo-

117. La imatge de la dona arrossegada pels cabells és recurrent en parlar dels abusos comesos pels soldats contra les dones (vegeu la n. ad vv. 791-793).

118. En aquests versos es troba la μεταβολή d'Ifigenia, que li va valdre la consideració de personatge «incoherent» (τοῦ ἀνωμαλίου) per part d'Aristòtil (*Poet.* 15, 1454a), «perquè en res no concorda la supli-

εἰς ἔμ' Ἑλλάς ἡ μεγίστη πᾶσα νῦν ἀποβλέπει,
 κἀν ἐμοὶ πορθμός τε ναῶν καὶ Φρυγῶν κατασκαφαῖ
 τὰς τε μελλούσας γυναῖκας, ἦν τι δρώσι βάρβαροι, 1380
 μηκέθ' ἀρπάξιν ἐὰν ἴτας ὀλβίας ἐξ Ἑλλάδος,
 τὸν Ἑλένης τείσαντας ὄλεθρον, ἦν ἀνήρπασεν Πάρις.
 ταῦτα πάντα κατθανοῦσα ῥύσομαι, καὶ μου κλέος,
 Ἑλλάδ' ὥς ἡλευθέρωσα, μακάριον γενήσεται.
 καὶ γὰρ οὐδέ τοί <τι> λίαν ἐμὲ φιλοψυχεῖν χρεῶν 1385
 πᾶσι γάρ μ' Ἑλλησι κοινὸν ἔτεκες, οὐχὶ σοὶ μόνη.
 ἀλλὰ μυρίοι μὲν ἄνδρες ἀσπίσιν πεφαργμένοι,
 μυρίοι δ' ἐρέτμ' ἔχοντες, πατρίδος ἡδικομένης,
 δρᾶν τι τολμήσουσιν ἐχθροὺς χυτὲρ Ἑλλάδος θανεῖν,
 ἡ δ' ἐμὴ ψυχὴ μὴ οὔσα πάντα κωλύσει τάδε; 1390
 ἴτι τὸ δίκαιον τοῦτ' ἄρ' ἔχομεν ἄντειπὲν ἔπος;
 κἀπ' ἐκεῖν' ἔλθωμεν· οὐ δεῖ τόνδε διὰ μάχης μολεῖν
 πᾶσιν Ἀργείοις γυναικὸς οὔνεκ' οὐδὲ κατθανεῖν.
 εἰς γ' ἀνὴρ κρείσσω γυναικῶν μυρίων ὀρᾶν φάος.
 εἰ ἴδ' ἐβουλήθητ' σῶμα τοῦμὸν Ἄρτεμις λαβεῖν, 1395

1378 νῦν ἀποβλέπει *Tr*³: συναποβλέπει *L* || 1380 τὰς τε μελλούσας
 γυναῖκας, μηκέθ' ἀρπάξιν ἐὰν *cet. del.* Conington: τὰς γε μελλούσας
 γυναῖκας μήτι (μή τι iam Weil) δρώσι βάρβαροι Günther; ἦν σφριγῶσι
 βάρβαροι Schwabl || 1381 *del.* Günther || 1381-1382 *del.* Wecklein || 1381
 ἀρπάξιν ἐαυτοῖς Jackson; ἐὰν τάσδ' Porson: ἐὰν τοῦσδ' Monk,
 Murray: ἐὰν σφας Diggle || 1382 τείσαντας Murray: τίσαντας *L*: τίσα-
 ντες Weil; ἀνήρπασεν Vitelli: ἥρπασεν *L* || 1383 ῥύσομαι *L*: οἶσομαι
 England || 1385 <τι> Elmsley || 1386 κοινὸν *L*: κοινήν Elmsley || 1387
 πεφαργμένοι W. Dindorf: πεφραργμένοι *L* || 1389 τολμήσουσιν *Tr*³:
 τολμήσουσ' *L* || 1391 τοῦτ' ἄρ' ἔχομεν *L*: τοῦτο γ' ἄρ' ἔχομεν *Tr*³:
 τοῦτ': ἔχομεν ἄρ' ἂν Hartung: τοῦτό γ': ἄρ' ἔχοιμ' ἂν Hermann: ἄρα
 τοῦτοίς ἔχομεν Weil: τοῦτό γ': ἄρ' ἔν ἔχομεν Page || 1393 οὔνεκ' *Tr*³:
 ἐνεκ' *L*: εἵνεκ' Nauck || 1394 γ' *del.* Hermann || 1395 δ' ἐβουλήθη γε
 Fix: βεβούληται δὲ W. Headlam; σῶμα *L*: <τὸ> σῶμα *P*²> γε σῶμα Fix

ment, parlo com cal. Ara mateix, tot el bo i millor de
 Grècia té posada la mirada en mi, i en mi reposa la tra-
 vessa per mar de les naus, la destrucció dels frigus i que
 1380 els bàrbars ja no gosin endur-se, en el futur, les dones
 de la Grècia feliç —si de cas emprenen cap acció després
 que hagin pagat la ruïna d'Hèlena, a qui Paris va rap-
 tar—. Totes aquestes coses, amb la meua mort les garan-
 tiré, i la meua fama com a llibertadora de Grècia serà
 benaurada.
 1385 En veritat, tampoc no és oportú que jo estimi la vida
 en excés, perquè tu em vas parir com un bé comú per a
 tots els grecs, no pas per a tu sola. Són milers els homes
 armats amb escuts i milers els remers, els quals, per la
 injúria que la seva pàtria ha sofert, estan disposats a mar-
 xar contra els enemics i a morir per Grècia. I doncs, ¿la
 1390 meua ànima, tota sola, ha d'impedir tot això? ¿Amb qui-
 na paraula podríem rebatre aquest argument just?
 Anem a l'altra qüestió, però. No és necessari que
 aquest home (*assenyala Aquilleu*) s'enfronti a tots els
 argius per culpa d'una dona, ni que mori: és millor que
 un sol home contempli la llum del sol abans que milers
 1395 de dones. Si Àrtemis ha volgut prendre el meu cos, ¿em

cant amb la de després». Aquest gir inesperat del personatge ha estat
 interpretat de diferents maneres, que Pantelis Michelakis (*Euripides:
 Iphigenia at Aulis* cit. [n. 76], 38-39) resumeix en quatre possibilitats:
a) Ifigenia és una màrtir que se sacrifica per l'Hèllada de bon grat; *b*)
 Ifigenia és una víctima que actua sota pressió, perquè no pot controlar
 el que està passant; *c*) Una combinació de les dues interpretacions an-
 teriors: Ifigenia assumeix el paper de màrtir, però, de fet, és una vícti-
 ma; *d*) Ifigenia està enamorada d'Aquilleu i, quan s'adona que l'heroi
 corre perill en el seu afany de protegir-la, decideix morir. Es fa difícil
 apostar per una d'aquestes interpretacions i és probable que Eurípides
 busqués precisament crear aquest desconcert entre el públic. En qual-
 sevol cas, aquest tipus de caràcter és car a Eurípides: Políxena a l'*Hè-
 cuba*, i Macària a *Els fills d'Hèracles* tenen un rol semblant en les
 trames respectives, propiciant una reflexió compartida sobre com la
 guerra i les decisions que els homes hi prenen afecten la vida de les
 dones de manera terrible i irreversible. Per aprofundir en aquest as-
 pecte, vegeu l'apartat «L'últim Eurípides: datació i context de repre-
 sentació d'*Ifigenia a Àulida*» de la *Notícia preliminar*.

- ἐμποδῶν γενήσομαι ἄνθρωπος οὐσα τῇ θεῷ;
 ἀλλ' ἀμήχανον· δίδωμι σῶμα τοῦμόν Ἑλλάδι.
 θύετ', ἐκπορθεῖτε Τροίαν· ταῦτα γὰρ μνημεῖά μου
 διὰ μακροῦ καὶ παῖδες οὗτοι καὶ γάμοι καὶ δόξ' ἐμή.
 βαρβάρων δ' Ἑλλήνας ἄρχειν εἰκός, ἀλλ' οὐ βαρβάρους, 1400
 μήτε, Ἑλλήνων· τὸ μὲν γὰρ δοῦλον, οἱ δ' ἐλεύθεροι.
- XO. τὸ μὲν σόν, ὦ νεᾶνι, γενναίως ἔχει
 τὸ τῆς τύχης δὲ καὶ τὸ τῆς θεοῦ νοσεῖ.
- AX. Ἀγαμέμνωνος παῖ, μακάριόν μέ τις θεῶν
 ἔμελλε θῆσειν, εἰ τύχοιμι σὼν γάμων. 1405
 ζηλῶ δὲ σοῦ μὲν Ἑλλάδ', Ἑλλάδος δὲ σέ.
 [εὖ γὰρ τόδ' εἶπας ἀξίως τε πατρίδος·
 τὸ θεομαχεῖν γὰρ ἀπολιποῦς, ὅ σου κρατεῖ,
 ἐξελογίσω τὰ χρηστὰ τάναναγκαῖά τε.]
 μᾶλλον δὲ λέκτρων σὼν πόθος μ' ἐσέρχεται 1410
 ἐς τὴν φύσιν βλέψαντα· γενναία γὰρ εἶ.
 ὄρα δ'· ἐγὼ γὰρ βούλομαι σ' εὐεργετεῖν
 λαβεῖν τ' ἐς οἶκους· ἄχθομαι δ', ἵστω Θέτις,
 εἰ μή σε σώσω Δαναΐδαισι διὰ μάχης
 ἐλθών. ἄθρησον· ὁ θάνατος δεινὸν κακόν. 1415
- IFI. λέγω τάδ' <οὐδὲν οὐδέν· εὐλαβουμένη>·
 ἡ Τυνδαρις παῖς διὰ τὸ σῶμ' ἀρκεῖ μάχας
 ἀνδρῶν τιθεῖσα καὶ φόνους· σὺ δ', ὦ ξένη,
 μὴ θνήσκε δι' ἐμὲ μηδ' ἀποκτείνῃς τινά,
 ἔα δὲ σώσαί μ' Ἑλλάδ', ἣν δυνώμεθα. 1420

1396 γενήσομαι ἄνθρωπος Reiske : γενήσομ' ἐγὼ L || 1400 ἄρχειν εἰκός Arist. Pol. I 2, 1252b, 8 : εἰκός ἄρχειν L || 1401 οἱ δ' ἐλεύθεροι Tr³ : τὸ δ' ἐλεύθερον <L>P || 1406 σοῦ apogr. Par. 2817 : τοῦ L || 1407-1409 del. Hermann || 1408-1409 del. Monk || 1408 κρατεῖ L : ἡράτει W. Dindorf || 1409 τάναναγκαῖά τε Grotius (τάναναγκαῖά γε iam Scaliger) : τὰ τ' ἀναγκαῖα γε L || 1410 σὼν Tr³ : μοι σὼν L || 1412-1415 del. Hartung || 1413 δ' Monk : τ' L || 1416 λέγω τάδε cum nota λείπει L uel Tr¹ : λείπει del. Tr³ ; λέγω τάδ' <οὐδὲν οὐδέν (οὐδέν) P²> εὐλαβουμένη> Tr³ || 1417 ἀρκεῖ Hardouin : ἄρχει L; (μάχ)η(ς) super μάχας L

- convertiré jo, mortal com soc, en un obstacle per a la deessa? No pot ser, això! Entrego el meu cos a Grècia! Sacrifiqueu-me! Destruïu Troia! Aquest serà, doncs, el meu memorial per molt de temps, i els meus fills, les
 > meves noces i la meva glòria!¹¹⁹ És convenient, mare, que
 1400 els grecs governin sobre els bàrbars i no pas els bàrbars sobre els grecs, perquè els uns són un poble esclau, mentre que els altres són homes lliures.
- CORIFEU — El teu sentir, noia, és noble, però el de la fortuna i el de la deessa estan malalts.
- AQUILLEU. — Filla d'Agamèmnon, un dels déus m'ha-
 1405 via de fer feliç, si m'hagués casat amb tu! Admiro Grècia per tu i a tu per Grècia. [Has pronunciat amb encert el teu discurs i amb la dignitat que escau al teu casal patern, perquè has abandonat la lluita contra la voluntat dels déus, que preval per damunt teu, i has pres en consideració l'honor i la necessitat.] Després d'haver contemplat la teva natura, m'entra un desig creixent de casar-me
 1410 > amb tu, perquè ets noble. Mira: jo vull ajudar-te i portar-te al meu casal. I m'enfadaré, que ho sàpiga Tetis, si no aconsegueixo salvar-te combatent contra els danaïdes.
- 1415 Pensa-hi! La mort és un mal terrible.
- ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Ho afirmo sense tenir en compte res ni ningú. Ja n'hi ha prou que la filla de Tindàreu, per culpa del seu cos, provoqui lluites i morts entre els homes! Tu, doncs, foraster, no moris ni matis ningú per culpa
 1420 meva. Permet-me salvar Grècia, en la mesura que pugui.

119. Amb aquestes paraules Ifigenia assumeix el seu sacrifici com el final d'una vida reeixida, ja que, mentre la resta de dones troben la fama en casar-se, engendrar fills i criar-los (γαμεῖν, τίκτειν, τρέφειν), ella la trobarà en morir noblement per salvar Grècia.

- AX. ὦ λῆμ' ἄριστον, οὐκ ἔχω πρὸς τοῦτ' ἔτι
λέγειν, ἐπεὶ σοι τάδε δοκεῖ· γενναῖα γὰρ
φρονεῖς· τί γὰρ τάληθές οὐκ εἶποι τις ἄν;
ὅμως δ' ἴσως γε κἂν μεταγνοίης τάδε.
[ὥς οὖν ἂν εἰδῆς τὰπ' ἐμοῦ λελεγμένα,] 1425
ἐλθὼν τὰδ' ὄπλα θήσομαι βωμοῦ πέλας,
ὥς οὐκ ἐάσων σ' ἀλλὰ κωλύσων θανεῖν.
χρῆσθαι δὲ καὶ σὺ τοῖς ἐμοῖς λόγοις τάχα,
ὅταν πέλας σῆς φάσγανον δέρης ἴδης.
[οὐκ οὖν ἐάσω σ' ἀφροσύνη τῇ σῇ θανεῖν· 1430
ἐλθὼν δὲ σὺν ὅπλοις τοῖσδε πρὸς ναὸν θεᾶς
καρᾶδοκῆσω σὴν ἐκεῖ παρουσίαν.]
- ΙΦΙ. μήτερ, τί σιγῇ δακρυόις τέγγεις κόρας;
ΚΛ. ἔχω τάλαινα πρόφασιν ὥστ' ἀλγεῖν φρένα.
ΙΦΙ. παῦσαί με μὴ κἀκίζε· τάδε δέ μοι πιθοῦ. 1435
ΚΛ. λέγ'· ὥς παρ' ἡμῶν οὐδὲν ἀδικήσῃ, τέκνον.
ΙΦΙ. μήτ' οὖν γε τὸν σὸν πλόκαμον ἐκτέμης τριχός
μήτ' ἀμφὶ σῶμα μέλανας ἀμπύσχη πέπλους.

1424 γε L : γὰρ Hermann : σὺ Markland || 1425 del. Hermann; λελεγ-
μένα L : δεδογμένα Diggle || 1427-1432 del. Hermann || 1428-1432 del.
W. Dindorf || 1430-1432 del. Monk, England || 1435 παῦσαί με L : παῦσαι-
'μέ Porson; δέ μοι Monk : δ' ἐμοῖ L || 1437 del. L. Dindorf; μήτ' οὖν γε
L : μήτ' οὖν σὺ Elmsley : μήτε σύ γε West : μή μοι σὺ Hermann || 1438
del. Hermann

- AQUILLEU. — Oh esperit excels, no puc afegir-hi res
més: la teva decisió és presa. En veritat, penses amb no-
blesa. ¿Per què no hauria de dir la veritat? De tota ma-
nera, per si de cas canviessis de parer, [sàpigues el que
1425 he dit:] aniré al costat de l'altar i hi col·locaré aquestes
armes, amb la idea no pas de permetre la teva mort, sinó
d'impedir-la. Podràs recórrer a les meves paraules fins i
tot just quan vegis l'espasa a prop del teu coll. [No per-
metré de cap manera que moris per la teva insensatesa.
1430 Aniré amb aquestes armes al temple de la deessa i espe-
raré impacientment que t'hi presentis.]

Aquilleu surt d'escena per anar al lloc del sacrifici.

- ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Mare, ¿per què en silenci t'omples de llà-
grimes els ulls?
CLITEMESTRA. — Tinc motius, desgraciada com soc,
per entristir el meu cor.
1435 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Atura't, no em facis ser covarda! Fes cas
del que et diré.
CLITEMESTRA. — Dignes, filla, perquè en res no t'inju-
riaré.
ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — No et tallis cap floc de cabells ni et co-
breixis el cos amb robes negres!¹²⁰

120. En aquest vers s'esmenten dues pràctiques que formaven part
del ritual funerari i del dol. D'una banda, era habitual que els fami-
liars del mort es rasuressin el cap, com fa Admet quan Alcestis se sa-
crifica (EURÍPIDES, *Alc.* 512-513), i que dipositessin un floc de cabells
sobre la tomba com a ofrena; es pot recordar, a tall d'exemple, que un
floc de cabells propicia l'anagnòrisi d'Orestes per part d'Electra en el
mite argiu (cf. ÈSQUIL, *Ch.* 168; SÒFOCLES, *El.* 897-901; EURÍPIDES, *El.*
514-44; vegeu Janek KUCHARSKI, «Orestes' lock: The motif of tomb
rituals in the *Oresteia* and the two *Electra* plays», *Eos* 91, 2004, 9-33).
De l'altra, vestir roba de color negre era un senyal extern del dol, que
Ifigenia vol evitar tant en la seva mare com en les seves germanes (v.
1448), perquè, a parer seu, morir per la pàtria se li afigura com una
celebració nupcial.

- ΚΛ. τί δὴ τόδ' εἶπας, τέκνον; ἀπολέσασά σε;
 ΙΦΙ. οὐ σύ γε· σέσωμαι, κατ' ἐμὲ δ' εὐκλεῆς ἔσση. 1440
 ΚΛ. πῶς εἶπας; οὐ πενθεῖν με σὴν ψυχὴν χρεών;
 ΙΦΙ. ἤριστ', ἐπεὶ μοι τύμβος οὐ χωσθήσεται.
 ΚΛ. τί δαί; θανούσιν οὐ τάφος νομίζεται;
 ΙΦΙ. βωμὸς θεᾶς μοι μνήμα τῆς Διὸς κόρης.
 ΚΛ. ἀλλ' ὦ τέκνον σοὶ πείσομαι· λέγεις γὰρ εὖ. 1445
 ΙΦΙ. ὡς εὐτυχοῦσά γ' Ἑλλάδος τ' εὐεργέτις.
 ΚΛ. τί δὴ κασιγνήταισιν ἀγγεῖλω σέθεν;
 ΙΦΙ. μὴδ' ἀμφὶ κείναις μέλανας ἐξάψης πέπλους.
 ΚΛ. εἶπω δὲ παρὰ σοῦ φίλον ἔπος τι παρθένους;
 ΙΦΙ. χαίρειν γ' Ὀρέστην δ' ἔκτρεφ' ἄνδρα τόνδε μοι. 1450
 ΚΛ. προσέλκυσά νιν ὕστατον θεωμένη.
 ΙΦΙ. ὦ φίλτατ', ἐπεκούρησας ὅσον εἶχες φίλοις.
 ΚΛ. ἔσθ' ὅτι κατ' Ἄργος δρώσά σοι χάριν φέρω;
 ΙΦΙ. πατέρα τὸν ἄμὸν μὴ στύγει, πόσιν γε σόν.

1439 δὴ Barnes : δῆτα L; τέκνον Markland : ὦ τέκνον L || 1440 σέσω-
 μαι Wecklein : σέσωσμαι L || 1443 τί δαί; Tr^{2/3} : τί δὲ <L>P : τί δὴ;
 Gaisford; θανούσιν Reiske, Paley : τὸ θνήσκειν L : τεθνεώσιν Weil :
 τυθείσιν Vitelli; τί δ'; εἰ σὺ θνήσκεις Hartung || 1447 δὴ Gaisford : δαί
 Tr^{2/3} : δὲ <L>P; ἀγγεῖλω Weil : ἀγγεῖλῶ L : ἀγγέλλω Kirchhoff || 1448
 ἐξάψης Reiske : ἐξάψη L || 1449-1452 del. Wecklein, England || 1450 δ'
 Monk : τ' L; τόνδε μοι P² : τόνδ' ἐμοί L || 1454 ἄμὸν Scaliger : ἐμὸν L;
 γε Elmsley : τε L : δὲ Hartung

- CLITEMESTRA. — ¿Per què ho dius, això, filla? ¿Mal-
 grat haver-te perdut?
 1440 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — No m'has perdut pas, tu. Estic salvada, i
 tu tindràs un bon renom gràcies a mi.
 CLITEMESTRA. — ¿Com dius? ¿No he de lamentar la
 teva ànima, jo?
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Exactament, perquè no s'alçarà cap tom-
 ba en nom meu.
 CLITEMESTRA. — I doncs, ¿per què? ¿No és de llei que
 els que moren tinguin una tomba?
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — L'altar de la deessa, la filla de Zeus, serà
 el meu monument.
 1445 CLITEMESTRA. — Et faré cas, filla, perquè parles com
 cal.
 > ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Perquè soc afortunada i faig un bé a Grè-
 cia.
 CLITEMESTRA. — ¿Quin missatge he de dur a les teves
 germanes de part teva?
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — No les cobreixis amb robes negres!
 CLITEMESTRA. — ¿Però els he de dir alguna paraula
 amorosa de part teva?
 1450 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Que estiguin bonetes. I a Orestes fes-
 me'l créixer com un home!¹²¹
 CLITEMESTRA (*li ofereix la criatura*). — Pren-lo entre
 els braços mentre el mires per últim cop.
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Oh estimadíssim, has ajudat els teus és-
 sers estimats tant com has pogut.
 CLITEMESTRA. — ¿Hi ha alguna cosa que pugui fer a
 Argos per complaure't?
 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — No guardis rancor al meu pare, el teu
 marit.¹²²

121. Paraules plenes d'ironia, atès que, quan el petit Orestes es
 faci un home, durà a terme la venjança contra Clitemestra que Èsquil
 descriu a *Les coèfores*, i Sòfocles i Eurípides en les respectives *Electra*.

122. Trobem encara més ironia tràgica en aquestes paraules d'Ifi-
 genia, que sembla que anuncien els fets futurs, quan Clitemestra ordi-
 rà l'assassinat d'Agamèmnon en el seu retorn a Argos de la guerra de

- ΚΛ. δεινούς ἀγῶνας διὰ σέ δεῖ κείνον δραμεῖν. 1455
 ΙΦΙ. ἄκων μ' ὑπὲρ γῆς Ἑλλάδος διώλεσεν.
 ΚΛ. δόλῳ δ' ἀγεννώς Ἀτρέως τ' οὐκ ἀξίως.
 ΙΦΙ. τίς μ' εἰσιν ἄξων πρὶν σπαράσσεσθαι κόμης;
 ΚΛ. ἐγώ, μετὰ γε σοῦ...
 ΙΦΙ. μὴ σύ γ' οὐ καλῶς λέγεις.
 ΚΛ. πέπλων ἐχομένη σῶν. 1460
 ΙΦΙ. ἐμοί, μήτερ, πιθοῦ·
 μέν' ὥς ἐμοί τε σοί τε κάλλιον τόδε.
 πατρός δ' ὀπαδῶν τῶνδ' εἰς τίς με πεμπέτω
 Ἀρτέμιδος ἐς λειμῶν', ὅπου σφαγήσομαι.
 ΚΛ. ὦ τέκνον, οἶχῃ;
 ΙΦΙ. καὶ πάλιν γ' οὐ μὴ μολῶ.
 ΚΛ. λιποῦσα μητέρ'; 1465
 ΙΦΙ. ὥς ὀρέας γ', οὐκ ἀξίως.
 ΚΛ. σχέες, μή με προλίπῃς.
 ΙΦΙ. οὐκ ἐὼ στάζειν δάκρυ.
 ὑμεῖς δ' ἐπευφημήσατ', ὦ νεάνιδες,
 παιᾶνα τῇμῃ συμφορᾷ Διὸς κόρην
 Ἄρτεμιν ἴτω δὲ Δαναΐδαις εὐφημία.
 κανᾶ δ' ἐναρχέσθω τις, αἰθέσθω δὲ πῦρ 1470
 προχύταις καθαροῖσι, καὶ πατήρ ἐμὸς
 ἐνδεξιούσθω βωμόν· ὥς σωτηρίαν
 Ἑλλήσι δώσουσ' ἔρχομαι νικηφόρον.

1455 δεῖ κείνον Porson : κείνον δεῖ L || 1458-1461 del. Kovacs || 1458
 σπαράσσεσθαι Elmsley : σπαράξεσθαι L; κόμης L : κόμας P² || 1465
 οὐκ ἀξίως L : εὐ ἀξίως Hermann : εὐκαρδίως F. W. Schmidt

- 1455 CLITEMESTRA. — Haurà d'afrontar proves terribles per culpa teva.
 IFIGENIA. — És a contracor que m'ha mort per Grècia.
 CLITEMESTRA. — Però ho ha fet amb engany, d'una manera innoble i indigna d'Atreu.
 IFIGENIA. — ¿Qui ha de venir per endur-se'm, abans que m'arrossequin dels cabells?
 CLITEMESTRA. — Jo aniré amb tu, almenys...
 IFIGENIA. — No, tu no! No parles pas amb seny.
 1460 CLITEMESTRA. — ...et subjectaré el vestit.
 IFIGENIA (*amb decisió*). — Mare, fes-me cas. Queda't aquí! Tant per a mi com per a tu, és millor això: que algun dels companys aquests del pare em porti fins al prat d'Àrtemis on he de ser sacrificada.
 CLITEMESTRA. — Oh, filla, ¿ja te'n vas?
 IFIGENIA. — Sí, i no hi ha perill que torni mai més.
 1465 CLITEMESTRA. — ¿Abandones la teva mare?
 IFIGENIA. — Prou que ho veus, i no pas perquè ho mereixi.
 CLITEMESTRA. — Atura't, no em deixis!
 IFIGENIA. — No et permeto que vessis cap llàgrima.
 > (*Adreçant-se al cor.*) I vosaltres, donetes, entoneu un peà per la meva sort en honor d'Àrtemis, la filla de Zeus.
 1470 Que es faci el silenci entre els danaïdes! Que algú disposi els cistells i que el foc cremi amb els grans d'ordi purificadors! I que el meu pare s'adreci cap a la drete de l'altar,¹²³ perquè vinc a donar als grecs la salvació que els durà la victòria.

Troia. El sacrifici d'Ifigenia esdevindrà un dels principals motius que Clitemestra adduirà per a justificar el seu acte criminal (vegeu l'apartat «Clitemestra: de l'amor degut a la rancúnia» de la *Notícia preliminar*).

123. El fet que el pare comenci la cerimònia a la banda drete de l'altar era considerat un senyal de bon auguri (cf. EURÍPIDES, *H. f.* 926-927; ARISTÒFANES, *Pax* 956-957).

ἄγετέ με τὰν Ἰλίου 1475
καὶ Φρυγῶν ἐλέπτολιν.
στέφεια περίβολα δίδοτε, φέρε-
τε — πλόκαμος ὅδε καταστέφειν —
χερνίβων τε παγὰς.
ἐλίσσεται ἄμφι ναόν, 1480
ἄμφι βωμόν Ἄρτεμιν,
τὰν ἄνασσαν Ἄρτεμιν,
τὰν μάκαιραν ὥς ἐμοῖσιν, εἰ χρεῶν,
αἶμασι θύμασί τε 1485
θέσφατ' ἐξαλείψω.
ὦ πότνια πότνια μήτερ, οὐ δάκρυά γέ σοι 1487-1488
δώσομεν ἀμέτερα·
παρ' ἱεροῖς γὰρ οὐ πρόπει. 1490
ἰὼ ἰὼ νεάνιδες,
συνεπαιεῖδ' Ἄρτεμιν
Χαλκίδος ἀντίπορον,
ἵνα τε δόρατα μέμονε νάϊ·
ὄνομα δι' ἐμὸν Αὐλίδος 1495
στενοπόροισ ἐν ὄρμοις.
ἰὼ γὰ μήτερ ὦ Πελασγία 1497-1498
Μυκηναίαι τ' ἐμαὶ θεράπναι...

1475 Ἰλίου *L*^{corr} uel *Tr*¹ : ἡλίου *L* || 1479 παγὰς Reiske : παγαῖσι <*L>P* || 1480 ἄμφι ναόν del. Burges, Monk || 1480-1481 ἄμφι ναόν / ἄμφι βωμόν Monk; ἐλίσσεται ἄμφιβώμοι τὰν ἄνασσαν Ἄρτεμιν ceteris deletis Murray || 1481 ἄμφι βωμόν del. Hermann; Ἄρτεμιν del. Nauck || 1485 αἶμασι θύμασιν [τε] Hermann : αἶμασιν θύμασιν [τε] Murray : αἶμασι θύμασι [τε] Bothe || 1487-1490 *Iph.* continuavit Seidler : choro trib. *L* || 1487-1488 μήτερ Burges : μήτερ *L*; οὐ Höpfner, England : ὡς *L* : πῶς Blomfield; γέ del. Blomfield || 1491 ἰὼ ἰὼ Hermann : ὦ *Tr*¹ : om. *L* || 1494 δόρατα *Tr*³ : δώρατα *L*; νάϊ Hartung (νάϊα) : δάϊα *L* : νάϊα μέμονε Günther || 1495 ὄνομα δι' ἐμὸν Murray : δι' ἐμὸν ὄνομα *L* : δι' ἐμ' ὄλο- μέναν Musso : del. England; Αὐλίδος Matthiae : τᾶσδ' αὐλίδος *L* || 1496 στενοπόροισ ἐν Burges : στενοπόροισιν *L* || 1497-1498 μήτερ Seidler : μήτερ *L* || 1499 (θεράπ)ναι *Tr*¹ : θεράπαι *L*

Clitemestra entra a la tenda amb Orestes.
Ifigenia inicia el seu últim cant.¹²⁴

1475 ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — *Conduïu-me com la destructora de la ciu-
tat*¹²⁵ *d'Ilion i dels frigis! Doneu-me garlandes per ce-
nyir-me el cap (oferint els seus cabells) —aquests són els
rulls que heu de coronar!— i porteu-me fonts d'aigua per
a les purificacions! Encerclen amb balls el temple, l'altar,
i honoreu Artemis, la sobirana Artemis, la benaurada!*
1480 *Perquè amb la meua sang, si cal, i amb el meu sacrifici
esborraré els oracles.*
1485 *Oh augusta, augusta mare, no t'oferiré les meves llà-
grimes, perquè no escau de fer-ho en un lloc sagrat. Ió,
ió, donetes, canteu amb mi Artemis que habita enfront
de Calcis, on pel meu nom estan ancorades les naus, a la
cala de pas estret, a l'Àulida. Ió, terra mare! Oh Pelàs-
gia*¹²⁶ *i Micenes,*¹²⁷ *sojorn meu!*

124. Comencen aquí uns versos lírics que comprenen una monò- dia d'Ifigenia (vv. 1475-1499), seguida d'un breu amebau entre l'heroï- na i el cor (vv. 1500-1509) i d'un cant coral (vv. 1510-1531).

125. L'adjectiu ἐλέπτολις, com assenyala Andò (2021, *ad loc.*), al- ludeix clarament a Hèlena, que en Èsquil (Ag. 689-690) ve definida com ἐλένας, ἑλάνδρος, ἐλέπτολις, «destructora de naus, d'homes i de ciutats».

126. Antic nom de l'Hèllada.

127. Sobre Micenes i Argos, vegeu la n. *ad* v. 112.

- ΧΟ. καλῆς πόλισμα Περσέως, 1500
Κυκλωπιᾶν πόνον χερῶν;
ΙΦΙ. ἐθρέψαθ' Ἑλλάδι με φάος·
θανοῦσα δ' οὐκ ἀναίνομαι.
ΧΟ. κλέος γὰρ οὐ σε μὴ λίπη.
ΙΦΙ. ἰὼ ἰὼ· 1505
λαμπαδοῦχος ἀμέρα
Διὸς τε φέγγος, ἕτερον ἕτερον
αἰῶνα καὶ μοῖραν οἰκήσομεν.
χαῖρέ μοι, φίλον φάος.

ΧΟ. ἰὼ ἰὼ· 1510
ἴδεσθε τὰν Ἰλίου
καὶ Φρυγῶν ἐλέπτολιν
στείχουσιν, ἐπὶ κάρᾳ στέφη
βαλουμέναν χερνίβων τε παγὰς,
βωμόν γε δαίμονος θεᾶς
ῥανίσιν αἱματορροῦτοις 1515
ἱῤανοῦσαν εὐφυῇ τε σώματος δέρην
σφαγεῖσαν. εὐδροσοὶ παγαὶ
πατρῶναι μένουσι σε χέρνιβές τέτ'
στρατός τ' Ἀχαιῶν θέλων
Ἰλίου πόλιν μολεῖν. 1520

1501 Κυκλωπιᾶν Diggle : Κυκλωπίων L : [IT²] || 1502 ἐθρέψαθ' Elmsley : ἔθρεψας L (suprascriptio ἐμὲ) : εθ[IT²; με Elmsley : μέγα L : [IT²] || 1504-1506 λιπη[ιωιω]λαμπ[IT² || 1507 ἕτερον ἕτερον L, [IT²] : ἕτερον W. Dindorf || 1508]ω να κ αιμοιρα γοι κ η[IT² || 1509 φίλον L^{corr} : φίλος L || 1510-1531 del. Kirchhoff || 1512 κάρᾳ Diggle : κάρᾳ L || 1513 βαλουμέναν Bothe, Hartung : βαλλομέναν L; (παγ)άς Tr³ super παγαῖς L || 1514 γε L : τε Reiske; δαίμονος L : αἰμόνος W. Dindorf; θεᾶς del. Bothe, Monk || 1516 ῥανοῦσαν Markland : θανοῦσαν L : χρανοῦσαν Monk; εὐφυᾶ... δέραν W. Dindorf; εὐφυοῦς Kovacs : εὐφυῇ τ' ἐ<κ> σώματος δέρην / τμαθείσαν Musso || 1517 σφαγεῖσαν L : σφαγαῖσιν Griffith : del. W. Dindorf : σφαγεῖ<α δ' > Ameduri; παγαὶ L : ῥοαί West || 1518 χέρνιβες del. West; χέρνιβές τέ σε Seidler : τέ σε μένουσι χέρνιβες Günther

- 1500 CORIFEU — ¿Vols dir la ciutat de Perseu, obra de les
> mans ciclòpies?
ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Em va fer créixer com una llum per a
Grècia.¹²⁸ No rebutjo de morir.
1505 CORIFEU — La glòria, no hi ha perill que t'abandoni!
ΙΦΙΓΕΝΙΑ. — Ιό, ιό! Llum del dia que portes la torxa
solar i esclat de Zeus, viuré una altra vida en el més
> enllà i un altre destí. Acomiada't de mi, llum estimada!

Clitemestra, amb Orestes a coll, entra dins la tenda.
Ifigenia emprèn el camí que l'ha de dur a la mort.

- 1510 COR. — Ιό, ιό! Mireu-la com avança, la destructora de
la ciutat d'Ílion i dels frigis, per cobrir-se el cap amb
corones i aigua lustral! L'altar de la divina dea, sí, el
1515 mullarà amb les gotes de sang vessada quan del seu cos
pel gentil coll sigui degollada. El doll d'aigua pura que
del pare ha de rajar, les ablucions i l'exèrcit dels aqueus,
1520 desitjós d'arribar a la ciutat d'Ílion, t'esperen. Però cele-

128. Els paral·lelismes entre Aquil·leu i Ifigenia es fan de nou evidents en aquesta expressió de glòria: en el vers 1063 era Aquil·leu qui rebia el sobrenom de «llum» de Tessàlia.

ἀλλὰ τὰν Διὸς κόραν
 κλήσωμεν Ἄρτεμιν,
 θεῶν ἄνασσαν, ὥς ἐπ' εὐτυχεῖ πότμω·
 ὦ πότνια <πότνια>, θύμασιν βροτησίοις
 χαρεῖσα, πέμπων ἐς Φρυγῶν 1525
 γαίαν Ἑλλάνων στρατὸν
 ἥ καὶ δολόεντα Τροίᾳς ἔδη,
 Ἀγαμέμνονά τε λόγχαις
 Ἑλλάδι κλεινότατον στέφανον
 δὸς ἀμφὶ κᾶρα ἐὼν ἥ 1530
 κλέος ἀείμνηστον ἀμφιθεῖναι.

[ΑΓΓΕΛΟΣ Β

ὦ Τυνδαρεῖα παῖ Κλυταιμῆστρα, δόμων
 ἔξω πέρασον, ὡς κλύης ἐμῶν λόγων.
 ΚΛ. φθογῆς κλουοῦσα δεῦρο σῆς ἀφικόμην,
 ταρβοῦσα τλήμων ἀκαπληγμένη φόβω. 1535
 μή μοι τιν' ἄλλην ξυμφορὰν ἦκεις φέρον
 πρὸς τῇ παρουσίᾳ;
 ΑΓ. σῆς μὲν οὖν παιδὸς πέρι
 θανυμαστά σοι καὶ δεινὰ σημήναι θέλω.
 ΚΛ. μὴ μέλλε τοίνυν, ἀλλὰ φράζ' ὅσον τάχος.
 ΑΓ. ἀλλ', ὦ φίλη δέσποινα, πᾶν πεύση σαφῶς. 1540
 λέξω δ' ἀπ' ἀρχῆς, ἣν τι μὴ σφαλεῖσά μου
 γνώμη ταραξῇ γλώσσαν ἐν λόγοις ἐμήν.
 ἐπεὶ γὰρ ικόμεσθα τῆς Διὸς κόρης
 Ἀρτέμιδος ἄλσος λείμακάς τ' ἀνθεσφόρους,
 ἵν' ἦν Ἀχαιῶν σύλλογος στρατεύματος, 1545
 σὴν παῖδ' ἄγοντες, εὐθὺς Ἀργείων ὄχλος
 ἠθροίζεθ'. ὡς δ' ἐσείδεν Ἀγαμέμνων ἄναξ

*brem la filla de Zeus, Àrtemis, entre els déus sobirana,
 perquè tingui un destí benaurat! Oh sobirana, sobira-
 1525 na, que et complaus amb els sacrificis humans, envia
 l'exèrcit dels hellens a la terra dels frigis i a Troia, seu
 d'enganyis! Permet que amb l'ajut de les llances Agamèm-
 1530 non cenyeixi el cap de l'Hel·lada amb la corona més illus-
 > tre, glòria de record sempitern.*

Un missatger arriba duent novetats del lloc del sacrifici.

> [MISSATGER. — Filla de Tindàreu, Clitemestra, surt fora de la tenda perquè puguis escoltar les meves paraules!

Clitemestra surt de nou de la tenda.

CLITEMESTRA. — He vingut fins aquí en sentir la teva
 1535 veu, aterrida en la meua desgràcia i colpida per la por.
 ¿No has vingut pas a reportar-me una altra desgràcia,
 damunt la present?

MISSATGER. — Desitjo explicar-te fets meravellosos i
 extraordinaris que atenyen la teua filla.

CLITEMESTRA. — Doncs no t'entretenguis! Parla, tan de
 pressa com puguis.

1540 MISSATGER. — Benvolguda senyora, tot ho sabràs amb
 claredat. Ho explicaré des del principi, si la meua ment
 no s'erra en res i, en pronunciar les paraules, no em fa
 tremolar la veu. Tan bon punt hem arribat al bosc sagrat
 d'Àrtemis, la filla de Zeus, i als prats florits on es tro-
 1545 bava l'aplec de l'exèrcit dels aqueus, conduint la teua
 filla, de seguida s'hi ha congregat una multitud d'argius.
 Quan el sobirà Agamèmnon ha vist la seva filla avançant

1523 θεῶν L : θεᾶν Bothe, Hennig || 1524 <πότνια> Hermann : πότνια
 L; θύμασιν Burges : θύμασι L || 1529 Ἑλλάδι L : Ἑλλάσι Markland ||
 1530 <θ'> ἐὼν Scaliger || 1532-1629 del. Porson || 1533 κλύης Tr³ : κλύεις
 <L>P || 1536 ἦκεις L : ἦκης Portus || 1538 δεινὰ L : κεδνὰ Weil : κλεινὰ
 Murray || 1541 μου L : που Markland

ἐπὶ σφαγὰς στείχουσιν εἰς ἄλσος κόρην,
 ἀνεστέναξε κάμπαλιν στρέψας κάρα
 δάκρυα προήκεν, ὁμμάτων πέπλον προθείς.
 ἢ δὲ σταθεῖσα τῷ τεκόντι πλησίον
 ἔλεξε τοιάδ'· ὦ πάτερ, πάρειμί σοι
 τοῦμόν δὲ σῶμα τῆς ἐμῆς ὑπὲρ πάτρας
 καὶ τῆς ἀπάσης Ἑλλάδος γαίης ὑπερ
 θῦσαι δίδωμι· ἐκούσα πρὸς βωμόν θεᾶς
 ἄγοντας, εἴπερ ἐστὶ θέσφατον τόδε.
 καὶ τοῦτ' ἔμ'· εὐτυχοῖτε καὶ νικηφόρου
 δορὸς τύχοιτε πατρίδα τ' ἐξίκοισθε γῆν.
 πρὸς ταῦτα μὴ ψεύσῃ τις Ἀργείων ἐμοῦ·
 σιγῇ παρέξω γὰρ δέρην εὐκαρδίως.
 τοσαῦτ' ἔλεξε· πᾶς δ' ἐθάμβησεν κλυὼν
 εὐψυχίαν τε κάρετὴν τῆς παρθένου.
 στὰς δ' ἐν μέσῳ Ταλθύβιος, ᾧ τόδ' ἦν μέλον,
 εὐφημίαν ἀνείπε καὶ σιγὴν στρατῷ·
 Κάλχας δ' ὁ μάντις ἐς κανοῦν χρυσήλατον
 ἔθηκεν ὅξυ χειρὶ φάσγανον σπάσας
 κολεῶν ἔσωθεν, κρᾶτά τ' ἔσπευσεν κόρης.
 ὁ παῖς δ' ὁ Πηλέως ἐν κύκλῳ βωμοῦ θεᾶς
 λαβὼν κανοῦν ἔθρεξε χέρνιβας θ' ὁμοῦ,
 ἔλεξε δ'· ὦ παῖ Ζηνός, ὦ θηροκτόνε,
 τὸ λαμπρὸν εἰλίσσουσ' ἐν εὐφρόνῃ φάος,
 δέξαι τὸ θῦμα τόδ' ὃ γέ σοι δωρούμεθα
 στρατός τ' Ἀχαιῶν Ἀγαμέμνων ἄναξ θ' ὁμοῦ,

1550 προήκεν W. Dindorf : προήγεν L; δάκρυα προήκεν W. Dindorf : δάκρυα προήγεν L : δάκρυε, πρόσθεν Semitelos || 1557 εὐτυχοῖτε Aldina : εὐτυχεῖτε L || 1558 δορὸς Pierson : δώρου L || 1560 σιγῇ L : σφαγῇ Jacobs || 1561 ἐθάμβησεν Jacobs : ἐθάμβησε L || 1567 κολεῶν Tr³ : κοῦλεῶν <L>P : ὀλῶν Musgrave || 1568 Πηλέως : et -έως et -έος L; βωμοῦ Heath : βωμόν L || 1569 ἔθρεξε L : ἔβρεξε Weil || 1570-1571 in spatio uacuo add. L^{cor}, ante 1570 erasa nota λείπει στίχος || 1570 Ζηνός, ὦ Nauck : ζηνός ἄρτεμης <L>P || 1572 τόδ' ὃ γέ σοι L : τοῦθ' ὃ σοι Porson || 1573 ἄναξ θ' ὁμοῦ L : τ' ἄναξ ὁμοῦ Scaliger

cap al bosc en direcció al sacrifici, ha proferit un gemec
 i, girant el cap enrere, ha arrencat a plorar alhora que es
 cobria els ulls amb el vestit.¹²⁹ Ella, però, dreta a la vora
 del seu pare, li ha adreçat els mots següents: «Pare, em
 poso a la teva disposició. El meu cos, l'entrego de bon
 grat al sacrifici en nom de la pàtria i de tota la terra de
 Grècia; conduïu-me a l'altar de la deessa, si això és el
 que l'oracle ha ordenat. I en el que depèn de mi, que
 tingueu sort, que obtingueu un combat victoriós i que tor-
 neu a la vostra terra paterna. Que no em toqui cap argüi,
 doncs, perquè en silenci oferiré el meu coll amb l'ànim
 ferm.»¹³⁰ Així ha parlat. I tots, en sentir-la, han quedat
 admirats de l'enteresa d'esperit i el coratge de la noia.
 > Dret al bell mig, Taltibi, en qui requeria l'encàrrec, ha
 reclamat a l'exèrcit de fer silenci ritual. L'endeví Cal-
 cant, amb la mà, ha tret de l'estoig un coltell esmolat i
 l'ha posat dins d'una cistella d'or. Tot seguit ha coronat
 > la noia. El fill de Peleu ha agafat la cistella juntament
 amb l'aigua lustral i ha corregut en cercle al voltant de
 l'altar de la deessa. Aleshores ha dit: «Filla de Zeus, oc-
 cidora de bèsties, tu que en la nit brandes la llum res-
 plendent,¹³¹ accepta aquest sacrifici que t'oferim a la ve-
 gada l'exèrcit dels aqueus i el sobirà Agamèmnon, la

129. Després d'aquesta primera reacció, Agamèmnon passarà a un segon pla força incomprensible, atès que al llarg de la tragèdia s'ha insistit en la seva intenció de sacrificar la filla personalment, amb la seva pròpia mà.

130. Les paraules d'Ifigenia recorden molt les que pronuncia Polixena en la tragèdia eurípidea *Hècuba* (vv. 546-548); en efecte, es tracta de dues heroïnes que comparteixen un destí similar, per bé que pertanyen a bàndols oposats (vegeu Geneviève HOFFMANN, «Macarie, Polyxène et Iphigénie: les vierges héroïques dans le théâtre d'Euripide», en O. Cavalier (ed.), *Silence et fureur: la femme et le mariage en Grèce. Les antiquités grecques du Musée Calvet*, Avinyó 1996, 249-270).

131. Sobre les epiclesis d'Àrtemis, vegeu la n. ad v. 91.

ἄχραντον αἶμα καλλιπαρθένου δέρης,
καὶ δὸς γενέσθαι πλοῦν νεῶν ἀπήμονα 1575
Τροίας τε πέργαμ' ἐξελεῖν ἡμᾶς δορί.
ἐς γῆν δ' Ἀτρεΐδαι πᾶς στρατός τ' ἔστη βλέπων.
ἱερεὺς δὲ φάσγανον λαβὼν ἐπέυξατο
λαιμόν τ' ἐπεσκοπεῖθ', ἵνα πλήξειεν ἄν. 1580
ἐμοὶ δέ τ' ἄλγος οὐ μικρὸν εἰσῆι φρενί
κᾶστην νενευκῶς· θαῦμα δ' ἦν αἴφνης ὄραν.
πληγῆς κτύπον γὰρ πᾶς τις ἦσθετ' ἄν σαφῶς,
τὴν παρθένον δ' οὐκ οἶδεν οὐ γῆς εἰσέδν.
βοᾷ δ' ἱερεὺς, ἅπας δ' ἐπήχησε στρατός,
ἄελπτον εἰσιδόντες ἐκ θεῶν τινος 1585
φάσμι', οὐ γέ μινδ' ὀρωμένον πίστις παρῆν·
ἔλαφος γὰρ ἀσπαίρουσ' ἔκειτ' ἐπὶ χθονὶ
ιδεῖν μεγίστη διαπρεπῆς τε τὴν θέαν,
ἧς αἶματι βωμὸς ἐρραίνεται' ἄρδην τῆς θεοῦ.
κᾶν τῷδε Κάλχας πῶς δοκεῖς χαίρων ἔφη· 1590
ὦ τοῦδ' Ἀχαιῶν κοῖρανοι κοινοῦ στρατοῦ,
ὄρατε τήνδε θυσίαν, ἣν ἡ θεὸς
προὔθηκε βωμίαν, ἔλαφον ὀρειδρόμον;
ταύτην μάλιστα τῆς κόρης ἀσπάζεται,
ὥς μὴ μαινοὶ βωμόν εὐγενεὶ φόνῳ. 1595
ἡδέως τε τοῦτ' ἐδέξατο καὶ πλοῦν οὔριον
δίδωσιν ἡμῖν Ἰλίου τ' ἐπιδρομάς.
πρὸς ταῦτα πᾶς τις θάρσος αἶρε ναυβάτης
χώρει τε πρὸς ναῦν· ὥς ἡμέρᾳ τῇδε δεῖ
λιπόντας ἡμᾶς Αὐλίδος κοιλοὺς μυχοὺς 1600
Αἴγαιον οἶδμα διαπερᾶν. ἐπεὶ δ' ἅπαν
κατηνθρακώθη θυμ' ἐν Ἡφαίστου φλογί,
τὰ πρόσφορ' ἠῦξαθ', ὥς τύχοι νόστου στρατός.

1580 δέ τ' : δέ γ' Reiske; ἐμοὶ δ' ἐσῆι τ' ἄλγος οὐ μικρὸν φρενί Hermann || 1583 οἶδεν L : εἶδεν Matthiae || 1584 δ' ἱερεὺς, ἅπας L : δ' ἄρ' ἱερεὺς, πᾶς Weil || 1586 μινδ' ὀρωμένον πίστις L : πίστις μήδ' ὀρωμένου Porson || 1589 ἐρραίνεται' P : ἐρραίνεται' L || 1592 ἡ L^{corr} : ὁ L || 1595 μαινοὶ L : μαινίη apogr. Par. 2817

sang pura del coll d'una jove preciosa, i permet que les
1575 naus facin la travessia sense contratemps, i que nosaltres
prenguem la ciutadella de Troia amb la llança.» Drets,
els Atrides i l'exèrcit en ple fixaven la vista a terra.
El sacerdot, després d'agafar el coltell, ha adreçat una
pregària i s'ha posat a mirar el coll, el punt per on po-
1580 dria colpejar-lo. I a mi m'anava entrant al pit una pena
no pas petita, i m'he quedat dret amb el cap cot. Però,
de sobte, s'ha produït un prodigi digne de veure, per-
què, si bé tothom havia sentit amb claredat el soroll del
cop, ningú no havia vist en quin lloc de la terra la jove
s'havia enfonyat.
El sacerdot crida i l'exèrcit sencer s'hi afegeix, després
1585 de veure, com provinent d'un dels déus, una aparició
inesperada, impossible de creure encara que l'estigués-
sim veient: una cérvola estava estirada al terra regirant-se
convulsivament, grandiosa de veure i magnífica de con-
templar, i amb la seva sang ruixava de dalt a baix l'altar
1590 de la deessa. Just en aquell moment, Calcant, ale-
grant-se'n et pots imaginar com, ha dit: «Oh cabdills
d'aquesta aliança militar aquea, ¿veieu aquesta ofrena
que la deessa ha col·locat damunt l'altar, una cérvola de
les muntanyes? L'acull amb més alegria que la jove, per
1595 què no taquí el seu altar amb sang noble. De bon grat
ha acceptat el sacrifici: ens concedeix una navegació fa-
vorable i l'assalt a Ílion. Davant d'això, amunt els ànims,
mariners! I que cadascú s'adreci a la seva nau, perquè cal
que en el dia d'avui abandonem la badia enclotada de
1600 l'Àulida i travessem el mar Egeu!» Quan la flama d'He-
fest ha consumit del tot la víctima, s'han pronunciat les
pregàries necessàries perquè l'exèrcit tingués un bon re-
torn.

- πέμπει δ' Ἀγαμέμνων μ' ὥστε σοι φράσαι τάδε
λέγειν θ' ὅποιας ἐκ θεῶν μοίρας κυρεῖ 1605
καὶ δόξαν ἔσχεν ἄφθιτον καθ' Ἑλλάδα.
ἐγὼ παρὼν τε καὶ τὸ πρᾶγμ' ὁρῶν λέγω·
ἡ παῖς σαφῶς σοι πρὸς θεοὺς ἀφίπτατο.
λύπης δ' ἀφαίρει καὶ πόσει πάρες χόλον·
ἀπροσδόκητα δὲ βροτοῖς τὰ τῶν θεῶν, 1610
σώζουσιν θ' οὐς φιλοῦσιν· ἡμᾶρ γὰρ τόδε
θανοῦσαν εἶδε καὶ βλέπουσαν παῖδα σὴν.
ΧΟ. ὥς ἥδομαί τοι ταῦτ' ἀκούσας ἀγγέλου·
ζῶν δ' ἐν θεοῖσι σὸν μένειν φράζει τέκος.
ΚΛ. ὦ παῖ, θεῶν τοῦ κλέμμα γέγονας; 1615
πῶς σε προσείπω; πῶς δ' οὐ φῶ
παραμυθεῖσθαι τοῦσδε μάτην
μύθους, ὥς σου
πένθους λυγροῦ πανσαίμην;
ΧΟ. καὶ μὴν Ἀγαμέμνων ἄναξ στείχει,
τούσδ' αὐτοὺς ἔχων σοι φράζειν μύθους. 1620
ΑΓΑ. γύναι, θυγατρὸς ἔνεκ' ὀλβιοὶ γενοίμεθ' ἄν·
ἔχει γὰρ ὄντως ἐν θεοῖς ὁμιλίαν.
χρὴ δέ σε λαβοῦσαν τόνδε μόσχον νεαγενή
στείχειν πρὸς οἴκους· ὥς στρατὸς πρὸς πλοῦν ὄρᾳ.
καὶ χαίρει· χρόνια γε τάμά σοι προσφθέγματα 1625
Τροίηθεν ἔσται· καὶ γένοιτό σοι καλῶς.
ΧΟ. χαίρων, Ἀτρεΐδη, γῆν ἱκοῦ
Φρυγίαν, χαίρων δ' ἐπάνηκε,
κάλλιστά μοι σκῦλ' ἀπὸ Τροίας ἐλών.]

1604 δ' Ἀγαμέμνων *L* : δὲ βασιλεὺς Weil || 1606 post 1608 trai. Günther || 1607 δὲ *Tr*³ || 1609 λύπης *L* : λύπας Bothe : λύπην Hermann; ἀφαίρει : ἀφαιροῦ Bothe || 1610 βροτοῖς Barnes : βροτοῖσι *L* || 1615 τοῦ *P*² : του *L* || 1617 τοῦσδε μάτην *L* : τούσδ' ἄλλως Weil || 1618 πανσαίμην *L* : πανσαίμαν *Tr*¹ || 1620 αὐτοὺς *L* : αὐτὸς Heath || 1621 ἔνεκ' *Tr*³ : οὔνεκ' *L* || 1623 νεαγενή *L* : εὐγενή Porson || 1627 ἱκοῦ *L*. Dindorf

- Agamèmnon m'envia perquè t'ho explicui i et digui
1605 quin és el destí que Ifigenia ha guanyat de part dels déus
i quin renom immortal ha obtingut a Grècia. Jo, que hi
era present i he vist el que ha passat, et dic amb tota
certesa que la teva filla se n'ha anat volant cap als déus.¹³²
Allunya la pena, doncs, i posa fi a la rancúnia envers el teu
marit. Els designis dels déus són inescrutables als mortals i
1610 salven aquells que estimen, perquè el dia d'avui ha vist al
mateix temps la teva filla morir i obrir els ulls de nou.
CORIFEU — Com em complau d'haver sentit aquestes
paraules del missatger! (*Adreçant-se a Clitemestra.*)
Afirma que la teva filla és viva i que està entre els déus!
1615 CLITEMESTRA. — Ai, filla, ¿de quin déu t'has convertit
en presa? ¿Com t'he d'anomenar? ¿Com no he de dir
que aquests mots busquen consolar-me falsament per-
què aturi el meu dol funest per tu?

Agamèmnon entra a escena i s'adreça a Clitemestra.

- CORIFEU — Precisament s'apropa el sobirà Agamèmnon,
1620 que et pot explicar aquest mateix relat.
AGAMÈMNON. — Dona, podem sentir-nos afortunats
per la nostra filla, perquè realment té tracte amb els
déus. Tanmateix, cal que agafis aquest tendre infantó i
vagis cap a casa, perquè l'exèrcit ja considera la idea de
1625 fer-se a la mar. Adeu! Trigaran molt a arribar-te, des
de Troia, les meves notícies. Que et vagi bé!
CORIFEU — Atrida, ves feliç cap a la terra frígia i torna feliç,
després d'haver pres, de Troia, el botí més preuat per a mi!]

El cor abandona l'escena, i Agamèmnon i Clitemestra
prenen camins diferents: l'un cap a la guerra;
l'altra a Argos, amb el fill a coll.

132. El relat del missatger reporta el prodigi de la substitució d'Ifigenia per una cérvola damunt l'altar sacrificial. Es tracta d'un episodi desconegut en els poemes homèrics, però que molt probablement ja formava part dels *Cants cipris* (sobre aquesta qüestió, vegeu «El mite d'Ifigenia, de l'èpica a la tragèdia» en la *Notícia preliminar*).

FRAGMENTA

Frag. 1

<Ἄρτεμις>

ἔλαφον δ' Ἀχαιῶν χερσὶν ἐνθήσω φίλαις
κεροῦσσαν, ἣν σφάζοντες αὐχίησουσι σὴν
σφάζειν θυγατέρα.

Ael., *N. A.* VII 39 [= Euripides, frag. 857 Nauck]

ὅσοι λέγουσι θῆλυν ἔλαφον [τὰ] κέρατα οὐ φύειν, οὐκ
αἰδοῦνται τοὺς τοῦ ἐναντίου μάρτυρας· . . . ὁ δὲ Εὐριπίδης ἐν
τῇ Ἰφιγενείᾳ «ἔλαφον . . . θυγατέρα»

2 φίλαις : λάθρα Monk II 3 σφάζοντες V : σφάζαντες pars codd.

FRAGMENTS

Frag. 1¹

<ARTEMIS> (*adreçant-se a Clitemestra?*). — Col·locaré a les pròpies mans dels aqueus una cérvola banyuda, que sacrificaran convençuts d'estar sacrificant la teva filla.

ELIÀ, *Sobre la naturalesa dels animals* VII 39 [EURÍPIDES, frag. 857 Nauck]

Tots aquells que afirmen que a la cérvola no li creixen banyes, no prenen en consideració els testimonis que diuen el contrari: [...] Eurípides, a la *Ifigenia*, «Col·locaré [...] filla».

1. Aquest fragment, que no es documenta en la tradició manuscrita, és atribuït per Elià, autor del segle II dC, a una *Ifigenia* d'Eurípides, títol que hom ha identificat amb la *Ifigenia a Àulida*. Es tractaria d'una aparició d'Àrtemis, com una *dea ex machina*, davant de Clitemestra per a comunicar-li el sacrifici d'una cérvola en comptes d'Ifigenia i, tal vegada, el transport de la filla a un altre lloc. Aquests versos foren considerats parts integrants del pròleg (S. Musgrave) o de l'èxode (R. Porson) eurípideus originals, tot contribuint de forma decisiva a posar sota sospita l'autenticitat d'ambdues seccions de la tragèdia, que, d'altra banda, presenten altres peculiaritats mètriques i estilístiques. Sobre aquesta qüestió, vegeu l'apartat «La tradició manuscrita i el debat sobre l'autenticitat del text» a la *Notícia preliminar*.

Frag. 2

Hesych. A 1608 Latte

ἄθρουστα· ἀπρόσκοπα. Εὐριπίδης Ἰφιγενεία τῇ ἐν Αὐλίδι.

Frag. 3

ἀλκυνόνες, αἱ παρ' ἀενάοις θαλάσσης
κύμασιν στωμύλλετε,
τέγγουσαι νοτίοις πετρῶν
ῥανίσι χροά δροσιζόμεναι

Σ Aristoph. *Ran.* 1310

ἔστι δὲ τὸ προκείμενον (*Ran.* 1309-1312 [= Eur. frag. 856 Nauck]) ἐξ Ἰφιγενείας τῆς ἐν Αὐλίδι (om. Σ^r, sed ἐξ Ἰφιγενείας Εὐριπίδου habet Σ^r 1318)

Frag. 2 ad 57 ἄθρουστα pro ἄριστα coni. Hemsterhuys.

Frag. 3 Sunt qui hos uu. ad *I. T.* 1088 sqq. referant, sunt qui ad *Hypsipylam*.

Frag. 2

HESIQUI A 1608 Latte

Irrompible: sense dany. Eurípides a la *Ifigenia a Aulida*.

Frag. 3

Alcions, vosaltres que per les ones fluctuants de la mar aneu refilant, mentre us remulleu i esquitxeu el plomatge de les ales amb gotes d'aigua.

Escoli a ARISTÒFANES, *Ran.* 1310 (Σ^r 1318 de la *Ifigenia* d'Eurípides): L'anterior és d'*Ifigenia a Aulida*.

NOTES COMPLEMENTÀRIES

vv. 1-163: Els versos inicials de la tragèdia

Els versos 1-163 de la tragèdia *Ifigenia a Àulida* (en endavant *I. A.*) han estat objecte d'un intens debat per part dels estudiosos de l'obra, pel que fa tant a la seva autenticitat com a la seva integritat. La tragèdia, d'acord amb la tradició manuscrita, s'obre amb un diàleg anapèstic entre Agamèmnon i un vell servent (v. 1-48), seguit d'un recitat en trímetres iàmbics (v. 49-114), en veu del sobirà grec, i d'un altre diàleg en anapestos, probablement líric (v. 117-162). Aquesta estructura, força singular, presenta també transicions forçades i algunes suposades incongruències que han dividit la crítica entre els defensors de la genuïnitat del text preservat i els que hi han mostrat les seves reserves en diferents graus i matisos.

Majoritàriament, han estat considerats autèntics els trímetres iàmbics, en detriment dels anapestos (vegeu les conclusions de D. L. Page en *Actors' interpolations in Greek tragedy, studied with special reference to Euripides' «Iphigeneia in Aulis»*, Oxford 1934, 140). Aquesta idea ha dut alguns editors a invertir l'ordre dels versos i a col·locar la part iàmbrica a l'inici de la tragèdia (vegeu, p. ex., l'edició de Gilbert Murray de l'any 1909). Ara bé, ni tan sols la part iàmbrica ha defugit les crítiques: Grace A. Mizén («*The Iphigeneia at Aulis: the Prologue Anapaests*», *ICS* 5, 1980, 15-43) es veu «temptada» de considerar autèntics els versos 80-107 per raons temàtiques, mentre que David Kovacs («*Toward a reconstruction of Iphigeneia Aulidensis*», *JHS* 123, 2003, 77-103) reté com a autèntics els versos 49-105 i defensa que els versos 106-114, que contenen la revelació de l'oracle de Calcant a un grup reduït de cabdills, són obra d'un autor anònim, que ell anomena «the Reviser», el qual hauria dut a terme alteracions importants sobre el text per a una nova posada a escena de la tragèdia, probablement en el segle IV aC (vegeu les observacions prudents

sobre aquesta proposta que fa Valeria Andò, *Eurípide, Ifigenia in Aulide*, Venècia 2021, 26-27). Val a dir que també hi ha hagut qui s'ha manifestat a favor de l'autenticitat dels anapestos, com Walter Stockert, *Eurípides, Iphigenie in Aulis*, Viena 1992, vol. I, 78. En defensan l'autenticitat, sobre la base de la coherència temàtica i estructural, o bé com una innovació eurípidea, els estudis de Gudrun Mellert-Hoffmann, *Untersuchungen zur «Iphigenie in Aulis» des Eurípides*, Heidelberg 1969, 91-155; Charles W. Willink, «The prologue of *Iphigenia at Aulis*», *CQ* 21, 2, 1971, 342-364, que hi defensa un ordre de versos diferent; Hartmut Erbse, *Studien zum Prolog des euripidischen Tragödie*, Berlín 1984, 269-280; Jean Irigoin, «Le prologue et la parodos d'*Iphigénie à Aulis*», *REG* 101, 482-484, 1988, 240-252.

Entre els qui els consideren espuris en la seva totalitat, podem esmentar, p. ex., els estudis de David Bain («The prologues of Eurípides' *Iphigeneia in Aulis*», *CQ* 27, 1977, 10-26) i James Diggle, que, en la seva edició per a la col·lecció «Oxford Classical Texts» (1994), assenyalat tot el passatge del pròleg com a *uix Eurípidei*. Més recentment, Nuala Distilo (*Il Prologo dell'«Ifigenia in Aulide» di Eurípide: problemi di attribuzione e tradizione testuale eurípidea*, Tübingen 2013) ha proposat la hipòtesi que el pròleg de la tragèdia sigui l'obra d'un escriptor de comèdia, sobre la base de paral·lelismes suggeridors entre el diàleg d'Agamèmnon amb el vell servent i algunes estructures prologals, certament mal conegudes, de la Comèdia Mitjana; també la complicitat amo-esclau, que esdevindrà un tema recurrent en Menandre, podria trobar en el pròleg de la *Ifigenia a Aulida* un antecedent no tan llunyà. Sobre la ruptura de les convencions de gènere en Eurípides, vegeu les reflexions de Donald J. Mastronarde, «Euripidean tragedy and genre: the terminology and its problems», *ICS* 24/25 [*Eurípides and Tragic Theatre in the Late Fifth Century*], 1999-2000, 23-39.

En aquesta edició, s'ha optat per mantenir l'estructura transmesa pels manuscrits (per bé que es tracta d'un cas únic), perquè conté dades indispensables per a entendre el conjunt de la trama i perquè dramàticament funciona molt bé: el diàleg inicial situa l'espectador en l'espai i en el temps, a la vegada que incideix, de bon començament, en el neguit intern que sent Agamèmnon, turmentat per l'acció que s'ha compromès a dur a terme; el recitat iàmbic contextualitza l'episodi mític, a l'estil del que trobem en la major part de les tragèdies d'Eurípides conservades, i el diàleg final introdueix un gir inesperat que obre la porta a l'esperança d'un desenllaç diferent, tot contribuint a generar un cert suspens.

v. 3: «sobirà»

El títol *ἄναξ* és molt antic, com demostra el fet que es documenta sota la forma *wa-na-ka* /wanaks/ en els primers testimonis escrits de la llengua grega, les inscripcions en Lineal B. La seva etimologia, molt discutida, no sembla indoeuropea i apunta a un origen pregreco (vegeu Thomas G. PALAIMA, «The ideology of the ruler in Mycenaean prehistory: twenty years after the missing ruler», en R. Koehl (ed.), *Studies in Aegean art and culture. A New York Aegean Bronze Age colloquium in memory of Ellen N. Davis*, Filadèlfia – Pensilvània 2016, 133-150, sobretot 140-144). En els poemes homèrics, el títol s'atribueix als déus i als homes que ostenten el poder reial suprem, en particular, a Agamèmnon, com a cabdill principal de tota la host aquea (*Il.* I 442; II 434, etc.).

vv. 4-5: «La vellesa no em deixa dormir gens i en els meus ulls es mostra amatent.»

Els versos 4-5 presenten dificultats d'interpretació, sobretot pel terme *ὄξύ*. Aquest adjectiu, quan es refereix a la vista o a l'ull, significa «agut, penetrant» (així, p. ex., en HOMER, *Il.* XVII 675, parlant de l'àguila); d'aquí que, en nombroses traduccions, s'interpreti com un sinònim d'*ὄξύτης*, «i en els meus ulls l'agudesia segueix present». Ara bé, aquesta traducció presenta una certa incongruència en posar al mateix nivell sintàctic una conseqüència negativa de la vellesa (l'insomni) i una qualitat positiva del vell (la conservació d'una bona vista, a pesar de l'edat). Compartim, doncs, l'opinió de Valeria Andò (2021: 223-224, amb discussió de bibliografia precedent), que en aquest context és més pertinent entendre *ὄξύς* com a 'ràpid', 'prompte' (cf. TUCÍDIDES I 70, aplicat a la ment), oposat a *βραδύς* 'lent', amb la idea que, a causa de l'insomni, l'ancià no pot aclucar els ulls i els manté sempre vigilants. D'altra banda, no és rara la participació de personatges ancians en la tragèdia, no només en papers secundaris, com en aquest cas, sinó també en protagonistes. Un exemple ben il·lustre es troba en l'*Èdip a Colonos* de Sòfocles —obra pràcticament coetània d'*I. A.*—, protagonitzada per un Èdip cec i ja vell que avança amb dificultat del braç de la seva filla Antígona. La figura de l'ancià commou per la seva fragilitat física, però sovint les seves intervencions són plenes de saviesa i bon consell.

vv. 6-8: «¿Quin és aquest estel que per aquí avança? — És Sírius, que, bo i estant encara al bell mig del cel, es precipita a la vora de la Plèiade de set camins.»

Els versos 6-8, que nosaltres reproduïm segons el manuscrit *L*, plantegen un error astronòmic que fou detectat ben aviat pels editors i estudiosos del text. En efecte, l'estel Sírius, que pertany a la constel·lació del Gos (vegeu la nota següent), no es troba al costat de les set Plèiades: s'hi interposen les constel·lacions d'Orió i de Taure. Ja en el segle XIX, diferents filòlegs i astrònoms van suggerir que hi havia una confusió entre Sírius i Aldebaran o *Alpha Tauri*, una idea que fou recollida per J. E. Harry («The bright Aldebaran», *CR* 28, 6, 1914, 190-191). Aquesta lectura passava per interpretar *σειριος* com un adjectiu amb el significat d'ardent o 'rutilant', fent valer un pasatge de Teó d'Esmirna en el qual s'afirma que el terme s'aplicava en poesia a tots els astres en general (*De util. math.* XVI, p. 146 Hiller: *κοινῶς τε γὰρ, φησὶν ὁ Ἀδραστος, πάντας τοὺς ἀστέρας οἱ ποιηταὶ σειρίους καλοῦσιν*); tanmateix, Eratòstenes (*Cat.* XXXIII) afirma que són els astrònoms els qui empren el terme amb sentit genèric per a designar totes les estrelles grans i brillants. Teó sosté la seva explicació remetent a Íbic (frag. 314 *PMG*), a Arat i al «tràgic» (és a dir Eurípides), de qui cita precisament el versos 6-7 d'*I. A.* amb algunes variacions en relació amb el text transmès pels manuscrits: ὁ τραγικὸς ἐπὶ τίνος τῶν πλανητῶν· τί ποτ' ἄρα ὁ ἀστήρ ὃδε πορθμεύει σειρίος; En resposta a J. E. Harry, A. E. Housman («ACTHP CEIPIOC in Eur. *I. A.* 6-7», *CR* 28, 8, 1914, 216) va aduir que els versos es referien no pas a un estel sinó a un planeta, com de fet afirma Teó, atès que no seria creïble que tot un estrateg no fos capaç d'identificar els estels en el cel nocturn. Més endavant, reprenent el pasatge de Teó, l'astrònom del Vaticà A. Rome («La date de composition de l'*Iphigénie à Aulis* d'Euripide», en *Miscellanea Giovanni Mercati*, vol. IV, Ciutat del Vaticà 1946, 13-26) va proposar que els versos fessin memòria de l'extraordinària conjunció dels planetes Mart i Júpiter que va tenir lloc la nit del 30 al 31 de juliol del 409 aC, i que deuria propiciar una lluminositat espectacular en el cel àtic, una idea suggeridora però poc versemblant tenint en compte la datació d'aquesta tragèdia i les circumstàncies en què fou escrita per Eurípides, lluny d'Atenes (vegeu la *Notícia preliminar*).

D'altra banda, si bé és cert que el text de Teó soluciona l'error astronòmic, genera un nou problema en suprimir el canvi de subjecte en el pas del vers 6 al 7. Per resoldre aquesta dificultat, Charles W. Willink («The prologue of *Iphigenia at Aulis*», *CQ* 21, 2, 1971, 343-

364) atribueix, ell tot sol, el vers 6 al vell servidor, tot recuperant amb el τί l'usual valor transitiu de πορθμεύει, i tradueix «Whatever means this blazing star Sirius, ...?», però la pregunta no troba resposta en les paraules d'Agamèmnon que segueixen i, a parer nostre, no fa sentit; seguint la proposta de J. H. Bremi, nombrosos editors, entre els quals H. G. Günther (1988), J. Diggle (1994), D. Kovacs (2002) i també, més recentment, C. Collard & J. Morwood (2017) i V. Andò (2021), han atribuït a Agamèmnon el conjunt dels versos 6 a 11, que esdevenen aleshores una mena de reflexions en veu alta per part del sobirà mentre espera l'arribada del seu servidor, com si busqués la manera de plantejar-li les qüestions que el neguitegen (vegeu Distilo 2013: 33). Tanmateix, altres editors, com ara G. Murray (1913²), F. Jouan (1983), W. Stockert (1992) i E. Calderón (2002), prefereixen mantenir el text original, opció que seguim, entenent que l'esment de Sírius al costat de les Plèiades és una llicència poètica que té per únic objectiu situar l'acció a trenc d'alba en un dia d'estiu, com argumenten Gudrun Mellert-Hoffmann (1969: 93-94) i François Jouan («*Iphigénie à Aulis*, V. 1-11», *REG* 96, 455-459, 1983, 49-63).

v. 7: *Sírius*

Sírius és un estel que es caracteritza per la intensa llusor que desprèn, la més brillant del cel. Situat a la constel·lació del Gos, Κύων (cf. ERATÒSTENES, *Cat.* XXXIII i el comentari de J. Pàmias *ad loc.* en aquesta mateixa col·lecció), la seva aparició s'associa amb l'inici del període més calorós de l'estiu, la canícula, que en l'Antiguitat també era el període apte per a les campanyes militars. És dels pocs elements celestes coneguts per Homer (*Il.* XXII 29-31), que el considera un senyal funest, causant de febrades; Hesíode (*O.* 589), al seu torn, afirma que crema el cap i els genolls dels homes i els resseca la pell. L'esment de Sírius al costat de les set Plèiades és astronòmicament incorrecte (vegeu la nota precedent), però permet situar fàcilment l'acció en l'estació estival. D'altra banda, el seu moviment ràpid i centellejant s'ha volgut interpretar com una translació en el cel de l'estat anímic d'Agamèmnon, el qual, efectivament, es troba profundament trasbalsat, gairebé al límit de perdre la raó (Jacqueline ASSAEL, «Euripide et la poésie des étoiles», *LEC* 58, 1990, 309-332, en particular 329-330). Sobre el possible desequilibri mental d'Agamèmnon, vegeu la n. 9 de la traducció.

v. 8: *Les Plèiades*

Amb el nom de Πλειάς o, més comunament en plural, Πλειάδες es coneix la constel·lació de la Plèiade. Està formada per set estrelles, fet que explica els adjectius ἐπτάστερος (cf. ERATÒSTENES, *Cat.* XXIII i el comentari de Jordi Pàmias *ad loc.* en aquesta mateixa col·lecció) i ἐπτάπορος (cf. EURÍPIDES, *Or.* 1005; ARAT 257) amb què és designada (vegeu Laetitia LORGEUX-BOUAYAD, «Le mystère des étoiles aux sept voies», *BAGB* 2, 2012, 75-99). Segons la versió més difosa del mite, les set estrelles eren, en origen, les set filles d'Atlant, les quals s'havien consagrat a Àrtemis i es dedicaven a la cacera fins que Orió començà a empaitar-les. En la seva fugida, van ser col·locades al firmament, però no van aconseguir desempal·legar-se d'Orió, que continua perseguint-les cel a través. De les set estrelles, es deia que només sis eren visibles a ull nu: Electra, Maia, Taígete, Alcíone, Celeno i Estèrope; la setena, Mèrope, roman oculta, perquè, segons explica Eratòstenes, fou l'única que s'uní a un mortal. Les Plèiades eren importants en el calendari astronòmic, atès que es vinculaven a l'agricultura i a la navegació: Hesíode (*O.* 383-387; 615-616) associa la seva aparició amb l'inici de la sega i el seu ocàs amb el període de llaurar i sembrar, tot delimitant un espai de temps que aproximadament comprèn des de principis de maig a principis de novembre. Quant a la navegació, el mateix Hesíode (*O.* 618-623) identifica l'ocàs de les Plèiades com el senyal que marca la fi del període apte per navegar. En l'*Odissea* d'Homer (*V* 272) aquesta aglomeració d'estrelles llueix en el cel nocturn mentre Odisseu navega rumb a Ítaca.

v. 10: «el silenci dels vents»

Amb el sintagma σιγαὶ ἀνέμων es constata la manca de vents fent al·lusió indirecta al motiu, mantes vegades recordat al llarg de la tragèdia (vv. 88, 352, 804, 813, 1596), pel qual la flota aquea no es pot fer a la mar. Com en totes les versions anteriors del mite (vegeu «El mite d'Ifigenia, de l'èpica a la tragèdia» en la *Notícia preliminar*), en aquesta tragèdia l'ἄπλοια (v. 88) també desencadena el sacrifici d'Ifigenia, però Eurípides no esmenta enlloc la ira d'Àrtemis ni l'ofensa comesa per part d'Agamèmnon —tampoc en la *Ifigenia entre els taures*—, fet que subratlla la incapacitat humana per comprendre els designis divins, manifestats a través d'un oracle (vv. 89-93). La importància dels vents per a la navegació deu estar a l'origen del culte que a Grècia se'ls professà des de ben antic: en dues tauletes micèniques de Cnosos (KN Fp (1) 1+31 i Fp (1) 13) es documenta una

a-ne-mo-i-je-re-ja /*anémōn hijereja*/ o «sacerdotessa dels vents», sense que se'n pugui determinar amb precisió les funcions. En Homer, a l'episodi dels funerals de Pàtrocle de la *Iliada* (XXIII 192-198, 217-222), Aquil·leu invoca el Bòreas i el Zèfir perquè encenguin la pira, un possible indicatiu de la continuïtat d'aquest culte en el pas al primer mil·lenni. En el context de les guerres Mèdiques, el vent Bòreas, junt amb la seva esposa Oritia, és invocat pels atenesos perquè els ajudi a desfer la flota persa i, una vegada victoriosos, alcen un santuari en honor seu a la riba del riu Ilisos (HERÒDOT VII 189). El culte deuria estar present en diferents llocs de Grècia, ja que Pausània afirma haver vist altars dels vents a Beòcia (XXXIII 3) i a Corint (XII 1); en aquest últim, el periegeta explica que un sacerdot realitzava un ritual nocturn una vegada a l'any a fi d'apaivagar «la ferotgia dels vents» (τῶν πνευμάτων τὸ ἄγριον). També a Pausània (IV 35, 8) devem l'esment d'un santuari dedicat a Atena Ἀνεμώτις a Metone, al Peloponnès, una epiclesi que confirma el poder de la deessa sobre els vents també documentat en el mite (cf., p. ex., HOMER, *Od.* II 420, en què la deessa envia vents favorables a la nau de Telèmac, i EURÍPIDES, *I. T.* 1486-1489, on invoca els vents favorables que duren Ifigenia i Orestes de tornada a l'Àtica). La vinculació d'Àrtemis amb els vents, al seu torn, podria estar documentada en l'epiclesi φαοντία, que es pot llegir en una inscripció de principis del s. V aC procedent d'un santuari de la localitat d'Ano Mazaraki, a Acaia (*SEG* XLVIII 560). Es tractaria d'un adjectiu relacionat amb el verb ἄημι 'bufar (el vent)' (< **h₂weh₁*-), amb una f- inicial que podria ser un error o una hipercorrecció; sobre aquesta epiclesi vegeu Alcorac ALONSO DÉNIZ, «Ἀρταμὶς φαοντία (*SEG* XLVIII 560)», en A. Martínez Fernández (coord.), *Estudios de Epigrafía Griega*, La Laguna 2009, 113-118.

v. 14: *Àulida*

La badia d'Àulida s'obre al flanc oriental de la Beòcia, aproximadament a uns 35 km a l'est de Tebes. Des d'antic era considerat el port des d'on l'expedició aquea havia emprès la navegació cap a Troia (HOMER, *Il.* II 303-304; HESÍODE, *O.* 646-53). L'emplaçament de l'acció sobre la platja és un recurs ja conegut en altres tragèdies d'Eurípides (així, p. ex., en l'*Hècabe* i en la *Ifigenia entre els taures*) que posa en relleu l'aïllament dels personatges, situats en un espai liminal entre la terra, el cel i la mar, com sosté André Bernand (*La carte du tragique: La géographie dans la tragédie grecque*, París 1985, 215-219). La mateixa Ifigenia seria, en Eurípides, una figura

marginal, entre el matrimoni i la mort, segons Richard Buxton («Iphigénie au bord de la mer», *Pallas* 38, 1992, 209-215).

vv. 16-19: «T'envejo, ancià, i dels homes envejo aquell qui ha dut una vida lluny del perill, desconegut, mancat de glòria; els qui tenen honors, en canvi, els envejo menys.»

Tal com Valeria Andò exposa en el seu comentari (2021: 229-230), Agamèmnon fa una lloança de la vida tranquil·la i anònima, lluny de les responsabilitats públiques, en una mena de μακαρισμός que preludia els postulats del pensament epicuri i cínic del segle IV aC (cf. PLUTARC, *Tranq. an.* 471c; ALEXANDRE D'AFRODÍSIAS, in *Arist. Top.* 116a 13, p. 223 Wallies; ESTOBEU IV 16, 4 [codd. SMA]). Val a dir que els dos adjectius ἀγνός i ἀκλεής, en asíndeton, remetent clarament a un heroi antièpic que no era en absolut desconegut en l'obra prèvia d'Eurípides: en l'*Hipòlit* (vv. 1013-1020), el mateix protagonista constata la corrupció moral dels qui ostenten un poder unipersonal i afirma preferir un segon lloc a la ciutat per viure sense perills i ser feliç al costat d'homes honestos; igualment, en l'*Ió* (vv. 621-632) es fa una defensa de la classe mitjana, que du una vida sense por, allunyada dels càrrecs públics. En *I. A.*, no és clar que el rebuig d'Agamèmnon als honors i funcions públiques sigui sincer, ja que més endavant (vv. 356-357) Menelau acusa el seu germà d'haver acceptat el sacrifici d'Ifigenia a canvi de preservar intactes el comandament de l'exèrcit i la seva glòria.

v. 22: «desitjar els honors més alts»

El text transmès en el v. 22 és mètricament incorrecte. Adoptem la proposta de J. Markland d'eliminar l'article, seguida també per E. Calderón («Notas críticas a *Ifigenia en Áulide*», *Myrtia* 16, 2001, 33-46; vegeu ANDÒ 2021: 231) i conservar el terme φιλότιμον entès com a sinònim de φιλοτιμία, 'ambició, desig d'honors', una idea que es troba en diferents llocs de la tragèdia (vv. 342, 385) i que és de gran rellevància per a comprendre la figura d'Agamèmnon en el seu enfrontament amb Menelau.

vv. 30-33: «Cal, doncs, que t'alegris i t'afligeixis alhora, perquè ets mortal. I encara que tu no ho vulguis, la voluntat dels déus així s'acomplirà.»

En el pensament grec arcaic i clàssic, el destí dels mortals és a les mans de la voluntat dels déus, i molt particularment de Zeus. En Homer (*Il.* XXIV 525-530), és Zeus qui atorga als homes una bar-

reja de béns i mals que extreu de dues gerres disposades a l'entrada del seu palau. Aquesta alternança és pròpia de la condició humana i es valora positivament, en la mesura que tota mena d'excés és contraproductiu i perillós: un cúmul de desgràcies comporta el rebuig dels homes i dels déus, igual com un excés de fortuna pot fer incórrer la persona en ὕβρις o «desmesura», una ofensa que els déus s'en-carreguen de castigar amb particular duresa. Arquíloc també es fa ressò d'aquest pensament tot exhortant l'home a no alegrar-se ni entristir-se massa, sigui quina sigui la circumstància viscuda (frag. 128 West: ἀλλὰ χαροῖσιν τε χαίρε καὶ κακοῖσιν ἀσχάλα / μὴ λῆν, «Estigues content en la joia i en la desgràcia afligit sense excés»). Així mateix, en la tragèdia sofoclea el pas de l'alegria a la tristesa és con-natural a l'ésser humà i inevitable com la rotació dels estels en el cel: ἀλλ' ἐπὶ πῆμα καὶ χαρὰ πᾶσι κυκλοῦσιν, οἶον / ἄρκτου στροφάδες κέλευθοι, «pena i alegria per a tots van girant en cercle, com els ro-tatius viarans de l'Ossa» (SÒFOCLES, *Tr.* 129-130, trad. Carles Riba).

v. 35: «vas escrivint damunt d'aquesta tauleta»

Es tracta d'una tauleta de fusta encerada emprada, a l'Antiguitat, com a suport escriptori per a tota mena de registres escrits; en aquest passatge, es tracta d'una carta privada. Aquestes tauletes solien tenir dues làmines que s'unien amb un cordill o amb frontisses a mode de díptic, de tal manera que es podien obrir i tancar com una llibreta moderna. També es podien segellar per tal de garantir la confidencialitat del contingut (cf. HOMER, *Il.* VI 169 per a la primera documentació d'aquesta pràctica). Se'n conserven alguns exemplars en molt bon estat a Egipte i estan a bastament representades sobre ceràmica, també en escenes d'episodis dramàtics (vegeu l'estudi de Patricia A. ROSENMEYER, «The appearance of letters on stages and vases», en O. Hodkinson, P. A. Rosenmeyer & E. Bracke (eds.), *Epistolary narratives in ancient Greek literature*, Leiden – Boston 2013, 39-69); en concret, aquesta escena es troba representada en relleu sobre un dels anomenats bols homèrics o megaresos de la primera meitat del s. II aC (*LIMC* V.1 711, n. 6; vegeu-ne el comentari de Louis SÉCHAN, *Études sur la tragédie grecque dans ses rapports avec la céramique*, París 1926, 369-372; vegeu la figura 1.1). Amb tota certesa, Eurípides emprà les cartes com a recurs dramàtic en tres tragèdies més: en l'*Hipòlit* (vv. 856-880), Teseu llegeix la carta de Fedra en silenci; en la *Ifigenia entre els taures* (vv. 745-746; 759-796), Ifigenia llegeix la seva en veu alta per assegurar-se que el missatge serà transmès, fins i tot si el suport es fa malbé o si la carta es

perd durant la navegació; en el *Palamedes* (frag. 578 Nauck), es descriuen la utilitat de la carta per a comunicar-se a distància i el seu valor probatori a l'hora de dirimir conflictes, perquè una carta «no permet dir mentides» (κοῦκ ἐκ ψευδῆ λέγειν). En *I. A.*, aquest valor probatori de la carta serveix, precisament, per posar al descobert l'engany d'Agamèmnon (v. 322); de forma similar, en l'*Hipòlit* (vv. 877 i 1057-1058) la carta es presenta com a prova documental per acusar el fill de Teseu, per bé que, en aquest cas, l'escrit conté una calúmnia de conseqüències fatals. Com assenyala amb encert Máximo Brioso («La carta trágica», *Habis* 40, 2009, 45-68), en la literatura antiga l'escriptura no sempre va associada a una informació veraç, de manera que la carta sovint acaba sent «un instrument enganyós», igual com també ocorre en *I. A.* La inclusió d'una carta amb contraordres en la trama d'*I. A.* sembla una innovació eurípidea, pensada per a generar sorpresa i suspens en relació amb el desenvolupament dels esdeveniments futurs (vegeu Charles W. WILLINK, «The prologue of *Iphigenia at Aulis*», *CQ* 21, 2, 1971, 349).

v. 46: *Tindàreu*

Tindàreu és un rei mític d'Esparta, pare de Càstor, Polideuces, Hèlena i Clitemestra. El mite, en la seva versió més coneguda, explica que Leda, l'esposa de Tindàreu, s'uní amb Zeus transformat en cigne i, aquella mateixa nit, amb el seu marit Tindàreu. D'ambdues unions, Leda va pondre dos ous: d'un nasqueren els fills de Zeus, Polideuces i Hèlena; de l'altre, els fills de Tindàreu, Càstor i Clitemestra (cf. PSEUDO-APOLODOR III 10, 6-7; vegeu l'estudi de Lowell EDMUNDS, «Helen in Pseudo-Apollodorus book», en J. Pàmias (ed.), *Apollodoriana: Ancient myths, new crossroads. Studies in honour of Francesc J. Cuartero*, Berlín – Boston 2017, 82-99). Eurípides es fa ressò de l'origen diví d'Hèlena i del seu naixement extraordinari en diferents passatges de la seva obra (cf. *Tr.* 398; *Hel.* 16-21, 256-259, 1144-1146), tot i que també ho posa en dubte en altres (cf. *Tr.* 766-771; *Or.* 249-250, 750-751; *I. A.* 794-800). Sobre el naixement dels Tindàrides, vegeu l'estudi de François JOUAN, *Eurípide et les légendes des Chants Cypriens: Des origines de la guerre de Troie à l'Illiade*, París 1966, 145-156.

vv. 46-48: «em va enviar antany amb la teva esposa, com a dot i ajudant honest de la núvia»

El dot, aquí referit amb el terme poètic φερνή en lloc de προίξ, era una pràctica ja coneguda en els poemes homèrics (cf. πολύδωρος,

'rica en dot', referit a dones de la reialesa en HOMER, *Il.* VI 394; XXII 88; *Od.* XXIV 294) que esdevingué habitual a l'Atenes clàssica, on el matrimoni era bàsicament un contracte entre el pare de la núvia i el nuvi. En el cas de famílies benestants, el dot podia incloure diners i altres tipus de béns, tant objectes de valor (vestits, joies, mobles, etc.) com esclaus (cf. ÈSQUIL, *Suppl.* 979: θεραποντίδα φερνήν), que passaven a ser tutelats o gestionats pel marit (David M. SCHAPS, *Economic rights of women in ancient Greece*, Edimburg 1981, 74-88; Anne-Marie VÉRILHAC & Claude VIAL, *Le mariage grec. Du VIe siècle av. J.-C. à l'époque d'Auguste*, París 1998, 172-191). El terme συννυμφόζομος és un hàpax que subratllaria la doble funció d'acompanyant (συν-) i cuidador de la núvia (νύμφη, κομέω) que el vell esclau deuria desenvolupar en el moment en què Clitemestra va ser lliurada en matrimoni a Agamèmnon. Per la variant νυμφόζομος vegeu, més endavant, el v. 1087 i la nota *ad loc.*

vv. 49-114: *Monòleg d'Agamèmnon*

Del vers 49 al 114 es pot llegir el monòleg en trímetres iàmbics que alguns editors han considerat el pròleg original d'*I. A.*; per aquest motiu, G. Murray va situar aquests versos al principi de la tragèdia. Certament, tant per la forma com pel contingut, aquest recitat és similar a altres pròlegs d'Eurípides que serveixen per a contextualitzar la història: Agamèmnon hi relata els antecedents de la trama, tot fent remuntar els esdeveniments fins al naixement d'Hèlena; tot seguit, evoca els episodis mítics més rellevants abans de l'esclat de la guerra de Troia (el jurament de Tindàreu, les noces d'Hèlena amb Menelau, el seu rapte per part de Paris i l'aplec de naus a l'Àulida) i acaba explicant els seus plans per revertir la situació desesperada en què es troba, després d'haver acceptat fer venir Ifigenia enganyosament per sacrificar-la. Sobre el pròleg d'*I. A.*, vegeu també «La tradició manuscrita i el debat sobre l'autenticitat del text» en la *Notícia preliminar*.

vv. 49-51: «De Leda Testiada van néixer tres filles: Febe, Clitemestra —la meua esposa— i Hèlena»

Leda era filla de Testi, rei d'Etòlia. Casada amb Tindàreu, va engendrar una prole nombrosa, on destaquen Càstor i Polideuces —els Dioscurs—, Hèlena i Clitemestra (vegeu la n. *ad v.* 46). Febe, com a filla de Leda, només és esmentada aquí i en Ovidi (*Her.* VIII 77), però la seva antiguitat queda confirmada per una representació sobre una hídria del s. VI aC, conservada a Basilea (*LIMC* IV 1.505, n. 8).

Sobre Febe, vegeu també François JOUAN, *Euripide. Iphigénie à Aulis*, París 1990², 154-156, i COLLARD & MORWOOD 2017: 257.

v. 50: *Clitemestra*

El nom de l'esposa d'Agamèmnon és un compost que presenta en grec el doblet Κλυταιμνήστρα / Κλυταιμήστρα. La primera forma (Clitemnestra) és homèrica i vindria a significar «la de cèlebre record» o «la que és cèlebre pels seus pretendents» (de κλυτός, 'cèlebre', i μνάομαι, 'recordar-se, festejar'); la segona (Clitemestra) afegeix un matís diferent al nom, que passa a significar «la que maquina accions de molta anomenada» o «la que és cèlebre pel seu enginy» (per μήδομαι, 'tramar'). Probablement, la progressiva degradació en la consideració del personatge va influir en la preferència dels tràgics per aquesta segona forma, de connotacions més negatives (vegeu Rosa-Araceli SANTIAGO, «Clitemnestra/Clitemestra: ¿adaptación de un nombre a la evolución de un personaje?», en K. Andersen, J. V. Bañuls Oller & F. de Martino (eds.), *El teatro, una política*, Bari 1999, 351-370). En aquesta traducció hem optat per mantenir la forma Clitemestra, tal com apareix en l'original.

vv. 55-65: *El jurament dels pretendents d'Hèlena*

Eurípides recull en aquests versos l'episodi del jurament de Tindàreu segons el qual els pretendents d'Hèlena van jurar prestar-se auxili en cas que algú la prengué per la força de casa del seu marit legítim. En els poemes homèrics aquest jurament no es documenta enlloc, per bé que es fa referència a compromisos i pactes previs a l'inici de l'expedició (cf. *Il.* II 284-288, 239-241). El primer esment del jurament es troba a l'*Hèlena* d'Estesícor (frag. 190 *PMG*) i en el *Catàleg de les dones* d'Hesíode (frags. 109-110 Hirschberger), on s'inclouia un primer llistat de pretendents. En època clàssica el motiu és esmentat en diferents autors (SÒFOCLES, *Ai.* 113; *Pb.* 72; TUCÍDIDES I 9; ISÒCRATES, *Hel.* 40), però resulta particularment present en *I. A.* per tal d'explicar l'aplec d'un exèrcit panaqueu (vv. 58-65, 78, 391-395; vegeu-ne el comentari de Isabelle C. TORRANCE, «Oaths in traditional myth», en A. H. Sommerstein & I. C. Torrance (eds.), *Oaths and swearing in ancient Greece*, Berlín – Boston 2014, 48-59, especialment 49-53). El jurament s'inclou en la *Biblioteca* del Pseudo-Apollodor (III 10, 8-9, cf. EDMUNDS, «Helen in Pseudo-Apollodorus book» cit. [*ad.* v. 46]), amb un catàleg de pretendents ampliat. Per últim, Pausànias (III 20, 8-9) proporciona més detalls sobre on i com es va produir el jurament. Sobre els antecedents mítics d'aquest

episodi, vegeu també JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypriens* cit., 157-160. Convé recordar que, a la Grècia clàssica, pronunciar un jurament era habitual en l'establiment d'acords i pactes entre ciutats fins al punt que sovint l'expressió ὅρκoi καὶ συνθήκαι serveix per a designar un tractat. El jurament de Tindàreu ofereix, doncs, una correspondència mítica a una pràctica que serà àmpliament difosa i coneguda en temps d'Eurípides en l'àmbit de la diplomàcia internacional (vegeu Raoul LONIS, «La valeur du serment dans les accords internationaux en Grèce classique», *DHA* 6, 1980, 276-286).

v. 58: «*les mans els uns amb els altres*»

L'encaixada de mans (δεξιῶσις) i les libacions formen part del ritual del jurament ja en Homer (*Il.* II 339-41). La mà dreta esdevindrà el símbol del compromís establert, sobretot per invocar la ruptura d'un jurament (cf. EURÍPIDES, *Med.* 21-22).

v. 65: «*fos grega o bàrbara*»

L'adjectiu βάρβαρος apareix aquí, per primera vegada en *I. A.*, per definir el «no-grec». Tot i que l'oposició al «grec» ja s'hi mostra clarament, hi ha una aparent igualtat (ὁμοίως) en la consideració d'un i altre bàndol (ANDÒ 2021: 243). Tanmateix, a mesura que la tragèdia avanci, s'accentuarà el contrast entre ambdues realitats i s'introduirà la reflexió al voltant de la necessitat, de part dels grecs, d'unir forces per tal de fer front a l'enemic vingut d'Orient. Aquesta polaritat grec/bàrbar s'ha de contextualitzar, doncs, en el motiu del Panhellenisme, importantíssim al llarg de tota la tragèdia: apareix en boca de Menelau (vv. 370-372), d'Agamèmnon (vv. 1262-1272) i molt particularment d'Ifigenia, que reivindica la salvaguarda de Grècia com un bé superior a la seva pròpia vida (vv. 1378-1384). La importància del motiu no implica necessàriament que calgui entendre *I. A.* com un allegat d'Eurípides a favor de la unitat dels grecs (vegeu les observacions de S. SAÏD, «Iphigénie à Aulis: une pièce panhellénique?», *SEJG* 31, 1989-1990, 359-378), però no se'n pot obviar el significat (vegeu l'estudi primerenc de Gudrun MELLERT-HOFMANN, *Untersuchungen zur 'Iphigenie in Aulis' des Euripides*, Heidelberg 1969, 62-67, i una aproximació més recent en Andreas MARKANTONATOS, «Leadership in action: Wise policy and firm resolve in Euripides' *Iphigenia at Aulis*», en A. Markantonatos & B. Zimmermann (eds.), *Crisis on stage: Tragedy and comedy in late fifth-century Athens*, Berlín – Boston 2012, 205-234, sobretot 192, n. 6, amb un recull de bibliografia sobre el tema).

v. 67: «amb la seva ment astuciosa»

L'expressió πικρή φρενί es troba en Homer (*Il.* XIV 294), on es diu de la ment de Zeus, però també es documenta en un parell de passatges còmics d'Aristòfanes (*Eccl.* 571; *Ach.* 445, aquí en veu del mateix Eurípides). Segons Shirley Darcus Sullivan (*Euripides' use of psychological terminology*, Montreal – Kingston – Ithaca 2000, 15) en aquest vers cal entendre φρενί com l'espai per a deliberar i ordinar plans, significat que subratlla l'agudesia mental de Tindàreu. Per a Andreas Markantonatos («Leadership in action...» cit. [ad v. 65]), Eurípides se serveix d'aquest jurament per a destacar el lideratge intel·ligent dels reis d'abans davant la manca de recursos d'Agamèmnon i els altres capitosts aqueus per a resoldre l'atzucac (ἀπορία) en què es troben; en últim terme, Eurípides buscava, segons l'estudiós, fer una analogia amb els dirigents de l'Atenes del seu temps, incapaces de controlar el poble i actuar en defensa dels interessos comuns de Grècia. Certament, la confrontació generacional és també un motiu rellevant al llarg de tota la tragèdia, en què guanyen les generacions anteriors.

vv. 70-71: «Ella va elegir qui tant de bo no l'hagués presa mai, Menelau.»

En Estesícor (frag. 13 Page) Tindàreu elegia el marit d'Hèlena guiat pel valor dels regals de cada pretendent, mentre que Eurípides, com Higí (*Fab.* 78), posa la decisió en mans de la mateixa Hèlena (per bé que l'esment de les πνοαὶ Ἀφροδίτης φύλα fa pensar en una intervenció divina a favor de Menelau). També en l'*Odissea* Penèlope és lliure de triar marit entre els nombrosos pretendents que li ocupen el palau, una idea que en alguns moments li resulta molt temptadora (XVI 74-77; XIX 524-529); sobre les «ambigüitats» de Penèlope són molt suggeridores les reflexions d'Eva CANTARELLA, *Ithaque. De la vengeance d'Ulysse à la naissance du droit*, París 2003, 95-98. Així mateix, en l'estada d'Odisseu al país dels feacis es deixa entreveure que Nausica té un cert marge per escollir l'home amb qui es vol casar, per bé que, en aquest cas, s'arrisca a ser injuriada per la gent del seu país (*Od.* VI 244-245, 276-288).

vv. 71-72: *El judici de Paris, «el jutge de les deesses»*

El judici de Paris és un episodi recurrent en les tragèdies troianes d'Eurípides (vegeu ANDÒ 2021: 245-246) que remunta, en últim terme, a la *Iliada* d'Homer, on ja se'n troba un primer esbós: Paris, subornat per cadascuna de les deesses a fi de decantar el vot al seu

favor, va rebre d'Afrodita la promesa de donar-li la dona més bonica com a esposa, en cas que l'elegís a ella, i Paris la va elegir (XXIV 28-30). Així, en una visita a Esparta i aprofitant l'absència de Menelau, Paris es va endur Hèlena cap a Troia juntament amb el seu dot (III 70, 90, 458; VII 389-390). En Homer, l'actuació de Paris és interpretada com una transgressió de l'hospitalitat de Menelau que demana un càstig de part de Zeus, el déu garant de la protecció de l'estranger i l'hoste (*Il.* III 351-354; XIII 623-627; vegeu Rosa-Araceli SANTIAGO ÁLVAREZ, «La polaridad “huésped”/“extranjero” en los Poemas Homéricos», en R.-A. Santiago Álvarez (coord.) & M. Oller Guzmán (ed.), *Faventia*, Supplementa 2 [*Contacto de poblaciones y extranjería en el mundo griego antiguo*], 2013, 29-45). És possible que aquesta transgressió també estigués present en els *Cants cipris*, en què, d'acord amb el resum que ens n'ha arribat, Menelau, abans de salpar cap a Creta, donava ordres a Hèlena d'oferir als hostes tot allò que necessitessin, una generositat que seria objecte d'abús per part de Paris. Tant Heròdot (II 113-120) com Licòfron de Calcis (*Alex.* 132-138) veuen també en el rapte d'Hèlena una acció sacrílega, que atempta contra les normes de conducta de l'hoste que és acollit degudament en casa d'altri. Tot i que Eurípides, en aquest cas, no esmenta la transgressió de l'hospitalitat, sens dubte era un aspecte que agreujava el comportament de Paris als ulls del públic del seu temps.

v. 75: «l'enamorada Hèlena»

Eurípides destaca l'impuls eròtic que empeny Hèlena tant en la tria del propi marit (v. 68-71) com en la fugida amb Paris, un ἔρως desmesurat que aboca irremeiablement aqueus i troians a l'ἔρις (vegeu Helene P. FOLEY, *Ritual irony: Poetry and sacrifice in Euripides*, Londres – Ithaca 1985, 77-88). Aquesta naturalesa enamoradissa i fàcilment impressionable d'Hèlena serà ridiculitzada pel mateix Eurípides en l'únic drama satíric que ens n'ha perviscut sencer, *El ciclop* (vv. 179-186), on també es posa de relleu l'aparença luxosa i bàrbara de les robes de Paris, la qual serà considerada una mostra d'efeminament per Climent d'Alexandria (*Paed.* III 2, 13, 1). En efecte, el retrat de Paris evoca la ἀβροσύνη o «refinament» que, en el pensament grec arcaic i clàssic, definia el món oriental i la seva manera viciada de viure, en oposició a la sobrietat i moderació suposadament gregues (vegeu Edith HALL, *Inventing the barbarian. Greek self-definition through tragedy*, Oxford 1989, 121-133).

vv. 84-86: «A mi em van escollir per dirigir l'expedició en consideració a Menelau, perquè soc germà seu. Tant de bo que algú altre hagués pres aquest honor en comptes de mi!»

Agamèmnon és nomenat στρατηγός, és a dir «cabdill de l'exèrcit» aqueu, un lideratge que en aquest moment precis li representa una càrrega, però que temps enrere sembla que havia cobejat —fins al punt d'haver fet campanya electoral per tal d'obtenir el càrrec, segons li retraurà Menelau més endavant (vv. 337-343)—. En *I. A.*, el motiu pel qual Agamèmnon acabdilla l'estol aqueu és el parentiu amb Menelau (també a *I. T.* 14), però convé recordar que Tucídides (I 9) el considera el cap dels pretendents juramentats per Tindàreu (vegeu més amunt la n. *ad* vv. 55-65) i n'esmenta el seu poder extraordinari (τὸν τότε δυνάμει προύχων) i la importància de la seva flota (ναυτικῶ... ισχύσας); per això, conclou, els altres homes el seguiren «més per por que per reconeixement» (οὐ χάριτι τὸ πλέον ἢ φόβῳ). L'origen del lideratge d'Agamèmnon serà també discutit més endavant per Menelau.

v. 89: «en l'atzucac en què ens trobàvem»

La lectura κερημένος de *L* suggeriria que Calcant es va valdre de l'oracle per sortir de l'atzucac, mentre que amb la correcció κερημένους se subratlla qui són els receptors de l'oracle, en concordança amb els participis θύσας, μὴ θύσας del vers 93. David Kovacs («Toward a reconstruction of *Iphigenia Aulidensis*», *JHS* 123, 2003, 78-79) accepta aquesta correcció i la fa servir per a adduir que en una primera versió de la tragèdia l'oracle era revelat davant de l'exèrcit en ple (assenyalat pel datiu plural), de manera que Agamèmnon s'hauria compromès públicament a portar Ifigenia i sacrificar-la.

v. 91: «en honor a l'Àrtemis que habita aquesta plana»

Àrtemis tenia efectivament un santuari a la badia d'Àlida, prop d'una font d'aigua freda, del qual encara són visibles els vestigis un quilòmetre a l'oest de la costa (vegeu-ne la descripció en Mary B. HOLLINSHEAD, «Against Iphigeneia's adyton in three mainland temples», *AJA* 89, 3, 1985, 419-440, especialment 430-432). A l'Artemision, segons explica Pausànias (IX 19, 6), a banda del temple, hi havia dues estàtues de la deessa en marbre blanc: una mostrava la deessa portant unes torxes, imatge que evoca algunes de les epiclesis que la relacionen amb la llum i el foc (Φωσφόρος, Σελασία, Σελασφόρος, Πυρρονία), i l'altra disparava un arc, activitat que com a deessa caçadora, senyora de la natura salvatge i dels animals (cf., p. ex., HOMER, *Il.* XXI 270: πόντια θηρῶν Ἄρτεμις ἀγροτέρα), se li atribueix sovint.

vv. 92-93: «i que, si acompliem el sacrifici, podríem emprendre la navegació i destruiríem els frigis, mentre que, si no ho fèiem, cap d'aquestes coses no tindria lloc»

En aquests versos es recull l'oracle que imposa el sacrifici d'Ifigenia com un requeriment previ per poder emprendre la navegació cap a Troia. Desconegut en els poemes homèrics, el sacrifici estava inclòs en els *Cants cipris* en què, segons el resum de Procle, Agamèmnon injuriava Àrtemis en vanagloriar-se d'haver caçat una cérvola amb més destresa que la mateixa deessa. El motiu és esmentat en els tres tràgics, però és Eurípides qui en treu un major rendiment en les seves tragèdies. Per a una anàlisi sobre els antecedents d'aquest episodi, vegeu «El mite d'Ifigenia, de l'èpica a la tragèdia» en la *Notícia preliminar*. Convé assenyalar que el sacrifici no és aquí una ordre d'obligat compliment, sinó la condició sense la qual l'exèrcit no podrà fer-se a la mar i destruir Troia. El fet que es doni marge per triar entre una opció o altra afegeix pressió sobre Agamèmnon, que és qui en últim terme haurà de prendre la decisió final.

v. 97: «Però, aleshores, el meu germà»

Es tracta de Menelau, el germà d'Agamèmnon, a qui s'atribueix la idea de fer venir Ifigenia per sacrificar-la mitjançant el fals reclam d'unes noces amb Aquil·leu (sobre aquest personatge, vegeu la nota següent). La responsabilitat de Menelau en l'engany és una innovació d'Eurípides que es pot llegir abans en l'*Andròmaca* (vv. 624-626) i en *Les troianes* (vv. 370-372), però en la *Ifigenia entre els taures* (vv. 24-25) és Odisseu, l'heroi astut per excel·lència, qui ordeix la trama (vegeu JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypriens* cit., 260-264). La insistència en la monstruositat d'aquestes accions (τληναι δεινά) i de qui gosa cometre-les recorre tota la tragèdia (vv. 127, 133, etc.).

v. 100: *Aquil·leu*

Aquil·leu, conegut també amb el patronímic Pelida, és el fill de Peleu, rei de Ftia, i de Tetis, una Nereida. Com a cabdill dels mirímons, participa a l'expedició contra Troia malgrat que no formava part dels pretendents d'Hèlena i que, per tant, no hi estava obligat. Protagonista indiscutible de la *Iliada* d'Homer, la seva figura és molt complexa: considerat un guerrer excel·lent, el «millor dels aqueus» (ἄριστος Ἀχαιῶν, *Il.* I 244), exemple de coratge i amistat, el seu tarannà irascible i bel·licós el converteix en un personatge sorrut, anti-pàtic i temible. Malgrat això, Aquil·leu va gaudir d'una gran popula-

ritat entre els dramaturgs del segle v aC: Pantelis Michelakis (*Achilles in Greek tragedy*, Cambridge 2002, 13-16) calcula que el personatge apareixia en unes setanta-cinc peces dramàtiques, incloent tragèdies, comèdies i drames satírics; d'aquestes, malauradament la gran majoria estan perdudes en l'actualitat. En aquest sentit, es pot afirmar que *I. A.* és l'única tragèdia conservada en què Aquil·leu desenvolupa un paper significatiu a escena. En aquesta obra, Aquil·leu no és encara l'heroi experimentat de la *Iliada*, sinó més aviat un jove desitjós de forjar-se un bon renom amb la llança. D'altra banda, la seva joventut el situa en l'edat òptima per a prendre esposa, quelcom que ell mateix recorda en la seva primera intervenció (v. 805); per aquesta raó resulta versemblant fer venir Ifigenia amb la falsa promesa de casar-la-hi.

v. 103: *Ftia*

En la geografia homèrica, Ftia és el reialme de Peleu i del seu fill Aquil·leu. Situat a les regions septentrionals de Grècia, es correspondria aproximadament amb la regió de l'Acaia Ftiòtida, una zona muntanyosa de la Tessàlia on vivien els anomenats periecs, poblacions que haurien estat sotmeses pels tessalis quan van ocupar aquells territoris (Denver GRANINGER, *Cult and Koinon in Hellenistic Thessaly*, Leiden – Boston 2011, 13-19). Cal recordar que, en la historiografia clàssica, els tessalis són considerats un poble nouvingut, que es va establir a la plana tessàlia seixanta anys després de la guerra de Troia, provinents de l'oest (HERÒDOT VII 176, 4; TUCÍDIDES I 12, 3). L'heroi epònim de Tessàlia, Tèssal, no té, en principi, cap relació amb Aquil·leu ni amb la família dels Eàcides, fet que representa una ruptura destacable amb el passat aqueu de la regió —una ruptura, val a dir, que en la tragèdia no és perceptible.

v. 105: «després d'acordar un fals matrimoni per a la noia»

Certament, l'engany del matrimoni és un motiu antic que remun-
taria en últim terme als *Cants cipris* (cf. PROCLE, *Chrest.* 80 Severyns, 46-47: ὡς ἐπὶ γάμον αὐτὴν Ἀχιλλεῖ), per bé que Eurípides l'hauria manllevat de l'*Oresteia* d'Estesícor (frag. 40 Page: Εὐρυπίδης δὲ καὶ τὴν Ἰφίγλειαν ἐποίησε γαμουμέ[νην Ἀχιλλεῖ]). Segurament, Sòfocles també el va incloure en la seva tragèdia *Ifigenia*, però hom creu que en aquest cas Aquil·leu hauria estat assabentat de l'engany i s'hauria prestat a donar el seu nom com a esquer. Alguns estudiosos, doncs, com Walter Stockert (1992: 58-59), consideren que Eurípides innova en excloure Aquil·leu del complot i convertir-lo en un instrument

més de l'estratagema d'Agamèmnon i dels altres cabdills aqueus. D'altra banda, la inclusió d'Odisseu en la conxorxa probablement es deu a la versió del mite que li atribuïa l'invent de l'engany de les noces amb Aquil·leu, com es pot llegir també en la *Ifigenia entre els taures* (vv. 24-25) i s'ha explicat més amunt (n. *ad* v. 97).

v. 112: «ves cap a Argos»

En Homer (*Il.* VII 180; XI 46), Agamèmnon és rei de «Micenes rica en or», però el seu poder s'estén sobre moltes illes i tot Argos (*Il.* II 108). La confusió entre Argos i Micenes, que és habitual a la tragèdia, pot tenir el seu origen en la proximitat geogràfica dels dos emplaçaments, al nord-est del Peloponnès, però també en el fet que l'any 464 aC Argos va destruir Micenes i va annexar-se'n la ciutat (cf. DIODOR DE SICÍLIA XI 65; ESTRABÓ VIII 6, 19); sobre aquesta confusió, vegeu David ROSENBLOOM, «Argos/Mycenae», en H. Roisman (ed.), *The encyclopaedia of Greek tragedy*, 3 vols., Chichester 2014, s. u.

v. 119: «la teva filla»

Aquest és l'únic exemple del terme ἱγίς en femení entre els tràgics. Es tracta d'un mot rar, desconegut en Homer i en Hesíode, per al qual O. Masson («Le mot ἱγίς, 'fils, fille' chez les poètes et dans les inscriptions», *REG*, 88, 1975, 1-15) va suggerir un origen xipriota sobre la base de la documentació del terme en inscripcions de Xipre. Segons l'estudiós francès, el mot hauria estat introduït en el vocabulari èpic per Estesí, en els seus *Cants cipris*, i Èsquil, al seu torn, l'hauria incorporat en el llenguatge líric de la tragèdia.

v. 120: «a l'ala sinuosa d'Eubea»

L'illa d'Eubea s'estén de nord a sud, a l'est del continent grec, com si fos una ala estesa d'ocell, imatge que Eurípides evoca en aquests versos. La proximitat d'Eubea a la terra ferma protegeix les cales de la costa beòcia de l'embat del mar, tot i que els corrents hi són particularment intensos a la zona de l'Eurip (vegeu la n. 4 a la traducció).

vv. 124-126: «¿I com volem que, en veure's privat del llit nupcial, Aquil·leu no atïi el seu ànim violent contra tu i la teva esposa?»

Aquesta pregunta del vell servent ha fet despertar la sospita que es tracta d'un passatge no original: efectivament, Agamèmnon acaba de dir que només coneixen l'engany Calcant, Odisseu, Menelau i ell

mateix, de manera que Aquil·leu no hauria d'enfadar-se en ser privat d'un compromís nupcial que desconeixia. Ara bé, la referència a la naturalesa de l'heroi, prompta a irritar-se, es correspon molt bé a la descripció homèrica i per tant no deuria sorprendre ni estranyar el públic. És interessant subratllar que els temors del vell servent es revelaran infundats tan bon punt Aquil·leu faci la seva primera intervenció, on es mostrarà com un jove educat i més aviat cautelós davant la idea d'enfrontar-se amb Agamèmnon (vegeu MICHELAKIS, *Achilles in Greek tragedy* cit., 92-95).

v. 128: «*Aquil·leu ens proporciona un nom, no hi té cap funció*»

L'abús comès per Agamèmnon en emprar el nom d'Aquil·leu sense el seu consentiment serà el motiu pel qual el Pelida se sentirà mogut a impedir el sacrifici d'Ifigènia (cf. vv. 936-940 i, més explícitament, 962-967). En aquests versos Eurípides estableix una oposició sofisticada entre ὄνομα i ἔργον primer, i ὄνομα i σῶμα més endavant, que situa l'actuació d'Aquil·leu entre el deure de salvaguardar el bon nom d'heroi, ara compromès, i la seva capacitat real de revertir la situació. En aquest sentit, convé assenyalar una diferència substancial entre l'Aquil·leu homèric i l'eurípideu: en Homer, les armes d'Aquil·leu són també objecte d'ús i abús per part de Pàtrocle, però l'heroi aconsegueix recuperar l'estatus heroic amb la mort d'Hèctor i l'ultratge del seu cadàver; en *I. A.*, en canvi, són evidents les limitacions d'Aquil·leu, el qual, malgrat intentar-ho, no aconsegueix imposar-se a la voluntat de l'exèrcit, ni dialècticament ni per la força. Sobre aquesta qüestió, vegeu MICHELAKIS, *Achilles in Greek tragedy* cit., 84-92.

vv. 149-151: «*I si de cas te la trobes de cara, amb el seu seguici fora del tancat, fes que se'n torni enrere, mou les brides i envia-la als fogars dels Ciclops.*»

Els versos 149-151 han estat objecte de nombroses correccions, cap d'elles del tot satisfactòria. Diggle (1994) assenyala entre *cruces* tot el passatge, des del final del vers 149, on conserva la forma transmesa ἐξόρμα, fins al χαλινούς del vers 151. Alternativament, la correcció ἐξόρμοις de F. H. Bothe, en el vers 149, com un adjectiu concordant amb πομπαῖς, ha estat acceptada per força editors, mentre que la proposta ἐξόρμα, σείε, al vers 151, no ha tingut la mateixa acollida. Günther (1988), Stockert (1992) i Collard & Morwood (2017) prefereixen assenyalar tot el vers entre *cruces*.

L'esment d'un tancat (κλήθρον) fa pensar en algun tipus d'estructura arquitectònica, bé sigui al campament aqueu o a la ciutat de

Micenes, les muralles de la qual eren bastides amb pedres de grans dimensions que, segons el mite, havien col·locat els mateixos ciclops (cf. PAUSANIAS II 16, 2-5); d'aquí els vindria el nom de «ciclòpies» (vegeu més endavant el v. 265).

vv. 161-163: «*Dels mortals no n'hi ha cap de feliç i benaurat fins al final, perquè no ha nascut mai ningú lliure de pena.*»

Aquests versos evoquen la fragilitat de la felicitat humana, una idea essencial en el pensament grec arcaic i clàssic que està exemplarment formulada en l'episodi herodoteu de Cresos i Soló (I 32) i es troba mantes vegades recollida en la tragèdia, particularment en Eurípides (vegeu, p. ex., *Andr.* 100-102; *Tr.* 509-510; *Her.* 865-866). Val a dir que l'expressió ἐς τέλος permet també una altra interpretació, si hom l'entén amb el significat de «del tot» o «completament». Valeria Andò (2021: 265-266), que opta per aquesta segona versió, interpreta que «non si tratta di valutare la felicità umana soltanto in prossimità della morte, ma di considerare che nonostante abbia ricchezza e potere Agamennone è infelice e afflitto da dolore».

vv. 164-302: *Pàrode*

El pàrode d'*I. A.* comprèn 138 versos i és un dels més llargs conservats, només superat pel de l'*Agamèmnon* d'Èsquil. L'autenticitat i la integritat del conjunt han estat llargament debatudes pels estudiosos de l'obra, que subratllen les diferències formals i de contingut entre la primera part del cor (vv. 164-230), integrada per una estructura triàdica d'estrofa, antístrofa i epode, escrita quasi tota en eolocoriàmics, i la segona (vv. 231-302), que conté una estructura diàdica d'estrofa i antístrofa, seguida d'un llarg epode o un tercer parell estròfic, en iambotrocaics. La primera és molt majoritàriament considerada obra d'Eurípides, tal vegada no del tot acabada, o bé treball d'un imitador molt brillant, mentre que els estudiosos són força més escèptics quant a la segona, amb opinions que oscil·len entre la sospita d'algunes interferències i el rebuig total d'autenticitat. Atès que la bibliografia és molt nombrosa i les consideracions, de tota mena (lèxic, estil, versificació, mètrica), remetem als comentaris amplis i ben documentats de Collard & Morwood (2017: 285-95) i d'Andò (2021: 266-67); sobre aquest problema textual, vegeu també «La tradició manuscrita i el debat sobre l'autenticitat del text» en la *Notícia preliminar*.

Pel que fa al contingut, el cor descriu el campament dels aqueus a la platja de l'Àulida a través dels ulls d'un grup de dones joves

provinents de Calcis. Mitjançant un relat viu i acolorit el públic pot imaginar què és el que passa fora d'escena, allà on el grup dels herois espera per poder emprendre la navegació. Des d'un primer moment, s'informa de la voluntat de les dones de veure l'espectacle de la parada militar fent èmfasi en l'enumeració dels herois i de les seves naus (vv. 171-172), talment com si es tractés d'un catàleg d'herois (vv. 164-230) seguit d'un catàleg de naus (vv. 231-302). En aquest sentit, el ressò èpic és evident: s'han establert paral·lelismes d'interès amb els episodis del Catàleg de les naus i de la τεῖχοςκοπία de la *Iliada* (II 484-785 i III 161-244, respectivament), en què Hèlena també descriu a Príam els herois aqueus. Malgrat aquestes semblances amb l'obra homèrica, hi ha també diferències importants que han dut a pensar en la influència d'una altra font èpica, probablement els *Cants cipris* (cf. PAGE, *Actors' interpolations* cit., 146; JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypriens* cit., 297-298, amb bibliografia). Amb tot, no es descarta la influència d'altres obres tràgiques, molt particularment la descripció dels emblemes dels escuts en els *Set contra Tebes* d'Èsquil (vv. 78-181). Per últim, convé esmentar el contrast entre aquesta primera descripció de l'exèrcit en termes d'una admiració exaltada, quasi ingènua, i el paper que efectivament tindrà el grup d'homes armats al llarg de la tragèdia, ja que, en tant que massa (ὄχλος) desordenada i perillosa, exercirà una pressió amenaçadora sobre Agamèmnon i en condicionarà les decisions (vv. 517, 1012, 1256-1257; vegeu els comentaris de PAGE, *Actors' interpolations* cit., 145-146); la seva força arribarà fins i tot a posar en perill la vida d'Aquil·leu i durà Ifigenia a acceptar el seu propi sacrifici com un mal menor.

vv. 171-173: «per tal de veure l'exèrcit dels aqueus i les pales que propulsen les naus d'aquests aqueus mig divins»

Les dones manifesten una excitació gairebé eròtica, instigada pel relat dels marits sobre la parada militar: es tracta d'observadores externes que han deixat de banda les seves tasques domèstiques per anar a delectar-se del que sembla un pur espectacle d'entreteniment i gaudi (vegeu Ann N. MICHELINI, «The expansion of myth in late Euripides: *Iphigeneia at Aulis*», *ICS* 24/25 [*Euripides and tragic theatre in the late fifth century*], 1999-2000, 45-46). Al fil d'aquest pasatge, Ruth Scodel («*Teichoscopia*, catalogue, and the female spectator in Euripides», *ColbyQ* 33, 1, 1997, 76-93) porta a col·lació la descripció que fa Tucídides (VI 30-32) de la sortida de l'expedició atenesa cap a Sicília, l'any 415 aC, en què una munió de gent es va

congregar al Pireu simplement per admirar l'espectacle d'uns preparatius militars sense precedent. Segons l'estudiosa, el testimoni ocular femení pren valor precisament pel fet que la dona és aliena al món de la guerra i projecta una visió ingènua sobre el que descriu, ja que no deixa traspuar enlloc la situació desesperada que tenalla l'exèrcit, immobilitzat per la manca de vents.

vv. 185-186: «A través del bosc sagrat d'Àrtemis, ple de sacrificis»

La consideració d'Àrtemis com una divinitat que es complau en els sacrificis, sobretot en els sacrificis sagnants, justifica el lloc preferent que ocupa l'adjectiu πολύθυτον en aquest vers. Tal com hem argumentat en Marta OLLER & María José PENA, «El mito de Orestes y el culto de Ártemis Taurópolos en las regiones septentrionales de Grecia (Macedonia, Tracia y Epiro)», publicat dins de J. Pàmias (ed.), *Parua Mythographica*, Oberhaid 2011, 109-119, les tradicions mítiques sobre l'origen de l'epiclesi Taurópolos van contribuir a consolidar aquesta imatge cruel de la deessa, en la qual Eurípides va jugar un paper important a través de la tragèdia *Ifigenia entre els taures*.

v. 189: «les tendes»

En Homer, el terme κλισίαι designa les tendes bastides amb fusta i canya del campament aqueu (vegeu, p. ex., la tenda d'Aquil·leu a *Il.* XXIV 448-454); el seu ús en els poetes tràgics és rar i només es documenta en les parts líriques. En comptes d'aquest mot, és més habitual σκηναί, un anacronisme que evoca les tendes militars d'època clàssica, o altres termes més generals com ara οἶκοι, δόμοι, δώματα o μέλαθρα; vegeu Anne LEBEAU «Le camp des Grecs en Troade dans la tragédie grecque», en J. Leclant & J. Jouanna (eds.), *Le théâtre grec antique: la tragédie. Actes du 8ème colloque de la Villa Kérylos à Beaulieu-sur-Mer les 3 & 4 octobre 1997*, París 1998, 167-178, especialment 171.

vv. 194-197: *Protesilau*

Protesilau el bel·licós, fill d'Íficle i Astíoque, era rei de la ciutat de Filace. Va ser el primer a morir als peus de Troia, en ser abatut per un guerrer dardani durant el desembarcament. El seu germà Podarces el va substituir al capdavant d'un exèrcit de quaranta naus, però els seus homes l'enyoraven fins i tot deu anys després de la seva mort (HOMER, *Il.* II 698-702).

v. 196: *El joc de dames*

El joc de dames (παισι), del qual Palamedes es considerava l'inventor, era un joc antic i popular, ja documentat en Homer (*Od.* I 106-8), que es jugava sobre un taulell i amb daus. Una àmfora de figures negres, atribuïda al pintor Exèquias i datada pel 540-530 aC, reproduceix una escena similar a la que aquí es descriu: s'hi veuen Aiant i Aquil·leu inclinats damunt del taulell, ben concentrats en la partida, mentre aprofiten algun moment de descans enmig del combat (J. D. BEAZLEY, *Attic black-figure vase painters*, Oxford 1956, 145, n. 13); el motiu es va popularitzar en la iconografia ceràmica, com demostra el fet que se n'hagin trobat còpies posteriors (vegeu l'estudi de Susan WOODFORD, «Ajax and Achilles playing a game on an olpe», *JHS* 102, 1982, 173-185, i la figura 2).

v. 198: *Palamedes*

Palamedes era fill de Naupli, al seu torn fill de Posidó i Amimone. Tot i que no figura en Homer, probablement el seu mite és antic, perquè ja apareix esmentat en el resum dels *Cants cipris* (vegeu JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypriens* cit., 339-363). La seva mort tràgica per lapidació, fruit d'una conxorxa ordida per Odisseu, explica l'interès que va suscitar la seva figura entre els tràgics, que li van dedicar cadascun d'ells una obra; sobre el mite de Palamedes, vegeu també Josep Antoni CLUA, «El mite de Palamedes a la Grècia antiga: aspectes canviants d'un interrogant cultural i històric», *Faventia* 7, 2, 1985, 69-93.

v. 199-200: *Diomedes*

Diomedes era un heroi etoli que guiava vuitanta naus procedents de diferents ciutats argives juntament amb Estènel i Euríal (HOMER, *Il.* II 557-569). El llançament de disc era un bon entreteniment, com demostra el fet que també els mirmídon hi passessin l'estona mentre Aquil·leu es negava a tornar al combat (HOMER, *Il.* II 773-775).

v. 201-202: *Meriones*

A la *Iliada* (II 645-652) Meríones acompanya Idomeneu al capdavant de la flota cretenca, de vuitanta naus. De caràcter bel·licós, no és clar que l'epítet homèric Ἄρεος ὄζων, «descendent d'Ares», es refereixi al seu llinatge, però el Pseudo-Apollodor (I 7, 1) l'anomena net d'Ares.

vv. 204-205: *Nireu*

A Nireu, que regnava a l'illa de Sime, se'l reconeix per la seva bellesa extraordinària, només superada per la d'Aquil·leu (HOMER, *Il.* II 671-674).

vv. 206-230: *Aquil·leu*

La part més extensa del catàleg dels herois està dedicada a Aquil·leu, no tant perquè era el millor guerrer dels aqueus, sinó pel seu paper fonamental en la tragèdia. Eurípides en destaca, en primer lloc, la lleugeresa de peus i l'extraordinària rapidesa en la cursa, trets que ja identifiquen l'heroi en la *Iliada*, mitjançant epítets com πόδας ὠκὺς (I 58) o ποδῶκης (II 860). La superioritat de l'heroi en la cursa a peu, sigui en el combat o en competicions atlètiques, és ben coneguda a la *Iliada*, com reconeixen Idomeneu (XIII 325) i Antíloc (XXIII 792), però a més a més Aquil·leu compta amb uns cavalls que corren com el vent (XVI 148-151), un regal del seu pare Peleu, que, al seu torn, els havia rebut de Posidó (XXIII 277-278). En aquests versos s'exalta, doncs, el tret principal de la naturalesa extraordinària d'Aquil·leu d'acord amb els poemes homèrics (vegeu Roger DUNKLE, «Swift-footed Achilles», *CW* 90, 4, 1997, 227-234), per bé que en els versos posteriors Eurípides donarà una imatge de l'heroi força allunyada de l'ideal èpic.

vv. 207-208: «*Aquil·leu, el que va parir Tetis*»

Aquil·leu és l'únic fill de la deessa Tetis (cf. PÍNDAR, *P.* III 100-101), filla de Nereu, el vell déu de la mar. Tetis és, per tant, una Nereida i, com a tal, sovint va acompanyada de les seves nombroses germanes, totes elles divinitats marines (cf. HOMER, *Il.* XVIII 35-49). Els seus balls festius, en rotllana, són evocats més endavant (vv. 1054-1057), en l'estàsim dedicat a les noces de Tetis i Peleu.

v. 209: «*i Quiró va educar*»

Quiró és un centaure, és a dir, un ésser fabulós, mig home, mig cavall. A diferència dels seus congèneres, sovint caracteritzats per un tarannà imprevisible i violent, Quiró fou conegut a l'Antiguitat per la seva tasca educadora, perquè va ser el mestre d'alguns dels herois grecs més importants. Quant a l'educació d'Aquil·leu per part del centaure, amb tota certesa cal situar l'origen d'aquesta tradició en un episodi posthomèric, ja que en la *Iliada* és Fènix el mestre paternal de l'heroi (IX 438-443; 485-495), mentre que de Quiró només es diu que li va ensenyar les arts mèdiques (XI 830-832). Molt probable-

ment, ja en els *Cants cipris* Peleu confiava de ben petit el seu fill a Quiró, que l'alimentava amb vísceres d'animals salvatges per enfortir-li el cos (cf. PSEUDO-APOLODOR III 13, 7). Aquesta versió es troba esmentada en el *Catàleg de les dones* d'Hesíode (frag. 110 Hirschberger, 49-51), el qual tal vegada va afegir un contingut moral als tradicionals exercicis físics de l'educació del centaure; és així com s'explicaria que Pausànias (IX 31, 5) també li atribueixi la composició dels *Consells de Quiró en la instrucció d'Aquil·leu* (Παραινέσεις Χίρωνος ἐπὶ διδασκαλία τῇ Ἀχιλλέως). En tot cas, en Píndar (*N.* III 43-50, 56-57; *P.* VI 21-27) és clar que l'educació física i la formació moral són part del programa d'aprenentatge d'Aquil·leu, una dualitat que Eurípides també recull en *I. A.* i que serveix per explicar la pretesa supremacia física i espiritual de l'heroi (vegeu JOUAN, *Eurípide et les légendes des Chants Cypriens* cit., 90-91; Monique ROUSSEL, *Biographie légendaire d'Achille*, Amsterdam 1991, 103-120). D'altra banda, cal dir que l'educació és un motiu molt rellevant per a entendre la caracterització d'Aquil·leu i d'Ifigenia en aquesta tragèdia, que encara són joves i tot just s'inicien en el món adult, com argumenta Justina Gregory (*Cheiron's way: Youthful education in Homer and tragedy*, Oxford 2018, 217-242) i es veurà més endavant (vv. 558-572 i les notes *ad loc.*).

v. 211: «l'he vist córrer, tot armat»

L'auditori d'Eurípides deuria identificar en aquesta cursa d'Aquil·leu la competició del ὀπλιτοδρομεῖν, en què els efebs atenesos corrien vestits amb la panòplia hoplítica en el marc del festival de les Panatenees (PLATÓ, *Leg.* 833a-b). Walter Burkert («Attische Feste in der Aulischen Iphigenie des Euripides», en J. Dalfen, G. Petersmann & F. F. Schwarz (eds.), *Religio Greco-Romana: Festschrift für Walter Pötscher*, Grazer Beiträge, Supplementband 5, Horn 1993, 87-92) posa de relleu la importància d'aquests tipus de curses en el mite i també en el culte d'Aquil·leu. Efectivament, l'heroi era venerat en diferents llocs de la geografia de Grècia amb curses similars, molt particularment al litoral septentrional del mar Negre (vegeu el meu article «Fantasmas de Aquiles: epifanías heroicas entre el mito y el culto», *Minerva* 27, 2014, 77-96); allà hi havia fins i tot una banda de terra arenosa coneguda amb el nom de Δρόμος Ἀχιλλέως, és a dir «Cursa d'Aquil·leu», perquè es creia que l'heroi l'havia recorreguda personalment quan buscava Ifigenia (sobre aquest episodi, vegeu també «Racing for love: Achilles and Iphigenia in the Black Sea», en D. Braund, V. Stolba & U. Peter (eds.), *Environment and habitation*

around the ancient Black Sea, Berlín 2021, 225-235). El mateix Eurípides deuria tenir algun coneixement sobre aquestes tradicions, ja que en fa esment en l'*Andròmaca* (vv. 1260-1262) i sobretot en la *Ifigenia entre els taures* (vv. 435-438).

v. 217: *Eumel Fereciada*

Eumel era fill d'Admet i Alcestis, reis de Feres (HOMER, *Il.* II 711-715). En la *Iliada* se'l coneix per les seves habilitats com a auri-ga (XXIII 289) i per les seves magnífiques egües, que, a diferència de les que apareixen al text, són d'un mateix color (II 763-765). La descripció de la quadriga és particularment acolorida i inclou una explicació detallada de la disposició dels cavalls sota el jou a fi de poder maniobrar millor en el circuit, tal vegada inspirant-se en els consells de Nèstor al seu fill Antíloc durant la celebració dels jocs fúnebres de Pàtrocle (HOMER, *Il.* XXIII 306-48).

vv. 239-241: «En imatges daurades, a la part alta, es dreçaven les divines Nereides, símbol per a les popes de l'exèrcit d'Aquil·leu.»

La tria de les Nereides com a emblema naval escau al contingent ftiota per dos motius: d'una banda, Tetis, una de les Nereides, és la mare d'Aquil·leu i una figura de gran transcendència en el mite de l'heroi, en particular per les seves intervencions davant d'altres divinitats (Zeus i Hefest, p. ex.) a favor del seu fill; de l'altra, les Nereides són deesses marines, de manera que la seva presència en el mascaró de la nau es podria interpretar com una protecció davant dels perills de la navegació. No sorprèn gens, doncs, que la imatge de les Nereides, i de Tetis en particular, representi Aquil·leu i la seva flota. És interessant destacar que aquesta associació es documenta també en una sèrie de monedes de bronze procedents de la ciutat tessàlia de Larisa Cremaste, a la Ftiòtida, i encunyades per Demetri Poliorcetes (302-286 aC), on es pot veure, a l'anvers, el cap d'un jove de perfil i, al revers, una Nereida sobre un hipocamp duent un escut amb el monograma AX; l'estudiosa Ursula Pause-Dreyer (*Die Heroen des Trojanischen Krieges auf Griechischen Münzen*, Múnic 1975, 55-56) s'inclina per identificar aquestes figures amb Aquil·leu i Tetis respectivament.

v. 259: *Leit*

Leit és un dels cinc capitostos que encapçalen el contingent beoci, format per cinquanta naus aquí com en Homer (*Il.* II 494-510). Segons Pausànias (IX 4, 3) Leit era l'únic dels cabdills beocis que va

tornar a casa de la guerra de Troia i la seva tomba es podia veure a Platea. En aquests versos, rep el títol de «terrigen» en record del mite fundacional de Tebes, segons el qual Cadme va matar el drac d'Ares, que vigilava una font, i en va sembrar les dents, d'on nasqueren els primers tebans, anomenats des d'aleshores *σπαρτοί*, «homes sembrats». D'altra banda, Henri Grégoire («Le Catalogue des navires dans la parodos de l'*Iphigénie à Aulis* d'Eurípide», *BAB* 34, 1948, 16-31) suggereix que la reivindicació d'aquest heroi, altrament poc conegut, que fa Eurípides pot ser un reconeixement de l'aliança política de Platea amb Atenes en el seu temps.

vv. 277-279: «Els enians disposaven d'un estol de dotze naus, que comandava el sobirà Guneu.»

Molt probablement es tracta del mateix poble que a la *Iliada* (II 748-49) rep el nom de *Ἐνίηες*; aporten un contingent de vint-i-dues naus i efectivament tenen Guneu com a capitost. Malgrat aquesta coincidència, Collard & Morwood (2017: 314) expressen els seus dubtes al voltant de la identificació.

v. 284: *Meges*

En Homer (*Il.* II 625-630), Meges encapçala un contingent de quaranta naus procedents de Dulíquion i de les Illes Equines o Equinades, situades enfront d'Elis, però no s'hi esmenta Tafos. Els tafis són coneguts a l'*Odissea* (XV 427) per les seves activitats de pirateria.

v. 288: *Aiant*

Es fa un nou esment d'Aiant fill de Telamoni, heroi de Salamina (n. 24), que aquí porta un contingent de dotze naus, com en la *Iliada* (II 557). El text transmès està corromput i és de difícil comprensió, perquè, com explica J. Diggle, sembla descriure una maniobra il·lògica per qui ocupa l'ala esquerra. En tot cas, Eurípides segueix Homer (*Il.* XI 7-9) quan situa les naus d'Aquil·leu i Aiant, els millors guerrers, als dos extrems de la flota aquea.

v. 311: «Doncs amb aquest ceptre aviat t'ompliré la cara de sang!»

A l'Atenes clàssica, exercir violència física contra els propis esclaus estava permès i, de fet, era una de les prerrogatives que l'amotenia com a propietari dels seus cossos. Ara bé, no ho estava contra els esclaus d'altri, que és el que Menelau es disposa a fer. En els processos judicials, aquest tipus de violència estava institucionalitzada:

da: els esclaus eren regularment sotmesos a tortura durant els interrogatoris amb la idea que només d'aquesta manera se n'aconseguia una confessió fidedigna. També a dalt d'escena es podien veure episodis violents dramatitzats, tant en les tragèdies com molt especialment en les comèdies, en què els personatges sovint s'estomaquen o reben garrotades per fer riure. Precisament, les similituds entre aquesta escena i altres escenes còmiques han dut alguns editors a dubtar de l'autenticitat del passatge (vegeu-ne més detalls a COLLARD & MORWOOD 2017: 319); tanmateix, l'enfrontament entre el vell servent i Menelau es troba representat en un dels bols megaresos del segle II aC (*LIMC* V.1 711, n. 6, i la figura 1.2).

v. 317: «Ei! ¿Què és aquest terrabastall i aquest guirigall de crits a les meves portes?»

La sortida a escena d'Agamèmnon propicia un episodi d'enfrontament amb Menelau que Benjamin Sammons («The quarrel of Agamemnon & Menelaus», *Mnemosyne* 67, 1, 2014, 1-27) identifica com un esquema narratiu tradicional, segons el qual la relació entre tots dos germans es caracteritzaria «as fundamentally contentious» (p. 13). Sammons situa el primer exemple d'aquest motiu en el llibre tercer de l'*Odissea* (vv. 130-200), en què Nèstor explica el penós retorn dels aqueus a Grècia després de la presa de Troia. El vell heroi descriu com l'exèrcit es va dividir per culpa, precisament, de les opinions divergents d'Agamèmnon i Menelau: el primer, temorós de la còlera d'Atena, preferia quedar-se a la Tròada i fer sacrificis, mentre que el segon, desitjós de tornar a casa, volia fer-se a la mar aquella mateixa nit. Per exposar i discutir les dues posicions, els Atrides convocaren l'assemblea al capvespre i s'intercanviaren paraules aspres; davant la impossibilitat de conciliar posicions, la resta de cabdills es va inclinar a favor d'un o altre, de manera que el contingent grec es va acabar separant. Aquest episodi, que probablement també es trobava en els *Retorns* d'Àgias de Trezè (*PEG*, Arg. 3-7 Bernabé = PROCLE, *Chrest.* 277 Severyns; cf. PSEUDO-APOLLODOR, *Ep.* VI 1) i fou tractat pels tràgics anteriorment (en concret, a la *Polixena* de Sòfocles i al *Tèlef* d'Eurípides), suposa un antecedent molt interessant a l'episodi que descriu Eurípides en *I. A.*, perquè permet situar el conflicte fraterno al principi i al final de l'expedició troiana, tot reproduint uns patrons conductuals similars per a cadascun dels dos personatges: Agamèmnon hi apareix com un cabdill més caut i hesitant, enfront d'un Menelau més irascible i decidit —la mateixa caracterització que, a grans trets, llegirem en aquesta tragèdia—. Aquest episodi d'*I. A.* també es

troba representat sobre un dels anomenats bols homèrics o megaresos de la primera meitat del segle II aC (*LIMC* V.1 711, n. 6; vegeu la figura 1.3).

v. 324: «No abans que mostri a tots els dànaus allò que hi està escrit!»

Menelau amenaça Agamèmnon de fer pública la seva carta a tot l'exèrcit com si es tractés d'un acte d'alta traïció envers el contingent sencer, per bé que poc abans Agamèmnon ha afirmat que només coneixien l'engany Menelau, Calcant, Odisseu i ell mateix. Aquesta incongruència, segons David Kovacs («Toward a reconstruction of *Iphigenia Aulidensis*», *JHS* 123, 2003, 84), es deuria al fet que en una primera representació de la tragèdia («first performance») la profecia de Calcant era revelada davant de tot l'exèrcit, de manera que Agamèmnon s'hauria compromès públicament a sacrificar la filla; posteriorment, s'hauria introduït en el text el motiu de la profecia secreta, sense eliminar del tot els versos que sostenien la versió anterior (vegeu «La tradició manuscrita i el debat sobre l'autenticitat del text» en la *Notícia preliminar*). Sigui com vulgui, la por davant de la reacció violenta de la massa és un instrument coercitiu que condicionarà l'actuació d'Agamèmnon al llarg de tota la peça; de fet, per a Herbert Siegel («Agamemnon in Euripides' *Iphigenia at Aulis*», *Hermes*, 109, 3, 1981, 257-265) la por és el factor principal en la caracterització del cabdill atrida en *I. A.*

v. 327: «Déus, que n'és de desvergonyit, el teu ànim!»

La vergonya (αἰσχύνη) de l'actuació de Menelau és doble: s'ha apoderat d'un objecte d'Agamèmnon i ha llegit el contingut d'una carta que no li havia estat adreçada i que anava, a més a més, segellada. La importància de preservar la privacitat del contingut d'una carta ja és ben clara en la història de Bellerofont (cf. HOMER, *Il.* VI 168-169), però també es pot constatar en les cartes sobre plom conservades, en què es documenta la pràctica de plegar o enrotllar la lamineta per tal que el missatge quedi amagat a la part interior, fora de la vista dels qui no havien de llegir-lo; vegeu Madalina DANA, *La correspondance grecque privée sur plomb et sur tesson: Corpus épigraphique et commentaire historique*, Múnic 2021, 334-338.

v. 332: «Perquè els teus pensaments van fent giragonses: ara, uns; abans, uns altres; i després, encara uns altres!»

Menelau acusa el seu germà de tenir un pensament sinuós, retort, per extensió, mutable, una característica que ja s'ha pogut constatar

en el pròleg de l'obra, en què Agamèmnon canvia de parer i escriu una segona carta a Clitemestra. Val a dir que, ja en la *Iliada*, les μεταβολαί d'Agamèmnon es mostren en més d'una ocasió (quan el lliurament de Criseida o en el seu conflicte amb Aquil·leu, p. ex.), però en *I. A.* s'afegeix un component disruptiu més en situar la seva esposa i fills al bell mig del campament militar, probablement una innovació d'Eurípides. Pantelis Michelakis (*Euripides: Iphigenia at Aulis*, Londres 2006, 33-36) considera que l'Atrida es troba davant d'un conflicte intern entre els seus múltiples deures com a cabdill de l'exèrcit, com a pare i marit, i també com a germà, una situació que fa aflorar els conflictes entre la vida privada i la vida pública, entre la família i l'Estat: la primera pot ser anònima i sense glòria, però està lliure de grans responsabilitats, mentre que la segona, plena d'honors, comporta també grans patiments. Al llarg de la tragèdia, l'Atrida intentarà conciliar en va ambdós aspectes, maldant per congraciar-se el favor i el reconeixement de l'exèrcit, sense perdre, de retruc, el control i l'estima dels seus familiars i amics.

v. 334: «per als amics»

La φιλία és un concepte fonamental en moltes tragèdies d'Eurípides, també en *I. A.* En grec, el terme és polisèmic i comprèn un ventall molt ampli de relacions humanes: des del vincle entre cònjuges i parents fins a l'amistat, l'hospitalitat, la súplica, i fins i tot les aliances polítiques i militars. Es tracta d'un lligam fonamentalment afectiu, però que també estableix obligacions objectives de reciprocitat (vegeu l'estudi clàssic de David KONSTAN, *Friendship in the classical world*, Cambridge 1997). En aquest sentit, Menelau acusa Agamèmnon d'haver desatès els deures envers els seus amics una vegada assolida la seva ambició personal (τὸ φιλότιμον, v. 342) de comandar l'exèrcit (vegeu Marianne McDONALD, «Iphigenia's *Philia*: Motivation in Euripides *Iphigenia at Aulis*», *QUCC* 34, 1, 1990, 69-84, especialment 75).

vv. 337-345: «Quan maldaves per encapçalar els danaïdes cap a Ílion [...] tancat a dins amb pany i forrellat.»

Aquests versos descriuen l'activitat d'Agamèmnon com si es tractés d'un polític de finals del segle V aC, fent campanya electoral per ser nomenat estrateg. Cal recordar que a l'Atenes clàssica els estratèges, que eren deu, s'elegien anualment a l'assemblea a raó d'un per tribu (φύλαι). El fet que fos de les poques magistratures no elegides a sorts va permetre als polítics ambiciosos utilitzar-la com una forma

de perpetuar-se en el poder i fer política més enllà de les seves tasques militars; vegeu Claude MOSSÉ, «Le rôle politique des armées dans le monde grec à l'époque classique», en J.-P. Vernant (ed.), *Problèmes de la guerre en Grèce ancienne*, París 1999, 291-301. En l'anàlisi d'aquest passatge, Roger Goossens («La campagne électorale d'Agamemnon (Euripide, *Iphigénie à Aulis*, 373)», *RBPh* 22, 1-2, 1943, 192-197) hi ha vist una referència encoberta a l'actuació d'Alcibiades en la política atenesa del segle V aC, tot i que també s'ha suggerit que es pugui tractar de Nícias (vegeu la nota de Jouan al passatge, en la seva traducció per a les Belles Lettres); en qualsevol cas, aquests versos exemplifiquen molt bé els anacronismes de la tragèdia, inspirada en el món llegendari dels herois i en els seus mites, però a la vegada un fruit genuí del seu temps (vegeu P. E. EASTERLING, «Anachronism in Greek tragedy», *JHS* 105, 1985, 1-10).

v. 350: «l'exèrcit de tots els grecs»

L'adjectiu Πανέλληνες és antic: en trobem els primers exemples en Homer (*Il.* II 530) i en Hesíode (O. 528). En aquest vers es refereix al caràcter compost de l'estol dels aqueus, amb homes vinguts d'arreu de Grècia, encapçalats per Agamèmnon (v. 414). L'expedició troiana es presenta, doncs, com una iniciativa conjunta de tots els pobles grecs —la primera, segons Tucídides (I 3)— per tal de fer front a un enemic extern comú.

v. 371: «uns bàrbars de no res»

L'adjectiu βάρβαρος pren aquí una connotació clarament negativa, destacant la inferioritat i la mesquinesa dels troians davant del poble grec. L'oposició grec-bàrbar, que és un tema molt present en tota la producció eurípidea, torna a ser de gran rellevància en *I. A.*, en què ofereix la motivació principal per a tirar endavant el sacrifici, que es presenta com un preu a pagar per a salvar Grècia d'un enemic temible, que segresta dones (vv. 1264-1266). D'altra banda, la por de convertir-se en la riota de l'enemic és un motiu ja present en els poemes homèrics (cf., p. ex., *Il.* III 43-45, a propòsit de Paris i la seva covardia en el combat), que els tràgics reprendran (cf. EURÍPIDES, *Med.* 797).

vv. 376-377: «És terrible que entre germans hi hagi raons i baralles, cada vegada que cauen en una disputa.»

La primera intervenció del cor adopta un to molt diferent de l'acolorida i entusiàstica descripció dels herois i les seves naus que s'ha pogut llegir en el pàrode, perquè hi expressa el sentiment de

tristor que l'aclapara en ser testimoni dels posicionaments enfrontats dels dos germans; vegeu la reacció del cor en la *Medea* d'Eurípides (vv. 520-521), en relació amb el repudi de Medea per part de Jàson, i l'estudi d'Aurèlie DAMET, *La septième porte: Les conflits familiaux dans l'Athènes classique*, París 2018, 117 i 394-395.

vv. 389-390: «Ho ets més tu, que després de perdre una mala esposa desitges recuperar-la, si un déu ho te'n concedeix la sort.»

També a la *Iliada* (II 587-89) Menelau es deleix per venjar els patiments soferts i recuperar la seva esposa. Aquest desig de Menelau serà objecte d'una duríssima crítica per part de Peleu a la tragèdia *Andròmaca* (vv. 590-615), ja que el farà culpable de la mort de molts homes estrenus, entre ells el seu propi fill Aquil·leu.

v. 392: «l'Esperança, que és una divinitat»

L'Esperança és presentada com a divinitat per Teognis (vv. 1135-1146), el qual afirma que és l'única que ha romàs entre els homes mentre la resta de déus han pujat a l'Olimp. En Hesíode (O. 96-99), només l'esperança queda tancada dins de la gerra de Pandora quan tots els mals es dispersen pel món. En aquest vers euripideu es fa difícil interpretar per què la intervenció de l'Esperança fou decisiva en la tria d'Agamèmnon com a capitost.

v. 399: «per cometre accions sense llei»

Vegeu la semblança entre el sintagma ἄνομα δρώντα d'Eurípides i l'expressió θυσίαν ἐτέραν ἄνομόν τιν', ἄδαιτον, «un altre sacrifici il·legítim, mancat de banquet», amb què es defineix també el sacrifici d'Ífigenia a Èsquil (*Ag.* 150).

v. 433: «Presenten la noia a Àrtemis»

El verb προτερίζω, molt rar, evoca les προτέλεια, les accions amb què s'iniciaven diferents rituals a l'Antiguitat. En aquesta ocasió es fa referència al ritual del matrimoni i, en concret, a la immolació de víctimes preliminar, que podia anar adreçada a diferents divinitats en funció de les fonts: Àrtemis és particularment esmentada, però, p. ex., Juli Pòllux (III 38) anomena també Hera i les Moires com a receptores de δώρα (vegeu VÉRILHAC & VIAL, *Le mariage grec* cit., 286-293). En *I. A.* (v. 718), Agamèmnon és el responsable de dur-les a terme, tal vegada un dia abans o el mateix dia del casament, tot i que també podia fer-les personalment la núvia, en funció dels costums locals (cf. PLUTARC, *Amat. narr.* 772c).

vv. 435-439: «Poseu-vos la corona al cap, i tu, sobirà Menelau, tingues a punt l'himeneu, i que per les tendes ressoni la flauta amb el retrò dels peus, perquè ha arribat el dia que serà feliç per a la donzella!»

El missatger exhorta els Atrides a començar el ritual del matrimoni evocant uns objectes (cistells amb grans d'ordi i corones) que, irònicament, també formen part del ritual del sacrifici, com expliquen Jean-Pierre Vernant (*Mythe et société en Grèce ancienne*, París 1974, 149) i Alberto Borghini («Consacrazione alla morte e ritualità matrimoniale (a proposito di Eur., *Iph. Aul.* 430-34)», *SCO* 36, 1987, 113-116). Eurípides se serveix magistralment de les similituds entre tots dos rituals per posar de relleu la cruel decepció que l'engany d'Agamèmnon amaga, però els estudiosos de l'obra han demostrat que, al capdavant, en el món grec antic la víctima sacrificial i la núvia podien ser enteses com una mateixa cosa, perquè, a través de l'educació, la societat preparava les noies per a assumir el matrimoni com una mort simbòlica (vegeu Helene P. FOLEY, «Marriage and sacrifice in Euripides' *Iphigeneia in Aulis*», en *Texts & contexts: American classical studies in honor of J.-P. Vernant*, Buffalo 1982, vol. xv.1/2, 159-180, on també s'analitza l'ús de l'homologia matrimoni/mort en les tragèdies *Alceste*, *Hèlena* i *Les troianes*; Richard SEAFORD, «The tragic wedding», *JHS* 107, 1987, 106-130, especialment 108-110).

vv. 451-454: «Al capdamunt de les nostres vides tenim la dignitat i estem al servei de les masses. Jo, en efecte, m'avergonyixo de deixar anar una sola llàgrima, i al mateix temps, miserable, m'avergonyixo de no plorar ara que he arribat a les desgràcies més grans.»

Agamèmnon es refereix de nou (cf. vv. 16-19) als inconvenients i a les servituds que condicionen la vida de les elits nobles davant del poble pla; en concret, esmenta el capteniment que han de mostrar, reprimint el plor i mesurant les paraules. El plor, com a manifestació externa de la pena i el dolor, té aquí una connotació negativa que no es percep en els poemes homèrics, en què els herois ploren sense censura (vegeu Hélène MONSACRÉ, *Les larmes d'Achille: héros, femme, souffrance chez Homère*, París 2010 [1984¹], 215-259); malgrat aquestes paraules, Agamèmnon plora en diversos moments al llarg de la tragèdia, però ho fa en solitud (vv. 39-40) o bé davant dels seus familiars (vv. 496-497, 650, 683-684), donant a entendre que l'*αἰδώς* censura només les llàgrimes en públic. D'altra banda, la possibilitat de parlar sense inhibició de cap mena sembla evocar el dret de la *παρρησία* (literalment, el dret de dir-ho tot, de *παρ* i *ῥήσις*), que a

l'Atenes democràtica incloïa la crítica lliure a persones i institucions, i es considerava necessària per a garantir la *ἰσὺγοία* o igualtat de drets polítics.

v. 461: «Hades, segons sembla, ben aviat la prendrà per esposa.»

El motiu de les noces amb Hades, el déu del món infernal, és una metàfora molt difosa a la Grècia antiga per a expressar eufemísticament el lament per la *mors immatura* de noies en edat núbil. Es documenta particularment en la tragèdia (cf. ÈSQUIL, *Suppl.* 791; SÒFOCLES, *Ant.* 654, 816; EURÍPIDES, *Med.* 985, 1234-1235; *Or.* 1109; *Hec.* 612; *I. T.* 364-371; vegeu també l'estudi de Richard SEAFORD, «The tragic wedding», *JHS* 107, 1987, 106-130), i en epigrafia funerària, on trobem alguns exemples de gran bellesa literària i complexitat formal. Aquest és el cas, p. ex., de l'epitafi de Teòfila (Panticapèon, s. II-I aC; *CIRB* 130 = *GV* 1989), en què el desesper del pare davant la pèrdua d'una filla, que estava a punt de casar-se, troba consol en la substitució de la mort per un rapte a mans d'Hades; d'aquesta manera, Teòfila esdevé una nova Persèfone i davalla al món dels morts no pas com una morta més, sinó com una núvia radiant i feliç. Cal recordar que l'homologia matrimoni/mort és ben present en el pensament grec antic (vegeu, més amunt, la n. *ad* vv. 435-439).

vv. 463-464: «Pare, ¿em mataràs? Tant de bo que tinguís unes nupcies com aquestes, tu i el que t'és amic!»

Les paraules desesperades d'Ifigenia, que Agamèmnon aquí només imagina, són evocades pel cor en l'Agamèmnon d'Èsquil (vv. 228, 234-236), que explica com van haver d'emmordassar la noia per evitar que proferís malediccions damunt l'altar. En la *Ifigenia entre els taures* d'Eurípides, en canvi, és la mateixa Ifigenia qui recorda les paraules de retret que va adreçar al seu pare, moments abans de morir, en sentir-se víctima d'un engany que la duia al sacrifici (vv. 364-371).

v. 518: «Calcant revelarà la resposta de l'oracle a l'exèrcit dels argius.»

La desconfiança d'Agamèmnon envers Calcant remet clarament a l'enfrontament entre el rei i l'endeví narrat a la *Iliada* (I 106-120), on ja es percebia el conflicte d'interessos entre la voluntat divina, de la qual l'estirp dels endevins és transmissora, i la voluntat humana, molt particularment la dels dirigents polítics. Com assenyala Valeria Andò (2021: 325-327), aquest conflicte és al cor mateix de la tragèdia i, per aquest motiu, són molts els exemples comparables al passatge

d'I. A.: des de les dures paraules d'Èdip i Creont contra Tirèsias en les tragèdies de Sòfocles (p. ex., *O. R.* 387-398; *Ant.* 1055-1056) a les moltes referències eurípidees sobre la inutilitat i la falsedat dels vaticinis (p. ex., *Hipp.* 1058-1059; *Hel.* 744-757), així com sobre l'ambició dels mateixos endevins en *I. A.* (v. 520 i nota *ad loc.*).

vv. 543-545: «Feliços els qui, amb l'ajut d'una divinitat mesurada i amb conteniment, han participat del llit d'Afrodita»

Afrodita és la deessa de l'amor, el desig eròtic i la sexualitat. En els poemes homèrics Zeus recorda que la seva funció bàsica és atendre els «assumptes agradables del matrimoni» (cf. *Il.* V 429-430: ἡμερόεντα ἔργα γάμοιο), que Eurípides evoca amb l'esment del llit nupcial (λέκτρα), l'espai, justament, on es consuma la unió amorosa dels esposos.

vv. 543-597: Primer estàsim

El primer estàsim s'obre amb un segon μακαρισμός (cf. vv. 16-19) centrat en la benaurança provinent d'un amor contingut, lícit i amb seny. És un motiu grat a Eurípides, en la mesura que li permet explicar, *a sensu contrario*, les desgràcies que es deriven d'una passió desfermada. Un exordi similar es troba en el segon estàsim de la *Medea* (vv. 627-662), en què també s'enalteixen les unions pacífiques i la fidelitat conjugal i s'exhorta a defugir el dard del desig ardent com a font de discòrdies i mals. En l'*Hipòlit* el cor se'n fa ressò (vv. 525-533) i la mateixa Àrtemis invoca l'agulló de la passió (v. 1300: οἶστον) com el causant de la follia que durà Fedra a la mort i arrossegà el llinatge de Teseu al seu darrere. En Eurípides, les conseqüències d'aquest Ἔρως passional són funestes i poden fins i tot arribar a desencadenar un conflicte bèl·lic: en l'epode del cor d'I. A. (v. 583), l'esclat de la guerra de Troia és el resultat de l'enamorament foll i recíproc entre Paris i Hèlena, motiu primer de la discòrdia entre grecs i troians. Certament, reduir les causes d'un enfrontament bèl·lic a un afer d'infidelitat o traïció amorosa pot semblar simplista, però cal recordar que l'historiador Heròdot (I 1-5) també situa l'inici dels conflictes entre grecs i bàrbars en el rapte de noies, atorgant al desig eròtic la consideració d'un motor d'evolució històrica.

vv. 548-549: «Eros de daurada cabellera tesa els arcs bessons dels seus favors»

Eros és el déu de l'amor i el desig. En Hesíode (*Th.* 120-122) és una de les forces cosmogòniques primigènies que té el poder de sot-

metre déus i homes per igual, una facultat que comparteix amb Afrodita (HOMER, *Il.* XIV 198-199). És descrita com una divinitat de gran bellesa, amb una cabellera daurada, χρυσοκόμης (cf. ANACREONT, frag. 13 Page), i ales de molts colors, ποικιλόπτερος (cf. EURÍPIDES, *Hipp.* 1270). Porta un arc amb sagetes que dispara capritxosament, i provoca a uns el desig d'amor i a uns altres el rebuig de l'enamorat (cf. OVIDI, *Met.* I 468-471). Probablement, Eurípides es refereix a l'efecte dual de les fletxes d'Eros quan n'esmenta el doble arc.

vv. 558-572: Antístrofa

L'antístrofa (vv. 558-572) reflexiona sobre el paper de l'educació (παιδεία, cf. n. *ad* v. 209) en l'assoliment de la virtut (ἀρετή), fins i tot quan actua sobre una naturalesa (φύσις) noble. El debat al voltant de si es podia educar la virtut era ben viu a l'Atenes de finals del segle v aC; Eurípides se'n fa ressò posant a escena dos personatges joves, Aquil·leu i Ifigenia, els caràcters dels quals han estat educats d'acord amb uns valors que condicionen la seva manera d'actuar i també les expectatives que els altres tenen sobre ells. El cor assenyal·la el pudor respectuós (αἰδώς) com un d'aquests valors que tant Aquil·leu com Ifigenia demostraran que han assimilat a la perfecció. Sobre l'educació en *I. A.*, vegeu Juan Antonio LÓPEZ FÉREZ, «Aquil·les en Eurípides», en V. Pirenne-Delforge & E. Suárez de la Torre (eds.), *Héros et héroïnes dans les mythes et les cultes grecques. Actes du Colloque organisé à l'Université de Valladolid du 26 au 29 mai 1999*, Lleida 2000, 149-166; MICHELAKIS, *Achilles in Greek tragedy* cit., 100-105; Justina GREGORY, *Cheiron's way: Youthful education in Homer and tragedy*, Oxford 2018, 217-242.

vv. 568-572: «És una gran cosa perseguir la virtut: per a les dones, conforme a una Cipris velada, i, entre els homes, hi ha un ordre que, en la seva multiplicitat de formes, fa la ciutat més gran.»

La tradicional segregació sexual de la societat atenesa clàssica es manifesta també en la forma com homes i dones es procuren una vida virtuosa: en la dona, consisteix en una vida sexual κρυπτά, un terme d'interpretació difícil, perquè no sembla que es refereixi a amors furtius o secrets (cf. EURÍPIDES, *Ion* 1524; *El.* 922), sinó decorosos, tal vegada lluny de la vista de tothom. Per a la nostra traducció «velada», hem tingut en compte l'acció instintiva de velar-se que tota dona respectable feia davant de persones no conegudes ni familiars com una manifestació externa de castedat i de vergonya (cf. MENANDRE, *Pc.* 311-312; sobre la simbologia del vel a Grècia, vegeu

Lloyd LLEWELLYN-JONES, *Aphrodite's tortoise: The veiled woman of Ancient Greece*, Swansea 2003); quelcom semblant ocorre en els vv. 1336-1342 d'I. A., quan Ifigenia veu per primer cop Aquil·leu i, morta de vergonya, cuita a amagar-se a les tendes. En l'home, en canvi, l'ordre intern es considera la forma òptima de virtut i té, a diferència del que ocorria en la dona, una repercussió directa de portes enfora, perquè la ciutat sencera se'n beneficia. En la dona, doncs, la virtut té una vessant moral que en l'home és substituïda per una vessant política i social.

vv. 573-578: «*Vas venir, Paris, des d'on vas ser criat com un pastor al costat de les blanquíssimes vedelles de l'Ida, mentre amb la siringa tocaves melodies estrangeres i imitaves, bufant damunt les canyes, les flautes frígies d'Olimp.*»

Escena d'inspiració pastoral en què es descriu com Paris s'entretenia fent música mentre tenia cura de les vaques a l'Ida. La siringa era un instrument de vent format per una sèrie de canyes de la mateixa mida, lligades i fixades en paral·lel amb cera. L'αὐλός era també un instrument aeròfon que podia ser fet de canya, en les versions més antigues, o bé de fusta, os o ivori; hom l'assimila a una flauta, tot i que sembla que seria més proper a un oboè actual (vegeu Esteban CALDERÓN DORDA, «El léxico musical en Teócrito», *Habis* 31, 2000, 99-112, en particular 106-108). Collard & Morwood (2017: 393) recorden que la flauta frígia, aquí esmentada, tenia un to apassionat i orgiàstic (cf. ARISTÒTIL, *Pol.* VIII 7, 1342b): al seu so, els troians festegen l'entrada del cavall de fusta a dins del clos emmurallat de Troia (EURÍPIDES, *Tr.* 545) i se celebra el culte extàtic (EURÍPIDES, *Bacch.* 126-128). Eurípides associa la flauta frígia a Olimp, un músic mític de Frígia o de Mísia que fou particularment conegut com a αὐλητής, subratllant l'exotisme de la imatge de Paris aquí descrita (vegeu HALL, *Inventing the barbarian* cit., 129).

v. 590: «*Ió, ió!*»

La inexplicable alegria del cor, que ja coneix l'ardit d'Agamèmon, ha dut força editors, entre els quals el mateix J. Diggle, a posar sota sospita els versos 590-597. L. i W. Dindorf els van eliminar i G. Murray va proposar que es tractés d'un cor secundari, format per homes argius, una idea que també fou defensada per U. von Wilamowitz basant-se en el fet que Enni, en la seva traducció de la *Ifigenia a Àulida*, va emprar un cor de soldats, no pas de dones de Calcis. Denys L. Page (*Actors' interpolations* cit., 160) també els con-

sidera «the trace of a different edition, in which Euripides' female chorus was replaced by soldiers» i conclou, sobre la base d'algunes rareses lingüístiques i el fet que hi hagi una semblança manifesta amb l'entrada de Clitemestra dalt d'un carro a l'*Electra* (vv. 988-1003), que «Euripides did not write the lines». Més recentment, David Kovacs («Toward a reconstruction of *Iphigenia Aulidensis*», *JHS* 123, 2003, 79) defineix aquests versos i tots els que segueixen fins al v. 630 com «a latter addition» atribuïble a una mà anònima, posterior al segle v aC, que ell anomena «the Reviser». Val a dir, tanmateix, que l'escena de l'arribada del carro es troba representada sobre un dels anomenats bols homèrics o megaresos de la primera meitat del segle II aC (*LIMC* V.1 711, n. 6, i la figura 1.4), de manera que cal suposar que aquests versos ja estaven integrats en I. A. en aquella data.

v. 610: «*que vinc a acompanyar la núvia*»

Juli Pòllux (III 41) defineix νυμφαγωγός com aquell qui condueix la núvia des de la casa del pare, quan el nuvi no hi és. En aquest passatge, en absència d'Aquil·leu, Clitemestra assumeix aquesta tasca, per bé que Agamèmon no l'havia feta venir (cf. v. 456: ἐλθοῦσ' ἄκλιτος). Probablement, aquesta és una innovació d'Eurípides, el qual desplaça el conflicte familiar del casal argiu al bell mig del campament militar.

vv. 617-618: «*I que algú em doni una mà on estintolar-me, perquè pugui abandonar el seient del carro dignament.*»

Aquesta imatge de Clitemestra davallant del carro plena de majestuositat i aplom recorda l'arribada d'Agamèmon a Argos en la tragèdia homònima d'Èsquil (vegeu Rachel AÉLION, *Euripide héritier d'Eschyle*, París 1983, vol. 1, 106; FOLEY, *Ritual irony* cit., 70-71; MICHELAKIS, *Euripides: Iphigenia at Aulis* cit., 29), en un joc d'intertextualitats que no deuria escapar a l'audiència atenesa (vegeu Jonah RADDING, «Clytemnestra at Aulis: Euripides and the reconsideration of tradition», *GRBS* 55, 2015, 832-862, en particular 837-838).

v. 638: «*la que més estima el pare*»

L'adjectiu φιλοπάτωρ defineix plenament el personatge d'Ifigenia, com es veurà en endavant (cf., també, EURÍPIDES, *El.* 1102, on Clitemestra retreu a Electra que estimi més el pare). Aquest amor que la noia professa pel seu pare es pot contraposar a la φιλοτιμία no només del mateix Agamèmon (vegeu la n. ad v. 22), sinó també dels líders masculins en general (cf. vv. 520-527, en parlar dels endevins i

d'Odisseu). En una lectura política de la tragèdia és aquesta ambició sense escrúpols la que sentència Ifigenia.

v. 662: «¿On diuen que viuen els frigis, pare?»

Ifigenia desplega aquí el seu desconeixement en relació amb la localització de Troia, que és el destí de la flota aquea. Tanmateix, coneix el nom de l'enemic contra el qual els aqueus s'adrecen: els frigis; potser per això els designa amb l'article definit, un fet inusual si és el primer cop que s'esmenten (vegeu COLLARD-MORWOOD 2017: 412). La ignorància femenina sobre qüestions geogràfiques és també visible en la figura d'Atosa, reina dels perses, quan demana al cor on es troba Atenes (cf. ÈSQUIL, *Pers.* 230-232).

vv. 678-679: «per a les noies ser vistes en públic és causa d'amargor»

Un nou esment de la segregació sexual atenesa, segons la qual corresponia a la dona mantenir-se allunyada de l'espai públic i romandre tancada a casa assumint les tasques pròpies de la seva condició femenina; vegeu MASTRONARDE, *The art of Euripides* cit., 248-54. Són nombrosos els exemples en les peces dramàtiques clàssiques que suporten aquesta premissa general (p. ex., EURÍPIDES, *Tr.* 645-656; *Med.* 230-251), per bé que n'hi ha també molts d'altres, sobretot en la comèdia aristofànica, que apunten a una realitat més matisada: en efecte, les dinàmiques pròpies d'una ciutat com Atenes deuriem proporcionar a la dona nombroses ocasions de sortir al carrer i de participar de la vida econòmica, social i religiosa local; sobre aquesta qüestió vegeu un estudi ben documentat i ponderat en DAVID COHEN, «Seclusion, separation, and the status of women in classical Athens», *G&R* 36, 1, 1989, 3-15.

vv. 679-680: «però abans fes-me un petó i dona'm la mà dreta»

Eurípides intensifica l'emotivitat del moment amb l'estímul del contacte físic entre pare i filla, un recurs que també emprà en el comiat d'Hècabe i Políxena (*Hec.* 424-440), en el d'Andròmaca i Astíanax (*Tr.* 757-58) i en el de Medea i els seus fills (*Med.* 1019-1080). Sobre els efectes visuals i tàctils en les expressions corporals en Eurípides, vegeu NANCY WORMAN, «Euripides and the aesthetics of embodiment», en A. Markantonatos (ed.), *Brill's companion to Euripides*, Leiden – Boston 2020, 749-774.

v. 690: «després de molt de patiment»

El verb μοχθέω defineix sovint els esforços inútils en la criança d'uns fills per part de mares, dides i tutors: així, p. ex., es lamenten Andròmaca i Medea (cf. EURÍPIDES, *Tr.* 760: μάτην δ' ἐμόχθουν καὶ κατεξάνθην πόνοις, «en va vaig patir i em vaig esllomar amb els fatigs de la teva criança»; *Med.* 1030: ἄλλως δ' ἐμόχθουν καὶ κατεξάνθην πόνοις, amb un significat idèntic), la dida d'Orestes (cf. ÈSQUIL, *Ch.* 752-753: καὶ πολλὰ καὶ μοχθήρ' ἄνωφέλητ' ἐμοὶ / τλάσῃ, «I les moltes penes que vaig endurar, debades han resultat per a mi») i Fènix en la *Iliada* (IX 492: ὣς ἐπὶ σοὶ μάλα πολλὰ πάθον καὶ πολλὰ μόγησα, «molt vaig patir i molt vaig sofrir per tu»).

v. 697: Egina

Egina és una nimfa, filla al seu torn del riu Asop. El seu mite, que és antic (cf. HESÍODE, frag. 95 Hirschberger = *Schol. in Pind. Nem.* III 21; PÍNDAR, *I.* VIII 17-27; PSEUDO-APOLLODOR III 12, 6; DIODOR DE SICÍLIA IV 72, 1-5), conta que Asop, nascut d'Oceàn i Tetis, va prendre Metope per esposa i hi va engendrar dos fills i dotze filles, entre les quals Egina (vegeu Gregory NAGY, «Asopos and his multiple daughters: Traces of preclassical epic in the Aeginetan Odes of Pindar», en D. Fearn (ed.), *Aegina. Contexts for choral lyric poetry: Myth, history, and identity in the fifth century BC*, Oxford 2011, 41-78). A aquesta filla, Zeus va raptar-la i se l'endugué a l'illa d'Enone, antic nom d'Egina (cf. PÍNDAR, *N.* IV 46; V 16; VIII 7; *I.* V 34; HERÒDOT VIII 46), on s'hi va unir i va engendrar-hi Èac. Com que el lloc estava despoblat, Zeus va oferir companyia humana al seu fill convertint en homes unes formigues (cf. OVIDI, *Met.* VII 614-654), d'on provindria una etimologia popular que explicaria el nom dels mirmidons (Μυρμιδόνες, de μύρμηξ, 'formiga'), el poble sobre el qual regnaren Èac, Peleu i el mateix Aquil·leu. Pel que fa al riu Asop, Diodor de Sicília (IV 72, 1) i Pausànias (II 5, 1-2; V 22, 6) el situen a la ciutat argòlida de Fliünt, per bé que el periegeta recull també una altra versió tebana segons la qual el riu era beoci.

vv. 698-699: «¿I qui dels mortals o dels déus s'hi va casar? — Zeus. I va engendrar Èac, prohóm d'Enone.»

Eurípides segueix la versió homèrica (*Il.* XXI 188-190) sobre els avantpassats illustres d'Aquil·leu, tot remuntant-ne els orígens a Zeus, pare d'Èac, i aquest, de Peleu, però innova en incloure també el mite al voltant d'Egina (vegeu la nota precedent). Tanmateix, en *I. A.* s'ometen alguns episodis antics i menys gloriosos del llinatge

eàcida, molt particularment la condició d'homicida fugitiu que adquireix Peleu en matar el seu germà Focos i que serveix per explicar el desplaçament de part del llinatge eàcida de l'illa d'Egina a Iolcos (cf. PSEUDO-APOLLODOR III 12, 6; 13, 1-2). Sobre aquest mite, vegeu JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypriens* cit., 58-66; ROUSSEL, *Biographie légendaire d'Achille* cit., 30-44.

v. 701: «*I Peleu va obtenir una filla de Nereu.*»

Convé esmentar que Tetis va tenir altres pretendents molt més nobles abans que Peleu: Píndar (*I. VIII* 29-44; cf. PSEUDO-APOLLODOR III 12, 4-5) explica que Zeus i Posidó es disputaven la mà de Tetis, fins que Temis (o Prometeu, cf. ÈSQUIL, *Pr.* 908-927) va revelar-los que el fill que li nasqués estava cridat a ser més poderós que el seu pare. Aleshores Zeus, atemorit davant la idea que el seu propi fill li pogués disputar el tron, va fer-la casar, de grat o per força, amb el mortal Peleu (HOMER, *Il.* XVIII 429-434).

v. 703: «*Zeus la va comprometre i el pare la va entregar.*»

En efecte, fou Zeus qui va lliurar Tetis al mortal Peleu, bé fos per evitar la predicció segons la qual el fill que li naixeria, si s'unia a la Nereida, seria més poderós que ell (vegeu la nota precedent), bé fos per compensar Peleu pel seu comportament exemplar amb l'esposa d'Acast (PÍNDAR, *N.* V 34-36). El sintagma ὁ κύριος pot referir-se tant a Zeus com al pare de Tetis, Nereu; trobem preferible aquesta segona opció, ja que era el pare qui, en un principi, tenia la potestat de lliurar la filla al pretendent que considerés oportú.

v. 705: *El Pèlion, l'estatge dels centaures*

El Pèlion és una muntanya majestuosa —assoleix els 1.548 m d'altura màxima— que es troba situada a l'est de Tessàlia, sobre la península de Magnèsia (vegeu André BERNAND, *La carte du tragique: La géographie dans la tragédie grecque*, París 1985, 234-238). A l'Antiguitat era coneguda per la frondositat dels seus boscos i per la qualitat de la fusta que se n'extreia; així, es deia que en provenien la llança de freixe d'Aquil·leu, que era un regal de Quiró a Peleu (HOMER, *Il.* XIX 387-391), i els pins amb què es construï la nau Argo de Jàson (EURÍPIDES, *Med.* 1-8). Al Pèlion hi habitaven els centaures, éssers monstruosos meitat home, meitat cavall, de temperament salvatge i agressiu; entre aquests, hi havia el mateix Quiró, mestre d'herois, qui vivia en una cova elevada allunyat dels seus congèneres, però també enmig del bosc. Els antics localitzaren l'estatge de Quiró

en una gruta situada en la vessant septentrional de la muntanya, on li dedicaren un culte a la vora d'un santuari de Zeus Acreu. El periegeta hellenístic Heraclides (frag. 2, 12 Pfister) recorda un ritual anual, de caràcter expiatori, en què un grup de nois joves i escollits pujaven fins al lloc embolcallats amb pells d'ovella noves, esquilades tres vegades; vegeu Friedrich STÄHLIN, *Das hellenische Thessalien. Landeskundliche und Geschichtliche Beschreibung Thessaliens in der hellenischen und römischen Zeit*, Stuttgart 1924, 43; Walter BURKERT, *Homo necans: The anthropology of Ancient Greek sacrificial myth and ritual*, Berkeley – Los Angeles – Londres 1983, 112-114; Emma ASTON, «Thetis and Cheiron in Thessaly», *Kernos* 22, 2009, 83-107.

Pel que fa al destí dels centaures, Hèracles en va fer una matança durant un dels seus viatges per Tessàlia (EURÍPIDES, *H. f.* 364-374) i en foragità uns quants més, empenyent-los fins al cap de Màlea, rere les passes de Quiró (PSEUDO-APOLLODOR II 5, 4).

v. 713: *El riu Apídan*

L'Apídan és un dels cinc rius principals de Tessàlia, juntament amb el Peneu, l'Onoconos, l'Enipeu i el Pàmisos (HERÒDOT VII 129). Neix a la llacuna Xiniàda, corre al costat de la ciutat de Farsalos i aboca les seves aigües a l'Enipeu, principal afluent del Peneu. El cor de captives troianes de l'*Hècabe* (vv. 451-453) evoca el poder fertilitzador que té per allà on passa. Sobre Ftia, vegeu més amunt la n. *ad* v. 103.

v. 717: «*Quan el cicle de la lluna vingui propici.*»

El període propici per a celebrar les núpcies era l'hivern (cf. ARISTÒTIL, *Pol.* VII 16, 1355a), en particular el mes de Gamelió, el setè mes del calendari àtic, que, com el mateix nom indica, era considerat el mes del matrimoni (Γαμηλιών, de γάμεω, 'casar-se'). És evident que les nocces entre Aquil·leu i Ifigenia incompleixen aquest criteri, atès que l'acció d'*I. A.* es desenvolupa durant la canícula (vegeu els vv. 6-8 i les notes *ad loc.*); tanmateix es busca que el dia sigui «propici» (εὐτυχής). D'acord amb el calendari lunar, el pleniluni era el moment òptim per a celebrar unes nocces (cf. ÈSQUIL, *Suppl.* 990-992). Píndar (*I. VIII* 48) recorda que Tetis i Peleu es van casar «en un vespre de lluna plena» (ἐν διχομηνίδεσσιν ἐσπέρας), una coincidència que no pot ser casual. D'aquí vindria la correcció ἐντελής («complet») de Samuel Musgrave, que James Diggle acull però que nosaltres considerem innecessària, en la mesura que el dia «propici» era efectivament aquell en què la lluna acomplia el seu cicle i arribava a la seva plenitud.

vv. 751-800: *Segon estàsim*

En aquest segon estàsim el cor se serveix de la figura de Cassandra i de la seva capacitat profètica per projectar els esdeveniments cap al futur i anunciar la presa i destrucció de Troia. El cor fa èmfasi en les conseqüències terribles que això tindrà per a les dones troianes, que seran convertides en esclaves i concubines dels seus raptors. Es tracta d'un tema que Eurípides havia tractat anteriorment i amb més detall en altres tragèdies del cicle troià centrades en l'endemà de la derrota troiana —en particular, l'*Andròmaca*, l'*Hècabe* i *Les troianes*—; en realitat, però, ja en els poemes homèrics són evocats la violència i l'abús de tot tipus que els aqueus exerceixen sobre les dones del bàndol troià que cauen en les seves mans com a resultat dels saqueigs i pillatges del territori (vegeu Alicia ESTEBAN SANTOS, «De princesas a esclavas. En Troya (Heroínas de la mitología griega III)», *CFC(G)* 17, 2007, 54-75; Marta OLLER GUZMÁN, «Las razias de Aquiles y el asedio de Troya: ¿motivo épico o estrategia de guerra?», en J. Vidal & B. Antela (eds.), *Fortificaciones y guerra de asedio en el Mundo Antiguo*, Saragossa 2012, 39-56); el mite, desgraciadament, no era lluny de la realitat, com demostren alguns exemples històrics compilats en Borja ANTELA-BERNARDEZ, «Vencidas, violadas, vendidas: mujeres griegas y violencia sexual en asedios romanos», *Klio* 90, 2008, 307-322.

v. 757: *Cassandra*

Cassandra era la filla més bonica de Príam (HOMER, *Il.* XIII 365-66). El mite conta que Apol·lo va voler unir-s'hi i a canvi li va prometre el do profètic; ella acceptà i el déu la instruí, però aleshores Cassandra es negà a lliurar-se a Apol·lo. Com a càstig, el déu va fer que les seves prediccions no fossin mai preses seriosament per ningú. Eurípides descriu, mitjançant els moviments de la cabellera, el deliri de què Cassandra era presa quan Apol·lo es disposava a parlar per la seva boca, una imatge similar a la que el tràgic fa servir per a representar el trànsit bàquic a *Les bacants* (v. 150).

v. 764: «Ares d'escut de bronze»

Ares és el déu de la guerra i del combat. Fill de Zeus i Hera (HESÍODE, *Th.* 921-923), la seva naturalesa bel·licosa és tal que el seu nom s'empra sovint com un sinònim de «guerra».

vv. 768-769: «els dos encelats Dioscurs»

Els Dioscurs (Διοσκούροι, 'fills de Zeus') són Càstor i Polideuces, els germans d'Hèlena i Clitemestra (vegeu la n. *ad* v. 46). El sintag-

ma ἐν αἰθέρι, 'a l'èter', que hem traduït per «encelats», fa referència al mite segons el qual Zeus els va convertir en estrelles dalt del cel conformant la constel·lació dels Bessons (cf. EURÍPIDES, *Or.* 1635-1637; ERATÒSTENES, *Cat.* X). Eren particularment venerats com a protectors dels mariners (cf. EURÍPIDES, *El.* 990-993; *Hel.* 1495-1505).

vv. 787-788: «les lídies, riques en or»

Entre els grecs, la riquesa de Lídia era proverbial i resultava especialment memorable en les figures de dos dels seus reis més destacats: Gíges (cf. ARQUÍLOC, frag. 19 West, que empra el mateix adjectiu πολυχρύσου per referir-se al rei) i Cresos, conegut sobretot per l'episodi de l'encontre amb Soló d'Atenes (cf. HERÒDOT I 29-32).

vv. 791-793: «¿Qui m'arrossegarà dels cabells ben arrissats entre plors i m'arrencarà de la meua devastada pàtria?»

La imatge de la dona arrossegada pels cabells ilustra molt bé el destí funest que la derrota sovint representava per a les dones de qualsevol bàndol i condició, també entre ciutats gregues (cf., p. ex., EURÍPIDES, *Ph.* 185-192, en parlar de les tebanes). En el cas de les dones pertanyents a les elits, com ara reines i princeses, la vergonya del desclassament s'afegia a la violència física infligida pels vencedors (per a bibliografia, vegeu la n. *ad* vv. 751-800).

v. 808: «tan terrible és el desig d'aquesta expedició»

El terme ἔρως, que anteriorment (v. 75) ha estat aplicat a la passió amorosa entre Hèlena i Paris, defineix aquí el desig irrefrenable d'emprendre una expedició bèl·lica contra Troia, un desig que en el v. 1245 prendrà la forma d'Afrodita en persona. De fet, en *I. A.* la passió guerrera és considerada una de les causes de l'expedició aquea contra Troia, com argumenta Desmond J. CONACHER, *Euripidean drama: Myth, theme and structure*, Toronto 1967, 255-256.

vv. 810-811: «Cal, doncs, que jo exposi el que trobo just, i que qui vulgui exposi el que en pensi personalment.»

Aquil·leu inicia la seva intervenció com si s'adrecés a una de les institucions democràtiques ateneses, tribunals populars o assemblea, en què qualsevol ciutadà lliure tenia el dret a prendre la paraula i a defensar la seva pròpia causa, independentment del seu origen o condició social, a l'empara de la llei (cf. EURÍPIDES, *Suppl.* 429-441).

vv. 825-826: «Però, ¿qui ets? ¿Per què has vingut fins a l'aplec dels dànaus, una dona en presència d'homes armats amb escuts?»

Probablement aquesta fou una innovació d'Eurípides: situar Clitemestra al cor de l'exèrcit aqueu (vegeu «El mite d'Ifigenia, de l'èpica a la tragèdia» en la *Notícia preliminar*). Segons explica D. B. Lombard («Aspects of αἰδώς in Euripides», *AClass* 28, 1985, 5-12, especialment 6-7) aquest primer encontre entre Aquil·leu i Clitemestra està marcat per un doble αἰδώς: el que sent Aquil·leu en parlar amb una dona desconeguda, motivat per sancions externes de caràcter tradicional, i el que sentirà Clitemestra, de caire ètic, quan ben aviat (v. 848) es descobreixi l'engany de què ha estat víctima.

v. 871: «Cap a tu, doncs, estic ben disposat, però cap al teu espòs, no tant.»

La traïció del vell servent envers Agamèmnon il·lustra molt bé el fet que en Eurípides els esclaus, malgrat la seva condició, tenen llibertat de pensament (νοῦς) i poden actuar i pensar d'acord amb els interessos dels seus amos, però també oposar-s'hi (per a altres exemples, vegeu Justina GREGORY, «Euripides as social critic», *G&R* 49, 2, 2002, 145-162, especialment 157-159).

v. 873: «amb la seva pròpia mà»

El terme αὐτόχειρ s'aplica sovint a actes que inclouen vessament de sang. En Eurípides, defineix l'homicida que actua contra un membre de la seva pròpia família; així, es diu de Medea quan mata els seus fills, i d'Etèocles i Polinices, en matar-se mútuament (EURÍPIDES, *Med.* 1281; *Ph.* 880). El mot es troba particularment documentat en la tragèdia *Antígona* de Sòfocles, en què s'aplica tant a l'assassí d'un parent (v. 172) com al qui enterra el cadàver (vv. 306, 900) i al suïcida (vv. 1175, 1315); és a dir l'agent d'un crim o acte contra llei, en els dos primers casos, i l'objecte de l'acció de matar en el segon (vegeu l'estudi de Nicloe LORAUX, «La main d'Antigone», *Métis* 1, 2, 1986, 165-96).

vv. 900-901: «Jo, mortal com soc, no m'avergonyiré de llançar-me als teus genolls.»

Clitemestra adopta la postura del suplicant (ιζήτης), ben coneguda des d'Homer, consistent a abraçar els genolls de la persona a qui s'adreçava la súplica i amb la mà dreta tocar-li la barbeta; a vegades, també l'altar d'una divinitat servia per a acollir el suplicant, com es pot veure, p. ex., en les escenes inicials de *Les suplicants*, *Els fills*

d'Hèracles, *Hèracles*, *Andròmaca* i *Hèlena*, totes d'Eurípides. L'escena d'I. A. evoca clarament l'episodi del primer cant de la *Iliada* (I 493-516) en què Tetis, agafada als genolls de Zeus, li implora que castigui l'exèrcit aqueu per haver ofès el seu fill. Eurípides estableix, doncs, un paral·lelisme suggeridor entre les figures de Clitemestra i Tetis, mares d'Ifigenia i Aquil·leu, respectivament: ambdues maldaran per ajudar els seus fills i no dubtaran en recórrer a la súplica davant de figures masculines, capaces d'actuar en nom seu (per a aquesta semblança, vegeu Alicia MORALES ORTIZ, «La maternidad y las madres en la tragedia griega», en E. Calderón Dorda & A. Morales Ortiz (eds.), *La madre en la antigüedad: Literatura, sociedad y religión*, Madrid 2007, 129-167, en particular 161-165). D'altra banda, el recurs al ritual de la súplica és molt present en tota la tragèdia d'Eurípides, sobretot de part de personatges vençuts, grups marginals o persones vulnerables, com és el cas de Clitemestra (vegeu Rush REHM, «Ritual in Euripides», en A. Markantonatos (ed.), *Brill's companion to Euripides*, Leiden – Boston 2020, 821-840, en particular 824-828).

vv. 906-908: «Damunt teu vindrà la deshonra, si no l'has auxiliada, perquè, fins i tot si no t'hi casassis, rebries el nom d'espòs estimat de la dissortada verge.»

Clitemestra argumenta que Aquil·leu té el deure de prestar auxili a Ifigenia com si efectivament fos el seu marit (FOLEY, *Ritual irony* cit., 73). De les seves paraules es dedueix que el respecte als vincles conjugals, fins i tot en les seves formes menys ortodoxes, està per damunt d'altres consideracions. Un cas paral·lel el trobem en la tragèdia *Hècabe*, on la mateixa reina troiana convenç Agamèmnon que l'ajudi a venjar la mort del seu fill Polidor adduint el lligam «amorós» entre el cabdill i Cassandra, per bé que es tracta només d'una esclava concubina (EURÍPIDES, *Hec.* 824-832).

v. 914: «a un exèrcit de mariners indisciplinat i audaç a l'hora de cometre mals»

L'esment d'una flota mancada de comandament i disciplina remet a les pors d'Agamèmnon en relació a la turba d'homes que espera la sortida de l'expedició, unes pors que el mateix Aquil·leu veurà com es fan realitat en les amenaces que rebrà. Per als perills d'una flota indisciplinada, vegeu la situació a Troia (EURÍPIDES, *Hec.* 606-608) i alguns exemples històrics que recull Tucídides (VI 72, 4; VII 14, 1-2).

vv. 919-1035: *Part final del diàleg entre Aquil·leu i Clitemestra*

Els versos 919-1035, que comprenen la *rhexis* d'Aquil·leu, la segona súplica de Clitemestra, la resposta de l'heroi i la cloenda del diàleg, han estat objecte d'un debat intens en relació a la seva autenticitat: Denys L. Page (*Actors' interpolations* cit., 179-80) els considera, quasi en la seva totalitat, un afegitó posterior a Eurípides. James Diggle, en la seva edició, també els titlla de «difícilment eurípideus» (*uix Euripidei*). Per contra, altres estudiosos, com Gilbert Murray i François Jouan, en defensen l'autenticitat, mentre que les edicions més recents de David Kovacs, de Christopher Collard & James Morwood i de Valeria Andò opten per conservar-los, però exclouent-ne els més dubtosos.

v. 919: «El meu tarannà altiu és propens a deixar-se portar»

Aquil·leu es vanta de ser un jove amb molt de temperament, però educat en el control de les passions i en l'exercici de la mesura. Aquesta imatge contrasta fortament amb la de l'heroi homèric, colèric i impetuós, i situa el personatge als antípodes dels valors èpics; com afirma Pantelis Michelakis (*Euripides: Iphigenia at Aulis* cit., 40-41), en *I. A.* Aquil·leu ja no és l'heroi problemàtic d'Homer, ans un jove (v. 933) de classe alta de finals del segle v aC, orgullós dels seus avantpassats i de la seva formació sofisticada, però al capdavant inexpert i immadur, com es veurà ben aviat en la seva incapacitat per a fer front a Agamèmnon i a l'exèrcit dels aqueus.

v. 932: «A tu, però, que has sofert crueltats de part dels que més t'estimes.»

El vers 932 conté una al·lusió claríssima a *Les Eumènides* d'Èsquil en què el fantasma de Clitemestra atia les Erínies contra Orestes «després que he sofert una sort tan horrible de part dels qui més estimava» (ÈSQUIL, *Eum.* 100: παθοῦσα δ' οὐτω δεινὰ πρὸς τῶν φιλήτων, trad. Carles Riba, FBM 1934).

v. 944: «Jo seria l'home més roí dels argius»

El perill d'esdevenir κάκιστος Αχαιῶν i de perdre la noblesa que el lliga amb els seus avantpassats il·lustres plana sobre la figura d'Aquil·leu: a la *Iliada* (XVI 33-35) Pàtrocle li adreça uns retrets molt similars davant la seva negativa a tornar al combat, i en la *Ifigenia entre els taures* (vv. 369-371) la mateixa Ifigenia afirma que Aquil·leu és Hades en persona, no pas el fill de Peleu.

vv. 952-954: «o, si no, es farà fort el Sípil, puntal dels bàrbars, d'on és nat el llinatge dels cabdills de l'exèrcit, i el nom de Ftia no serà esmentat enlloc.»

El Sípil és una cadena muntanyosa situada a Lídia on es trobava una ciutat homònima que la tradició (cf. PÍNDAR, *O.* I 38) deia que havia estat fundada per Tàntal, que, com a pare d'Atreu, és l'avi d'Agamèmnon i Menelau. El passatge recull doncs una crítica al casal dels Àtrides, que tanmateix hom ha volgut interpretar en el marc de la política atenesa de finals del segle v aC per la intervenció persa en els afers grecs (Sardes, en efecte, es troba al peu del Sípil).

vv. 959-960: «les noies van a la caça del meu llit a grapats!»

També en la *Iliada* (IX 395-397) Aquil·leu es vanta de poder triar entre un ventall de dones aquees. Aquest vessant eròtic de l'heroi és poc present en els poemes homèrics, però fou certament explotat en tragèdies i drames satírics posteriors, que malauradament no han arribat fins als nostres dies. Sobre aquesta qüestió, vegeu l'estudi de Marco FANTUZZI, *Achilles in love: Intertextual studies*, Oxford 2012, i més endavant els versos 1410-1413 amb la nota *ad loc.*

vv. 1036-1097: *Tercer estàsim*

El tercer estàsim d'*I. A.* s'obre amb una referència a Himeneu, el déu que personifica el matrimoni i que anuncia el motiu que es desenvoluparà en aquesta part coral: les noces de Tetis i Peleu. Es tracta d'un episodi mític que des d'antic formava part dels preàmbuls de la guerra de Troia (cf. HOMER, *Il.* XVIII 84-87, 429-434; XXIV 60-63), perquè és on es va originar el conflicte diví per la poma de la Discòrdia que va acabar derivant en el judici de Paris, ja esmentat (vv. 580-581). De les moltes tradicions que conflueixen en el relat d'aquestes noces (per a una síntesi vegeu JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypriens* cit., 68-85; ROUSSEL, *Biographie légendaire d'Achille* cit., 51-68), Eurípides se centra en la descripció del banquet nupcial, que evoca amb un llenguatge d'una força sensorial extraordinària, fins al punt que, en llegir-la, hom pot no només imaginar l'espectacle, sinó fins i tot escoltar la música, els cants i les veus dels que hi participen, mortals i immortals.

És interessant subratllar que Eurípides obvia volgudament les versions més violentes d'aquesta unió, en les quals es deia que Peleu havia pres per força Tetis o bé que Tetis havia estat obligada per Zeus a casar-se amb un mortal per por d'una profecia (cf. PSEUDO-APOL·LADOR III 13, 5; sobre aquest mite, vegeu també la n. 64 a la traduc-

ció i les notes *ad* vv. 701 i 703). Així, les noces de Tetis i Peleu apareixen com un episodi de felicitat llunyana i serena, que contrasta vivament amb la violència dels matrimonis presents: el d'Agamèmnon amb Clitemestra i el d'Aquileu amb Ifigenia (vegeu George H. WALSH, «*Iphigenia in Aulis: third stasimon*», *CPh* 69, 4, 1974, 241-242). Tot i que es conserven pocs exemples de poesia epitalàmica, aquesta part lírica sembla que s'inspira en aquest tipus de composicions festives (vegeu FOLEY, *Ritual irony* cit., 81-82).

vv. 1036-1039: «¿Quin alegre so va fer sorgir de la flauta líbia Himeneu, acompanyat de la cítara, amiga de danses, i de les siringues de canya...?»

Eurípides descriu l'alegria de la festa evocant els instruments musicals que amenitzaven i acompanyen els cants i les danses pròpies d'un banquet nupcial (vegeu VÉRILHAC & VIAL, *Le mariage grec* cit., 303). Aquest entreteniment musical ja és esmentat a la *Iliada* (XXIV 60-63), quan Hera recorda que Apol·lo va tocar la fòrminx a les noces de Tetis i Peleu.

v. 1053: «*el frigi Ganimedes*»

Ganimedes era el coper dels déus a l'Olimp. Net de Dàrdan i fill de Tros, fou rapit per Zeus, que es va quedar enamorat de la seva bellesa jovenívola. El déu va donar a Tros uns cavalls excepcionals en compensació pel fill robat, segons recorda Diomedes a la *Iliada* (V 265-267).

L'esment de Ganimedes en aquest passatge serveix també per a evocar la importància del vi i de les libacions en el ritual nupcial, unes libacions que solien anar precedides d'un brindis adreçat al nuvi pel pare de la núvia. Aquest brindis nupcial era de summa importància, perquè marcava l'últim gest del pare abans de lliurar definitivament la filla al futur marit (vegeu VÉRILHAC & VIAL, *Le mariage grec* cit., 303-304).

v. 1056: «*les cinquanta filles de Nereu*»

Amb el nom de Nereides es coneixen les filles de Nereu, l'antic déu del mar, i de Doris, filla d'Ocèan. Hesíode (*Th.* 240-264) n'enumera cinquanta, per bé que des d'antic el seu nombre és variable: en la *Iliada* (XVIII 38-49) se n'esmenten trenta-tres; en l'*Himne homèric a Demèter* (vv. 417-423), vint-i-una, i en les *Geòrgiques* de Virgili (IV 334-44), dotze. Són divinitats de gran bellesa que habiten els mons aquosos, tant rius com mars, des d'on actuen com a protecto-

res de la navegació, dels mariners i, sobretot, dels comerciants. Hom les associa també amb el matrimoni i la mort, rituals de pas que poden ser entesos metafòricament com un viatge cap una nova etapa de la vida o cap al més enllà (vegeu Judith M. BARRINGER, *Divine escorts: Nereids in archaic and classical Greek art*, Ann Arbor 1995).

D'altra banda, Pausànias (II 1, 7-8) afirma que les Nereides rebien culte a ribes i platges de diferents llocs de Grècia, en altars i recintes sagrats en què també se solia venerar Aquileu. L'epigrafia ha confirmat la relació cultual entre Aquileu i les Nereides (i Tetis en particular) en zones tan allunyades com la Il·líria, la Jònia i el litoral septentrional de la mar Negra (vegeu els estudis que hi he dedicat: «El culto de Aquiles en Eritras a la luz de la documentación epigráfica y literaria», en M. Mayer, G. Baratta & A. Guzmán Almagro (coords.), *Provinciae Imperii Romani inscriptionibus descriptae: Barcelona, 3-8 septembris 2002*, Barcelona 2007, vol. II, 1055-1060; «Quelques remarques à propos de deux nouvelles dédicaces à Thétis et Achille trouvées à Apollonia d'Illyrie», *ZPE* 167, 2008, 75-80; «Recherches sur la prosopographie des magistrats d'Olbia du Pont d'après les inscriptions pour Achille Pontarchès», en V. Cojocaru, A. Coşkun & M. Dana (eds.), *Interconnectivity in the Mediterranean and Pontic world during the Hellenistic and Roman periods*, Cluj-Napoca 2014, 533-555). Per últim, és interessant esmentar que, segons Heròdot (VII 191, 2), el cap Sepiada també estava consagrat a les Nereides, perquè es pensava que era en aquell indret que Peleu havia pres Tetis per la força. Aquest cap es troba a l'extrem meridional de la península de Magnèsia, molt a la vora del Pèlion, on Eurípides situa les noces de Tetis i Peleu.

vv. 1058-1061: «*Duent branques d'abet i garlandes de verda fronda, un tropell de centaures, amb llur pas de cavall, va córrer cap al banquet dels déus i el crater de Bacus.*»

La presència dels centaures al banquet de Peleu i Tetis és una innovació d'Eurípides, tal vegada inspirada en el relat de les noces de Píritous i Hipodàmia, en què els centaures varen desfermar una batutta per culpa d'un d'ells, Eurició, que, embriac, va intentar segrestar la núvia; els làpites, però, el van acabar mutilant i expulsant del palau (cf. HOMER, *Od.* XXI 295-304). En *I. A.*, els centaures arriben com una confraria bàquica (v. 1059: θίασος), engalanats amb fullam tendre i brandant branques d'abet (cf. EURÍPIDES, *Bacch.* 110), que en altres fonts, també iconogràfiques, són tingudes per armes seves; els centaures, en efecte, no coneixen la forja ni el treball de la fusta i

acudeixen a les núpcies bàsicament atrets pel vi (vegeu JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypriens* cit., 81-82).

v. 1063: «una poderosa llum per a Tessàlia»

Eurípides empra una expressió idèntica per a referir-se a Aquil·leu en el primer estàsim de la tragèdia *Electra* (v. 449), on es descriu com les Nereides busquen el fill de Peleu i Tetis pel Pèlion per donar-li les armes amb què haurà de fer cap a Troia (sobre les armes d'Aquil·leu, vegeu n. *ad vv.* 1071-1075). En *I. A.*, l'expressió tornarà a aparèixer en veu d'Ifigenia (v. 1502) per a referir-se a ella mateixa, quan es disposi a ser sacrificada per a la salvació de Grècia.

vv. 1064-1066: «Quiró ho va enunciar, l'endeví coneixedor de la Musa profètica»

Les arts profètiques de Quiró ja són esmentades per Píndar (*P.* IX 38). Catul, en la seva descripció de les noces de Tetis i Peleu, atribueix la profecia del naixement d'Aquil·leu a les Parques (LXIV 338-371).

vv. 1071-1075: «revestit el seu cos amb unes armes d'or, obra d'Hefest i regal de la seva divinal mare Tetis»

Eurípides sembla evocar el conegut passatge de la fabricació de les armes d'Aquil·leu per part d'Hefest, descrit brillantment en la *Iliada* (XVIII 468-617). Tanmateix no es pot tractar del mateix episodi, perquè en Homer les armes són un regal de Tetis al seu fill per tal de reemplaçar les que Hèctor havia arrabassat a Pàtrocle després de matar-lo. El cor es refereix, per tant, a les primeres armes d'Aquil·leu, aquelles amb què salparà rumb a Troia. En el primer estàsim de l'*Electra* (vv. 434-486), Eurípides es complau a esmentar de nou la fabricació d'aquestes primeres armes d'Aquil·leu, obra també d'Hefest, incloent-hi fins i tot una descripció detallada de la decoració de l'escut, la cuirassa, el casc i la llança. És interessant esmentar que la imatge d'una Nereida (¿Tetis?) dalt d'un hipocamp i amb un escut a les mans és un tipus monetari emprat en les monedes de Tessàlia d'època hellenística (vegeu més amunt la n. *ad vv.* 239-241), prova que aquest episodi era particularment estimat i rellevant per a la gent d'aquelles contrades.

vv. 1148-1150: «et vas casar amb mi sense el meu consentiment i em vas prendre per la força, després de matar Tàntal, el meu anterior marit.»

Aquest relat sobre la forma extremament violenta amb la qual Clitemestra es va convertir en l'esposa d'Agamèmnon es troba documentat per primer cop aquí (cf. PSEUDO-APOLLODOR, *Ep.* II 16; PAUSÀNIAS II 18, 2, sobre Tàntal fill de Tiestes). Podria tractar-se d'una invenció d'Eurípides (STOCKERT 1992: 18, n. 69), tot i que hom ha conjecturat l'existència d'algun precedent en els *Cants cipris* o bé en l'obra d'Estesícor (JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypriens* cit., 276, n. 2).

vv. 1157-1158: «he estat una esposa irreprotxable envers tu i el teu casal»

Clitemestra es presenta com una esposa modèlica, tant pel que fa a la seva sexualitat moderada com a la seva gestió òptima del patrimoni. Es tracta de dos aspectes particularment importants en la definició clàssica d'una bona esposa, un fet que ens inclina a pensar en una mena de rehabilitació de la seva figura, particularment bescantada en la producció dramàtica anterior (vegeu Jonah RADDING, «Clytemnestra at Aulis: Euripides and the reconsideration of tradition», *GRBS* 55, 2015, 832-862). En efecte, Clitemestra apareix als ulls de l'audiència com a víctima de l'extrema crueltat d'Agamèmnon, i la venjança que durà a terme, que és evocada en els versos que vindran (vv. 1185-1190, 1455), pren una nova dimensió més propera a la reacció comprensible d'una mare doblement atacada en allò que més estima, la seva fillada (vegeu MICHELAKIS, *Euripides: Iphigenia at Aulis* cit., 36-37).

vv. 1180-1182: «Perquè només falta una excusa de no res perquè jo i les filles que et queden et donem la rebuda que et mereixes.»

El retorn d'Agamèmnon a Argos és evocat en diferents moments dels parlaments de Clitemestra, que busca suscitar en el seu marit el temor d'una acollida no gens agradable, fins i tot perillosa, per part de la dona i dels fills encara vius, després de la guerra de Troia. El públic deuria escoltar amb esglai aquestes amenaces, ja que, amb tota probabilitat, coneixia el mite del casal argiu i, molt concretament, la versió que en dona l'*Agamèmnon* d'Èsquil, on es descriu amb detall l'assassinat del sobirà argiu per part de la seva esposa i de l'amant d'aquesta, Egist.

v. 1198: «*Doncs feu a sorts la filla de qui ha de morir!*»

En la *Iliada* (III 316) aquest procediment és emprat per a la tria de contrincants d'un combat singular. Es tractava de posar en un casc les sorts (κλήρος), que podien ser trossets d'argila, pedretes o fustes de diferents colors, remenar-les i extreure'n una a l'atzar, sense mirar.

v. 1211: *Orfeu*

Orfeu, fill d'Èagre i oriünd de Tràcia, excellia en l'art de la poesia, de la música i del cant. Acompanyat d'una lira o d'una cítara, es deia que la seva veu encisadora era capaç de doblegar la voluntat de les persones, apaivagar bèsties ferotges i, fins tot, encalmar la mar. Ifigenia, que no té la veu d'Orfeu, és conscient que les possibilitats de persuadir Agamèmnon amb les seves paraules són remotes, però, malgrat tot, ho intenta, recorrent als únics estratagemes que li queden: els plors, que susciten compassió, els records sobre un temps passat feliç i la crida als projectes de futur estroncats. La invocació a Orfeu es troba també en l'*Alkestis* (vv. 357-360). D'altra banda, en els discursos judicials solia ser un lloc comú començar invocant la manca d'expertesa o d'eloqüència com a recurs per a captar la benevolència del tribunal, que a l'Atenes clàssica era format per ciutadans lliures elegits a l'atzar.

v. 1218: «*abans d'hora*»

L'adjectiu ἄωγος defineix la mort prematura, en particular en els epigrames funeraris (tant públics com privats) dedicats a nens i nenes que no arriben a l'edat adulta —una realitat força comuna en el món antic—. L'adjectiu val aquí no només per a Ifigenia, sinó també per a Aquil·leu, que comparteix amb la jove un destí breu, però gloriós (cf. HOMER, *Il.* I 352-354). Sobre aquest motiu, vegeu els estudis d'Ewald GRIESSMAIR, *Das Motiv der Mors immatura in den griechischen metrischen Grabinschriften*, Innsbruck 1966; Anne-Marie VÉRILHAC, *ΠΑΙΔΕΣ ΑΩΠΟΙ. Poésie funéraire*, 2 vols., Atenes 1978-1982; Joannis N. KAZAKIS, «*Mors immatura in funerary epigrams: a typological study*», *Hellenica* 40, 1989, 21-33; Johan H. M. STRUBBE, «*Epigrams and consolation decrees for deceased youths*», *AC* 67, 1998, 45-75.

v. 1252: «*és millor malviure que morir noblement*»

Aquesta última afirmació, de tarannà gnòmic, resulta poc heroica, en el sentit tràgic, i contrasta fortament amb el missatge que Antí-

gona reivindica en la tragèdia homònima de Sòfocles (vv. 461-464): per a l'heroïna sofoclea una mort prematura és millor que resignar-se a la vida sense noblesa a la qual la condemna Creont. Així mateix, en l'*Electra* (v. 989), Sòfocles posa en veu de la protagonista que és vergonyós per a la gent del seu estatus dur una vida ignominiosa. Aquesta actitud despresa envers la pròpia vida s'ha vist com una forma de κλέος més pròpiament masculina, en els termes en què, per exemple, ho expressa Aiant (SÒFOCLES, *Ai.* 479-480). Tanmateix és aquest el κλέος envers el qual Ifigenia mateixa es girarà quan finalment accepti de ser sacrificada voluntàriament (vv. 1383-1384); vegeu Justina GREGORY, «*Iphigenia at Aulis*», en A. Markantonatos (ed.), *Brill's companion to Euripides*, Leiden – Boston 2020, 405-406.

vv. 1284-1288: «*Vall dels frigis batuda per la neu i muntanyes de l'Ida on temps enrere Príam va exposar un tendre infantó! El va separar, ben lluny de la seva mare, per a un destí de mort!*»

Eurípides recull la tradició al voltant de la infantesa de Paris/Alexandre. Segons el mite (cf. PSEUDO-APOLLODOR III 12, 5; HIGÍ, *Fab.* 91), quan estava embarassada, Hècabe va tenir un somni premonitori (cf. EURÍPIDES, *Tr.* 919-922) en què paria una torxa que incendiava Troia. Atemorit pel mal presagi, Príam va ordenar abandonar el nadó acabat de néixer a la muntanya de l'Ida, on fou criat per una ossa i adoptat després pel mateix pastor que l'havia exposat. Ja adult, va participar en el judici de les tres deesses i, després de ser reconegut com a príncep troià, es va reintegrar al palau de Príam, malgrat les advertències de Cassandra. Eurípides ja havia tractat aquest episodi en la tragèdia *Alexandre*, avui perduda, que fou presentada l'any 415 aC juntament amb *Palamedes* i *Les troianes*. Així mateix, en un estàsim de l'*Andròmaca* (vv. 293-300), el cor evoca els crits profètics de Cassandra que anunciaven la destrucció de Troia per causa de Paris. Un estudi detallat dels fragments conservats de l'*Alexandre*, amb variants mítiques i possibles antecedents, es pot llegir a JOUAN, *Euripide et les légendes des Chants Cypriens* cit., 113-142.

v. 1316: «*funesta Hèlena*»

El mot δυσέλεια, 'funesta Hèlena' (cf. EURÍPIDES, *Or.* 1388), és un compost (de δυσ- i ἑλένη) format per analogia amb el terme homèric δούραρις, 'funest Paris' (cf. *Il.* III 39; XIII 769). D'aquesta manera, la parella formada per Paris i Hèlena emergeixen com els culpables per igual de les desgràcies d'Ifigenia.

v. 1350: «Cridaven que el meu cos fos lapidat a cops de roc.»

Aquilleu veu com el seu propi contingent se li gira en contra i l'amenaça de ser lapidat, un càstig força popular en el món grec des d'antic (cf. HOMER, *Il.* III 57), sovint entès com l'expressió de la còlera del poble, resultat d'un θόρυβος, un tumult espontani i imprevisible (cf. HERÒDOT IX 5; XENOFONT, *An.* V 7, 21; DIODOR DE SICÍLIA XIII 87, 5). Ara bé, en la tragèdia la lapidació també pot venir acordada mitjançant un decret votat en assemblea (cf. EURÍPIDES, *Or.* 46-50), esdevenint una forma d'execució legal sancionada per les institucions de la ciutat.

Sobre la lapidació d'Aquilleu, Èsquil ja n'havia fet una versió en la tragèdia *Mirmídon*s, de principis del segle V aC; vegeu l'anàlisi del motiu en MICHELAKIS, *Achilles in Greek tragedy* cit., 24-26. Sobre la lapidació a l'Antiguitat, vegeu l'estudi de Bernard ECK, «La lapidation dans la Grèce antique: une peine institutionnelle?», en Y. Jean-clos (ed.), *La dimension historique de la peine: 1810-2010*, París 2013, 15-40.

vv. 1400-1401: «És convenient, mare, que els grecs governin sobre els bàrbars i no pas que els bàrbars ho facin sobre els grecs, perquè els uns són un poble esclau, mentre que els altres són homes lliures.»

Ifigenia torna a enarborar la idea d'una expedició panhel·lènica amb l'argument d'una suposada superioritat grega respecte dels bàrbars troians. Aquest eulogi de Grècia —que es troba en altres tragèdies eurípides, sobretot en les anomenades «tragèdies patriòtiques», com ara l'*Andròmaca*, *Les troianes* o *Els fills d'Hèracles*— va ser percebut com a part de la funció didàctica de la tragèdia per oradors i filòsofs del segle IV aC, els quals solien recórrer a passatges tràgics quan volien defensar una política panhel·lènica o justificar el sotmetiment dels pobles «bàrbars» a Grècia. És en aquest sentit que Aristòtil (*Pol.* I 2, 1252b) evoca aquest vers 1400 quan defensa l'esclavatge com una condició natural d'aquells que no serveixen per a governar, com ara les dones o els bàrbars. Vegeu un comentari d'aquesta qüestió en HALL, *Inventing the barbarian* cit., 160-165.

vv. 1412-1413: «Mira: jo vull ajudar-te i portar-te al meu casal.»

En sentir parlar Ifigenia amb tanta valentia, Aquilleu sembla pres d'un enamorament sobtat i d'un desig imperiós de convertir la jove en la seva esposa. El tarannà enamoratís de l'heroï no era en absolut aliè a la seva figura èpica: de fet, a banda de Briseida, a qui l'heroï confessa estimar de tot cor a la *Ilíada* (IX 341-343), Aquilleu era

acusat d'haver-se enamorat de Penthesilea en l'*Etiòpida* (cf. PROCLE, *Chrest.* 172 Severyns, 6-8) i, en els *Cants cipris*, d'haver volgut tenir una trobada secreta amb Hèlena (cf. PROCLE, *Chrest.* 80 Severyns, 58-60).

D'altra banda, convé no oblidar que altres tragèdies, avui poc conegudes o del tot perdudes, havien explorat episodis de la vida d'Aquilleu poc heroics, com ara la seva estada a Esciros disfressat de noia i els seus amors ocults amb Deidamia; uns episodis que Eurípides hauria tractat en la tragèdia *Esciris* (Σκύριοι), segons la hipòtesi conservada fragmentàriament (*PSI* 12, 1286, frag. A col. ii; cf. PSEUDO-APOLLODOR III 13, 8). Es tracta d'una visió de l'heroï força allunyada de l'ideal de guerrer homèric, però que tindrà una llarga repercussió en la tradició posterior, tant llatina com medieval, com demostren Katherine Callen King (*Achilles: Paradigms of the war from Homer to the Middle Ages*, Berkeley – Los Angeles 1987, 171-217) i Marco Fantuzzi (*Achilles in love* cit.). Per tot això, no sorprèn gens que, en època hellenística, la trobada a Àlida entre Aquilleu i Ifigenia agafés volada com una història d'amor amb final tràgic, segons que es pot llegir en l'*Alexandra* de Licòfron (vv. 183-201); sobre aquest relat, vegeu el meu article, ja citat, «Racing for love: Achilles and Iphigenia in the Black Sea».

v. 1446: «i faig un bé a Grècia»

El terme εὐεργέτης, poc usual en femení, correspon al masculí εὐεργέτης, 'benefactor', un mot que, sobretot a partir del segle V aC, està àmpliament documentat en l'epigrafia institucional grega per a designar un títol honorífic atorgat a aquella persona, generalment un home, que de forma altruista actua a favor d'una ciutat i que rep a canvi reconeixement i privilegis de part dels (con)ciutadans (vegeu Marc DOMINGO GYGAX, *Benefaction and rewards in the Ancient Greek city: The origins of euergetism*, Cambridge 2016). Eurípides ja havia emprat prèviament aquest adjectiu per a definir el comportament exemplar d'una altra dona, Alceïstis, a la tragèdia homònima (*Alc.* 1058), però en aquella ocasió l'actuació romania en l'àmbit de la vida privada; en *I. A.*, en canvi, el terme adquireix clarament una dimensió pública que fa de l'heroïna una figura digna de record i de glòria a tot Grècia.

v. 1468: «entoneu un peà»

Ifigenia exhorta el cor a entonar un peà de victòria (v. 1473) en comptes d'un θρήνος o cant trenòdic, que seria l'esperable davant la

seva mort imminent. Tot seguit, ella mateixa, com un ἑξαρχος o «director» dels sacrificis, dona les ordres per a iniciar l'acte ordenant el silenci ritual i la preparació dels atuellis i del foc que cremarà a l'altar (sobre el ritual, vegeu la n. 100 de la traducció).

vv. 1500-1509: Notació musical

Els versos 1500-1509 es conserven amb notació musical en el Papir de Leiden.

v. 1500: «la ciutat de Perseu»

Perseu era considerat l'heroi fundador de la ciutat de Micenes (cf. ESTRABÓ VIII 6, 19; PAUSANIAS II 15, 4). Segons conta Pausànias (II 16), Perseu s'hi va establir després d'haver matat accidentalment el seu avi Acrisi a Larisa, complint així una profecia que li havia estat donada. Quant a l'origen del nom de Micenes, el periegeta exposa tres versions diferents: en la primera, s'explica que Perseu va anomenar-la així a partir de la violla (μύκης) de l'espasa, que li va caure just en el lloc on havia d'establir la ciutat; en la segona, que Perseu, assedegat, va arrencar un bolet (μύκης) de terra i en va brollar una deu d'aigua amb què va poder sadollar la seva set (i per això va decidir anomenar Μυκήνην la nova fundació); per últim, s'evoca també una tal Micene (Μυκήνη), esmentada en l'*Odissea* (II 120), que hauria estat filla d'Ínac i esposa d'Arèstor. Cal dir també que Pausànias no dona credibilitat a la versió atribuïda a Acusilau, segons la qual el nom de la ciutat derivaria d'un tal Miceneu, fill d'Espartó, que al seu torn era fill de Foroneu.

v. 1509: «Acomiada't de mi, llum estimada!»

En la mesura que veure la llum del dia representa estar en vida (vegeu la n. 108 de la traducció), acomiadar-se'n simbolitza morir. L'expressió es troba en altres tragèdies d'Eurípides (cf. *Alc.* 244-245; *Hec.* 411, 435-437). A partir d'aquest comiat, per a alguns el final de l'obra, l'autenticitat del text preservat ha estat llargament discutida (vegeu Valeria ANDÒ, «Espungere e interpretare: a proposito dell'eso-do di *Ifigenia in Aulide*», *ῥῶτος: Ricerche di Storia Antica* 5, 2013, 1-10). Diggle, en la seva edició, modula el grau d'autenticitat del passatge transmes considerant els versos que van del 1510 al 1577 com a *uix Euripidei*, i els versos del 1578 al final com a *non Euripidei*. Sobre l'èxode d'I. A., vegeu «La tradició manuscrita i el debat sobre l'autenticitat del text» en la *Notícia preliminar*.

v. 1531: «glòria de record sempitern»

En opinió de David Kovacs (2002: 161; «Toward a reconstruction of *Iphigenia Aulidensis*», *JHS* 123, 2003, 98-101), el vers 1531 seria, molt probablement, el final de la versió representada l'any 405 aC, després del qual el cor sortiria per un pàrode i Clitemestra per l'altre. El mateix criteri adopten H. Günther (1988) i W. Stockert (1992: 79-87). Ara bé, altres editors, com ara D. L. Page (*Actors' interpolations* cit., 191-192), M. L. West («Tragica V», *BICS* 28, 1981, 61-78) i, més recentment, J. Collard & R. Morwood (2017), han considerat espuri fins i tot l'intermedi coral dels versos 1510-1531.

vv. 1532-1629: Èxode

L'èxode d'I. A. (vv. 1532-1629), igual que el pròleg, ha estat objecte d'un llarg i intens debat per part dels editors, del qual només esmentarem algunes aportacions particularment rellevants. Segons assenyalava Andò (2021: 52-59), A. Kirchhoff, en la seva edició de l'any 1855, seguint les argumentacions de R. Porson, fou el primer a considerar espuri tot el text final transmes en *L* i a reivindicar la genuïnitat d'uns versos que Elià atribueix a la *Ifigenia (sic)* d'Eurípides (vegeu més avall, el frag. 1), en què Àrtemis, probablement com una *dea ex machina*, adreça unes paraules de consol a Clitemestra, tot fent esment de la substitució d'Ifigenia per una cérvola a l'altar sacrificial.

Força temps més tard, D. Page (*Actors' interpolations* cit., 200) va treure credibilitat a la cita d'Elià en considerar que tant el text transmes pels manuscrits com el text d'Elià eren dues versions diferents del final, ambdues escrites entre el 360 aC i el 200 aC; ara bé, Page distingí entre una primera part del relat del missatge (vv. 1532-1577), obra d'un autor de meitat del segle IV aC, i els versos finals (vv. 1578-1629), entre els quals alguns deuen ser del mateix autor que els precedents, i la resta ja serien d'època bizantina.

En un estudi més recent, M. L. West («Tragica V», *BICS* 28, 1981, 73-78) va datar aquesta última part a cavall dels segles V i VI dC, una datació avui dia acceptada unànimement (vegeu COLLARD & MORWOOD 2017: 622), i va anar fins i tot una mica més enllà atribuint-ne l'autoria a Eugeni d'Augustòpoli, un eminent professor a Constantinoble en temps d'Anastasi I (reg. c. 430-518 dC). En resum, doncs, l'esce-na inclouria dues parts (vv. 1532-1577 i 1578-1629), cap d'elles original, separades per prop de mil anys d'història i tradició. Per altres consideracions, remetem a la presentació de Valeria Andò (2021: 52-59), que inclou també una anàlisi molt acurada i prudent de les re-

presentacions iconogràfiques de l'episodi del sacrifici d'Ifigenia i la seva relació amb la tradició textual.

v. 1563: «*Dret al bell mig, Taltibi, en qui requeia l'encàrrec*»

Taltibi és l'herald a qui Agamèmnon havia demanat de desfer l'exèrcit en saber que havia de sacrificar Ifigenia (vv. 94-96). Amb la seva intervenció, es donarà peu a l'inici del sacrifici amb el silenci ritual. Juntament amb ell, tres personatges més participen en l'acte: l'endeví Calcant, que treu el coltell sacrificial, el posa dins d'un cistell d'or i corona la noia; Aquilleu, que agafa el cistell amb l'aigua lustral i envolta corrent l'altar per acabar pronunciant una pregrària a Àrtemis, i finalment, un sacerdot anònim, que dona el cop mortal a Ifigenia (sobre aquesta escena, vegeu Louise BRUIT ZAIDMAN, «Objets rituels tragiques chez Euripide», *RHR* 231, 4, 2014, 581-598).

vv. 1568-1569: «*El fill de Peleu ha agafat la cistella juntament amb l'aigua lustral i ha corregut en cercle al voltant de l'altar de la deessa.*»

La participació d'Aquilleu en el sacrifici és del tot incongruent amb la seva declaració d'intencions prèvia, segons la qual no havia de permetre en cap concepte que el sacrifici s'acomplís. És veritat, però, que l'acte pren un nou sentit a partir del moment en què és la mateixa Ifigenia qui accepta ofrenar el seu cos per a la salvació de Grècia.

Hom ha intentat explicar de moltes maneres diferents la inesperada implicació del Pelida, a qui veiem córrer al voltant de l'altar amb un cistell i aigua lustral, i pronunciar la pregària a Àrtemis. Walter Stockert (1992: 628-29) considera que l'acció de «córrer», que ve definida pel verb ἔθορε, per bé que és molt adequada al personatge, no escau al context sacrificial, ja que té connotacions còmiques; per això Stockert acull la lectura ἔβρεξε d'Henri Weil, fent èmfasi en l'acció de «mullar» l'altar. Pantelis Michelakis (*Euripides: Iphigenia at Aulis* cit., 136-142) comparteix aquesta interpretació pel que fa al verb ἔθορε, però en manté la lectura argumentant que precisament l'autor d'aquests versos buscava reprendre el motiu de la lleugeresa de peus de l'heroi, ja evocat anteriorment (vv. 206-240 i 1338-1357), i la noblesa dels seus orígens (se l'anomena el Pelida), però en un context en què aquests trets heroics ja s'han mostrat inútils per a capgirar la situació i esdevenen, per tant, una paròdia de l'heroi fallit (*contra* ANDÒ 2021: 508, que considera la cursa al voltant de l'altar part del ritual sacrificial).

FIGURES

Fig. 1.1. *Agamèmnon lliura la carta segellada al vell servent* (relleu sobre bol megarès de terracota, primera meitat del s. II aC, The Metropolitan Museum of Art, Nova York). Foto: The Metropolitan Museum of Art, Nova York (domini públic)

Fig. 1.2. *Menelau i el vell servent, a la dreta, es barallen per la carta* (relleu sobre bol megarès de terracota, primera meitat del s. II aC, The Metropolitan Museum of Art, Nova York). Foto: The Metropolitan Museum of Art, Nova York (domini públic)

Fig. 1.3. *Menelau, amb la carta oberta a la mà, s'enfronta a Agamèmnon* (relleu sobre bol megarès de terracota, primera meitat del s. II aC, The Metropolitan Museum of Art, Nova York). Foto: The Metropolitan Museum of Art, Nova York (domini públic)

Fig. 1.4. *Arriba el carro que du Orestes (esq.) i Ifigènia (dr.) seguits de Clitemnestra* (relleu sobre bol megarès de terracota, primera meitat del s. II aC, The Metropolitan Museum of Art, Nova York). Foto: The Metropolitan Museum of Art, Nova York (domini públic)

Fig. 2. *Aiant i Aquil·len jugant a daus* (amfóra d'Exèquias, 540-530 aC, Museo Gregoriano Etrusco). Foto: Saiko, Wikimedia Commons (creative commons)

ÍNDEX

Abreviatures	9
IFIGENIA A ÀULIDA	
Notícia preliminar	10
<i>Sigla</i>	47
Text i traducció	48
Fragments	127
Notes complementàries	129
Figures	189

FUNDACIÓ BERNAT METGE

Collecció dels Clàssics Grecs i Llatins

INSTITUÏDA PER FRANCESC CAMBÓ

PRIMERS DIRECTORS:

JOAN ESTELRICH († 1958), CARLES RIBA († 1959),
JOSEP VERGÉS († 1984), MIQUEL DOLÇ († 1994), MONTSERRAT ROS († 2018)

CONSELL DE DIRECCIÓ:

FRANCESC J. CUARTERO, ANTONI SEVA, JAUME MEDINA (†),
JOAN ALBERICH, JAUME PÒRTULAS, PERE LLUÍS FONT, PERE J. QUETGLAS,
RAMON GUARDANS, JORDI PÀMIAS I MASSANA, ÀLEX BROCH,
NOEMÍ MONCUNILL

VOLUMS PUBLICATS

AGUSTÍ D'HIPONA

270 *Dels acadèmics* (vol. I). Per Josep Batalla.

271 *Dels acadèmics* (vol. II i últim). Per Josep Batalla.

ALCIDAMANT D'ELEA

403 *Discursos i fragments*. Per Jordi Redondo.

ALCMÀ

415 *Cants*. Per Pere Bescós.

ALEXIS

369 *Fragments de comèdies*. Per Rubén J. Montañés i Gómez.

ANDÒCIDES

355 *Discursos* (vol. I). Sobre els misteris. Per Jordi Redondo.

359 *Discursos* (vol. II i últim). Sobre el seu retorn. Sobre el tractat de pau amb els lacedemonis. Contra Alcibiades. Fragments. Per Jordi Redondo.

[ANÒNIM]

286 *Regla del mestre* (vol. I). Per Ventura Sella.

288 *Regla del mestre* (vol. II i últim). Per Ventura Sella.

ANTIFONT

351 *Testimonis i fragments*. Per Àlvar F. Ortola.

ANTIFONT DE RAMNUNT

338 *Discursos* (vol. I). Tetralogies. Per Jordi Redondo.

344 *Discursos* (vol. II i últim). Contra la seva madrastra, per emmetzina-
ment. Sobre l'assassinat d'Herodes. Sobre el coreuta. Per Jordi Redondo.

ANTONÍ LIBERAL

390 *Recull de metamorfosis*. Per Jaume Almirall i Esteban Calderón.

APICI

264 *L'art de la cuina*. Per Joan Gómez Pallarès.

APOLLODOR DE CARIST

391 *Fragments de Comèdia Nova*. Per Jordi Pérez Asensio.

APOLLODOR DE GELA

391 *Fragments de Comèdia Nova*. Per Jordi Pérez Asensio.

APULEU

58 *Apologia. Flòrides*. Per Marçal Olivar.

50 *Les metamorfosis* (vol. I). Llibres I-V. Per Marçal Olivar.

53 *Les metamorfosis* (vol. II i últim). Llibres VI-XI. Per Marçal Olivar.

AQUILLES TACI

428 *Leucipe i Clitofont*. Per Roser Homar.

ARAT

299 *Fenòmens*. Per Jaume Almirall.

ARISTÈNET

373 *Lletres d'amor*. Per Joan Pagès.

ARISTÒFANES

171 *Comèdies* (vol. I). Els acarnesos. Per Manuel Balasch.

177 *Comèdies* (vol. II). Els cavallers. Les bromes. Per Manuel Balasch.

181 *Comèdies* (vol. III). Les vespes. La pau. Per Manuel Balasch.

185 *Comèdies* (vol. IV). Els ocells. Lisístrata. Per Manuel Balasch.

190 *Comèdies* (vol. V). Les tesmofòries. Les granotes. Per Manuel Balasch.

197 *Comèdies* (vol. VI i últim). Les assembleistes. Plutus. Per Manuel Balasch.

ARISTÒTIL

311 *Categories*. Per Josep Batalla.

409 *De l'ànima*. Per Miguel Candel.

291 *Ètica nicomaquea* (vol. I). Per Josep Batalla.

292 *Ètica nicomaquea* (vol. II i últim). Per Josep Batalla.

295 *Història dels animals* (vol. I). Per Juli Pallí.

296 *Història dels animals* (vol. II). Per Juli Pallí.

297 *Història dels animals* (vol. III i últim). Per Juli Pallí.

425 *Metafísica* (vol. I). Llibres I-VII. Per Miguel Candel.

426 *Metafísica* (vol. II i últim). Llibres VIII-XIV. Per Miguel Candel.

19 *Poètica. Constitució d'Atenes*. Per Josep Farran i Mayoral; 2a ed. a cura de Josep Vergés.

421 *Poètica*. Per Xavier Riu.

442 *Política*. (vol. I). Llibres I-III. Per Miguel Candel.

443 *Política*. (vol. II i últim). Llibres IV-VIII. Per Miguel Candel.

352 *Qüestions mecàniques*. Per Albert Presas i Joan Vaqué.

ARQUIMEDES

306 *Mètode*. Per Joan Vaqué i Pedro Miguel González Urbaneja.

381 *Sobre l'esfera i el cilindre*. Per Ramon Masià Fornos.

413 *Sobre les conoides i les esferoides. La mesura del cercle. La quadratura de la paràbola*. Per Ramon Masià Fornos.

ATENEU DE NÀOCRATIS

406 *El sopar dels erudits* (vol. I). Llibre I (epítome). Per Rubén Montañés Gómez, Jordi Sanchis Llopis i Jordi Pérez Asensio.

AULUS GELLI

51 *Les nits àtiques* (vol. I). Llibres I-II. Per Cebrià Montserrat.

73 *Les nits àtiques* (vol. II). Llibres III-V. Per Cebrià Montserrat i Marçal Olivar.

253 *Les nits àtiques* (vol. III). Llibres VI-IX. Per Vicent Ferrís i Miquel Dolç.

AUSONI

8 *Obres* (vol. I). Per Carles Riba i Antoni Navarro; 2a ed. a cura de Joan Petit.

33 *Obres* (vol. II i últim). Per Carles Riba, Antoni Navarro i Joaquim Balcells.

[AUTOR DESCONEGUT]

320 *Retòrica a Herenni*. Per Jaume Medina.

AVIÈ

241 *Periple (Ora marítima)*. Per Pere Villalba.

389 *Fenòmens d'Arat*. Per Pere Villalba i Enric Mallorquí.

BAQUÍLIDES

145 *Odes*. Per Manuel Balasch.

BASILÍ EL GRAN

231 *Als joves, sobre la utilitat de la literatura grega*. Per Josep O'Callaghan.

BENET DE NÚRSIA

304 *La regla dels monjos*. Per Ventura Sella.

BOECI

332 *Consolació de la Filosofia*. Per Valentí Fàbrega.

CALLÍMAC

205 *Epigrames*. Per Pere Villalba.

182 *Himnes*. Per Pere Villalba.

CATÓ

26 *D'agricolia*. Per Salvador Galmés.

CATUL

32 *Poesies*. 1a ed. Per Joan Petit i Josep Vergés.

262 *Poesies*. 2a ed. Per Antoni Seva i Josep Vergés.

CEBRIÀ

44 *Epistolari* (vol. I). Lletres I-LV. Per Josep Vergés i Tomàs Bellpuig.

55 *Epistolari* (vol. II i últim). Lletres LVI-LXXXI. Per Josep Vergés i Tomàs Bellpuig.

CÈSAR

- 186 *Comentaris de la Guerra Civil* (vol. I). Llibre I. Per Josep Maria Morató.
- 204 *Comentaris de la Guerra Civil* (vol. II i últim). Llibres II-III. Per Josep Maria Morató.
- 251 *Guerra d'Àfrica. Guerra d'Hispania*. Per Joaquim Icart i Miquel Dolç.
- 246 *Guerra d'Alexandria*. Per Joaquim Icart i Miquel Dolç.
- 189 *Guerra de les Gàl·lies* (vol. I). Llibres I-III. Per Joaquim Icart.
- 191 *Guerra de les Gàl·lies* (vol. II). Llibres IV-VI. Per Joaquim Icart.
- 195 *Guerra de les Gàl·lies* (vol. III i últim). Llibres VII-VIII. Per Joaquim Icart.

CICERÓ

- 7 *Brutus*. Per Gumersind Alabart; 2a ed. a cura d'Eduard Valentí.
- 308 *Cató el Vell (De la vellesa)*. Per Pere Villalba.
- 43 *De l'orador* (vol. I). Llibre I. Per Salvador Galmés.
- 54 *De l'orador* (vol. II). Llibre II. Per Salvador Galmés.
- 65 *De l'orador* (vol. III i últim). Llibre III. Per Salvador Galmés.
- 84 *Dels deures* (vol. I). Llibre I. Per Eduard Valentí.
- 86 *Dels deures* (vol. II i últim). Llibres II-III. Per Eduard Valentí.
- 4 *Discursos* (vol. I). En defensa de Quinti. En defensa de Rosci Ameri. En defensa de Rosci Comediant. En defensa de Tul·li. Per Josep Maria Llovera, Joan Estelrich i Llorenç Riber.
- 89 *Discursos* (vol. II). Contra Quint Cecili. Primera acció contra Verres. Segona acció contra Verres: La pretura urbana. Per Llorenç Riber i Josep Vergés.
- 98 *Discursos* (vol. III). Segona acció contra Verres: La pretura de Sicília. Per Llorenç Riber i Josep Vergés.
- 99 *Discursos* (vol. IV). Segona acció contra Verres: El blat. Per Llorenç Riber i Josep Vergés.
- 106 *Discursos* (vol. V). Segona acció contra Verres: Les imatges. Per Josep Vergés.
- 108 *Discursos* (vol. VI). Segona acció contra Verres: Els suplicis. Per Josep Vergés.
- 115 *Discursos* (vol. VII). Defensa de Marc Fonteï. Defensa d'Aulus Cecina. Per Josep Vergés.
- 143 *Discursos* (vol. VIII). Sobre el comandament de Gneu Pompeu. Defensa d'Aulus Cluenci. Per Josep Vergés.
- 154 *Discursos* (vol. IX). Sobre la llei agrària. Defensa de Gai Rabiri. Per Josep Vergés.
- 188 *Discursos* (vol. X). Catilinàries. Per Oliveri Nortes.
- 293 *Discursos* (vol. XI). Discurs de gratitud al senat. Discurs de gratitud al poble. Sobre la seva casa. Sobre la resposta dels haruspexs. Per Dolors Condom.
- 255 *Discursos* (vol. XII). Defensa de Publi Sul·la. Defensa de Luci Flac. Per Dolors Condom.
- 279 *Discursos* (vol. XIII). Defensa de Luci Licini Murena. Defensa d'Àrquim. Per Joaquim Icart.
- 349 *Discursos* (vol. XIV). Defensa de Publi Sesti. Per Joan Bellès.
- 370 *Discursos* (vol. XV). Contra Publi Vatini. Defensa de Marc Celi. Per Joan Bellès i Julio Granadero.

- 396 *Discursos* (vol. XVI). Sobre el govern de les províncies consulars. En defensa de Corneli Balb. Per Joan Bellès, Xavier Espluga i Noemí Moncunill.
- 432 *Discursos* (vol. XIX). Sobre Marc Marcel. En defensa de Quint Ligari. En defensa del rei Deiòtar. Per Xavier Espluga.
- 329 *Discursos* (vol. XX). Filípiques I-II. Per Joan Bellès.
- 336 *Discursos* (vol. XXI). Filípiques III-IX. Per Joan Bellès.
- 343 *Discursos* (vol. XXII). Filípiques X-XIV. Per Joan Bellès.
- 254 *La naturalesa dels déus* (vol. I). Llibre I. Per Joan M. del Pozo.
- 337 *La naturalesa dels déus* (vol. II i últim). Llibres II-III. Per Joan M. del Pozo.
- 354 *La República*. Per Joan M. del Pozo.
- 312 *Leli (De l'amistat)*. Per Pere Villalba.
- 395 *Les lleis*. Per Núria Gómez.
- 399 *Les paradoxes dels estoics*. Per Joan Manuel del Pozo.
- 90 *Tusculanes* (vol. I). Llibres I-II. Per Eduard Valentí.
- 94 *Tusculanes* (vol. II). Llibres III-IV. Per Eduard Valentí.
- 96 *Tusculanes* (vol. III i últim). Llibre V. Per Eduard Valentí.

CLAUDI CLAUDIA

- 294 *El rapte de Prosèrpina*. Per Àngels Calderó i Antoni Seva.

COLLUT

- 274 *El rapte d'Hèlena*. Per Francesc J. Cuartero.

CONSENCI

- 244 *Correspondència amb sant Agustí* (vol. I). Per Josep Amengual.
- 268 *Correspondència amb sant Agustí* (vol. II). Per Josep Amengual.

CORINNA DE TÀNAGRA

- 348 *Testimonis i fragments*. Per Ricard Torres, Margalida Capellà i Jaume Pòrtulas.

CORNELI NEPOS

- 2 *Vides d'homes il·lustres*. Per Manuel de Montoliu; 2a ed. a cura de Josep Vergés.

DEMÒSTENES

- 60 *Arengues* (vol. I). Sobre les simmòries. Pels megalopolites. Primera filípica. Per la llibertat dels rodís. Sobre l'organització financera. Olin·tíques. Per René Guastalla i Joan Petit.
- 97 *Arengues* (vol. II). Sobre la pau. Segona filípica. Sobre l'Halon·nès. Sobre la qüestió del Quersonès. Tercera filípica. Per Joan Petit.
- 102 *Arengues* (vol. III i últim). Quarta filípica. Lletre de Filip. Rèplica a la lletra de Filip. Sobre el tractat amb Alexandre. Per Joan Petit.
- 259 *Discursos civils* (vol. I). Contra Àfob I-III (XXVII-XXIX). Contra Onètor I-II (XXX-XXXI). Per Juli Pallí.
- 265 *Discursos civils* (vol. II). Contra Zenòtemis. Contra Apaturi. Contra Formiò. Contra Làcrit. A favor de Formiò. Contra Pantènet. Contra Nausímac i Xenopites. Per Juli Pallí.
- 280 *Discursos civils* (vol. III). Contra Beot I-II. Contra Espúdi·as. Contra Fenip. Contra Macàrtat. Contra Leòcares. Contra Estèfan I-II. Per Juli Pallí.

- 281 *Discursos civils* (vol. IV). Contra Everg i Mnesibul. Contra Olimpíodor. Contra Timoteu. Contra Pòlicles. Sobre la corona trieràrquica. Contra Callip. Contra Nicòstrat. Contra Conó. Per Juli Pallí.
- 282 *Discursos civils* (vol. V i últim). Contra Càlicles. Contra Dionisodor. Contra Eubúlides. Contra Teòcrines. Contra Neera. Per Juli Pallí.
- 232 *Discursos polítics* (vol. I). Contra Androcíó. Contra Lèptines. Per Juli Pallí.
- 234 *Discursos polítics* (vol. II). Contra Timòcrates. Per Juli Pallí.
- 236 *Discursos polítics* (vol. III). Contra Mídias. Per Juli Pallí.
- 240 *Discursos polítics* (vol. IV). Contra Aristòcrates. Per Juli Pallí.
- 242 *Discursos polítics* (vol. V). Sobre l'ambaixada fraudulenta. Per Juli Pallí.
- 248 *Discursos polítics* (vol. VI). Sobre la corona. Per Juli Pallí.
- 252 *Discursos polítics* (vol. VII i últim). Contra Aristogiton I-II. Per Juli Pallí.
- DÍFIL
- 391 *Fragments de Comèdia Nova*. Per Jordi Pérez Asensio.
- DIÒGENES LAERCI
- 401 *Vides i doctrines dels filòsofs més il·lustres* (vol. I). Llibre I. Per Sergi Grau.
- 422 *Vides i doctrines dels filòsofs més il·lustres* (vol. II). Llibres II-III. Per Sergi Grau.
- 439 *Vides i doctrines dels filòsofs més il·lustres* (vol. III). Llibres IV-V. Per Sergi Grau.
- EGÈRIA
- 237 *Pelegrinatge* (vol. I). Per Sebastià Janeras.
- 238 *Pelegrinatge* (vol. II i últim). Per Sebastià Janeras.
- EPICUR
- 192 *Lletres*. Per Montserrat Jufresa.
- ERATÒSTENES DE CIRENE
- 345 *Catasterismes*. Per Jordi Pàmias.
- ÈSQUIL
- 64 *Tragèdies* (vol. I). Les suplicants. Els perses. Per Carles Riba.
- 67 *Tragèdies* (vol. II). Els set contra Tebes. Prometeu encadenat. Per Carles Riba.
- 72 *Tragèdies* (vol. III i últim). L'Orestea. Per Carles Riba.
- ÈSQUINES
- 313 *Discursos* (vol. I). Contra Timarc. Sobre l'ambaixada fraudulenta. Per Juli Pallí.
- 314 *Discursos* (vol. II i últim). Contra Ctesifont. Cartes. Per Juli Pallí.
- ESTACI
- 377 *Aquileida. Fragment de la Guerra de Germània*. Per Pere-Enric Barreda.
- 125 *Silves* (vol. I). Llibre I. Per Guillem Colom i Miquel Dolç.
- 128 *Silves* (vol. II). Llibres II-III. Per Guillem Colom i Miquel Dolç.
- 135 *Silves* (vol. III i últim). Llibres IV-V. Per Guillem Colom i Miquel Dolç.

EUFORIÓ DE CALCIS

- 275 *Poemes i fragments*. Per Josep Antoni Clua.

EURÍPIDES

- 159 *Tragèdies* (vol. I). Alceste. Per Josep Alsina.
- 412 *Tragèdies* (vol. II). Medea. Els fills d'Hèracles. Per Jaume Almirall.
- 408 *Tragèdies* (vol. III). Hipòlit. Andròmaca. Per Maria Rosa Llabrés.
- 417 *Tragèdies* (vol. IV). Hècabe. Les suplicants. Per Joan Pagès.
- 424 *Tragèdies* (vol. V). Electra. Hèracles. Per Maria Rosa Llabrés.
- 419 *Tragèdies* (vol. VI). Les troianes. Ifigenia entre els taures. Per Adrià Piñol.
- 434 *Tragèdies* (vol. VII). Hèlena. Ió. Per Jaume Almirall.
- 437 *Tragèdies* (vol. VIII). Les fenícies. Orestes. Per Joan Pagès i Maria Rosa Llabrés.
- 440 *Tragèdies* (vol. IX, 1). Les bacants. Per Jordi Pàmias.
- 444 *Tragèdies* (vol. IX, 2). Ifigenia a Àulida. Per Marta Oller.
- 429 *Tragèdies* (vol. X i últim). *El ciclop. Resos*. Per Montserrat Nogueras.

FERECIDES D'ATENES

- 365 *Històries* (vol. I). Testimonis. Fragments 1-80. Per Jordi Pàmias.
- 367 *Històries* (vol. II i últim). Fragments 81-180A. Per Jordi Pàmias.

FLAVI JOSEP

- 384 *La guerra jueva* (vol. I). Llibre I. Per Joan Ferrer Costa i Joan-Andreu Martí Gebellí.
- 405 *La guerra jueva* (vol. II). Llibres II-III. Per Joan Ferrer Costa i Joan-Andreu Martí Gebellí.
- 431 *La guerra jueva* (vol. III). Llibres IV-V. Per Joan Ferrer Costa i Joan-Andreu Martí Gebellí.

FLORUS

- 210 *Gestes dels romans* (vol. I). Llibre I. Per Joaquim Icart.
- 214 *Gestes dels romans* (vol. II i últim). Llibre II i apèndix: Virgili, ¿orador o poeta? Per Joaquim Icart.

GREGORI DE NISSA

- 325 *Discurs catequètic*. Per Josep Vives.
- 364 *Obres ascètiques*. La professió del cristià. La perfecció. Vida de Macrina. Per Josep Vives.
- 339 *Homilies sobre el Càntic dels Càntics* (vol. I). Homilies I-VII. Per Josep Vives.
- 340 *Homilies sobre el Càntic dels Càntics* (vol. II i últim). Homilies VIII-XV. Per Josep Vives.
- 347 *Homilies sobre el Parenostre. Homilies sobre les Benaurances*. Per Josep Vives.
- 356 *La virginitat*. Per Josep Vives.

GREGORI EL GRAN

- 260 *Diàlegs* (vol. I). Llibres I-II. Per Narcís Xifra.
- 269 *Diàlegs* (vol. II i últim). Llibres III-IV. Per Narcís Xifra.

HERODES

- 175 *Mimiambes*. Per Carles Miralles.

HERÒDOT

- 322 *Història* (vol. I). Llibre I. Per Manuel Balasch.
 324 *Història* (vol. II). Llibre II. Per Manuel Balasch.
 353 *Història* (vol. III). Llibre III. Per Joaquim Gestí.
 361 *Història* (vol. IV). Llibre IV. Per Joaquim Gestí.
 366 *Història* (vol. V). Llibre V. Per Joaquim Gestí.
 372 *Història* (vol. VI). Llibre VI. Per Joaquim Gestí.
 378 *Història* (vol. VII). Llibre VII. Per Joaquim Gestí.
 386 *Història* (vol. VIII). Llibre VIII. Per Joaquim Gestí.
 393 *Història* (vol. IX i últim). Llibre IX. Per Joaquim Gestí.

HIGÍ

- 382 *Faules* (vol. I). Per Antònia Soler i Nicolau.
 383 *Faules* (vol. II i últim). Per Antònia Soler i Nicolau.

HIPÒCRATES

- 184 *Tractats mèdics* (vol. I). El mal sagrat. Per Josep Alsina i Eulàlia Vintró.
 196 *Tractats mèdics* (vol. II). Aires, aigües i llocs. El pronòstic. L'antiga medicina. Per Josep Alsina i Eulàlia Vintró.
 221 *Tractats mèdics* (vol. III). Sobre la naturalesa de l'home. Epidèmies I i III. Per Josep Alsina.
 326 *Tractats mèdics* (vol. IV). El règim de vida. Per Darío López.

HOMER

- 350 *Iliada* (vol. I). Cants I-IV. Per Montserrat Ros, Francesc J. Cuartero i Joan Alberich.
 358 *Iliada* (vol. II). Cants V-VIII. Per Montserrat Ros, Francesc J. Cuartero i Joan Alberich.
 375 *Iliada* (vol. III). Cants IX-XII. Per Montserrat Ros, Francesc J. Cuartero i Joan Alberich.
 368 *Introducció a la Iliada. Homer, entre la història i la llegenda*. Per Jaume Pòrtulas.
 379 *Odissea* (vol. I). Cants I-VI. Per Carles Riba, Francesc J. Cuartero i Joan Alberich.
 385 *Odissea* (vol. II). Cants VII-XII. Per Carles Riba, Francesc J. Cuartero i Joan Alberich.
 392 *Odissea* (vol. III). Cants XIII-XVIII. Per Carles Riba, Francesc J. Cuartero i Joan Alberich.
 400 *Odissea* (vol. IV i últim). Cants XIX-XXIV. Per Carles Riba, Francesc J. Cuartero i Joan Alberich.

HORACI

- 203 *Odes i epodes* (vol. I). Per Josep Vergés.
 216 *Odes i epodes* (vol. II i últim). Per Josep Vergés.
 23 *Sàtires i epístoles*. Per Isidor Ribas i Llorenç Riber.

IÀMBLIC

- 407 *La vida pitagòrica*. Per Montserrat Jufresa i Albert Xurigué.

IGNASI D'ANTIOQUIA

- 327 *Cartes* (vol. I). Per Josep Rius-Camps.
 328 *Cartes* (vol. II i últim). Per Josep Rius-Camps.

ISEU

- 48 *Discursos* (vol. I). Sobre l'herència de Cleònim. Sobre l'herència de Mènecles. Sobre l'herència de Pirros. Sobre l'herència de Nicòstrat. Sobre l'herència de Diceògenes. Sobre l'herència de Filoctèmon. Per Josep Vergés.
 56 *Discursos* (vol. II i últim). Sobre l'herència d'Apol·lodor. Sobre l'herència de Ciró. Sobre l'herència d'Astífil. Sobre l'herència d'Aristarc. Sobre l'herència d'Hàgnias. En defensa d'Eufilet. Fragments. Per Josep Vergés.

ISÒCRATES

- 179 *Discursos* (vol. I). A Dèmonic. A Níccles. Níccles. Per Joan Castellanos.
 211 *Discursos* (vol. II). Panegíric. Filip. Per Joan Castellanos.
 272 *Discursos* (vol. III). Arquidam. Areopagític. Sobre la pau. Per Joan Castellanos.
 315 *Discursos* (vol. IV). Evàgoras. Elogi d'Hèlena. Busiris. Per Joan Castellanos.

ISOP

- 227 *Faules* (vol. I). Per Francesc J. Cuartero i Montserrat Ros.
 257 *Faules* (vol. II i últim). Per Francesc J. Cuartero i Montserrat Ros.

JUVENAL

- 138 *Sàtires* (vol. I). Per Manuel Balasch.
 139 *Sàtires* (vol. II i últim). Per Manuel Balasch.

LICÒFRON DE CALCIS

- 298 *Alexandra*. Per Josep Antoni Clua.

LÍSIAS

- 41 *Discursos* (vol. I). Sobre la mort d'Eratòstenes. Discurs fúnebre. Contra Simó. Per ferida amb premeditació. En favor de Càl·lias, acusat de sacrilegi. Contra Andòcides. A l'areòpag. Acusació contra uns coassociats. En defensa del soldat. Contra Teomnest I. Contra Teomnest II. Contra Eratòstenes. Per Joan Petit.
 70 *Discursos* (vol. II). Contra Agorat. Contra Alcibiàdes per abandó de reng. Contra Alcibiàdes per refús de servir. En defensa de Mantiteu, en un examen. Per una confiscació. Sobre la confiscació dels béns del germà de Nícias. Sobre els béns d'Aristòfanes. En favor de Polístrat. Defensa d'un desconegut acusat de suborn. Contra els bladers. Contra Pangleó. Per l'invàlid. Per Joan Petit.
 321 *Discursos* (vol. III i últim). Defensa d'un ciutadà acusat d'ardits contra la democràcia. Sobre l'examen d'Evandre. Contra Epícrates (i els companys d'ambaixada. Discurs complementari segons Teodor). Contra Èrgocles, Epíleg. Contra Filòcrates, Epíleg. Contra Nicòmac. Contra Filó, Procés d'examen. Contra Diogíton. Discurs olímpic. A favor de la Constitució tradicional d'Atenes. Discurs sobre l'amor. Fragments. Per Juli Pallí.

LLUCIA

- 161 *Obres* (vol. I). Diàlegs dels déus. Diàlegs marins. Per Montserrat Jufresa.

261 *Obres* (vol. II). Nigrí. Demònax. Subhasta de vides. Anacarsis. Menip.
Per Montserrat Jufresa i Francesca Mestre.

LONGUS

213 *Dafnis i Cloe*. Per Jaume Berenguer i Francesc J. Cuartero.

LUCÀ

404 *La Guerra Civil* (vol. I). Cants I-III. Per Joan Carbonell.

LUCRECI

1 *De la natura* (vol. I). Llibres I-III. Per Joaquim Balcells.

31 *De la natura* (vol. II i últim). Llibres IV-VI. Per Joaquim Balcells.

MACROBI

335 *Les Saturnals* (vol. I). Llibre I. Per Pere J. Quetglas i Jordi Raventós.

341 *Les Saturnals* (vol. II). Llibres II-IV. Per Jordi Raventós.

346 *Les Saturnals* (vol. III). Llibre V. Per Jordi Raventós.

357 *Les Saturnals* (vol. IV i últim). Llibres VI-VII. Per Jordi Raventós.

MARC PACUVI

376 *Tragèdies*. Per Esther Artigas.

MARCIAL

92 *Epigrames* (vol. I). Espectacles: Llibres I-IV. Per Miquel Dolç.

103 *Epigrames* (vol. II). Llibres V-VII. Per Miquel Dolç.

114 *Epigrames* (vol. III). Llibres VIII-X. Per Miquel Dolç.

131 *Epigrames* (vol. IV). Llibres XI-XII. Per Miquel Dolç.

133 *Epigrames* (vol. V i últim). Llibres XIII-XIV. Per Miquel Dolç.

ORÍGENES

309 *Tractat dels Principis* (vol. I). Per Josep Rius-Camps.

310 *Tractat dels Principis* (vol. II i últim). Per Josep Rius-Camps.

OVIDI

180 *Amors*. Per Jordi Pérez Durà i Miquel Dolç.

198 *Art amatorià*. Per Jordi Pérez Durà i Miquel Dolç.

267 *Fastos* (vol. I). Llibres I-III. Per Miquel Dolç i Jaume Medina.

303 *Fastos* (vol. II i últim). Llibres IV-VI. Per Jaume Medina.

29 *Heroides*. Per Adela M. Trepà i Anna M. de Saavedra.

40 *Les metamorfosis* (vol. I). Llibres I-V. Per Adela M. Trepà i Anna M. de Saavedra.

49 *Les metamorfosis* (vol. II). Llibres VI-X. Per Adela M. Trepà i Anna M. de Saavedra.

62 *Les metamorfosis* (vol. III i últim). Llibres XI-XV. Per Adela M. Trepà i Anna M. de Saavedra.

225 *Pòntiques* (vol. I). Per Carme Boyé.

235 *Pòntiques* (vol. II i últim). Per Carme Boyé.

206 *Remeis a l'amor. Cosmètics per a la cara*. Per Jordi Pérez Durà i Miquel Dolç.

157 *Tristes* (vol. I). Llibres I-II. Per Carme Boyé i Miquel Dolç.

160 *Tristes* (vol. II i últim). Llibres III-V. Per Carme Boyé i Miquel Dolç.

PALÈFAT

194 *Històries increïbles*. Per Enric Roquet.

PALLADI

414 *Tractat d'agricultura* (vol. I). Per Raimon Sebastian.

PALLADI D'HELENÒPOLIS

24 *Història lausiaca*. Per Antoni Ramon.

PARTENI DE NICEA

217 *Dissorts d'amor*. Per Francesc J. Cuartero.

PERE CRISÒLEG

233 *Sermons* (vol. I). Sermons I-XXVII. Per Alexandre Olivar i Jaume Fàbregas.

247 *Sermons* (vol. II). Sermons XXVIII-LXI bis. Per Alexandre Olivar i Jaume Fàbregas.

266 *Sermons* (vol. III). Sermons LXIII-XCII. Per Alexandre Olivar i Jaume Fàbregas.

287 *Sermons* (vol. IV). Sermons XCIII-CXXIV. Per Alexandre Olivar i Jaume Fàbregas.

318 *Sermons* (vol. V). Sermons CXXV-CLII. Per Alexandre Olivar.

323 *Sermons* (vol. VI i últim). Sermons CLII-CLXXIX. Per Alexandre Olivar.

PERSI

112 *Sàtires*. Per Miquel Dolç.

PÍNDAR

289 *Fragments* (vol. VI). Per Manuel Balasch i Josep M. Gómez Pallarès.

124 *Odes* (vol. I). Olímpiques I-V. Per Joan Triadú.

129 *Odes* (vol. II). Olímpiques VI-XIV. Per Joan Triadú.

283 *Odes* (vol. III). Olímpiques I-XIV. Per Manuel Balasch i Josep M. Gómez Pallarès.

284 *Odes* (vol. IV). Píitiques. Per Manuel Balasch i Josep M. Gómez Pallarès.

285 *Odes* (vol. V). Nèmees. Ístmiques. Per Manuel Balasch i Josep M. Gómez Pallarès.

PLATÓ

374 *Cartes*. Per Raül Garrigasait.

6 *Diàlegs* (vol. I). Defensa de Sòcrates. Critó. Eutífron. Laques. Per Joan Crexells; 2a ed. a cura de Carles Riba.

13 *Diàlegs* (vol. II). Càrmides. Lisis. Protàgoras. Per Joan Crexells; 2a ed. a cura de Carles Riba.

34 *Diàlegs* (vol. III). Ió. Hípias Menor. Hípias Major. Eutidem. Per Joan Crexells, Carles Riba i Jaume Serra Húnter.

104 *Diàlegs* (vol. IV). Cràtil. Menexen. Per Jaume Olives.

119 *Diàlegs* (vol. V). Menó. Alcibiades. Per Jaume Olives.

223 *Diàlegs* (vol. VI). El convit. Per Eulàlia Presas.

144 *Diàlegs* (vol. VII). Fedó. Per Jaume Olives.

239 *Diàlegs* (vol. VIII). Gòrgias. Per Manuel Balasch.

250 *Diàlegs* (vol. IX). Fedre. Per Manuel Balasch.

258 *Diàlegs* (vol. X). La República: llibres I-IV. Per Manuel Balasch.

263 *Diàlegs* (vol. XI). La República: llibres V-VII. Per Manuel Balasch.

273 *Diàlegs* (vol. XII). La República: llibres VIII-X. Per Manuel Balasch.

278 *Diàlegs* (vol. XIII). Parmènides. Per Manuel Balasch.

- 290 *Diàlegs* (vol. XIV). Teetet. Per Manuel Balasch.
 300 *Diàlegs* (vol. XV). El sofista. Per Manuel Balasch.
 301 *Diàlegs* (vol. XVI). El polític. Per Manuel Balasch.
 305 *Diàlegs* (vol. XVII). Fileb. Per Manuel Balasch.
 317 *Diàlegs* (vol. XVIII). Timeu. Crítias. Per Josep Vives.
 394 *Diàlegs* (vol. XIX). Les lleis: llibres I-III. Per Montserrat Camps.
 411 *Diàlegs* (vol. XX). Les lleis: llibres IV-VI. Per Montserrat Camps.
 436 *Diàlegs* (vol. XXI). Les lleis: llibres VII-IX. Per Montserrat Camps.

PLAUTE

- 71 *Comèdies* (vol. I). Amfitrió. La comèdia dels ases. Per Marçal Olivà.
 76 *Comèdies* (vol. II). La comèdia de l'olla. Les baquis. Per Marçal Olivà.
 78 *Comèdies* (vol. III). Els captius. Càsina. Per Marçal Olivà.
 82 *Comèdies* (vol. IV). La comèdia del cistellet. El corc. Per Marçal Olivà.
 87 *Comèdies* (vol. V). Epídic. Els dos Menecmes. Per Marçal Olivà.
 91 *Comèdies* (vol. VI). El mercader. El militar fanfarró. Per Marçal Olivà.
 101 *Comèdies* (vol. VII). L'ànima en pena. Per Marçal Olivà.
 105 *Comèdies* (vol. VIII). El persa. El cartaginès. Per Marçal Olivà.
 110 *Comèdies* (vol. IX). Psèudolus. Per Marçal Olivà.
 111 *Comèdies* (vol. X). Rudens. Per Marçal Olivà.
 118 *Comèdies* (vol. XI). Esticus. Les tres monedes. Per Marçal Olivà.
 136 *Comèdies* (vol. XII i últim). El malcarat. La maleta. Per Marçal Olivà.

PLINI EL JOVE

- 63 *Correspondència amb Trajà*. Per Marçal Olivà.
 25 *Lletres* (vol. I). Llibres I-IV. Per Marçal Olivà.
 28 *Lletres* (vol. II i últim). Llibres V-IX. Per Marçal Olivà.
 61 *Panegíric*. Per Marçal Olivà.

PLINI EL VELL

- 15 *Història natural* (vol. I). Llibres I-II. Per Marçal Olivà.

PLUTARC

- 398 *Escrits d'ètica pràctica (Moralia)* (vol. I). Sobre l'educació dels infants. Com el jove ha d'escollir la poesia. Per Lieve Van Hoof i Àngel Martín.
 427 *Escrits d'ètica pràctica (Moralia)* (vol. II). De l'escollir. Com distingir l'adulador de l'amic. Com treure profit dels enemics. Sobre el fet de tenir molts amics. Per Àngel Martín.
 18 *Vides paral·leles* (vol. I). Teseu i Ròmul. Per Carles Riba.
 21 *Vides paral·leles* (vol. II). Soló i Públicola. Temístocles i Camil. Per Carles Riba.
 27 *Vides paral·leles* (vol. III). Aristides i Marc Cató. Címó i Lucul·le. Per Carles Riba.
 30 *Vides paral·leles* (vol. IV). Pèricles i Fabi Màxim. Nícias i Crassus. Per Carles Riba.
 36 *Vides paral·leles* (vol. V). Coriolà i Alcibiades. Demòstenes i Ciceró. Per Carles Riba.
 74 *Vides paral·leles* (vol. VI). Focí i Cató el Jove. Dió i Brutus. Per Carles Riba.
 81 *Vides paral·leles* (vol. VII). Emili Paulus i Timoleont. Èumenes i Sertori. Per Carles Riba.

- 83 *Vides paral·leles* (vol. VIII). Filopemen i Tit Flaminí. Pelòpidas i Marcel. Per Carles Riba.
 85 *Vides paral·leles* (vol. IX). Alexandre i Cèsar. Per Carles Riba.
 42 *Vides paral·leles* (vol. X). Demetri i Antoni. Per Carles Riba.
 52 *Vides paral·leles* (vol. XI). Pirros i Mari. Aratos. Per Carles Riba.
 59 *Vides paral·leles* (vol. XII). Artaxerxes. Agis i Cleòmenes. Tiberi i Gaius Grac. Per Carles Riba.
 66 *Vides paral·leles* (vol. XIII). Licurg i Numa. Lisandre i Sul·la. Per Carles Riba.
 69 *Vides paral·leles* (vol. XIV). Agesilau i Pompeu. Per Carles Riba.
 88 *Vides paral·leles* (vol. XV i últim). Galba i Otó. Apèndix. Per Carles Riba.

POLIBI

- 39 *Història* (vol. I). Llibre I. Per Antoni Ramon.
 46 *Història* (vol. II). Llibres II-III, I-LIX. Per Antoni Ramon.
 75 *Història* (vol. III). Llibres III, L – IV, XXXVII. Per Antoni Ramon.
 79 *Història* (vol. IV). Llibres IV, XXXVIII – V. Per Antoni Ramon.
 149 *Història* (vol. V). Llibres VI-VIII. Per Manuel Balasch.
 158 *Història* (vol. VI). Llibres IX-X. Per Manuel Balasch.
 167 *Història* (vol. VII). Llibres XI-XII. Per Manuel Balasch.
 215 *Història* (vol. VIII). Llibres XIII-XVI. Per Manuel Balasch.
 219 *Història* (vol. IX). Llibres XVIII-XXI. Per Manuel Balasch.
 224 *Història* (vol. X). Llibres XXII-XXIX. Per Manuel Balasch.
 228 *Història* (vol. XI). Llibres XXX-XXXVII. Per Manuel Balasch.
 243 *Història* (vol. XII i últim). Llibres XXXVIII-XXXIX. Per Manuel Balasch.

PROPERCI

- 12 *Elegies*. Per Joaquim Balcells i Joan Mínguez; 2a ed. a cura de Josep Vergés.

PRUDENCI

- 222 *Contra Símmac*. Per Maurice P. Cunningham, Nolas Rebull i Miquel Dolç.
 229 *Llibre de les corones* (vol. I). I-IX. Per Maurice P. Cunningham, Nolas Rebull i Miquel Dolç.
 230 *Llibre de les corones* (vol. II i últim). X-XIV. Rètols d'històries. Dels seus opuscles. Per Maurice P. Cunningham, Nolas Rebull i Miquel Dolç.
 212 *Natura de Déu. Origen del pecat. Combat espiritual*. Per Maurice P. Cunningham, Nolas Rebull i Miquel Dolç.
 207 *Prefaci. Llibre d'himnes de cada dia*. Per Maurice P. Cunningham, Nolas Rebull i Miquel Dolç.

PSEUDO-APOLLODOR

- 380 *Biblioteca* (vol. I). Llibre I. Per Francesc J. Cuartero.
 388 *Biblioteca* (vol. II). Llibre II. Per Francesc J. Cuartero.

PSEUDO-CEBRIÀ

- 360 *Poemes*. Per Josep Maria Escolà.

QUINT CURCI

- 14 *Història d'Alexandre el Gran* (vol. I). Llibres I-IV. Per Manuel de Montoliu; 2a ed. a cura de Josep Vergés.
- 20 *Història d'Alexandre el Gran* (vol. II). Llibres V-VII. Per Joan Estelrich i Manuel de Montoliu.
- 77 *Història d'Alexandre el Gran* (vol. III i últim). Llibres VIII-X. Per Josep Vergés i Manuel de Montoliu.

QUINTILIA

- 142 *Institució oratòria* (vol. I). Llibre I. Per Josep M. Casas i Homs.
- 151 *Institució oratòria* (vol. II). Llibre II. Per Josep M. Casas i Homs.
- 245 *Institució oratòria* (vol. III). Llibres III-IV. Per Jordi Pérez Durà i Miquel Dolç.
- 331 *Institució oratòria* (vol. IV). Llibre V. Per Jordi Pérez Durà.
- 333 *Institució oratòria* (vol. V). Llibre VI. Per Jordi Pérez Durà.
- 371 *Institució oratòria* (vol. VI). Llibre VII. Per Jordi Pérez Durà.
- 402 *Institució oratòria* (vol. VII). Llibre VIII. Per Jordi Pérez Durà.
- 416 *Institució oratòria* (vol. VIII). Llibre IX. Per Jordi Pérez Durà.
- 433 *Institució oratòria* (vol. IX). Llibre X. Per Jordi Pérez Durà.
- 441 *Institució oratòria* (vol. X). Llibre XI. Per Jordi Pérez Durà.

RUTILI NAMACIÀ

- 319 *Del seu retorn*. Per Dolors Condom.

SALLUSTI

- 187 *Apèndix (Fragments i obres espúries)*. Per Josep Ignasi Ciruelo.
- 147 *La conjuració de Catilina*. Per Joaquim Icart.
- 152 *La Guerra de Jugurta*. Per Joaquim Icart.

SÈNECA

- 342 *Apocolocintosi del diví Claudi. Epigrames*. Per Joan Mariné Isidro.
- 16 *Consolacions*. Per Carles Cardó.
- 9 *De la brevetat de la vida. De la vida benaurada. De la providència*. Per Carles Cardó.
- 5 *De la ira*. Per Carles Cardó.
- 68 *Dels beneficis* (vol. I). Llibres I-IV. Per Carles Cardó.
- 109 *Dels beneficis* (vol. II i últim). Llibres V-VII. Per Carles Cardó.
- 22 *Diàlegs a Serè*. De la constància del savi. De la tranquil·litat de l'esperit. De l'oci. De la clemència. Per Carles Cardó.
- 35 *Lletres a Lucili* (vol. I). Llibres I-V. Per Carles Cardó.
- 38 *Lletres a Lucili* (vol. II). Llibres VI-IX. Per Carles Cardó.
- 45 *Lletres a Lucili* (vol. III). Llibres X-XV. Per Carles Cardó.
- 57 *Lletres a Lucili* (vol. IV i últim). Llibres XVI-XX. Per Carles Cardó.
- 121 *Qüestions naturals* (vol. I). Llibres I-II. Per Carles Cardó.
- 122 *Qüestions naturals* (vol. II). Llibres III-IV. Per Carles Cardó.
- 132 *Qüestions naturals* (vol. III i últim). Llibres V-VII. Per Carles Cardó.
- 423 *Tragèdies* (vol. I). Hèrcules. Per Antoni Seva.
- 438 *Tragèdies* (vol. II). Les troianes. Les fenícies. Per Antoni Seva.

SIDONI APOLLINAR

- 302 *Lletres* (vol. I). Llibres I-III. Per Joan Bellès.
- 307 *Lletres* (vol. II). Llibres IV-VI. Per Joan Bellès.

- 316 *Lletres* (vol. III i últim). Llibres VII-IX. Per Joan Bellès.
- 256 *Poemes* (vol. I). Panegírics. Per Joan Bellès.
- 276 *Poemes* (vol. II i últim). Poemes menors. Per Joan Bellès.

SÒFOCLES

- 100 *Tragèdies* (vol. I). Les dones de Traquis. Antígona. Per Carles Riba.
- 130 *Tragèdies* (vol. II). Àiax. Èdip rei. Per Carles Riba.
- 140 *Tragèdies* (vol. III). Electra. Filoctetes. Per Carles Riba.
- 153 *Tragèdies* (vol. IV i últim). Èdip a Colonos. Els sàtirs rastrejadors. Per Carles Riba i Manuel Balasch.

SUETONI

- 162 *Vides dels dotze cèsars* (vol. I). Cèsar. Per Joaquim Icart.
- 165 *Vides dels dotze cèsars* (vol. II). August. Per Joaquim Icart.
- 169 *Vides dels dotze cèsars* (vol. III). Tiberi. Calígula. Per Joaquim Icart.
- 172 *Vides dels dotze cèsars* (vol. IV). Claudi. Neró. Per Joaquim Icart.
- 178 *Vides dels dotze cèsars* (vol. V i últim). Galba. Otó. Vitelli. Vespasià. Tit. Domicià. Per Joaquim Icart.

TÀCIT

- 47 *Annals* (vol. I). Llibres I-II. Per Ferran Soldevila.
- 155 *Annals* (vol. II). Llibres III-IV. Per Miquel Dolç.
- 166 *Annals* (vol. III). Llibres V-VI, XI. Per Miquel Dolç.
- 170 *Annals* (vol. IV). Llibres XII-XIII. Per Miquel Dolç.
- 173 *Annals* (vol. V). Llibres XIV-XV. Per Miquel Dolç.
- 176 *Annals* (vol. VI i últim). Llibre XVI. Per Miquel Dolç.
- 93 *Històries* (vol. I). Llibre I. Per Marià Bassols de Climent i Josep M. Casas i Homs.
- 95 *Històries* (vol. II). Llibre II. Per Marià Bassols de Climent i Josep M. Casas i Homs.
- 123 *Històries* (vol. III). Llibre III. Per Marià Bassols de Climent i Miquel Dolç.
- 146 *Històries* (vol. IV i últim). Llibres IV-V. Per Marià Bassols de Climent i Miquel Dolç.
- 17 *Obres menors*. Diàleg dels oradors. Agrícola. Germània. Per F. Martorell, Miquel Ferrà i Llorenç Riber; 2a ed. a cura d'Eduard Valentí.

TEÒCRIT

- 141 *Idil·lis* (vol. I). Per Josep Alsina.
- 148 *Idil·lis* (vol. II i últim). Per Josep Alsina.

TERENCI

- 80 *Comèdies* (vol. I). Àndria. El botxí de si mateix. Per Pere Coromines i Joan Coromines.
- 120 *Comèdies* (vol. II). L'eunuc. Per Pere Coromines i Joan Coromines.
- 127 *Comèdies* (vol. III). Formió. Per Pere Coromines i Joan Coromines.
- 134 *Comèdies* (vol. IV). La sogra. Els germans. Per Joan Coromines.

TERTULLIÀ

- 137 *Apologètic*. Per Fèlix Senties i Miquel Dolç.

TIBUL

- 11 *Elegies*. Per Carles Magrinyà i Joan Mínguez.

TITUS LIVI

- 330 *Història de Roma* (vol. i). Llibre I. Per Antonio Fontán i Antoni Cobos.
 387 *Història de Roma* (vol. ii). Llibre II. Per Victòria Bescós Calleja.
 363 *Història de Roma* (vol. xi). Llibre XXI. Per Jordi Avilés.

TRIFIODOR

- 249 *La presa de Troia*. Per Francesc J. Cuartero.

TUCÍDIDES

- 107 *Història de la Guerra del Peloponnès* (vol. i). Llibre I. Per Jaume Berenguer.
 113 *Història de la Guerra del Peloponnès* (vol. ii). Llibre II. Per Jaume Berenguer.
 116 *Història de la Guerra del Peloponnès* (vol. iii). Llibre III. Per Jaume Berenguer.
 126 *Història de la Guerra del Peloponnès* (vol. iv). Llibre IV. Per Jaume Berenguer.
 174 *Història de la Guerra del Peloponnès* (vol. v). Llibre V. Per Jaume Berenguer.
 202 *Història de la Guerra del Peloponnès* (vol. vi). Llibre VI. Per Manuel Balasch.
 209 *Història de la Guerra del Peloponnès* (vol. vii). Llibre VII. Per Manuel Balasch.
 220 *Història de la Guerra del Peloponnès* (vol. viii i últim). Llibre VIII. Per Manuel Balasch.

VALERI FLAC

- 418 *Argonàutiques* (vol. i). Llibres I-III. Per Joan Mariné.
 420 *Argonàutiques* (vol. ii i últim). Llibres IV-VIII. Per Joan Mariné.

VARRÓ

- 37 *Del camp*. Per Salvador Galmés.

VELLEI PATÈRCUL

- 410 *Història romana*. Per Jaume Juan Castelló.

VENANCI FORTUNAT

- 277 *Poesies* (vol. i). Per Josep Pla i Agulló.

VIRGILI

- 218 *Apèndix virgiliana* (vol. i). Imprecacions. <Lídia>. El mosquit. L'Etna. La tavernera. Per Miquel Dolç.
 226 *Apèndix virgiliana* (vol. ii i últim). Elegia a Mecenas. L'agró. Minúcies. L'almadroc. Del capteniment de l'home bo. Del sí i del no. De la naixença de les roses. Per Miquel Dolç.
 117 *Bucòliques*. Per Miquel Dolç.
 183 *Eneida* (vol. i). Llibres I-III. Per Miquel Dolç.
 193 *Eneida* (vol. ii). Llibres IV-VI. Per Miquel Dolç.
 199 *Eneida* (vol. iii). Llibres VII-IX. Per Miquel Dolç.
 201 *Eneida* (vol. iv i últim). Llibres X-XII. Per Miquel Dolç.
 150 *Geòrgiques*. Per Miquel Dolç.

XENOFONT

- 334 *Cinegètic*. Per Guillem Gracià.
 156 *Ciropèdia* (vol. i). Llibre I. Per Núria Albafull.
 362 *Ciropèdia* (vol. ii). Llibres II-IV. Per Núria Albafull.
 397 *Ciropèdia* (vol. iii). Llibres V-VI. Per Núria Albafull.
 435 *Ciropèdia* (vol. iv i últim). Llibres VII-VIII. Per Núria Albafull.
 168 *Expedició dels deu mil* (vol. i). Llibres I-II. Per Francesc J. Cuartero.
 200 *Expedició dels deu mil* (vol. ii). Llibres III-V. Per Francesc J. Cuartero.
 208 *Expedició dels deu mil* (vol. iii i últim). Llibres VI-VII. Per Francesc J. Cuartero.
 430 *Llibre de l'equitació*. Per Guillem Gracià.
 10 *Obres socràtiques menors*. L'economia. El convit de Càl·lias. Defensa de Sòcrates. Per Carles Riba.
 163 *Opuscles* (vol. i). Hieró. Agesilau. La República dels lacedemonis. Per Teresa Sempere.
 3 *Records de Sòcrates*. Per Carles Riba.

XENOFONT D'EFES

- 164 *Efesiàques*. Per Carles Miralles.

EN PREPARACIÓ

- AVIÈ. *Descripció de l'ordre de la Terra. Poemes*. Per Pere Villalba.
 QUINTILIA. *Institució oratòria* (vol. xi i últim). Per Jordi Pérez Durà.
 PLUTARC. *Escrit d'ètica pràctica (Moralia)* (vol. iii). Per Àngel Martín.

